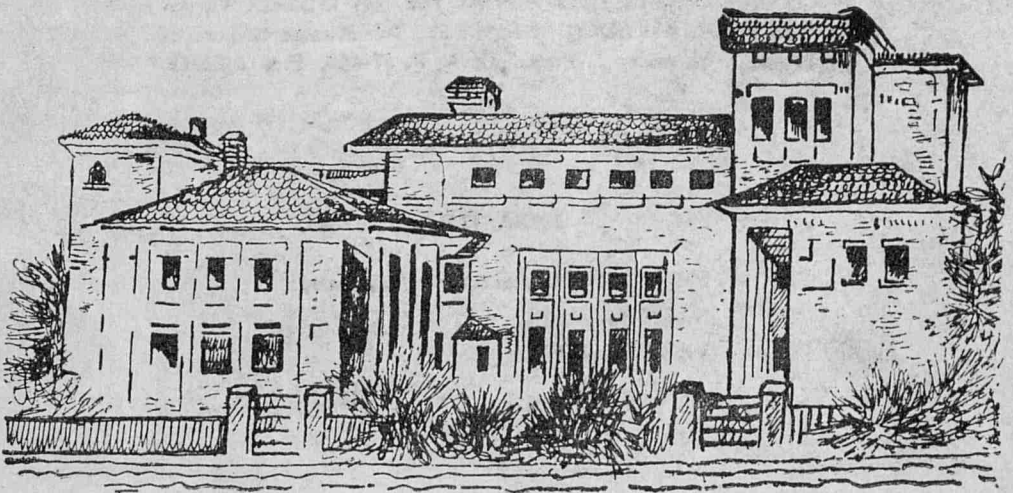

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 5, 1994

9—10

Septembrie — Octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘFRBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN
CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, GEORGETA PENELEA-
FILITTI NAGY PIENARU APOSTOL STAN, ION STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale. Abonamentele
din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere
nr. 1, P. O. Box 33–57, București, România și la ORION SRL,
Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P. O. Box
74–19, București, Tx 11939, CBTxR. Fax (40) 13122425. Vă pu-
teți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu
nr. 29 a, ap. 66, sector 3, București C. P. 57–88, Fax 3124569.

REDACȚIA

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa redacției re-
vistei „REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 – București, tel. 650.72 41

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM V, NR. 9 – 10
Septembrie—Octombrie 1994

S U M A R

ANUL 1944 ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN HLIHOR, Ocuparea României de către Armata Roșie. Premize, etape, consecințe	855
FIORIN CONSTANTINIU, În ajunul căderii: diplomația regimului Antonescu în august 1944	877
AIESANDRU DUȚU, Concepția militară românească privind apărarea țării în fața ofensivei sovietice (martie-august 1944)	883
IOAN CHIPER, Conjunctura semnării armistițiului de la Moscova	891
MARIA DUȚU, Aspecte ale obligațiilor financiare impuse României prin Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944	899

POLITICA ȘI PROPAGANDA SUB REGIMUL COMUNIST

DENNIS DELETANT (Londra), Considerații privind lupta dusă de Gheorghiu-Dej pentru obținerea supremației în cadrul partidului (1945 – 1948)	997
CORNEL CRĂCIUN, Arta plastică românească în anul 1944	927
FLORIN ANGHEL, O evoluție a mistificării evenimentelor de la 23 august 1944 în discursul oficial	951

IZVOARE

ION STANCIU, O viziune necomunistă asupra evenimentelor de la 23 august 1944, după o sursă inedită	965
GEORGETA PENELEA-FILITTI, Documente privind cel de-al doilea război mondial. Rapoartele lui Radu Arion, însărcinatul cu afaceri al României la Atena	971
TATIANA DUȚU, August 1944 la București și Paris	983
<u>ALEXANDRU IORGU GIURAN</u> , VALERIU A. GIURAN, Documente privind participarea regimentului 5 Vânători Instrucție la luptele din zona Târnăvoara și Crișana (septembrie – octombrie 1944)	989

SECURITATE ȘI TERITORIU NAȚIONAL

- ELIZA CAMPUS, Elemente fundamentale ale securității României în perioada interbelică 1005
- EUGENE B. BOIA (SUA), România și problema Banatului iugoslav în primăvara anului 1941 1013

ISTORIA REGIMULUI TOTALITAR — ESEURI ȘI SINTEZE

- APOSTOL STAN, România sub regimul comunist (1944—1989) 1029

OPINII

- MARIN C. STĂNESCU, Opinii privind actul de la 23 august 1944 și U.R.S.S. . . . 1055

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiune de comunicări la Universitatea din București: „Miturile comunismului românesc”, 1—2 aprilie 1994 (*Mădălina Vârtejanu*); Reuniunea comisiei mixte româno-ucrainiene de istorie, arheologie, etnografie și folclor, Iași, 18—19 mai 1994 (*Constantin Rezachevici*); Institutul italian de studii filosofice, Napoli; Inițiative și programe 1993—1994 (*Ștefan Delureanu*); „Errare Humanum”! Totuși, să nu existe limite? (*Constantin Bălan*); Întâlniri cu istorici de peste hotare (*Eugen Denize*) 1059

NOTE

- RAOUL BOSSY, *Amintiri din viața diplomatică, 1918—1940*, Edit. Humanitas, București, 1993, vol. I, 1918—1937, 337 p.; vol. II, 1938—1940, 325 p. (*Florin Anghel*); MIHAI BOTEZ, *Românii despre ei înșiși. O cercetare de comunismologie prospectivă*, Edit. Litera, București, 1992, 106 p. (*Armand Goșu*); ARMAND M. CĂLINESCU, *Discursuri parlamentare*, cu o postfață de Cristian Popișteanu, București, 1993, 2 vol., 811 p. (*Tatiana Dușu*); ROBERT A. DAHL, *After the Revolution? Authority in a Good Society*, Yale University Press, New Haven & London, 1990, 146 p. (*Tatiana Dușu*); MIHAIL MANOILESCU, *Memorii*, Edit. Enciclopedică, București, 1993, 2 vol., 424 p. (*Florin Anghel*); ALEJANDRO PIZARROSO QUINTERO, *Historia de la propaganda. Notas para un estudio de la propaganda política y de guerra*, Madrid, 1993, 536 p. (*Eugen Denize*); LÉON POLIAKOV, JEAN-PIERRE CABESTAN, *Les totalitarismes du XXe siècle*, Fayard, Paris, 1987, 684 p. (*Adrian Grecu*); AISIN-GIORO PU I, *Ultimul împărat*, trad. de Eufrosina și Ion Dorobanțu, Edit. Recif, București, 1993, 511 p. (*Iolanda Tighilii*); ANDREJ SWIDLICKI, *Political Trials in Poland 1981—1986*, Croom Helm, London, 1988, 426 p. (*Florin Müller*); FRANCISCO VEIGA, *Istoria Gărzii de Fier, 1919—1941. Mistica ultranaționalismului*, traducere din limba spaniolă de Marian Ștefănescu, Edit. Humanitas, București, 1993, 383 p. (*Alina Tudor*); NELLY WEISS, *Die*

Herkunft Jüdischer Familiennamen. Herkunft, Typen, Geschichte, Peter Lang
 A. G., Europäischer Verlag der Wissenschaften, Beru, 1992, 241 p. (*Betino
 Diamant*) 1067

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Revista de istorie a Moldovei” („Moldavskii istoriceskii jurnal”), 1990, nr. 1, 2, 3,4;
 1991, nr. 1, 2, 3, 4; 1992, nr. 1, 2, 3, 4 (*Armand Goșu*) 1089
 „No rāja i novešaja istorija”, 1993, nr. 1–6 (*Florin Constantiniu*) 1092

REVISTA ISTORICA

NEW SERIES

TOME V, Nos. 9—10
September—October 1994

CONTENTS

THE YEAR 1944 IN THE HISTORY OF THE RUMANIANS

CONSTANTIN HLIHOR, The Occupation of Rumania by the Red Army. Premises, stages, consequences	855
FLORIN CONSTANTINIU, Before the Fall; Diplomacy of Antonescu's Regime	877
ALESANDRU DUȚU, The Rumanian Approach to the Defense of the Country Against the Soviet Occupation	883
IOAN CHIPER, Background for the Signing of the Armistice in Moscow	891
MARIA DUȚU, Aspects Concerning Financial Obligations the Armistice Convention of 12 September 1944 Forced on Rumania	899

POLICY AND PROPAGANDA UNDER THE COMMUNIST REGIME

DENNIS DELETANT (London), Some Considerations on Gheorghiu Dej's Struggle for Party Dominance, 1945—1948	907
CORNEL CRĂCIUN, Rumanian Plastic Arts in 1944	927
FLORIN ANGHEL, An Evolution of the Mystification of the Events of 23 August 1944 in the Official Communist Discourse, 1945—1989	951

SOURCES

ON STANCIU A Neocommunist Approach to the Events of 23 August 1944, After a Previously Unpublished Source	965
GEORGETA PENELEA-FILITTI, Documents Concerning World War II. Reports by Radu Arion, the <i>chargé d'affaires</i> of Rumania to Athens	971
TATIANA DUȚU, August 1944 in Bucharest and Paris	983

„Revista istorică”, tom V, nr. 9—10, p. 849—1094, 1994

- † ALEXANDRU IORGU GIURAN, VALERIU A. GIURAN, Documents Concerning the Participation of the 5th Drilling Regiment of Mountain Corps to the Struggles in the Area of Timișoara and Crișana (September-October 1944) 989

SECURITY AND NATIONAL TERRITORY

- ELIZA CAMPUS, The Basic Elements of Rumania's Security in the Interwar Period 1005
 EUGENE B. BOIA (USA), Rumania and the Issue of the Yugoslav Banat in the Spring of 1941 1013

HISTORY OF THE TOTALITARIAN REGIME — ESSAYS AND SYNTHESIS

- APOSTOL STAN, Rumania Under the Communist Regime (1944—1989) 1029

OPINIONS

- MARIN C. STĂNESCU, Opinions on the Act of 23 August 1944 and the U.S.S.R. 1055

SCIENTIFIC LIFE

- Communication Session at the University of Bucharest: „Miturile comunismului românesc” (Myths of Rumanian Communism), 1—2 April 1994 (*Mădălina Vârtejanu*); The meeting of the joined Rumano-Ukrainian commission of history, archaeology, ethnography and folklore, Jassy, 18—19 May 1994 (*Constantin Rezachevici*); The Italian Institute for Philosophical Studies, Naples; Initiatives and programmes 1993—1994 (*Ștefan Delureanu*); „Errare Humanum! Are There no Limits to it? (*Constantin Bălan*); Meeting Foreign Historians (*Eugen Denize*) 1059

NOTES

- RAOUL BOSSY, *Aminții din viața diplomatică, 1918—1940* (Recollection of Diplomatic Life, 1918—1940), Edit. Humanitas, Bucharest, 1993, Vol. I, 1918—1937, 337 pp.; Vol. II, 1938—1940, 325 pp. (*Florin Anghel*); MIHAI BOTEZ, *Românii despre ei înșiși. O cercetare de comunismologie prospectivă*, (The Rumanians About Themselves. Prospective Communismological Research), Edit. Litera, Bucharest, 1992, 106 pp. (*Armand Goșu*); ARMAND M. CĂLINESCU, *Discursuri parlamentare* (Speeches in Parliament), with a postface by Cristian Popișteanu, Bucharest, 1993, 2 vols., 811 pp. (*Tatiana Dușu*); ROBERT A. DAHL, *After the Revolution? Authority in a Good Society*, Yale University Press, New Haven & London, 1990, 146 pp. (*Tatiana Dușu*); MIHAIL MANOILESCU, *Memorii* (Memoirs), Edit. Enciclopedică, Bucharest, 1993, 2 vols., 424 pp. (*Florin Anghel*); ALEJANDRO PIZARROSO QUINTERO, *Historia de la propaganda. Notas para un estudio de la propaganda política y de guerra*, Madrid,

- 1993, 536 pp. (*Eugen Denize*); LEON POLIAKOV, JEAN-PIERRE CABESTAN, *Les totalitarismes du XXe siècle*, Fayard, Paris, 1987, 684 pp. (*Adrian Grecu*); AISIN-GIORO PU I, *Ultimul împărat* (The Last Emperor), transl. by Eufrosina and Ion Dorobanțu, Edit. Recif, Bucharest, 1993, 511 pp. (*Iolanda Tighilii*); ANDREJ SWIDLICKI, *Political Trials in Poland 1981–1986*, Croom Helm, London, 1988, 426 pp. (*Florin Müller*); FRANCISCO VEIGA, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941. Mistica ultranaționalismului* (The History of the Iron Guard, 1919–1941. The Mystical Character of Ultrationalism), transl. from Spanish by MariaŃ Ștefănescu,* Edit. Humanitas, Bucharest, 1993, 383 pp. (*Alina Tudor*); NELLY WEISS, *Die Herkunft Jüdischer Familiennamen. Herkunft, Typen, Geschichte*, Peter Lang A. G., Europäischer Verlag der Wissenschaften, Beru, 1992, 241 pp. (*Betinio Diamant*) 1067

REVIEW OF HISTORICAL REVIEWS

- „Revista de istorie a Moldovei” („Moldavskii istoriceskii jurnal”, 1990, N°s 1, 2, 3, 4; 1991, N°s 1, 2, 3, 4; 1992, N°s 1, 2, 3, 4 (*Armand Goșu*) 1089
 „No raja i novejšaja istorija”, 1993, N°s 1–6 (*Florin Constantiniu*) 1092

OCUPAREA ROMÂNIEI DE CĂTRE ARMATA ROȘIE.

PREMIZE, ETAPE, CONSECINȚE

CONSTANTIN HLIHOR

1. Participarea României la cel de al doilea război mondial și impactul schimbării de front, de la 23 august 1944, în desfășurarea ulterioară a evenimentelor în această conflagrație au constituit obiectul unor ample cercetări și studii în istoriografia română și de peste hotare¹. Prin urmare a apărut, în mod firesc, o extrem de bogată și contradictorie totodată, literatură istorică și memorialistică în care consecințele evenimentelor derulate în spațiul românesc începând cu 23 august 1944 și până la Conferința de Pace de la Paris din 1946, au fost valorizate și apreciate în raport cu poziția Marilor Puteri învingătoare la sfârșitul războiului față de România², și mai ales cu interesul politic intern și extern al regimului de la București, în diferite etape ale evoluției societății românești postbelice. În acest fel s-a supralicitat, în interes propagandistic și ideologic evident, importanța schimbării de regim³ pentru a se eluda consecința cea mai gravă a actului de la 23 august 1944 — crearea condițiilor propice ocupării militare a României de către Armata Roșie și comunizarea ei forțată.

Fără a deturna rolul și importanța înțelegerilor la care au ajuns Marile Puteri Aliate la Teheran, Moscova, Ialta și Postdam pentru fixarea arhitecturii politice a lumii postbelice opinăm că pentru spațiul central și sud-est

¹ Vezi pe larg, Gh. Buzatu și colab., *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Edit. Academiei Iași, 1981; Henri Michel et J.-M. d'Hoop, *Histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, 1939—1945. *Bibliographie sélective*, în *Les deux guerres mondiales (The Two World Wars)*, Bruxelles — Paris, Editions Brepols, 1964, p. 161—243; Dr. Florin Constantiniu, *Istoriografia străină despre contribuția României la obținerea victoriei din mai 1945*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 16, Edit. Militară, București, 1985, p. 371—384; Constantin Hlihor, *Aprecieri ale istoriografiei de peste hotare cu privire la eroismul ostașilor români în timpul revoluției din august 1944 și al războiului antihitlerist*, în „*Anale de istorie*”, anul XXXV, 1989, nr. 4, p. 140—157.

² Vezi pe larg, Șt. Lache, Gh. Țuțui, *România și Conferința de Pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978; p. 254 și urm.; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1945—1947*, Edit. Academiei, București, 1988, p. 102 și urm.; Francois Fejtó, *Histoire des démocraties populaires*, Editions du Seuil, Paris, 1952, p. 115 și urm.

³ Vezi pe larg, Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 421—493; *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, București, 1974; Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, București, 1984; Franz Herberth, *Neues um Rumaniens Frontwechsel am 23 August 1944*, Starnberg, 1970; N. I. Lehedev, *Padenie diktaturî Antonescu*, Izdatelstvo Mejdrenardnie Otnoșeniia, Moskva, 1966; H. Kissel, *Die katastrophe in Rumanien*, Wehr und Wissen, Darmstadt, 1964, p. 9 și urm. etc.

europăean, inclusiv România, hotărâtoare a fost ocupația militară sovietică. Concepția dictatorului sovietic, Stalin, potrivit căreia „Orice stat își impune sistemul său social până acolo unde poate ajunge armata sa”⁴ a fost aplicată în această regiune până la ultimele sale consecințe. În momentul în care Marea Britanie și S.U.A. percep adevăratele intenții ale lui Stalin — de altfel, el va face publică această concepție în aprilie 1945 — încep să fie foarte preocupate de linia pe care se va face joncțiunea trupelor coaliției Națiunilor Unite și mai puțin de zonele „tradiționale” de interes pentru Uniunea Sovietică. Edificator în acest sens este evoluția de atitudine și poziție a acestora în ceea ce privește teritoriile anexate de U.R.S.S. în vara anului 1940. Competiția între aliați pentru Berlin se declanșase.

La începutul campaniei duse de România pentru dezrobirea pământurilor cotate în vara anului 1940⁵, atât S.U.A. cât și Anglia considerau că depășirea frontierei Nistrului de către armatele române o va pune în stare de război cu acestea. Până la Nistru — declara ministrul american la București, Franklin Mott Gunther, la 18 iulie 1941, lui Mihai Antonescu — este teritoriu românesc și războiul ar fi legitim, dincolo ar fi o acțiune împotriva Angliei”⁶. În august 1942 analiștii americani ajung la concluzia că trebuie să se accepte cererea rusă pentru Basarabia, dar fără Bucovina⁷. În toamna lui 1944 Churchill și Roosevelt înțelegeau foarte bine „ideea lui Stalin de a avea un cordon sanitar drept garanție față de orice agresiune dinspre vest”⁸. După Stalingrad, Roosevelt era convins că dacă nu i se recunoaște acest drept, U.R.S.S. ar fi capabilă să și-l satisfacă singură. Iată ce afirma, după Stalingrad, la 20 februarie 1943, acesta: „Statele Unite și Marea Britanie sunt dispuse, fără nici o rezervă morală, să dea egalitate de vot absolută U.R.S.S.-ului, în viitoarea organizare a lumii după război. La aceasta o îndreptățește nu numai întinderea U.R.S.S., dar și marea luptă contra fascismului, care va merita elogiile istoricilor”⁹.

Atitudinea Marilor Puteri Occidentale a fost dictată de impunerea ca factor important în schimbarea raportului de forțe în războiul mondial al Armatei Roșii și nu de considerente politice sau propagandistice. Tocmai acest element n-a fost luat în calcul de opoziția regimului Antonescu și a căzut în capcana încrederii în promisiunile Marilor Aliați Occidentali care nu aveau acoperire, în primul rând datorită spațiului geografic pe care-l controlau din punct de vedere militar.

După gravele înfrângeri suferite de statele Axei pe frontul de est, mareșalul Ion Antonescu a înțeles sfârșitul tragic al războiului, pentru Europa de Est, în general, și pentru România în special. Germania pierduse războ-

⁴ Jacques de Launay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, vol. II, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 298.

⁵ Vezi, pe larg, Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, Edit. Academiei de Inalte Studii Militare, 1992, p. 15–43; Mircea Mușat, *1940. Drama României Mari*, Edit. Fundației „România Mare”, 1992, p. 61–87.

⁶ Constantin Hlihor, *22 iunie 1941 sau 28 iunie 1940?*, în „Revista Istorică”, Serie nouă, tomul 3, 1992, nr. 9–10, p. 1021–1026.

⁷ Nicolae Dascălu, Patricia Eggleston, *Evaluări S.U.A., din anii celui de-al doilea război mondial, privind statutul postbelic al Basarabiei*, în „Revista Română de Studii Internaționale”, anul XXVI, 1992, nr. 2 (118), p. 99.

⁸ Al. Cretzeanu, *La politique de paix de la Roumanie à l'égard de L'Union Soviétique*. Paris, 1954, p. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 299

„Acum trebuie să ne concentrăm eforturile — mărturisea Ion Antonescu lui Gheorghe Barbul¹⁰ — ca să nu-l pierdem pe al nostru” și a întrevăzut soluția „nepierderii războiului nostru” prin acțiuni politico-diplomatice¹¹. Prudența și „încetineala” cu care autoritățile române prin reprezentanții ei au desfășurat negocierile cu aliații Coaliției Națiunilor Unite a fost justificată. La Washington și Londra nu s-a înțeles că România lupta alături de Germania împotriva Uniunii Sovietice dar scopurile și interesele nu coincideau. Le-a fost dat românilor ca în anul 1944 să retrăiască tragedia primei părți din războiul mondial precedent, când au intrat în conflictul general pentru a se desăvârși unitatea de neam, iar pe parcurs a trebuit să lupte din greu pentru a se salva ca stat! Pentru mareșalul Ion Antonescu, actor de prim rang pe scena dramei românești din anii 1917—1918, aceasta nu putea să aibă valoarea unei simple rememorări.

S-a acreditat ideea că Ion Antonescu a fost în primul rând militar și, în consecință, lipsit de intuiție politică, supralicitându-se „greșeala” de a nu fi ieșit din războiul contra Uniunii Sovietice la momentul oportun. Dar care a fost acest moment oportun până la 23 august 1944? La sugestia șefilor principalelor partide politice, Maniu și Brătianu, de a scoate țara din război printr-o acțiune unilaterală și a retrage trupele române de pe front, Ion Antonescu răspundea la 12 august 1943. „Ați uitat poate ce s-a întâmplat în 1917 în Moldova, când rușii au aruncat armele și au început să părăsească frontul? Vă reamintesc eu. Am tras în ei, i-am dezonorat și i-am aruncat cu dispreț peste graniță. Știți că italienii care „sunt o mare putere” sunt ținuți în propria lor țară pe front între baionete germane, și că Germania . . . , pentru a salva cauza lor nu ezită să treacă prin foc și sabie sub ochii armatei și ai populației civile, pe oricine, de la general până la soldat, care încearcă cea mai mică defecțiune. Noi suntem un popor mic. Trupele noastre se găsesc înclăștate cu inamicul la 1 000 km de graniță. Liniile de comunicație sunt în mâinile germanilor și păzite de ei. Soldații noștri primesc hrana și munițiile numai din depozitele lor, neavând nici unul în lungul liniei de comunicație care leagă țara cu ei. Iată situația. Puteți constitui în mintea dumneavoastră și a Domnului Maniu, ce s-ar întâmpla instantaneu cu bravii noștri soldați și ofițeri dacă conducerea statului le-ar da ordin să părăsească frontul și să vină în țară? Își poate lua, un om normal și cu bună judecată, răspunderea încercării unei astfel de acțiuni și mai ales a consecințelor ei?”¹². Este una din rațiunile pentru care Ion Antonescu nu a răspuns prompt propunerilor sovietice făcute României prin Alexandra Kallontay ambasadoarea U.R.S.S. la Stockholm¹³.

Ion Antonescu ar fi acceptat ieșirea României din Axă, în condițiile în care trupele anglo-americane ar fi ajuns pe teritoriul României înaintea

¹⁰ Gheorghe Barbul, *Al treilea an al Axei. Memorial Antonescu*, Institutul European, Iași, 1992, p. 85.

¹¹ Vezi pe larg, Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial* Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 229—305; Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 320—414; Gheorghe Barbul, *op. cit.*, p. 154 și urm.

¹² Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XII, dosar 118, f. 38. În continuare se va cita: B.A.R., Arh. Inst., fond, dosar, f.

¹³ F. Nănu, *The First Soviet double Cross*, în: “Journal of central European Affairs”, 1952, nr. 12; V. L. Israelian, L. N. Kutakov, *Diplomatiia agresorov. Germano-italo-iași nski fasciskii Blok. Istoria ego vosnikoveniia i kraha*, „Nauka”, Moskva, 1967, p. 329—330, 333.

Armatei Roșii pentru a nu fi la discreția acesteia. Atașatul militar român la Ankara, colonelul T. Teodorescu comunica, la 30 septembrie 1943, în numele mareșalului Antonescu, generalului Arnold, că, în cazul intrării trupelor anglo americane în România, înaintea celor sovietice, statul român va pune la dispoziția lor: „42 vagoane de aur, 2 de valută în hârtie, 400 de grâu, 300 de porumb și 22 de divizii complet echipate, cu excepția tunurilor grele A.T. (antitanc — n.n.) și a vehiculelor de luptă și blindate”¹⁴. Modul cum s-au comportat trupele sovietice pe teritoriul românesc arată clar că cererea lui Ion Antonescu era perfect îndreptățită, însă el nu avea de unde să cunoască exact faptul că la Conferința de la Quebec (septembrie 1943) se hotărâseră deja viitoarele zone de ocupație militară anglo-americane și sovieticilor le revenea spațiul european până la Elba¹⁵, că britanicii căutau să înșele și să inducă în eroare pe români privind adevăratele lor intenții în sud-estul Europei¹⁶, că un element de bază al politicii militare americane după Conferința interaliată de la Teheran era acela „de a nu folosi forțe americane în operațiunile din Balcani”¹⁷. Guvernul român, din această perspectivă, s-a arătat mult mai realist în acțiunile politico-militare și diplomatice decât opoziția, credulă în „promisiunile”, fără acoperire, ale Marilor Aliați¹⁸. Mareșalul Ion Antonescu a cunoscut foarte bine poziția Angliei și S.U.A. la Conferința de pace de la Paris (1918—1920) ce-a urmat primei conflagrații mondiale, modul cum a fost tratat șeful guvernului român în persoana distinsului om politic Ionel I. C. Brătianu¹⁹ și mai ales cum au funcționat garanțiile franco-britanice în vara anului 1940. Din aceste considerente cerea acum englezilor fapte concrete în sprijinul acțiunilor României de a ieși din Axă și nu doar promisiuni. Concludent pentru poziția sa este în acest sens răspunsul la una din scrisorile adresate de C. I. C. Brătianu (Dinu), în septembrie 1942: „Voiți astăzi să ne sprijinim și pe englezi? Ce v-au promis ei? Ce noi asigurări v-au dat ei în scris sau măcar verbal? Nici una, nici dumneavoastră, nici domnului Maniu și totuși mă trimiteți să mă înțeleg cu ei și să realizez astfel la maximum, condițiile care ne vor face să pierdem sigur pe amândouă tablourile *. Ați aranjat cu englezii multe. Ce s-a ales din toate aceste aranjamente? V-au dat garanții pentru granițe; au asigurat și pe ale altora, pe ale tuturor în Europa. Ce s-a ales de ele?”²⁰. Neperceperea corectă a evoluției situației internaționale, dar mai ales a înțelegerilor dintre Marii Aliați, ambițiile personale ale unor oameni politici, fricțiunile artificiale create dintre Casa Regală și Conducătorul Statului, temperamentul și caracterul mareșalului Antonescu, sentimentele de simpatie sau antipatie ce au împărțit clasa politică românească în germanofili,

¹⁴ L. Watts, *Antonescu and the German Alliance*, în „Romanian Civilisation”, anul I, nr. 1, 1992, p. 72.

¹⁵ Mihail Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Edit. Dacia, Rio de Janeiro — Madrid, 1966, p. 284.

¹⁶ Arh. Inst. Centr., fond Microfilme Anglia, r. 405, c. 368.

¹⁷ *Foreign Relation of the United States. Diplomatic Papers 1944*, vol. I, General Department of State, U.S. Government Printing Office, Washington, 1966, p. 610—611; Eugen Preda, *Săritura de pisică*, Edit. Militară, București, 1976, p. 217.

¹⁸ Valeriu Florin Dobrinescu, *Studiu introductiv* în Gheorghe Barbul, *op. cit.*, p. XVII.

¹⁹ Vezi pe larg, Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, Cartea Românească, București, 1939, p. 97 și urm.

* Se referea la alternativele ce le avea România în acel timp: să meargă până la capăt cu Axă sau să se alăture Coaliției Națiunilor Unite.

²⁰ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XIII, dosar nr. 230, f. 127.

anglo-americanofili și sovietofili au împiedicat crearea în vara anului 1944 a unei adevărate unități de voință pentru salvarea intereselor naționale și evenimentele s-au desfășurat cu totul altfel decât au sperat și s-au așteptat principalii protagoniști ai vieții politice românești.

Negocierile opoziției pe mai multe canale diplomatice, în paralel cu eforturile guvernelor de la București, dar fără o minimă coordonare ce se impunea, deoarece în joc erau interese vitale — au creat rețineri din partea S.U.A. și a Marii Britanii și un cadru propice pentru Uniunea Sovietică de a dicta condițiile. Aceste eforturi paralele românești de a se scoate țara dintr-un război pierdut au avut și efecte pozitive dar și un mare neajuns: s-a creat un fel de competiție între protagoniști, au intrat în scenă ambiții personale sau de grup, interese de conjunctură și de partid, care au dus la precipitare, lipsă de prevedere și de garanții. Toate acestea s-au manifestat dureros de evident începând cu după-amiaza zilei de 23 august 1944 pentru armata și poporul român.

Ion Antonescu a intuit exact consecințele tragice ale actului de la 23 august 1944 și l-a calificat chiar în după-amiaza acelei zile „ca necugetat”²¹.

Mărturiile și memoriile principalilor autori ai actului de la 23 august 1944, aproape în totalitate, indică tendențios faptul că mareșalul n-a înțeles situația tragică a țării și nu a vrut să încheie armistițiul imediat²². Acestea însă trebuie să privească cu prudența necesară atât timp cât nu suntem în posesia arhivei Cabinetului militar al conducătorului statului ridicată de sovietici în mod abuziv în mai 1945²³, pentru a le putea opune adevăratele intenții ale mareșalului Ion Antonescu.

Analizată din acest punct de vedere, soluția oferită regelui Mihai în după-amiaza zilei de 23 august 1944 de către Mihai Antonescu și Ion Antonescu nu mai poate fi considerată astăzi drept un refuz al mareșalului de a încheia armistițiul cu Națiunile Unite. Intenția lui era cunoscută nu numai de oamenii politici români²⁴, dar și de serviciile secrete germane²⁵. Potrivit mărturiilor celor care au participat la lovitura de stat, Ion Antonescu și Mihai Antonescu au cerut un răgaz de douăzeci și patru ore pentru a se cunoaște rezultatul negocierilor din capitalele Turciei și Suediei, concomitent cu organizarea unei noi rezistențe pe aliniamentul fortificat Focșani—Brăila—Galați și Carpați²⁶.

²¹ Gheorghe Barbul, *op. cit.*, p. XVII.

²² Vezi pe larg, Arthur Gould Lee, *Crown against the sickle*, Hutchinson Co., Ltd., London, 1949, General-colonel (rez) Emilian Ionescu, *Contemporan cu veacul douăzeci*, Edit. Militară București, 1983, p. 107—165; G. I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. III, Edit. Ion Dumitru, München, 1985; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Edit. Humanitas, București, 1993, p. 126—178; *Mărturisiri ale generalului Aurel Aldea* în „*Timpul*” anul VIII, nr. 2665, din 14 octombrie 1944; *Memoriul generalului de Corp de Armată în retragere Ilie Șteflea*, în Arh. M. Ap. N. fond 948, dosar 811, f. 216—246; *Stenograma ședințelor din 18 și 22 ianuarie 1959 la care au participat Emil Bodnăraș, Leonte Răutu, Valter Roman, Gheorghe Zaharia și Ada Gregorian*, în Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XIII, dosar 118, f. 386—440.

²³ Arh. M. Ap. N., fond Cabinetul ministrului, dosar 297, f. 355—381.

²⁴ B.A.R., Arh. Ist., fond intern nr. 189, vol. 1, f. 769.

²⁵ Documente S.S., Gestapo, A. A. O.K.W., N.S.D.A.P., pri zitoare la România, Culegere de documente provenite din fondurile Arhivei Republicii Federale Germania, Biblioteca Ministerului Apărării Naționale, f. a., mss. p. 42—60; B.A.R., Arh. Inst., fond XIII, dosar 1333, vol. 8, f. 11; 28—29; 36—41; Arh. Inst. Centr., fond Microfilme R.F. Germania, r. 94, c. 393.

²⁶ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 162.

Cererea răgazului amintit ne apare astăzi ca îndreptătită deoarece regele și opoziția nu erau în posesia vreunui accept sau condiții concrete din partea aliaților, or știut este faptul că nici un adversar nu-ți oferă condiții bune prin armistițiu decât dacă este convins că poți să i le impui. Ion Antonescu, ca militar, cunoștea foarte bine că o nouă rezistență românească nu putea modifica soarta războiului, după cum nici bătăliile purtate de armata română în vara anului 1917 n-au influențat decisiv deznodământul primului război mondial, însă câștigul pentru români s-a prezentat ca imens. A fost salvat statul român. În competiție cu aliații săi pentru Berlin, Uniunea Sovietică n-avea interes să fie oprită pe Carpați. Arestarea mareșalului și a primului său colaborator a anulat posibilitatea de a negocia în momentul oportun, pe care noi îl considerăm a fi fost tocmai oprirea ofensivei sovietice declanșate la 20 august 1944.

Că ziua de 23 august 1944 n-a fost momentul oportun din punct de vedere politico-diplomatic, dar mai ales militar, a demonstrat-o evoluția evenimentelor ulterioare și a recunoscut-o câteva zile mai târziu chiar unul din autorii loviturii de stat. În ședința Consiliului de Miniștri din 14 septembrie 1944, Lucrețiu Pătrășcanu reproșa liderului P.N.Ț.: „Există un vinovat, și eu vorbesc foarte deschis, există un vinovat pentru că România nu a încheiat armistițiul pe baza propunerilor (sovietice — n.n.) din aprilie și acest vinovat sunteți dumneavoastră — domnule Maniu (...). Dacă ați fi fost de acord, cu noi — eu am fost în martie — să activăm pentru salvarea, pentru scoaterea României din război în cel mai bun moment istoric, trupele rusești făcuseră spărtura de la Uman, dar nu trecuseră Bugul și România ar fi putut *atunci* discuta condițiile armistițiului”²⁷ (subl. n.).

Proclamația regelui Mihai I către Țară difuzată la orele 22.00 în ziua de 23 august 1944, prin care se anunța ieșirea României „din alianța cu puterile Axei, și imediata încetare a războiului cu Națiunile Unite”²⁸ și se cerea să se pună capăt ostilităților ca urmare a acceptării armistițiului oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii a creat o confuzie generală²⁹ și o dramă care se va consuma în zilele următoare cu intensitate crescândă. În realitate nu se obținuse nici un armistițiu și Armata Roșie își continua ofensiva³⁰ împotriva unor trupe obligate prin proclamația regală să nu răspundă la atacul armat. Buletinul de informații nr. 552.679 din 23 august 1944 al Marelui Stat Major român prezenta astfel situația pe frontul de est: „...ofensiva rusă pe frontul român se desfășoară cu intensitate mărită (...). În urma unor lupte grele, cu un inamic superior ca număr de mari unități și blindate, unitățile noastre au fost obligate a mai ceda teren în zona sud-vest Iași și Dealul Mare, precum și la sud-vest Tighina (...). Pe întreg frontul român au loc lupte foarte grele”³¹. Acesta era cadrul în care ofițerii români reprezentanți ai trupelor de la contact (Armatele 4 și 3 română) aveau dezlegarea să treacă linia frontului pentru a purta negocieri cu delegații comandamentelor sovietice, care nu aveau ordine în acest sens³². Majoritatea ofițerilor superiori și generalilor români

²⁷ B.A.R., Arh. Ist., fond 103, dosar nr. 8944, f. 136.

²⁸ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 197 bis din 24 aug. 1944, p. 6199.

²⁹ Mihail Sturdza, *op. cit.*, p. 290.

³⁰ *Osvobodet lnnaiia missiia sovetkshih voorujennih sil v Evropevo vtoroi mirovoi voine*, Moskva, 1985, p. 55.

³¹ Arh. M. Ap. N., fond 948/P, dosar 1314 1944, f. 347.

³² *Ibidem*, fond 3, dosar nr. 103/1944, f. 52—53.

sosiți în dispozitivul sovietic au fost arestați și considerați prizonieri de război ³³.

Aceeași confuzie generală și stare de panică se instalase după 23 august 1944 și în rândul administrației și populației civile din zona apropiată frontului, care era îndemnată de Armata Roșie să se predea dacă ține la viață ³⁴. La 27 august 1944, ora 9.35 Chestura Poliției Brăila, de exemplu, cerea printr-o notă telefonică dispozițiuni deoarece la sediul poliției Tulcea s-a prezentat un ofițer sovietic care a afirmat că „armata sovietică nu știe nimic încă de armistițiul declarat între armata română și cea rusească” ³⁵.

Marele Stat Major român a fost pus în imposibilitate de a găsi soluții optime la aceste situații limită. La cererea Comandamentului Marinei Militare române — spre exemplu — de a i se preciza atitudinea față de sovietici, care distrugeau sau capturau navele noastre de pe Dunăre acesta răspundea: „domnul general Mihail (șeful Marelui Stat Major numit prin Înalt Decret Regal în după-amiaza zilei de 23 august 1944 — n.n.) a spus că nu poate da nici o dispozițiune, fiind chestiune de guvern” ³⁶. Ca urmare, s-a dat ordin statului major al Marinei să aducă aceasta la cunoștința Ministerului de Externe și a primului ministru. În această situație generalul Mihail își prezintă la 5 septembrie 1944 demisia primului ministru care nu-i este acceptată ³⁷.

Neavând nici un angajament și nici o obligație față de noile autorități de la București, Uniunea Sovietică până la jumătatea lunii septembrie 1944 a ocupat cea mai mare parte a teritoriului național, inclusiv Capitala și principalele puncte strategice, curățate de trupele germane de către armata română ³⁸. Trupele Frontului 2 Ucrainean s-au comportat ca într-un teritoriu inamic cucerit și au instalat comandanți militari în principalele orașe din Moldova, Muntenia și Dobrogea. Comandantul militar al Capitalei a fost numit generalul Burenin ³⁹. Au fost dezarmați și capturați peste 6 000 ofițeri, 6 000 subofițeri și mai mult de 150.000 trupă ⁴⁰. La intervenția șefului Marelui Stat Major român, generalul G.h. Mihail, pe lângă comandantul Frontului 2 Ucrainean mareșalul Rodion Malinovski ca trupele române capturate pe frontul din Moldova și reținute încă la jumătatea lunii septembrie 1944 în lagărele din Bacău și Roman să fie eliberate, acesta a negat existența unor asemenea prizonieri ⁴¹. Ulterior, intervențiile oficiale pentru eliberarea acestor militari deportați în interiorul U.R.S.S., făcute în repetate rânduri de către Comisia Română pentru aplicarea Convenției de Armistițiu, au rămas fără răspuns ⁴².

³³ Ibidem, fond 4, dosar nr. 221/1944, f. 271 și urm.

³⁴ Ibidem, fond 948, dosar nr. 1.181/1944, f. 401.

³⁵ Ibidem, fond 948, dosar nr. 1.181/1944, f. 382.

³⁶ Ibidem, fond 338, dosar nr. 123, f. 23.

³⁷ B.A.R., fond intern 189, vol. 1, f. 921—922.

³⁸ Vezi pe larg, Andreas Hildgruber, *op. cit.*, p. 219—226; Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien 1944*, Darmstadt, 1964, p. 112 și urm.; Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *op. cit.*, p. 70 și urm.; *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. II, Edit. Militară, București, 1989, p. 131—253.

³⁹ B.A.R., Arh. Ist., fond intern 189, vol. 1, 7906.

⁴⁰ Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2756, f. 9.

⁴¹ B.A.R., Arh. Ist., fond intern 189, vol. 1, f. 925, cf. unor afirmații făcute de fostul șef al M. St. M. român general de armată în retragere Gheorghe Mihail.

⁴² Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2756, f. 9.

Consecințele insuficienței pregătiri politico-diplomatice a actului de la 23 august 1944 începeau să se înfățișeze autorilor lui în lumina crudă a realității. La 31 august 1944 Grigore Niculescu-Buzești cerea trimisului român la Ankara, Al. Cretzeanu, să intervină pe lângă diplomații S.U.A. și Angliei ca aceștia să obțină de la U.R.S.S. respectarea promisiunii date în cursul negocierilor anterioare lui 23 august 1944 deoarece „...începe să se răspândească (în România — n.n.) impresia că amânarea semnării armistițiului a fost determinată de dorința de a *ocupa integral teritoriul românesc de către trupele sovietice*”⁴³ (subl. n.).

Nerecunoscute în fapt de către nici un guvern, ci doar de mijloacele de informare în masă, cu țara ocupată și cu armata de operații capturată aproape în întregime, noile autorități de la București sperau, în august-septembrie 1944, să depășească starea de haos și confuzia generată de încetarea unilaterală a ostilităților contra Uniunii Sovietice prin semnarea armistițiului care le era în continuare refuzat sub diferite pretexte⁴⁴. Fostul prim-ministru în guvernul instalat după 23 august 1944, generalul Constantin Sănătescu nota la 1 septembrie 1944. „Nu am nici o veste de la Moscova; semnarea armistițiului ar pune capăt, în parte, dezordinii de acum. Pe motivul că suntem încă în război, rușii pradă peste tot. Cea mai rea purtare o dovedesc rușii marinari, care au debarcat la Constanța. Au băgat groaza în oraș; lumea fuge în toate părțile. Sosesc la Președinție reclamații din toate locurile pe unde ajung trupele ruse”⁴⁵. Reclamații similare soseau cu zecile de mii și la Marele Stat Major român din toate regiunile ocupate de Armata Roșie⁴⁶.

Semnarea armistițiului, în noaptea de 12/13 septembrie 1944 la Moscova de către delegația guvernului român condusă de Lucrețiu Pătrășcanu⁴⁷, n-a înlăturat și nici n-a pus capăt ocupației militare a statului român, ocupație abil mascată de Moscova prin duplicitate și dezinformare, cu ajutorul mijloacelor de informare în masă. S-a creat o discordanță uriașă între statutul politico-juridic internațional *de jure și de facto*, al României în sensul că potrivit Convenției de armistițiu aceasta continua să fie un stat independent și suveran cu anumite limite și restricții acceptate prin art. 3, 14, 16, 17 și 18 ale amintitei Convenții, dar în mod real România avea statutul de țară ocupată cu principalele atribute de suveranitate și independență uzurpate de către autoritățile de ocupație sovietică.

2. Deși ocupația militară sovietică în România a durat până în 1958, prin trăsăturile distincte și obiectivele urmărite în timp aceasta poate fi împărțită în trei perioade distincte. Prima perioadă începe în aprilie-mai 1944 odată cu pierderea de către trupele româno-germane a apărării pe Nistru și se încheie cu semnarea Convenției de armistițiu între România și Coaliția Națiunilor Unite la 12/13 septembrie 1944. Aproape întreg teritoriul națio-

⁴³ Arh. Ist. Centr., fond Microfilme S.U.A., r. 662, c. 1027 și urm.

⁴⁴ Arh. M.A.E., fond 71/România, dosar 1/1945—1948, nepaginat.

⁴⁵ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 169.

⁴⁶ Arh. M.Ap.N., fond Microfilme, r. P. II 2.238: 2.239 și 2.240.

⁴⁷ Vezi pe larg, Gheorghe Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, vol. I, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 316—345; Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 33—58; *Aspects des relations soviéto-roumaines*, tom. I, Paris, 1967, p. 180 și urm.; M. Mourin, *Le drame des Etats satellites de l'Axe de 1939 à 1945*. Reddition sans conditions, Ed. Berger-Levrault, Paris, 1957, p. 168 și urm.

nal, inclusiv Capitala, erau efectiv sub controlul trupelor sovietice. A fost instaurată în nordul Moldovei și sudul Bucovinei administrația militară sovietică, în conformitate cu legile internaționale ale războiului, iar în restul țării organele administrației românești militare și civile, luate de sovietici sub control⁴⁸. Invasia militară sovietică în aceste teritorii s-a caracterizat prin teroare, violență și jaf, efectuat haotic la început apoi în mod sistematic.

Depozitele de subzistențe, vitele, uneltele și alte bunuri materiale au fost considerate captură de război și puse la dispoziția trupelor de ocupație sau trecute peste Prut⁴⁹. Sudul Bucovinei și nordul Moldovei până la aliniamentul liniei fortificate Focșani—Nămoloasa—Brăila a fost practic izolat de restul țării. Sovieticii au blocat legăturile telefonice, telegrafice și au confiscat toate aparatele de radio⁵⁰. Ei au executat lărgirea ecartamentului liniei de cale ferată de la Ungheni—Iași—Pașcani—Ploiești și de la Cernăuți la Focșani, astfel încât s-a paralizat complet orice posibilitate de trafic românesc în jumătatea de vest a Moldovei⁵¹.

A doua perioadă începe după Convenția de armistițiu și se încheie odată cu semnarea de către România a Tratatului de Pace de la Paris (10 februarie 1947). Ocupația militară a țării s-a făcut în această perioadă în baza art. 3 și 18 din Convenția de armistițiu și poartă amprenta ilegalității. Acest aspect comportă și următoarea nuanțare. Până la eliberarea teritoriului național (25 octombrie 1944) sovieticii au motivat prezența trupelor în România din rațiuni pur militare⁵². În realitate aceste trupe erau cantonate în regiuni și localități strategice pentru controlul statului român și nu în folosul frontului. Acest fapt a fost semnalat de către Marele Stat Major român Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului printr-o notă din 5 decembrie 1944, în care se arăta: „Marele Stat Major informează că în unele sate din Muntenia se găsesc tancuri sovietice cu servanții respectivi care motivează că rămânerea lor în localitate se datorează defectării materialului. În realitate tancurile sunt sau au fost reparate iar rămânerea lor în localități — de pildă comuna Belciugatele (Ilfov), Urziceni (Ialomița) pare să aibă alt scop deoarece s-a observat că se ține legătura permanent cu comandamentele din regiune”⁵³.

După data de 25 octombrie 1944, când trupele sovietice și române au depășit teritoriul național, nu mai putea fi invocat acest motiv. Prin urmare, autoritățile române au cerut lămuriri suplimentare Comisiei Aliate de Control. Această Comisie, instituită în baza art. 18 din Convenția de armistițiu funcționa în București pe str. Gogu Cantacuzino nr. 13 sub președinția mareșalului R. Malinovski, însă era condusă în fapt de către vicepreședintele ei, generalul Vinogradov⁵⁴. Oficial această Comisie trebuia să vegheze la aplicarea condițiilor stipulate în Convenția de armistițiu⁵⁵. În mod real ea era instrumentul de control militar al ocupației sovietice în România. În baza Anexei F la art. 18 din Convenția de armistițiu, Comisia Aliată de

⁴⁸ Arh. Ist. Centr., fond I.G.J. — Central, dosar 41/1944, f. 169—170.

⁴⁹ Ibidem, fond M.I., dosar 7071—7076; fond I.G.J. dosar 17; 41/1944; 46/1944, vol. I și vol. II; Arh. M. Ap. N., fond Microfilme r. P. II 2.238—2.240.

⁵⁰ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7076/1944, f. 126 și urm.

⁵¹ Arh. M. A. E., fond 71/România, dosar 162/1944—1946, f. 18; 20—21.

⁵² Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. II 2.240, c. 622 și urm.

⁵³ Ibidem, c. 624.

⁵⁴ Arh. Ist. Centr., fond I.G.J.—Central, dosar 54/1944, f. 6.

⁵⁵ Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2779, f. 346.

Control (în continuare se va prescurta: C.A.I.C.) și-a trimis în orașele ⁵⁶ (ordinea priorității a fost stabilită, potrivit unei note confidențială din 12 octombrie 1944 de C.A.I.C.): 1. Brașov, 2. Iași, 3. Ploiești, 4. Botoșani, 5. Buzău, 6. Pitești, 7. Tecuci, 8. Roman, 9. Sibiu, 10. Focșani, 11. Arad, 12. Caracal, 13. Craiova, 14. Constanța, 15. Sulina, 16. Tulcea, 17. Galați, 18. Brăila, 19. Cernavodă, 20. Oltenița, 21. Giurgiu, 22. Zimnicea, 23. Turnu Măgurele, 24. Corabia, 25. Calafat, 26. Turnu Severin, câte o subcomisie formată dintr-un ofițer ajutat de 5—7 persoane. Aceste subcomisii erau elementele de control pentru ocupația sovietică în teritoriu.

În contradicție cu prevederile Convenției de armistițiu dar și cu declarațiile oficiale ale guvernului de la Moscova prin care s-a precizat în două rânduri (3 aprilie și 27 august 1944) că Uniunea Sovietică nu urmărește a dobândi vreo parte din teritoriul României sau de a schimba ordinea socială existentă în România și că prezența trupelor sovietice în România este consecința necesităților militare și a continuării războiului ⁵⁷, la 15 noiembrie 1944 C.A.I.C. face cunoscut Marelui Stat Major român că din ordinul mareșalului Malinovski urmează să se pregătească încartiruirea a 3 Divizii sovietice, distribuite astfel: o divizie în zona Ploiești, alta la 20 km vest București iar o divizie ocupa cu câte un regiment în orașele Arad, Deva și Petroșani ⁵⁸. Faptul că în notă nu se preciza scopul unei asemenea dislocări și timpul de staționare, iar această cerere a fost urmată de o somație către Statul Major român al Aerului ca unitățile de apărare antiaeriană și aviație ce erau dislocate pe Valea Prahovei să evacueze regiunea de urgență ⁵⁹, a alarmat autoritățile militare și politice române.

Situația devenea îngrijorătoare deoarece instalarea unor divizii sovietice cu efective de război complete în zonele strategice ale țării, era făcută și în urma somării guvernului român de a desființa, până la efective simbolice, armata din interior ⁶⁰. Prin urmare, la 30 noiembrie 1944 primul ministru, generalul Sănătescu cerea explicații C.A.I.C. prin generalul Vinogradov, pentru încălcarea înțelegerilor prevăzute în Convenția de armistițiu. Neprimind răspuns acceptabil, noul prim-ministru generalul N. Rădescu s-a adresat din nou C.A.I.C., cerând prin nota nr. 120 din 9 decembrie 1944 scoaterea trupelor sovietice de pe teritoriul românesc, socotind staționarea lor ilegală și în dezacord cu prevederile Convenției de armistițiu. Generalul Vinogradov a răspuns guvernului român, la 12 decembrie 1944, pe un ton ultimativ și amenințător că staționarea trupelor se face în baza articolului 3 al Convenției și al anexei aferente. Pentru a sublinia arbitrariul și ilegalitatea acestui ultimatum, precizăm că la punctul invocat de sovietici se arată „Guvernul și Înalțul Comandament al României vor asigura forțelor sovietice și ale celorlalți Aliați înlesniri pentru libera lor mișcare pe teritoriul României, în orice direcție, dacă este cerut de către situația militară, Guvernul și Înalțul Comandament al României asigură orice concurs posibil pentru o astfel de mișcare prin mijloacele lor de comunicație și pe cheltuiala lor, pe pământ, pe apă, și în aer (vezi anexa la art. 3)’ (subl. n.) ⁶¹. Or, după

⁵⁶ Ibidem, fond I. G. J. Central, dosar 54/1944, f. 4.

⁵⁷ B. A. R., Arh. Ist., fond XIII, dosar 1119, vol. III, f. 7.

⁵⁸ Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. II 2.240, c. 618.

⁵⁹ Ibidem, c. 620.

⁶⁰ Ibidem, c. 621.

⁶¹ Ibidem, c. 807.

cum s-a văzut, C.A.I.C. impunea Marelui Stat Major român condiții pentru staționarea trupelor sovietice pe teritoriul României.

Guvernul român prins între două imposibilități de a se opune — în primul rând prin desființarea armatei de interior și reducerea acesteia la cifre simbolice, nu mai avea suportul de forță militară necesară, iar în al doilea rând, ca urmare a unei propagande abil dirijată de către Moscova s-a creat în opinia publică occidentală o imagine foarte favorabilă Uniunii Sovietice — a cedat presiunilor, urmate și de alte asemenea solicitări ale sovieticilor pe care a fost silit să le accepte.

Sfârșitul războiului al doilea mondial și încetarea ostilităților puneau capăt definitiv, *de jure*, posibilității ca trupele sovietice să se miște liber pe teritoriul României. Prin urmare Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului vedea îndreptățită încetarea situației de ocupație militară a țării și așezarea pe baze legale a cooperării dintre cele două armate și țări. În acest sens, ea s-a adresat C.A.I.C., la 2 iunie 1945, cu nota nr. 18498⁶². Însă respectarea propriilor angajamente asumate prin acte internaționale nu preocupa la acea dată guvernul de la Moscova. C.A.I.C. (sovietică) în România era deasupra legilor românești și internaționale (sic!) și dispunea fără restricții pe teritoriul României, deși ea avea sarcini de supraveghere a aplicării Convenției de armistițiu. Mareșalul Malinovski, la 17 iunie 1945, C.A.I.C. (sovietică), ordonă pur și simplu Marelui Stat Major român să ia măsurile necesare pentru staționarea de noi trupe sovietice în următoarele zone de pe cuprinsul țării: a) o zonă ce includea orașele: Oradea—Arad—Alba Iulia—Dej; b) a doua zonă Timișoara—Severin—Slatina—Caracal—Deva; c) cea de-a treia zonă viza orașele: Giurgiu, Târgoviște și Pitești și d) a patra zonă: Brașov—Ploiești—Bârlad—Focșani⁶³. Ca și în situațiile anterioare nu se preciza scopul și durata staționării, ci doar faptul că „garnizoanele române trebuie să părăsească zona până la 30 iunie”. Rămâneau pe loc structurile de logistică necesare aprovizionării cu alimente, echipament și alte nevoi ale trupelor. Majoritatea trupelor aparțineau Frontului 2 Ucrainean, dar și unităților din subordinea mareșalului Tolbuhin ce operase la sud de Dunăre. Asupra numărului de militari staționați după terminarea războiului este foarte greu să ne pronunțăm deoarece niciodată organele militare sovietice n-au precizat autorităților române date în acest sens. O estimare, după rațiile medii cerute de Comandamentele sovietice pentru aprovizionarea cu alimente, indică o cifră în jurul a 500.000 de persoane⁶⁴. Cifra nu poate fi exactă deoarece aceste cereri întotdeauna erau mult mărite și includeau și militarii aflați în tranzit pe teritoriul României. Grosul acestor trupe era concentrat în regiunea vestică a țării și Valea Prahovei. Ministerul de Război român cerea Comandamentelor Teritoriale din aceste zone să „verifice dacă au posibilitatea să satisfacă nevoile de hrănire ale trupelor sovietice pentru că vom fi puși în situația de a înfometa regiunile în care sunt dislocate aceste trupe”⁶⁵.

Sfârșitul etapei a doua de ocupație militară a României de către trupele sovietice și începutul celei de a treia care va dura până în vara anului 1958⁶⁶,

⁶² Ibidem, c. 755.

⁶³ Ibidem, c. 759.

⁶⁴ Ibidem, c. 434.

⁶⁵ Ibidem, c. 850.

⁶⁶ Valeriu Florin Dobrinescu, *op cit.*, p. 141.

sunt marcate de eforturile țării noastre de a pregăti participarea la Conferința Păcii⁶⁷, în speranța obținerii din partea Marilor Puteri învingătoare a unui tratament corect și a asigurării unui cadru juridic adecvat pentru a se putea manifesta ca un stat suveran și independent pe scena vieții internaționale. Dar nici o țară nu poate fi considerată independentă atât timp cât teritoriul ei este ocupat de trupele unei puteri străine. Având în vedere faptul că trupele sovietice, după aproape doi ani de la terminarea războiului mai staționau în România fără nici o bază legală, situație ce îi anula condiția de stat independent și suveran, că întreținerea trupelor de ocupație costa statul român circa 40% din totalul cheltuielilor ocazionate de executarea Convenției de armistițiu⁶⁸ și că prin efortul și sacrificiile făcute în campania din vest era îndreptățită la un tratament corect ca *subiect* și nu *obiect* al relațiilor internaționale, guvernul român a acordat o atenție sporită discutării art. 21 din Proiectul de Tratat de Pace cu România care se referea la retragerea forțelor aliate de pe teritoriul său în termen de 90 de zile de la intrarea în vigoare a Tratatului. Însă Ialta a funcționat ireproșabil⁶⁹. Uniunea Sovietică își rezerva dreptul de a păstra pe teritoriul român forțe armate pentru asigurarea căilor de comunicație spre centrul Europei⁷⁰. Faptul făcea ca efectul clauzelor precizate în preambulul art. 21 să se extindă doar asupra trupelor anglo-americane prezente în România și să se anuleze acest efect asupra trupelor sovietice. Ca urmare se legaliza prezența trupelor sovietice pe teritoriul românesc! Este un aspect al participării României la Conferința de Pace de la Paris insuficient studiat și analizat în istoriografia română a celui de-al doilea război mondial. Statutul de țară ocupată pentru România devenea odată cu iscălirea Tratatului de Pace nu numai *de facto* ci și *de jure*⁷¹.

Cererea sovietică de a păstra trupe pe teritoriul românesc nu avea temei real, deoarece din cele 3 căi de comunicație ce făceau legătura dintre U.R.S.S. și bazele sale din centrul Europei, două ce nu treceau pe teritoriul românesc aveau lungimea cea mai scurtă și capacitatea cea mai mare. Ruta Lvov—Cracovia—Viena avea o lungime de 630 km și o capacitate de 60 trenuri pe zi, ruta Stryj—Muncacevo—Budapesta—Viena măsoară 680 km și cu 14 trenuri zilnic în timp ce ruta Ungheni—Pașcani Adjud—Oradea—Budapesta—Viena măsoară 1 350 km și cu o capacitate de 7 trenuri pe zi⁷². Apare astăzi de neînțeles motivul care a determinat delegația României la Conferința Păcii (1946—1947) să nu treacă chestiunea prezenței trupelor sovietice pe lista clauzelor care confereau României o situație nedreaptă⁷³. Această lipsă de prevedere și de încredere nejustificată în atitudinea Uniunii Sovietice față de România a condus la prelungirea ocupației militare a statului român până în anul 1958.

⁶⁷ Vezi pe larg, Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 44—54; Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 102—196; *România la Conferința de Pace*. Edit. B. P. D., 1946; Șt. Lache, Gh. Tuțui, *România și Conferința de Pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 206—311.

⁶⁸ Arh. M. A. E., fond Conf. Păcii, vol. 78, f. 88.

⁶⁹ Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 53.

⁷⁰ Arh. M. A. E., fond Conf. Păcii, vol. 78, f. 392.

⁷¹ Ibidem, f. 484.

⁷² Ibidem, f. 392.

⁷³ Ibidem, vol. 74, f. 136.

3. Consecințele prezenței Armatei Roșii pe teritoriul românesc s au manifestat cu intensitate diferită de la o etapă la alta și au fost prezente, practic, în toate domeniile societății românești — social, politic, economic și spiritual.

Pătrunderea Armatei Roșii pe teritoriul național a condus la instalarea unui climat de nesiguranță generală, teroare și jaf în dauna avutului public și particular⁷⁴. Atitudinea ostilă a militarilor sovietici — simpli ostași sau ofițeri de toate gradele — a îmbrăcat întreaga gamă de delikte de la omor premeditat în scop de jaf, siluiri și maltratări de persoane la ridicări de bunuri materiale, în special alimente și îmbrăcăminte. Cea mai expusă acestor agresiuni a fost populația satelor și orașelor de pe lângă nodurile de cale ferată și de-a lungul principalelor căi de comunicație⁷⁵. În unele județe din nordul Moldovei și sudul Bucovinei nesiguranța era atât de mare încât țaranii nu mai îndrăzneau să părăsească locuințele pentru a-și aduna recolta de pe câmp. Intervenția președintelui Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Ion Christu, pe lângă C.A.I.C. de a se pune capăt atitudinii ostile a Armatei Roșii față de populația civilă românească nu a avut efectul dorit⁷⁶.

Organele de poliție și jandarmerie chemate să apere viața și avutul cetățenilor români nu numai că erau intimidată și împiedicate să-și exercite funcțiunile dar au fost ele însele obiect al violenței din partea trupelor sovietice⁷⁷. Legiunea de jandarmi Brăila, într-un raport către Inspectoratul General de Jandarmi adresat la 10 octombrie 1944 arăta: „Am întrebuințat toate mijloacele posibile pentru a remedia aceste stări de lucruri și nu ne-a reușit încât astăzi nu ne-a rămas decât opunerea cu arma. Pentru aceasta însă rugăm a ne da ordin de urmare”⁷⁸. Autoritățile române nu puteau să acționeze potrivit legilor interne și internaționale cu privire la infracțiunile comise de cetățenii străini pe teritoriul țării deoarece aceștia aparțineau unor unități militare aflate în misiune în România și trebuiau să fie judecați de organele militare sovietice⁷⁹.

Prin urmare, miile de reclamații sosite din teritoriu pe adresa guvernului⁸⁰, Ministerului de Război⁸¹ și a Ministerului de Interne⁸² erau invariabil adresate C.A.I.C. din România. Aceasta, cu rare excepții, răspundea autorităților române cu întârzieri ce variau între 1—3 luni și aproape întotdeauna erau negate sau neconfirmate faptele reclamate.

Avalanșa de plângeri la adresa atitudinii și comportării militarilor Armatei Roșii a determinat pe de o parte C.A.I.C. în România să adreseze la 24 noiembrie 1944 un ordin „Tuturor delegațiilor C.A.I.C. din provinciile și județele României, tuturor Comandamentelor militare din județele Româ-

⁷⁴ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7129, f. 191 și urm.

⁷⁵ Ibidem, fond I. G. J.-Central, dosar 41/1944, vol. II, f. 32; fond M. I., dosar 7071/1944, f. 299 și urm.

⁷⁶ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 71.29/1944, f. 191.

⁷⁷ Ibidem, fond I. G. J.-Central, dosar 17/1944, f. 110; dosar 25/1944, f. 135.

⁷⁸ Ibidem, fond I. G. J.-Central, dosar 41/1944, vol. II, f. 21.

⁷⁹ Ibidem, fond Convenția de Armistițiu, dosar 2779, f. 233—234.

⁸⁰ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 169—190.

⁸¹ Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. I. 1.1444, c. 613 și urm.

⁸² Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7071, f. 250 și urm.

niei⁸³ prin care cerea să se înceteze abuzurile și, purtarea lipsită de tact⁸⁴, iar pe de altă parte să intimideze și să descurajeze autoritățile române în a mai trimite reclamații. La 14 martie 1945 Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului informa pe șeful Marelui Stat Major român, generalul C. Sănătescu despre nota C.A.I.C. în România din 3 martie 1945 în care se preciza printre altele: „Să se înceteze această avalanșă de adrese care pentru motivele arătate mai sus (reclamații neclare și făcute cu întârziere, în opinia Comisiei Aliate — n.n.) sustrag Comisia Aliată de la activitatea ei firească și cere să se tragă la răspundere persoanele vinovate de a nu da atenție cercetării și clarificării”⁸⁵. Ministerul de Război și Ministerul Afacerilor Interne obliga la rândul lor prin ordine circulare organele din teritoriu în subordine să nu mai trimită reclamații care n-au autori identificați, să se prezinte dosare de cercetare efectuate pentru fiecare delict sau infracțiune comisă de trupele sovietice.

Aceste măsuri n-au dus la stoparea abuzurilor și violențelor și nici la protejarea cetățenilor români. Singurul efect, dorit de autoritățile de ocupație sovietice, dar care nu reflecta deloc o realitate, a fost scăderea vertiginosă a numărului de plângeri și reclamații*. Legiunea de Jandarmi Roman, de exemplu, arăta la sfârșitul lunii martie 1945 Inspectoratului de Jandarmi Iași motivele pentru care majoritatea cererilor și reclamațiilor locuitorilor la adresa Armatei Roșii sunt lipsite de date precise: „Violența și repeziciunea cu care sunt făcute jafurile au înfricoșat populația. Se mulțumesc pentru moment că nu li s-a întâmplat ceva mai rău și numai pe urmă fac reclamații”⁸⁶.

Inspectoratele de jandarmi din Galați și Constanța raportau la 28 martie 1945, eșalonului superior că au mai fost cazuri în care ostașii sovietici au agresat și ridicat bunuri de la populația civilă, au dezarmat organele de pază însă „n-avem date concrete”⁸⁷. De remarcat faptul că atitudinea ostilă și descalificantă a Armatei Roșii față de populația românească, tratată în evidentă discriminare în raport cu minoritarii evrei, unguri și alții⁸⁸, a fost justificată de elementele comuniste sau simpatizante ale regimului sovietic, oportuniste și imorale care prin forța împrejurărilor au ajuns în funcții de răspundere în aparatul de stat. Lucrețiu Pătrășcanu, membru marcant al guvernului instalat după 23 august 1944, în ședința Consiliului de Miniștri din 16 septembrie 1944 pe motiv „că trebuie făcut totul pentru a căpăta încrederea politică a Uniunii Sovietice”⁸⁹, scuza atitudinea trupelor sovietice față de români și cerea președinților P.N.Ț. și P.N.L., Iuliu Maniu și C. I. C. Brătianu o „liniștire” a opiniei publice românești Iuliu Maniu răspundea lui Lucrețiu Pătrășcanu: „...dacă ar fi fost așa cum spunea domnul Pătrășcanu — că au fost excese din partea anumitor soldați ruși, fiindcă în orice armată din lume se găsesc și elemente fără conștiință, n-aș fi spus nimic. Dar când însăși conducerea supremă și Comandamentul

⁸³ Ibidem, fond I. G. J.-Central, dosar 69 1945, f. 21—22.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, f. 174—175.

* Problema face obiectul unei cercetări separate.

⁸⁶ Arh. Ist. Centr., fond I. G. J.-Central, dosar 69 1945, f. 52.

⁸⁷ Ibidem, f. 138—140.

⁸⁸ Ibidem, fond M. I., dosar 7129/1944, f. 340 și urm.

⁸⁹ B.A.R., Arh. Ist., fond XIII, dosar 8468, f. 28.

Suprem Militar și când unitățile organizate rusești fac acte inadmisibile, atunci ce putem noi face? Las că la toate protestele, pe care le puteam prezenta până în ultimul moment, răspunsul era că sunt în țară ocupată, suntem țară fără armistițiu și că, prin urmare, ei, punct cu punct, respectă legile militare. (...) Când sate de ale noastre sunt aprinse, când se prăpădesc averi de miliarde, când Comandamentul Militar Rus nu primește pe membrii guvernului și evacuiază sate întregi — ce vrei d-ta să facem noi? Manifestări de amor, dragoste și iubire. (...) Apoi bine, domnule Pătrășcanu, d-ta trebuie să-ți dai seama de sentimentul de răspundere, pe care trebuie să-l avem față de opinia publică românească și față de poporul român. Oricât ar fi rațiunea politică de clară și de calmă, sunt anumite sentimente care nu pot fi predominante fără ca să nu ne supunem atunci la acte de umilire și la o rupere totală de publicul românesc”⁹⁰. Din nefericire această situație avea să se întâmple nu peste mult timp. După instalarea guvernului dr. Petru Groza, ofițerii de poliție, jandarmerie și din cadrul Ministerului de Război erau obligați prin ordine circulare emise de autoritățile militare și civile centrale să „organizeze mese tovărășești” pentru a câștiga încrederea sovieticilor, cu toate că aceștia nu-și modificaseră cu nimic atitudinea cu care au intrat pe pământul românesc⁹¹. Cei care reclamau acte intolerabile săvârșite de militarii sovietici au început să fie calificați „colportori de zvonuri tendențioase” în scopul destrămării prieteniei dintre armata sovietică și română, „elemente fasciste” etc. Așadar victimele agresiunii trupelor sovietice devin, în opinia autorităților aservite armatei de ocupație, „agresori”⁹². În acest sens prin Ordinul Circular nr. 42514 din 30 octombrie 1945 Inspectoratul General al Jandarmeriei atrăgea atenția organelor din subordine, până la posturile de jandarmi inclusiv, că „s-a constatat de către C.A.I.C., Ministerul Afacerilor Interne și Inspectoratul General de Jandarmi, ușurința cu care se acuză armata sovietică atunci când se săvârșesc jafuri și abuzuri, în sensul că majoritatea acestora sunt puse în sarcina ostașilor sovietici”⁹³. Două luni mai târziu același organ, printr-un nou ordin circular, constata „cazuri de agresiune împotriva ostașilor sovietici”. Se ordona încetarea cu desăvârșire a oricărui act de agresiune împotriva ostașilor sovietici. Prin acest ordin se anula orice posibilitate ca organele de poliție și jandarmerie să mai poată apăra viața, demnitatea și avutul cetățeanului român, deoarece se preciza: „atunci când sunt în serviciu și intervin (organele de ordine — n.n.) pentru aplanarea diferitelor incidente ivite, să se procedeze cu tact și înțelegerea cuvenită situației. Cei care nu respectă aceste instrucțiuni vom dispune arestarea lor, trimiterea în judecata Curții Marțiale pentru sancționare, potrivit dispozițiilor date de guvern, mergând până la aplicarea de pedepse capitale”⁹⁴.

Evoluția vieții politice românești după 23 august 1944 a fost profund marcată de prezența Armatei Roșii. În virtutea suveranității și independenței lor, statele au dreptul de a-și alege și dezvolta în mod liber sistemul lor politic, economic, social și cultural, jurisdicția asupra teritoriului, asupra

⁹⁰ Ibidem, f. 31.

⁹¹ Arh. Ist. Centr., fond I. G. J.-Central, dosar 46/1944, vol. II, f. 137.

⁹² Ibidem, dosar 69/1945, f. 196.

⁹³ Ibidem, f. 220.

⁹⁴ Ibidem, f. 228.

bunurilor și persoanelor aflate pe acest teritoriu ⁹⁵. Prin Convenția de Armistițiu se recunoștea dreptul la independență și suveranitate (art. 1) în limitele frontierelor din anul 1940 (art. 4 și 19) și se restabiea administrația civilă românească pe întreg teritoriu, afară de un sector de 50—100 km de linia frontului (art. 17). Comandamentul Frontului 2 Ucrainean, la care ulterior s-au adăugat reprezentanții guvernului sovietic în C.A.I.C. în România cu acordul tacit al reprezentanților britanici și americani în acest organism ⁹⁶, au limitat și chiar uneori uzurpat principalele atribute ale independenței și suveranității statului nostru.

Pe perioade mai lungi sau mai scurte de timp, guvernul, prin abuz și forță, a fost împiedicat să-și exercite administrația pe întreg teritoriul României. La două luni după semnarea armistițiului, și în condițiile în care operațiile de război nu se mai desfășurau pe teritoriul românesc guvernului nu i era permisă administrarea sudului Bucovinei, nordului Moldovei. Comandamentele sovietice conduceau viața administrativă în aceste teritorii în mod direct sau prin funcționari numiți ad-hoc, neconfirmați de autoritățile centrale de la București. În zilele de 24—25 octombrie 1944 guvernul român a trimis cu o garnitură specială de tren autoritățile militare și civile pentru a și relua atribuțiile în jumătatea de nord a Moldovei și sudul Bucovinei, însă în gara Adjud garnitura a fost ținută câteva săptămâni sub sechestru ⁹⁷. În unele județe, după mari eforturi, parte din autoritățile trimise de guvern au reușit să ajungă, dar au fost împiedicate să se reinstaleze. Poliția orașului Dorohoi raporta, la 6 noiembrie 1944, Direcției Generale a Poliției că în oraș autoritățile trimise au fost triate în ziua de 4 noiembrie 1944 de către o comisie prezidată de avocatul evreu Livensohn Jak. « Deși s-a procedat la această triere — se menționa în raport — poliția nu s-a putut instala nefiind admisă de către șeful „ad-hoc” al poliției locale, evreul L. Rorlich care a improvisat o poliție din circa 120 persoane, toți înarmați cu revolvere și pistoale automate » ⁹⁸. În orașul Huși administrația, la sfârșitul lunii noiembrie 1944, era încă condusă direct de Comandamentul Sovietic local ⁹⁹. În același timp prefectul de la Rădăuți, numit de sovietici, refuza să trimită o situație statistică Comisiei Române pentru aplicarea Convenției de Armistițiu pe motiv că nu are avizul Comandamentului sovietic local ¹⁰⁰. Exemplele ar putea continua.

Analizând situația gravă și confuză din aceste teritorii guvernul român, prin Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului cerea printr-un memoriu remis C.A.I.C. în România la data de 11 noiembrie 1944, restabilirea situației de drept în nordul Moldovei și sudul Bucovinei, în conformitate cu art. 1, 4 și 17 din Convenția de Armistițiu. Răspunsul a fost instituirea ocupației militare directe și asupra Transilvaniei de nord-vest, spulberând astfel iluziile pe care și le făceau autoritățile politice și militare române de la București. Comandamentele Militare locale sovietice din Sfântu Gheorghe, Miercurea Ciuc, Târgu Mureș, Cluj și alte localități din teritoriul răpit prin Dictatul

⁹⁵ Vezi pe larg, Grigore Geamănu, *Drept internațional public*, vol. I, *Tratat*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1981, f. 137 și urm.

⁹⁶ Arh. Ist. Centr., fond Microfilme, Anglia, r. 409, c. 360—363.

⁹⁷ Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. II 2.240, c. 629.

⁹⁸ Arh. Inst. Centr., fond M.I., dosar 7129, p. 339.

⁹⁹ Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. II. 2.240, c. 630.

¹⁰⁰ Ibidem, c. 629.

de la Viena și eliberat de sub ocupația horthystă au somat autoritățile românești să părăsească localitățile respective. Redăm, pentru a exemplifica brutalitatea cu care au fost izgonite autoritățile românești, raportul telefonic al Inspectoratului de Poliție Târgu Mureș, din 11 noiembrie 1944: „La ora 13.00 în ziua de 11 noiembrie 1944 au fost convocați la Comandamentul sovietic din oraș prefectul județului, comandantul Legiunii de jandarmi, inspectorul de poliție, șeful poliției locale punându-le în vedere ca toți funcționarii care au venit din Vechiul Regat să părăsească imediat acea parte a Ardealului, urmând ca, Comandamentul sovietic să încadreze autoritățile cu persoane din localitate (de origine maghiară — n.n.). Conferința s-a încheiat la ora 13.15 și s-a fixat ca termen 30 minute ca funcționarii să părăsească serviciile”¹⁰¹. La 14 noiembrie 1944 C.A.I.C. dă girul acestor măsuri. Memoriul adresat vicepreședintelui C.A.I.C., generalul Vinogradov, la 19 noiembrie 1944, prin care se solicita restabilirea administrației civile românești în nordul Transilvaniei¹⁰² nu aducea soluționarea îndreptățită și legală.

În majoritatea localităților din țară reprezentanții subcomisiilor aliate de control din teritoriu și ai comandamentelor sovietice s-au amestecat brutal în administrație. Inspectoratul General al jandarmeriei ruga printr-o notă adresată Ministerului Afacerilor Interne, la 11 octombrie 1944, să intervină pe lângă C.A.I.C. în România pentru a se pune capăt imixtiunii Comandamentului sovietic local din Focșani în administrație¹⁰³. În comuna Poenarii Burchi (jud. Prahova) Comandamentul sovietic local a dispus împărțirea la săteni a moșiei D. Matoc din localitate¹⁰⁴. În Turnu Măgurele șeful comandamentului sovietic local, cpt. Petanin a amendat cu diferite sume 12 comercianți din localitate¹⁰⁵, și lista acestor imixțiuni ar putea continua, ceea ce demonstrează că faptele nu erau întâmplătoare și că erau tolerate de responsabili superiori ai Armatei Roșii în România.

Fără temei real și legal în aceeași măsură comandantul Frontului 2 Ucrainean, mareșalul Rodion Malinovski, a interzis guvernului român să instaleze timp de mai bine de un an de zile¹⁰⁶ trupele de grăniceri pe frontiera de est a statului român, impusă prin art. 4 al Convenției. Oficial acest abuz a fost motivat de nevoia de a nu se stânjeni libera circulație a trupelor sovietice pe teritoriul românesc. La Galați comandamentul sovietic soma pe data de 14 octombrie 1944 organele de grăniceri române să se retragă de pe porțiunea unde se instalaseră (Chilia Veche, Tulcea, Isaccea, Galați), deoarece „încă nu s-a stabilit frontiera dintre U.R.S.S. și România”¹⁰⁷. Aceeași situație era și pe frontiera de vest a țării, unde, regulat, elemente înarmate din armata lui Tito treceau frontiera sub protecția unităților sovietice, făceau rechiziții și agitații antiromânești¹⁰⁸. Singura frontieră pe care se executa paza în toamna și primăvara anului 1944 era cea sudică, însă fără prea mare eficiență, datorită faptului că pichetele grănicerești române erau permanent atacate. De la 23 august 1944 și până la sfârșitul lunii

¹⁰¹ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7129, f. 463; Constantin Sănătescu, *op. cit.*, 180.

¹⁰² Arh. M.A.E., fond 70/71/U.R.S.S., dosar 11, 1945–1948, nepaginat.

¹⁰³ Arh. Ist. Centr., fond I.G.J.-Central, dosar 41/1944, f. 168.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 173.

¹⁰⁵ Ibidem, fond M.I., dosar 7129, f. 325.

¹⁰⁶ Ibidem, fond Convenția de Armistițiu, dosar 2761/1946, f. 29.

¹⁰⁷ Arh. M.Ap.N., fond Microfilme, r.P. II 2.240, c. 681.

¹⁰⁸ Ibidem, c. 660.

septembrie 1944, se săvârșiseră asupra pichetelor de grăniceri 12 atacuri armate iar în octombrie încă 17 acțiuni încheiate cu morți și răniți ¹⁰⁹.

La intervenția repetată a autorităților române de a se pune capăt unei asemenea situații deosebit de periculoase pentru România, sovieticii răspundeau că problema urmează a fi reglementată printr-o Convenție. Ca măsură concretă, C.A.I.C. în România comunica primul ministru, generalul C. Sănătescu cu nota nr. V.-242 hotărârea mareșalului Malinovski ca guvernul român să și „reorganizeze” trupele de grăniceri, reducându-i-se substanțial numărul de ofițeri, subofițeri și trupă ¹¹⁰. În afară de termenul fixat ultimativ — 30 noiembrie 1944 — nota nu preciza nici un motiv. Guvernul român angajat în cursa câștigării bunăvoinței sovieticilor va ceda și de data aceasta cum a cedat și la ultimatumul dat de Malinovski de a reduce efectivele armatei române din interior, ale poliției și jandarmeriei ¹¹¹. Singurul care s-a opus în mod real acestei grave imixțiuni în treburile interne ale statului român a fost generalul Gheorghe Mihail. El a refuzat să semneze Protocolul militar impus de Malinovski la 25 septembrie 1944 preferând să-și dea demisia *. În memoriile sale, generalul Mihail, referitor la episodul demobilizării și reducerii forțate a efectivelor militare nota: „Motivul pe care bănuiesc că îl avea Malinovski, era, și cu drept cuvânt, ca în spatele frontului să nu existe nici o divizie românească, de teamă ca nu cumva la un moment dat când nu le-ar fi convenit românilor ceva, să reacționeze cu aceste divizii pe care le aveau în interior, în rezervă” ¹¹².

Prezența Armatei Roșii în România a influențat decisiv și în mod artificial ruperea echilibrului tradițional în viața politică internă românească cu un singur scop: aducerea în fruntea țării a acelor forțe politice și oameni care să fie sau să devină instrumente docile în mâna guvernului de la Moscova, pentru a impune la București un regim comunist prosovietic. Cenzura extrem de dură aplicată presei de partid în afara celei comuniste, situația deosebit de grea a majorității populației după încetarea ostilităților în Europa ca și o propagandă abil manevrată de forțe oculte în scopul denigrării și culpabilizării partidelor de centru dreapta au avut ca rezultat o ascensiune rapidă a P.C. din România și a forțelor politice aservite Moscovei, însă la putere acestea au fost aduse de către U.R.S.S. cu sprijinul trupelor sovietice. Relevante în acest sens sunt măsurile luate de C.A.I.C. și Înaltul Comandament Sovietic în România în preajma instalării guvernului „democrat-popular” al dr. Petru Groza. La 28 februarie 1945 Comandamentul sovietic a dat ordin ca în toate aeroporturile din România începând cu ora 18.00 să se interzică decolarea oricărui avion românesc. Posturile românești de apărare antiaeriană de pe aeroporturi să fie înlocuite cu militari sovietici ¹¹³. Tot în această zi sosește în București „ca din întâmplare” mareșalul Rodion Malinovski. Acesta, a doua zi, potrivit unei note a Serviciului Secret de Informații, s-a întâlnit cu comandantul român al Capitalei generalul Iosif

¹⁰⁹ Ibidem, c. 756—758.

¹¹⁰ Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2749/1944 f. 40.

¹¹¹ Ibidem, f. 1—40.

* Protocolul prin care României i s-a impus reducerea trupelor a fost semnat de generalul N. Rădescu succesorul lui Mihail la șefia M. St. M. român, la 26 oct. 1944 și are o notă adițională prin care Rădescu menționa că el semnează sub presiunea C. A. I. C., Cf. Arh. M.Ap.N., fond Microfilme, r. P. II 2.240, c. 600.

¹¹² B. A. R., Arh. Ist., fond intern 189, vol. 1, f. 909.

¹¹³ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7071, f. 7.

Teodorescu ¹¹⁴. De reținut faptul că au fost aduse în București noi unități N.K.V.D., numărul total ridicându-se în zilele premergătoare instalării guvernului Groza la 6 batalioane cazate în cazărmile Regimentului 2 și 6 vânători și în diferite clădiri din oraș ¹¹⁵. Începând cu ziua de 4 martie 1945 s-au instalat posturi de control pe șoseaua Ploiești—București pentru a interzice accesul militarilor români în Capitală ¹¹⁶. Unitățile române care asigurau paza principalelor instituții de stat și guvernamentale au fost introduse în post fără armament și muniție începând cu noaptea de 5/6 martie 1945 ¹¹⁷. În timp ce forțele paramilitare controlate de comuniști numărau la începutul lunii martie aproximativ 70.000 de membri. Opinia publică potrivit unui raport al S.S.I. din 5 martie 1945 era extrem de îngrijorată și vedea în această acțiune o demonstrație de forță și o aprobare a F.N.D. din partea trupelor sovietice de ocupație ¹¹⁸. Generalul Constantin Sănătescu, participant direct la evenimentele — , era șef al M. St. Major român — , afirma că și el l a sfătuit pe rege să cedeze în fața cererilor imperative ale lui Vâșinski „pentru a avea liniște în țară”, fără însă să ne ofere alte amănunte ¹¹⁹: Acesta este contextul în care demisionează guvernul Rădescu (28 februarie 1945) și este instalat guvernul Dr. Petru Groza. Radio Paris sintetiza în comentariul său din 19 martie 1944 rolul Uniunii Sovietice și a trupelor de ocupație în România, afirmând: „La Cluj *, domnul Vâșinski a trasat foarte bine politica viitoare a României” ¹²⁰.

Prezența trupelor sovietice în România a dus, prin jafuri, ridicări de bunuri fără documente, dezorganizarea agriculturii și transporturilor, economia țării pe marginea prăpastiei. Nu ne vom referi la cheltuielile suportate de statul român pentru a-și onora obligațiile asumate prin Convenția de Armistițiu ¹²¹, ci doar la efortul făcut pentru întreținerea armatei sovietice care a operat sau a staționat pe teritoriul României.

Până la semnarea Convenției de Armistițiu, dar și după această dată, au fost scoase din România cantități uriașe de bunuri materiale, industriale, agricole, materii prime și animale a căror valoare cu greu se va putea evalua vreodată. Potrivit unui memoriu al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului din 11 noiembrie 1944 în partea de nord a Moldovei plutea spectrul foametei din cauza capturării tuturor depozitelor cu cereale ¹²². Din județele Rădăuți și Suceava se ridicaseră toți caii și vitele, și, în proporție de 80%, din Dorohoi și Botoșani. Lipsa animalelor de muncă și a uneltelor a afectat îngrijorător efectuarea lucrărilor agricole. Până în februarie 1945 Comandamentele sovietice „capturasera” din România 15.000 vagoane diverse și 115 locomotive ¹²³, întreaga flotă comercială maritimă și de Dunăre.

¹¹⁴ Ibidem, dosar 7070, f. 513.

¹¹⁵ Ibidem, dosar 7071, f. 7.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ B.A.R., Arh. Ist., fond intern 189, vol. 1, f. 909.

¹¹⁸ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7432, f. 149.

¹¹⁹ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 195.

* Ministrul sovietic s-a aflat la Cluj cu prilejul ceremoniei de reinstalare a administrației românești în nord-vestul Transilvaniei.

¹²⁰ Arh. Ist. Centr., fond M. I., dosar 7070, f. 513.

¹²¹ Vezi pe larg, Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 89 și urm.

¹²² Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. II 2.240, c. 681. *

¹²³ Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2779, f. 35.

În orașul Hârșova au fost „capturate” 30 de vagoane de lână¹²⁴. După o situație centralizată, până la 10 octombrie 1944 valoarea bunurilor rechi-zitionate de trupele sovietice fără nici o formă se estima la aproximativ 7.818.042.615 lei¹²⁵, crescând până la peste 114.000.000 dolari U.S.¹²⁶ la sfârșitul războiului.

La acestea se adaugă valoarea bunurilor cumpărate cu monedă emisă de Comandamentul Armatei Roșii și cu ruble. Schimbarea leului cu rubla la o paritate 100/1 a creat serioase dificultăți economiei românești și a permis scoaterea din țară a unor cantități mari de mărfuri diferite, fără ca statul român să poată avea vreun control. Situația devenise foarte critică, potrivit unui raport confidențial al Ministerului de Finanțe către Ministerul de Război în care se cerea intervenția grabnică pe lângă C.A.I.C. pentru a se asigura paza pe frontiera de est a României. „Dacă din țară — se menționa în raport —, pe căi ilegale vor mai continua să iasă cantități de lemn, cheres-tea, alimente, sodă caustică, noi vom fi puși în imposibilitatea absolută de a mai găsi în țară și expedia în U.R.S.S., cantitățile contractuale ale acestor produse pe care cu drag până la limita extremă le-am oferit Uniunii Sovietice în contrapartidă”¹²⁷.

Cererile de întreținere ale armatei sovietice erau o povară foarte grea pentru economia românească din mai multe motive. În primul rând se cereau alimente pentru o armată de milioane de oameni. În septembrie 1944 s-a livrat Armatei Roșii 3.142.857 rații de alimente zilnic. Cifrele au scăzut până la 603.344 rații/zi în perioada iulie-septembrie 1945¹²⁸. După această dată trupele sovietice au fost aprovizionate cu alimente și echipament de la depozitele armatei române și nu s-au mai ținut evidențe separate, astfel că este foarte greu să fie reconstituite sumele și cantitățile de subzistențe puse la dispoziția armatei sovietice de ocupație.

În al doilea rând a fost afectat șeptelul prin preluări, confiscări și hră-nirea trupelor sovietice și n-a mai putut fi refăcut decât după mulți ani. În al treilea rând a urmat o secetă puternică în vara anului 1945. Recolta a fost pe jumătate față de anii normali agricoli și nu acoperea necesarul con-sumului raționalizat la minimum decât în proporție de 85%. În aceste condiții statul român a fost obligat să predea trupelor sovietice în trimestrul patru al anului 1945 3.000 tone carne și produse din carne, 90 tone de unt, 400 tone de zahăr, 180 tone de tutun, 260 tone săpun¹²⁹ etc.

Problemă neabordată încă în istoriografia română, ocupația militară sovietică din perioada aprilie 1944 — vara 1958, rămâne deschisă cercetării istorice, analizei consecințelor ei grave, care au marcat evoluția societății românești postbelice.

¹²⁴ Ibidem, fond I. G. J.-Central, dosar 46/1944, vol. II, f. 206.

¹²⁵ Arh. M. Ap. N., fond 3831, dosar 4397/1944—1945, f. 239.

¹²⁶ Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2779, f. 237.

¹²⁷ Ibidem, dosar 2761, f. 29.

¹²⁸ Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, r. P. II 2.239, c. 434.

¹²⁹ Arh. Ist. Centr., fond Convenția de Armistițiu, dosar 2761, f. 277—278.

OCCUPATION OF RUMANIA BY THE SOVIET ARMY. PREMISES, STAGES, CONSEQUENCES

Abstract

The presence of the Soviet Army and the consequences triggered by the military occupation of Rumania by the Soviet Union (1944) count among the key-issues in the studying of postwar Rumanian society. Rumania's falling under the influence of the Kremlin and the establishing here of the Communist regime sprang directly and readily from the understanding closed by the Main Allies concerning the areas of influence in Europe, as well as from the presence of the Soviet Army in Rumanian territory.

The stationing of Soviet troops in Rumania, excepting the period of military actions against the German army, was accomplished through abusive interpretation by the (Soviet) Allied Commission for Control of the Armistice Convention signed in Moscow on 10/13 September 1944, as well as through clauses forced on the Rumanian state by the Peace Treaty of Paris (1947).

The Armistice Convention stipulated the right to independence and sovereignty (Art. 1) within the 1940 frontiers (Arts 4 and 19) and restored civil Rumanian administration over the whole national territory, excepting a sector of 50—100 km off the front line (Art. 17). The Command of the Ukrainian 2nd Front and the representatives of the Soviet government on the Allied Commission for Control to Rumania in mute agreement with British and American representatives on this body limited, going at times as far as to usurp the main attributes of the independence and sovereignty of the Rumanian state. Two months after the closing of the armistice, under circumstances in which the military operations weren't concerning the Rumanian territory anymore, the government was denied the administration of northern Moldavia and of the territory Rumania had been stripped off by the Diktat of Vienna, although the latter had been freed concomittantly by the Rumanian Army. Through looting, abusive commandeering of goods, disorganising the agriculture, the industry and transport, the presence of the Soviet troops in Rumania brought the country on the verge of economic collapse. The behaviour and attitude the Soviet military men adopted toward the administration and the civilians (molestation, ill-treatment, assassination, illegal arrest, rape a.s.o.) wrecked the Rumanian society.

Undealt with by Rumanian historiography so far, the Soviet military occupation between April 1944 and the summer of 1958 is still open to historical research and analysis.

ÎN AJUNUL CĂDERII: DIPLOMAȚIA REGIMULUI ANTONESCU ÎN AUGUST 1944*

FLORIN CONSTANTINIU

În cursul ultimei întrevederi Hitler — Antonescu (5—6 august 1944, Rastenburg) la întrebarea Führerului dacă România și mareșalul Antonescu aveau să meargă până la capăt alături de Germania, interlocutorul român a cerut, înainte de a răspunde, să știe ce garanții putea oferi Germania în privința stabilizării frontului în România (cel puțin pe linia din acel moment), protecției împotriva bombardamentelor anglo americane, măsurilor de apărare a României, în cazul intrării Turciei în război (ceea ce implica folosirea de către aviație aliată a unor baze situate în imediata apropiere a teritoriului românesc) și a evoluțiilor din Ungaria și Bulgaria.

Cu excepția întrebării privind Ungaria, aflată atunci sub ocupație germană, Hitler nu a răspuns decât vag și incert.

Întâlnirea a fost neconcludentă: mareșalul a reținut faptul de a nu fi răspuns „nici pozitiv, nici negativ” la întrebarea lui Hitler privind continuarea luptei alături de Germania, în timp ce nota de conversație germană a reținut formula finală a mareșalului, potrivit căreia „România va fi ultima țară care să părăsească Germania, pentru că el (Antonescu — *n.n.*) știe că sfârșitul Germaniei înseamnă sfârșitul României”¹.

Concluzia, desprinsă de mareșal din întâlnirea sa cu Hitler, a fost limpede exprimată în declarația făcută reprezentantului diplomatic al Turciei la București: „dacă englezii vin în România el va rămâne fidel hotărârii sale de a-i primi ca prieteni, dar atât timp cât Hitler era în actuala stare de furie și atât timp cât în țară erau 800.000 de soldați germani, nu era nici posibil, nici în interesul României să se întreprindă operații militare (ale României — *n.n.*) împotriva Germaniei”².

Pe măsura ce s-au înmulțit însă informațiile care anunțau iminența unei ofensive sovietice în nordul Moldovei, mareșalul a acționat atât în direcția anglo-americanilor, cât și a germanilor.

Atașatul militar la Ankara, colonelul Traian Teodorescu, s-a întâlnit cu comandorul Wolfson și lt. col. Harris Burland, cărora le-a comunicat că „mareșalul nu va întoarce în nici un caz armele împotriva aliaților săi

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Institutului de Istorie „N. Iorga”.

¹ Vezi notele de conversație în Andreas Hillgouber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, vol. II. Frankfurt am Main, 1970, p. 451 și urm., „Magazin istoric”, 1968, nr. 78, p. 39—43.

² Arh. St. Buc., *Microfilme Anglia*, rola 406, cadrul 899. Mareșalul fusese impresionat de violența reprimării insurecției izbucnite în Varșovia, la 1 august 1944. (Hitler îi prezentase fotografii ale acțiunii trupelor germane în fosta capitală polonă care, mărturisea Antonescu, „i-au făcut pielea ca de găină”!)

germani, *în beneficiul Rusiei singure* (s.n.)". El dorea să discute cu toate cele trei mari puteri condițiile de armistițiu și, chiar dacă raportul de forțe între germani și români nu permitea celor din urmă să joace un rol activ, Antonescu era dispus să discute „măsurile practice de neutralizare a forțelor germane". Sugerând că, poate, Aliații, ar fi considerat mai potrivit pentru ei ca „trupele germane să rămână pe frontul din România decât să fie alungate sau să devină disponibile pentru a merge în altă parte", mareșalul reafirma hotărârea sa de a coopera cu Aliații; „dacă trupe anglo-americane sau turcești ar apărea la Dunăre, atunci armata română va acționa imediat împotriva germanilor. Un efectiv de trei divizii anglo-americane în contingentul menționat mai sus, ar fi suficient, după părerea sa, pentru a determina o astfel de acțiune". Mareșalul reamintea că atât surplusul de cereale din anul trecut cât și recolta din 1944, evaluată la 2 milioane de tone, erau la dispoziția Aliaților. Conducătorul român se înșela însă profund în ceea ce privește poziția Marii Britanii; el credea că declarațiile lui Churchill din Camera Comunelor, dure la adresa României, lăsată practic în seama U.R.S.S., erau pentru „consumul public"; în realitate — credea mareșalul — premierul britanic ar fi dorit ca România să continue rezistența pentru a nu permite Uniunii Sovietice să pătrundă în Europa de sud-est. În concluzie, Antonescu dorea ca, la Conferința de pace, clauzele tratatului să fie stabilite nu numai de U.R.S.S., ci și de puterile occidentale, astfel ca pacea să fie „o tranzacție onestă, potrivit normelor lor (ale puterilor apusene — n.n.) (a fair deal according to their standards)³.

Călăuzit permanent de spiritul onoarei militare, care nu-i îngăduia să atace prin surprindere pe „camarazii de arme", germanii, mareșalul a abordat pentru prima dată, la 19 august, problema „libertății de acțiune" a României în raport cu Germania, într-o discuție cu reprezentantul Reichului, Carl Clodius⁴. Potrivit relatării făcute de acesta generalului E. Hansen a doua zi, la 20 august, mareșalul „îi declarase, fărăocolisuri, într-o stare de extremă agitație că, dacă cel puțin o divizie germană, pe cât posibil o divizie blindată, nu era readusă neîntârziat, el (Antonescu — n.n.) va trebui, având în vedere marea ofensivă sovietică, iminentă după părerea lui, să-și rezerve libertatea de acțiune" (subl. lui Hansen)⁵.

Declanșarea ofensivei sovietice și ruperea dispozitivului român-german l au determinat pe mareșal, reîntors de pe front, să evoce din nou la 22 august în fața aceluiași Clodius „recăpătarea libertății politice de acțiune"⁶.

Cum ar fi folosit Antonescu „libertatea politică de acțiune"? Explicația oferită aici are un caracter ipotetic, dar ea se sprijină pe informațiile de care dispunem în stadiul actual al documentării.

³ Ibidem, cadrul 891. Colonelul Teodorescu a adăugat că, după opinia lui, „idealul României era să se alăture Commonwealthului britanic" (Comunitatea britanică de națiuni)!

⁴ Oficial, ministrul Reichului la București era Manfred von Killinger. El nu se mai bucura însă de încrederea lui Hitler, care nu-l înlocuia pentru a nu da impresia că între cele două țări ar exista divergențe. Carl Clodius, director în Ministerul de Externe al Reichului și expert în probleme economice, acționa la București ca un „super-ministru", contrasemnând, de regulă, rapoartele lui Killinger.

⁵ Fl. Constantiniu, *23 august 1944 în memoriile unui general german*, p. 1141.

⁶ *Documente privind istoria militară a poporului român*, 23—31 august 1944, v I, I, București, 1977, p. 117—118. Clodius informa că „mareșalul dorește să aibă mână liberă spre a face o încercare disperată de desprindere din război numai în cazul că se va produce o prăbușire a frontului".

Se știe că în negocierile Nanu — Kollontai de la Stockholm, partea română ceruse și cea sovietică fusese de acord ca guvernul român să dispună de 15 zile pentru a reglementa raporturile cu Germania. Mareșalul nu voia să întoarcă armele împotriva Wehrmachtului, înainte de a fi încercat să l convingă pe Hitler că România nu mai putea continua lupta și că trebuie să încheie armistițiul. În însemnările făcute în timpul detenției sale în safe-ul din Casa Nouă, mareșalul arată că în ultima sa discuție cu Clodius „i am arătat (...) că nici o țară și nici chiar Germania, nu ar putea continua războiul în caz când jumătate din teritoriul ei ar fi ocupat și țara total la discreția rușilor. I-am cerut, ca și dl. M(ihai) Ant(onescu), să arate acest lucru la Berlin, să roage să înțeleagă poziția țării noastre în fața cataclismului ce o amenință și a mea în fața istoriei și să-mi dea dezlegarea (s.n.) a trata un armistițiu, dorind să ieșim din această situație, ca oameni de onoare și nu prin acte care ar dezonora pentru vecie țara și conducătorii ei”⁷.

Greșeala mareșalului era de a crede că pentru încheierea armistițiului era necesară o „dezlegare” de la Berlin. În realitate, așa cum sublinia el însuși, în repetate rânduri, România nu avea nici un tratat bilateral cu Germania care să-i creeze obligații contractuale: o spusese el însuși, răspicat, în scrisoarea din 9 decembrie 1942 către feldmareșalul von Manstein: „Nimeni nu ne poate cere altceva decât ceea ce noi consimțim a da, între Germania și România neexistând până la această dată nici o convenție, nici politică, nici militară”⁸; întrucât o astfel de convenție nu a fost niciodată semnată, mareșalul a subliniat din nou, în conversația din 21 august 1944 de la Slănic, cu generalul Hans Friessner, comandantul Grupului german de armate „Ucraina de sud” că „Este singurul caz în istorie că un popor intră ca aliat într-un război, fără să aibă un tratat de alianță militar și politic”⁹. Adeziunea României la Pactul Tripartit și Pactul Anticomintern nu creau obligații care să implice solicitarea unei „dezlegări” de la Berlin pentru încheierea armistițiului.

Ceea ce îl împiedica pe mareșal să se angajeze în această direcție era: **1.** teama de a da România pe mâna Rusiei, atât timp cât nu exista nici o garanție că va exista o prezență militară anglo-americană, cât de redusă, în momentul pătrunderii armatei sovietice în adâncimea teritoriului românesc („Vecinătatea cu Rusia, reaua ei credință față de Finlanda, țările baltice și Polonia, experiența tragică făcută de alții, care au căzut sub jugul Rusiei, crezându-i (sic!) pe cuvânt, mă dispensează să mai insist” scria mareșalul în notațiile făcute în safeul în care era închis)¹⁰. **2.** sentimentul onoarei militare, care — situată însă în alt plan decât cel politic — îl făcea să discute, în prealabil cu Hitler, încheierea armistițiului.

Dorința de a discuta termenii armistițiului este pusă în lumină de un șir de acțiuni din zilele de 22—23 august.

În seara zilei de 22 august, generalul Constantin (Piky) Vasiliu a discutat cu agentul britanic G. de Chastelain, intenția lui Mihai Antonescu

⁷ Caietele „Magazin istoric”, nr. 1, p. 3.

⁸ Ion Pavelescu, Andrei Pandra, Eftimie Ardeleanu, *România la Stalingrad*, București, 1992, p. 385.

⁹ Hans Friessner, *Veraltene Schlachten*, Hamburg, 1956, apud General Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului Românici contra Uniunii Sovietice, 22 iunie 1941—23 august 1944*, Madrid, 1965, p. 298.

¹⁰ Caietele „Magazin istoric”, nr. 1, p. 4.

de a pleca, împreună cu el, pe calea aerului, la Cairo pentru a încheia armistițiul¹¹.

În dimineața aceleiași zile, Mihai Antonescu îl invitase pe însărcinatul cu afaceri ad interim al Turciei la București, S. Istinyeli și îl întrebese dacă țara sa era dispusă să medieze între România și anglo-americani. Declarând că are consimțământul mareșalului, al regelui și al partidelor de opoziție — ceea ce era *inexact*, întrucât nici suveranul, nici opoziția nu-i dăduseră vreo împuternicire — el a cerut să i se dea un răspuns, în următoarele 24 de ore, de către guvernele britanic și american la următoarele întrebări: „1) să trimită un delegat român la Moscova pentru încheierea unui armistițiu; 2) să intrăm concomitent în contact cu rușii și cu anglo-americanii pentru a fixa condițiile de armistițiu; 3) să se discute condițiile de armistițiu la Cairo cu Aliații; 4) Președintele de Consiliu (termen pentru Mihai Antonescu care a îndeplinit de mai multe ori funcția ca interimar al mareșalului — *n. n.*) dorește să știe care din aceste trei alternative (sic!) este preferabilă pentru americani”¹².

În dimineața zilei de 23 august, diplomatul Neagu Djuvara a plecat la Stockholm pentru a cere ministrului Frederic Nanu accelerarea negocierilor de armistițiu cu sovieticii. „Mareșalul — i-a spus Mihai Antonescu lui Neagu Djuvara — este gata să se dea la o parte de îndată ce va fi nevoie și i-a dat mână liberă pentru semnarea armistițiului”¹³.

În noaptea de 22—23 august, Mihai Antonescu, „neobișnuit de palid și descompus la față” a convocat pe liderul sionist A. L. Zissu la Președenția Consiliului; din însărcinarea guvernului, Ovidiu Vlădescu, secretarul general al guvernului i-a spus: „situația e disperată, nu mai putem ține frontul, trebuie să cerem armistițiu. Guvernul apelează la patriotismul dumitale, cerându-și ca într-un mesagiu adresat marilor organizații evreiești (să le determine) să stăruie și să uzeze de influența lor asupra Aliaților pentru a obține de la Înaltul Comandament al U.R.S.S. condiții de armistițiu cât mai blânde cu putință. Un avion gata să decoleze așteaptă să ducă chiar acum, noaptea, mesagiul dumitale”¹⁴. A. L. Zissu a replicat că nu avea nici o calitate pentru un astfel de demers.

Tot la solicitarea lui Mihai Antonescu, prin același Vlădescu, dr. W. Filderman, Președintele Federației uniunilor de comunități evreiești din România, chemat în seara zilei de 22 august, a dat unui curier al Președenției, la 23 august la ora 5 dimineața un mesaj către un fruntaș al Joint-ului (aflat la Istanbul) prin care solicita ca anglo-americanii să participe, alături de sovietici, la ocuparea țării¹⁵.

În lumina faptelor de mai sus, se poate conchide că, în ajunul răsturnării sale, regimul Antonescu urmărea încheierea unui armistițiu, demersurile sale în această direcție fiind călăuzite de următoarele principii: a) înțelegere prealabilă cu Reichul; b) asigurări că România nu se va afla singură în fața Uniunii Sovietice prin prezența unei forțe militare anglo-americane în țară;

¹¹ 23 august 1949. *Documente* ed. cit., vol. II, p. 801, 815.

¹² Arh. St. Buc., *Microfilme Anglia*, rola 406, cadrul 904; 23 August 1944. *Documente*, ed. cit., vol. II, p. 413-414.

¹³ Hoover Institution on War, Revolution and Peace. (Palo Alto) — Dimitrie G. Popescu, Box no. 1.

¹⁴ *Sioniștii sub anchetă*, A. L. Zissu, ed. Mihai Pelin, București, 1993, p. 240.

¹⁵ *Ibidem*, p. 241, 252.

c) numai dacă Germania ar fi refuzat, la capătul perioadei de 15 zile, să-și dea acordul pentru ieșirea României din război, și, în condițiile prezenței militare anglo-americane în țară, armata română ar fi întors armele împotriva Wehrmachtului.

ANEXĂ

Scrisoare trimisă de Mihai Antonescu, după arestarea sa, generalului
Constantin Sănătescu

„Domnule General,

Pentru ceiace a făcut Regele meu cu mine ar trebui să am mândria să tac. Dar e Țara în joc, Țara pe care am slujit-o ca un rob patru ani.

Am datoria să vă atrag atenția că însărcinatul cu afaceri turc a telefonat ieri la Ankara, azi trebuie să primească răspuns.

În interesul țării, trebuie cineva să-l vadă.

Fiți atenți cu Transilvania, să nu intre Ungurii. Spuneți, mai degrabă scrieți-mi, ați luat măsuri serioase? Faceți acte cumpănite, în ceasul acesta când se poate prăbuși Neamul. Pentru ospitalitatea M. S. Reginei, toată durerea unui român*.

M. Antonescu''

BEFORE THE FALL: DIPLOMACY OF ANTONESCU'S REGIME IN AUGUST 1944

Abstract

On the eve of its fall, Antonescu's regime was playing for armistice. Its approaches in this line targeted the following: a) a preliminary understanding with the Reich; b) an insurance against Rumania's having to deal with the Soviet Union by herself that would have been given by the presence of a military Anglo-American force within the country; c) the eventual fronting out of the Wermacht by the Rumanian army provided within a 15-day period Germany didn't consent to Rumania's withdrawal from the war, the action being secured by the presence of Anglo-American troops in Rumania.

* După informația dată de George Duca, mareșalul și Mihai Antonescu ar fi fost mutați din safe (unde lipsa de aer și căldura deveniseră de nesuportat) într-o cameră-garderobă a reginei. Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Fond Dumitru Popescu, Box no. 5.

S-a păstrat ortografia originalului

CONCEPȚIA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ PRIVIND APĂRAREA ȚĂRII ÎN FAȚA OFENSIVEI SOVIETICE (MARTIE – AUGUST 1944)

ALESANDRU DUȚU

În martie 1944, în urma operațiilor ofensive desfășurate de fronturile 1, 2 și 3 ucrainiene („Proskurov-Cernăuți”, „Uman-Botoșani” și „Odessa”) partea de nord-est a României a devenit din nou teatru de acțiuni militare, frontul germano-româno-sovietic stabilizându-se pe aliniamentul: cursul inferior al Nistrului, Dubăsari, sud Orhei, nord Iași, nord Târgu Neamț, vest Fălticeni, est Gura Humorului, vest Vicovul de Sus, până la fosta graniță româno-cehoslovacă.

Pătrunderea armatelor sovietice pe teritoriul românesc s-a produs înaintea adoptării și punerii în aplicare a planului de măsuri privind apărarea țării pe Nistru. Deși mareșalul Ion Antonescu ceruse încă de la 10 ianuarie 1944, în ședința Consiliului de Colaborare, „să se acționeze intens pentru completarea fortificațiilor pe linia Focșani-Nămoloasa-Brăila”¹, iar Marele Stat Major concepuse un plan care prevedea trei variante de apărare (pe Nistru, pe Prut și pe poziția fortificată Focșani-Nămoloasa-Brăila) subestimarea posibilităților de ofensivă ale forțelor sovietice, inclusiv de către mareșal și de către cei care trebuiau să execute sau să propună cele mai adecvate măsuri de apărare, și alți factori de natură obiectivă și subiectivă, au făcut ca în momentul invaziei sovietice măsurile și acțiunile concrete în vederea opririi la graniță a forțelor inamice să se afle în fază incipientă. Mai mult, Armata 4 română a fost remobilizată abia la 15 martie 1944, la 10 zile după declanșarea ofensivei sovietice pe direcția Proscurov-Cernăuți și la o zi după ce inamicul depășise Bugul în zona Ustie.

Regretând că nu mobilizase armata mai devreme, Ion Antonescu preciza următoarele, la 24 aprilie 1944, în ședința Consiliului de Miniștri: „Dacă aș fi făcut așa, aș fi fost acum pe Nistru sau Jijia, iar Botoșanii și toată regiunea de nord ar fi rămas la noi, n-ar fi căzut în mâna rușilor. Dacă aș fi mobilizat cu două săptămâni înainte aș fi putut ține frontul acolo, așa cum îl țin acum. Au venit însă presiuni asupra mea: să capitulăm pentru că nu mai putem lupta. Am primit de la domnul Maniu și de la domnul Brătianu scrisori peste scrisori... Am făcut o mare greșală că n-am mobilizat atunci când mă hotărâsem s-o fac, fiindcă dacă aș fi făcut-o, astăzi aș fi fost pe altă linie”².

Menționând faptul că scrisoarea liderilor național-țărănist și național liberal îi fusese adresată, într-adevăr, la 21 martie 1944, dar la patru zile

¹ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar nr. 817, f. 100.

² Arh. St. Buc., fond P. C. M., Cb. Mil., dosar nr. 220/1944, f. 495.

după ce trupele sovietice constituiseră deja capete de pod pe malul drept al Nistrului, deci pe teritoriul național, la sud de Moghilev, precizăm că principalele cauze ale situației în care se afla România erau de ordin militar, ele constând în superioritatea de forțe de care dispuneau deja sovieticii la flancul sudic al frontului și în hotărârea Comandamentului german — corectă din punct de vedere militar — de a da prioritate apărării pe poziții țări de teren (în masivul Cornești și la nord de poziția deluroasă dintre Iași și Târgu Neamț), retrăgându-și astfel forțele, în mod organizat, de pe cursul mijlociu și superior al Nistrului spre zona centrală a Moldovei, în imediata apropiere a Chișinăului și Iașului.

Acestor factori li s-au adăugat greșelile comandamentelor și trupelor române, condamnate „cu durere și mâhnire” de generalul Mihail Racoviță la 27 martie 1944, care au dus la „cedarea fără temeii de teritorii din pământul scump al țării noastre”, la părăsirea „fără nici o justificare” a armamentului „ce nu mai poate fi înlocuit în aceste timpuri de grea cumpănă pentru neamul nostru”. Extrem de grav era faptul că la două luni după aceste constatări, același general releva, la 31 mai 1944, „o adevărată stare de apatie, care provoacă îngrijorări”³.

Această situație era determinată de evoluția stării generale de spirit a poporului român și nu în ultimul rând de informațiile tot mai frecvente referitoare la declanșarea preliminarilor de armistițiu cu Națiunile Unite. Generalii și ofițerii din corpul de comandă al armatei române doreau ca „schimbarea de front” să se facă în condiții cât mai avantajoase pentru țară și cât se putea mai loial față de aliatul german. Relevante în acest sens sunt și consemnările și constatările generalului Constantin Sănătescu, șeful Casei Militare regale, care aprecia la 15 mai 1944, după întâlnirile avute în zona de operații cu o serie de comandanți militari: „*Toată lumea este pentru armistițiu, însă făcut cu demnitate și cavalereste. Să se profite de o situație grea și pe față să le cerem germanilor autorizația de a ieși din acțiune*”⁴.

Loială, dar nerealistă, această opțiune se apropia, atunci, în mai 1944, de viziunea marelui Ion Antonescu în această privință, și se deosebea de cea a partidelor politice „din opoziție”. „*Va fi o mare consternare — concluziona generalul Constantin Sănătescu — când voi aduce această la cunoștința grupărilor politice, care au ca deviză « Scopul scuză mijloacele » dar eu înțeleg prea bine pe camarazii mei de pe front și regret că nu sunt în mijlocul lor tot timpul*”. Peste câteva luni, însă, în contextul agravării situației militare pe frontul din estul țării, în urma declanșării ofensivei sovietice de la „Iași Chișinău”, generalul Constantin Sănătescu avea să-și schimbe părerea, ca de altfel și generalul Mihail Racoviță, comandantul Armatei 4, plecat, la 5 august, în concediu, în plină perioadă de pregătire a bătăliei din Moldova.

Una din cauzele principale ale schimbării de atitudine a corpului de comandă al armatei române a constat în receptarea pericolului în care se afla armata română: în față cu circa 1.000.000 de militari sovietici, iar în spate cu aviația anglo-americană care bombardă continuu teritoriul național și arunca manifeste prin care îndemna la capitulare necondiționată. La aceasta s-a adăugat modul în care Înaltul comandament german a înțeles să asigure

³ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar nr. 815, f. 461.

⁴ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993, p. 145.

apărarea graniței estice a României așa cum se promisese deseori lui Ion Antonescu dând prioritate propriilor interese, limitând la maximum posibilitățile de concepție și acțiune românească inclusiv pe cele ale lui Ion Antonescu. În acest context se poate pune chiar întrebarea dacă era posibilă o concepție proprie, românească, de apărare a țării. Sugestivă, în acest sens, este aprecierea făcută de Ion Antonescu, într-o scrisoare trimisă lui Hitler, la 19 martie 1944, că „Simpla transmitere a informațiilor asupra operațiilor de pe front, fără o apreciere a evenimentelor ce ele pot produce și a intențiilor de viitor” îl lipseau de „orientarea necesară conducerii statului și grelelor răspunderi” pe care le avea. Fără nici o reținere, mareșalul considera „imperiios necesar” să fie informat „asupra desfășurării operațiilor și a consecințelor lor probabile spre a putea lua din vreme măsurile ce se impun”⁵. Pe aceleași coordonate de apreciere, Ion Antonescu făcea cunoscut, în *Nota* trimisă de generalul Ilie Șteflea, șeful Marelui Stat Major, generalului Erik Hansen, șeful Misiunii Militare Germane pentru Armata de Uscat, la 23 martie, că ofensiva sovietică interesa „direct și îndeaproape apărarea teritoriului românesc” și preciza că „este absolut necesar să se dea conducerii statului român posibilitatea de a-și spune cuvântul asupra scopului și rezultatelor ce urmăresc”⁶.

Concomitent, după ce făcea cunoscut că „o rezolvare a problemelor Ardealului în sensul cererilor românești” ar fi făcut posibil ca armata română să angajeze pe frontul din răsărit „totalitatea forțelor” și constituirea la flancul sudic al frontului a unui „grup compact sub comanda românească”⁷, Ion Antonescu aprecia că singura soluție pentru redresarea situației consta în retragerea trupelor de la flancul sudic al frontului pe aliniamentul Nistrului chiar dacă aceasta „aduce lupta pe teritoriul românesc”, concomitent cu evacuarea forțelor din Crimeca, precum și retragerea Grupului de armate „A”, sau cel puțin a unor unități rapide anticar germane, pe Nistru și replierea Grupului de armată „Sud” pe Prut. Argumenta aceasta prin faptul că forțele sovietice, aveau posibilitatea să forțeze Nistrul și să execute o largă manevră de întoarcere pentru a intercepta dinspre vest căilă de retragere ale Grupului de Armate „A”, situație în care marile unități române, lipsite de armament anticar greu nu erau capabile „nici măcar să întârzie, deci cu atât mai puțin să oprească manevra inamicului”⁸, așa cum comunicase generalul Ilie Șteflea, la 19 martie, OKH generalului Zeittler.

Hitler, nu numai că nu s-a arătat dispus să accepte propunerile lui Ion Antonescu, dar a cerut, la rândul-i, la 26 martie, ca mareșalul român să asigure Grupului de Armate „Sud” spatele zonei de operații pe cursul superior al Prutului, ceea ce înseamnă dislocarea forțelor române mult mai spre nord decât preconiza comandamentul român.

Concepția germană contravenea poziției pe care se situa atât Ion Antonescu, cât și Marele Stat Major, care intenționau să pregătească „primirea bătăliei pe o poziție foarte tare”⁹, de unde să se poată face față atacurilor executate de inamic cu blindate și care să permită dispunerea de rezerve

⁵ Antonescu — Hitler, *Corespondență și întâlniri inedite, 1940—1944*, vol. 2, București, 1991, p. 139.

⁶ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar nr. 815, f. 369.

⁷ Ibidem.

⁸ Arh. St. Buc., fond P. C. M., Cb. Militar, dosar nr. 171/1944, f. 188.

⁹ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar nr. 825, f. 364.

numeroase, ȇșalonate în adâncime, și să organizeze „un al doilea câmp de bătălie defensivă”, pe care să-l poată ocupa la nevoie cu o parte din aceste rezerve.

În final, s a ajuns la angajarea majorității forțelor Armatei 4 române pe poziția fortificată Traian dintre Iași și Târgu Neamț, constituindu-se, însă, la insistențele germane, în a doua jumătate a lunii aprilie, cu o parte din forțe, un cap de pod la nord de Bahlui, deși generalul Ilie Șteflea informase la 8 aprilie, că mareșalul Ion Antonescu, ceruse ca Armata 4 să nu fie „împinsă înaintea poziției Târgu Neamț, Dealul Mare”¹⁰, până la consolidarea frontului pe Nistru și în partea centrală a Basarabiei. Precizând că diviziile Armatei 4 reprezentau „ultimele ale neamului românesc”, șeful Marelui Stat Major arăta că Ion Antonescu „nu poate risca să le pierdem aruncându-le în luptă fără armament ofensiv (care de luptă, tunuri de asalt), fără armament anticar (tunuri grele anticar, transportoare etc.), fără mijloace de transmisiuni, în special radio, fără servicii și deci fără a se fi realizat încheierea marilor unități ale Armatei 4 într-un sistem operativ ofensiv”¹¹.

Analizând consecințele străpungerii apărării celor 2—3 divizii germane de către forțele sovietice, șeful Marelui Stat Major român aprecia că marile unități române dislocate pe poziția de la nord de Bahlui, „vor fi expuse unor pierderi dezastruoase, compromițându-se și apărarea poziției Dealul Mare”. Concluzionând, el arăta că „nu se pot satisface cererile germane de a angaja ultimele rezerve pentru a mări consistența cordonului frontal fără a risca să ajungem la o situație care cel puțin pentru România va fi dezastruoasă”¹².

Problema aliniamentului frontului pe care urmau să fie duse viitoarele operații militare a preocupat și pe generalul Hans Friessner¹³, care a cerut în vara anului 1944, prin numeroase rapoarte retragerea frontului „înapoia râului Prut sau în Carpați”, însă aprobarea nu a fost dată de Hitler decât la 22 august 1944, după declanșarea ofensivci sovietice, când „era de acum prea târziu”, după cum aprecia fostul comandant al Grupului de armate „Ucraina de Sud”. Pe aceleași coordonate de apreciere, generalul Hans Guderjan, șeful Marelui Stat Major al OKH, considera că decizia de retragere pe aliniamentul fortificat Focșani-Nămoloasa-Brăila trebuia luată „încă înainte de ofensiva rusă”, situație în care „frontul s-ar fi scurtat în așa măsura încât am fi putut să-l menținem și fără români”¹⁴.

Dacă din punct de vedere militar, această soluție ar fi fost poate cea mai indicată, pentru Ion Antonescu, problema capătă însă și un important aspect politic: *să cedeze sau nu fără luptă partea de est a țării pentru a putea organiza din timp apărarea pe aliniamentul fortificat Focșani-Nămoloasa-Brăila?*

Răspunsul la această dilemă l-a dat generalul Hans Friessner, căruia i a declarat că „Interesul politic al României, cere ca Basarabia, inclusiv orașul Iași, să fie păstrate”, tot el declarând, la 21 august 1944, că „se simte răspunzător pentru fiecare petic de pământ care se pierde”¹⁵.

¹⁰ Ibidem, f. 58.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, f. 366.

¹³ Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutscher Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956, p. 59.

¹⁴ Ibidem, p. 71.

¹⁵ Ibidem, p. 74.

Din această dilemă au decurs și reținerile și ezitățile mareșalului Ion Antonescu în a cere cu fermitate comandamentelor germane replierea trupelor pe aliniamentul fortificat Focșani-Nămoloasa-Brăila după străpungerea frontului, așa cum solicitau cu insistență comandantul Armatei 4, generalul Gheorghe Avramescu, și șeful său de stat major, colonelul Nicolae Dragomir.

Pentru România, situația s-a agravat și datorită retragerii de pe front între 23 iunie și 18 august a 11 divizii germane, din care 7 blindate, precum și a 2 brigăzi de tunuri de asalt, care „constituiau un mare sprijin în situația de atunci a frontului”, în special pentru diviziile dispuse în capul de pod de la nord de Bahlui, care își avea rațiunea de a fi și puterea de rezistență și reacție în mobilitatea și forța de șoc a diviziilor blindate germane.

Receptând pericolul, comandantul Armatei 4 române, generalul Mihail Racoviță a cerut, la 22 iulie 1944 „reexaminarea situației militare”¹⁶, apreciind că altfel „se poate întâmpla să ne vedem în fața unei avalanșe și atunci va fi prea târziu”¹⁷. La rândul său, colonelul Nicolae Dragomir, șeful de stat major, considera, la 17 august, frontul din Moldova „dinainte condamnat” și propunea organizarea unor poziții de luptă pe Prut pentru „a putea primi trupele respinse sau retrase din timp (ceea ce ar fi și mai bine), din Basarabia”¹⁸. În felul acesta, aprecia colonelul Nicolae Dragomir, comandamentele române ar avea la îndemână forțele necesare pentru a executa „o eventuală manevră în adâncime sau pentru a face față altor probleme pe care politica le poate pune dintr-un moment în altul”¹⁹. Cu opt zile înaintea „întoarcerii de arme”, șeful de stat major al Armatei 4 se pronunța direct pentru adoptarea unor măsuri politice și militare radicale, care să evite dezastrul previzibil. „În momentele decisive care vor urma — continua el — este indispensabil să luăm în mâini românești frâiele conducerii trupelor de pe frontul român. Aceasta ne va da putința de a realiza deplin manevra militară și politică și pe care o impune situația internațională în curs de răsturnare. Altfel poate lucra politicul acum și altfel atunci când vom fi dați peste cap, așa cum vom fi, mai curând sau mai târziu, atunci când rușii vor fi oprși din înaintarea spre vest, pentru care fac acum efortul și vor putea îndrepta forțe importante spre noi. Trecătoarea noastră tărie actuală poate fi valorificată politiceste atât în ochii aliatului, cât și ai adversarilor noștri. În acest sens, conducerea militară trebuie să persuadeze neîntârziat conducerea politică a țării”²⁰.

O poziție asemănătoare a avut și generalul Gheorghe Avramescu, înlocuitorul la comandă al generalului Mihail Racoviță, care considera că dacă trupele române și germane aflate în capul de pod de la nord de Bahlui nu erau retrase pe poziția „Traian”, care permitea scurtarea frontului și constituirea de rezerve „vom avea un dezastru față de metodele și forța de atac a rușilor”²¹. Dezamăgit de nereceptarea pericolului de către comanda-

¹⁶ Arh. M. Ap. N., fond 4, dosar nr. 220, f. 132.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 221, f. 93.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, f. 94.

²¹ Ibidem, f. 95.

mentele superioare române și germane, generalul Avramescu conchidea: „În zadar se spune adevărul: n-are cine să-l înțeleagă”²².

Decizia nu putea fi luată însă decât de generalul Hans Friessner, și aceasta cu aprobarea lui Hitler, dar acesta cerea de regulă, și a cerut și aici, menținerea terenului „cu orice preț”.

Între timp, armatele fronturilor 2 și 3 ucrainiene declanșaseră, la 20 august 1944, ofensiva pe frontul „Iași-Chișinău”, spărseseră frontul și pătrunseseră adânc în dispozitivul trupelor române și germane, deși mareșalul Ion Antonescu ordonase la 22 august, „să se aplice cu strictețe legea, executându-se toți acei care fug din fața inamicului”²³. Aprobarea dată de Hitler, la 22 august 1944, pentru retragerea frontului era tardivă, ea fiind întârziată în continuare de generalul Otto Wöhler, spre disperarea generalului Gheorghe Avramescu, care a cerut în seara zilei de 22 august să fie destituit de la comanda Armatei 4.

În acest context, colonelul Nicolae Dragomir după ce a încercat, în dimineața zilei de 23 august, să ia legătura cu mareșalul Ion Antonescu, reîntors în Capitală de pe front, pentru a-i explica încă odată, necesitatea și urgența replierii Armatei 4, s-a adresat generalului Constantin Sănătescu căruia — după ce i-a raportat că forțelor sovietice nu li se mai poate opune „vreo rezistență serioasă”²⁴ — i-a declarat: „Totul este pregătit. Puteți conta în momentul militar și politic, care se apropie, pe absoluta noastră credință românească. Aștept de la dvs. un răspuns”²⁵.

În memoriile sale, generalul Sănătescu menționează convorbirea cu colonelul Dragomir și afirmă că i-a ordonat „să ia legătura imediată cu generalul Șteflea, care trebuie să aibă instrucțiuni de la Mareșal”²⁶, însă colonelul Dragomir consemna, la sfârșitul convorbirii, că generalul Sănătescu i a declarat că dacă situația este așa de gravă va determina pe rege „ca până într-o oră să fie chemat domnul mareșal Antonescu și să i se impună a alege între demisie sau semnarea armistițiului”²⁷. Extrem de interesante, deși contradictorii, aceste replici urmează a fi corelate cu alte documente și mărturii pentru a se stabili dacă între generalul C. Sănătescu și colonelul N. Dragomir a existat sau nu vreo înțelegere anterioară, dacă Dragomir a intuit doar ce va urma sau dacă Sănătescu a profitat de conținutul raportului Dragomir, care corespundea situației de pe front, și i-a atras atenția lui Dragomir asupra evoluției evenimentelor ulterioare. Interesant este faptul că același colonel Dragomir, în fața deteriorării situației militare, nu a mai așteptat demisia sau demiterea mareșalului Ion Antonescu și semnarea armistițiului, ci a trimis, la orele 12, un raport scris lui Ion Antonescu, în care, fără să raporteze ce-i spusese Sănătescu, arăta situația grea de pe front, „total rupt, și deschis între Bârlad și Siret”, și își exprima convingerea că „singurul scop al operațiilor noastre nu mai poate fi decât salvarea acestei armate, într-un mod care să fie de ajutor pentru țară”²⁸. Considerând că era de datoria sa să se adreseze „cu orice risc” direct mareșalului, Dragomir îl ruga să-l ajute „să îndreptăm

²² Ibidem.

²³ Ibidem, f. 160.

²⁴ Ibidem, f. 178.

²⁵ Ibidem.

²⁶ C. Sănătescu, *Jurnal*, p. 161.

²⁷ Arh. M. Ap. N., fond 4, dosar nr. 221, f. 178.

²⁸ Ibidem, f. 182.

cât de puțin situația tragică din care armata trebuie încă să mai ajute țara în momentul decisiv când puterea militară trebuie să treacă în mâna puterii politice”²⁹. În finalul raportului el concluziona: „Este indispensabil ca fără a întârzia o clipă să ne dați ordinul sau cel puțin dezlegarea de a ordona retragerea generală a Armatei spre țara noastră de care noi nu ne putem despărți... Înainte de a ne lua răspunderi proprii așteptăm răspunsul dvs. care nu trebuie să întârzie nici un moment pentru salvarea armatei și ajutorarea țării”³⁰. Înainte de a pleca la Palatul Regal, unde a fost arestat, Ion Antonescu a mai avut timp să răspundă colonelului Dragomir arătând că „s-a lăsat Armatei 4 latitudinea pentru executarea mișcării și suveranitatea absolută de a declanșa execuția după cum va crede de cuvânt”³¹, fapt contestat din nou de generalul Gheorghe Avramescu în raportul trimis, la orele 19, care nu a mai ajuns la mareșal.

În pofida aprecierilor diferite cuprinse în documentele menționate, atât Ion Antonescu cât și comandamentul Armatei 4 urmăreau practic, același scop: retragerea pe aliniamentul fortificat Focșani-Nămoloasa-Brăila. Diferența constă în faptul că mareșalul s-a pronunțat pentru o repliere încetă, pe aliniamente succesive în ritmul impus de germani, pentru a opri ofensiva sovietică și a putea trata apoi asupra condițiilor de armistițiu, în timp ce generalul Gheorghe Avramescu și colonelul Nicolae Dragomir urmăreau o sustragere rapidă a Armatei 4 de sub loviturile forțelor sovietice și preluarea deciziei în actul de comandă de către comandamentele române, în vederea efectuării viitoarei „manevre” militare și politice pe care o considerau necesară chiar înaintea declanșării ofensivei sovietice și inevitabilă după aceea. În fond țelul era același: salvarea armatei și oprirea invaziei sovietice, diferite fiind doar modalitățile de realizare, loialitatea față de aliatul german și faptul că Ion Antonescu dorea înaintea întoarcerii de arme să obțină garanții sigure, consemnate în documente, privind obligațiile și comportarea sovieticilor.

Extrem de important este și faptul că în același scop al evitării pătrunderii forțelor sovietice în Câmpia Română, după 23 august 1944, Marele Stat Major român a urmărit realizarea unui „*aliniament de armistițiu*” în zona fortificată Focșani-Nămoloasa-Brăila, Dunărea Maritimă, dincolo de care nu trebuiau să pătrundă nici trupe sovietice, nici trupe germane. La adăpostul acestuia, Înaltul comandament român a preconizat înfrângerea prin forțe proprii a trupelor germane din zona de interior a țării și păstrarea unui spațiu liber de prezența militară străină. Forțele sovietice urmau să fie dirijate în această concepție spre frontul din Transilvania prin trecătorile Carpaților Orientali. În pofida neluării în calcul de către comandamentele sovietice a „întoarcerii de arme” de către armata română, a abuzurilor și acțiunilor agresive ale acestora, generalul Gheorghe Mihail a insistat în această idee până la sfârșitul lunii august 1944, când a cerut colonelului Dumitru Dămăceanu, înaintea plecării acestuia la Moscova pentru semnarea armistițiului, să propună acceptarea a 5 aliniamente demarcaționale: cele din zilele de 23, 24 și 25 august, Siretul inferior — Dunăre sau Predeal, Ploiești, București, Giurgiu, în acest din urmă caz forțele sovietice având posibilitatea de a se deplasa spre sud, spre Peninsula Balcanică.

²⁹ Ibidem, f. 186.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

Chiar dacă aceste prevederi și dorințe nu au putut fi transpuse în practică, interesele și comportarea forțelor sovietice făcându-le practic nerealistice, ele relevă adevărul că atât înainte cât și după 23 august 1944, Înaltul comandament român a urmărit cu insistență, în pofida situației dificile în care a fost pus, atât de vechiul cât și de noul aliat, să împiedice pătrunderea trupelor sovietice la sud de aliniamentul fortificat Focșani-Nămoloasa-Brăila. Deși nu a putut fi aplicată, această concepție românească a fost îndrăzneată, și concordantă cu interesele naționale.

THE ROMANIAN MILITARY APPROACH TO THE DEFENSE OF THE COUNTRY AGAINST THE SOVIET OCCUPATION (MARCH—AUGUST 1944)

Abstract

The German-Romanian-Soviet front having reached the north-eastern parts of Romania by March 1944, the Romanian High Command became concerned with reinforcing defense positions and pouring in fresh units and large units liable to oppose stiff and efficient resistance to the oncoming Soviet offensive. Marshal Ion Antonescu was especially confronted with the necessity to operate a distinction between priorities and requirements of political and military nature. The question was either to resist on the advanced position Târgu Neamț — Strunga — Jassy, or to shorten the front and build a defense on the fortified alignment Focșani, Nămolosa, Brăila. He would eventually settle this question by informing General Hans Friessner that, "It is in the political interest of Romania that she should preserve Bessarabia, the town of Jassy included," while declaring on 21 August 1944 that, "he feels responsible for every inch of land that is being lost."

As a result, both Ion Antonescu and the Romanian High General Staff as well as the German High Command took action so as to consolidate the battle-front in order to oppose the oncoming Soviet offensive. After the launching of the Jassy — Chișinău operation, the Commander of the Romanian 4th Army demanded the withdrawal in the shortest delay of the large Romanian units from the fortified position Focșani, Nămolosa, Brăila so as to protect the Romanian troops against the lethal blows of the Soviet forces.

The plans of the Romanian High General Staff in the first days which followed the adherence of Romania to the United Nations served the same purpose, namely the building up of an "armistice alignment" in the fortified area Focșani — Nămolosa — Brăila — the Maritime Danube, which neither the Soviet troops nor the German ones would have been allowed to break through.

Failing though as it actually did, this Romanian approach was bold and highly consistent with Romania's national interests.

CONJUNCTURA SEMNĂRII ARMISTIȚIULUI DE LA MOSCOVA

IOAN CHIPER

În urmă cu cinci decenii, în noaptea de 12 spre 13 septembrie 1944, la Moscova era semnată convenția de armistițiu dintre România și Națiunile Unite. Prevederile convenției — considerabil mai defavorabile României față de condițiile propuse de Uniunea Sovietică la 12 aprilie 1944, având acordul britanic și american și acceptate de opoziția română la 11 iunie 1944 — devenite cunoscute după iluziile create, de unele declarații și asigurări sovietice, în primele zile de după 23 august 1944, au șocat și îngrijorat opinia publică românească și, desigur, pe autorii actului ieșirii României din Axă. Recenta republicare, într-un cotidian, a unor largi fragmente din stenograma ședinței Consiliului de Miniștri al României din 15—16 septembrie 1944 demonstrează din plin această situație, ca și dorința accentuată a lui Iuliu Maniu de disociere între ceea ce se întâmplase în București, la 23 august 1944, și ceea ce se semnase la Moscova, după trei săptămâni¹.

Mai târziu, la 7 iunie 1945, când nemulțumirile provocate de aplicarea textului convenției de armistițiu erau considerabil sporite, Iuliu Maniu declara reprezentanților americani, generalul Schuyler și Berry: „Ceea ce s-a petrecut între 26 august și negocierile de la Moscova, ca de altfel și cauza pentru care planul român a rămas timp de două luni fără răspuns (referire la planul de acțiune transmis aliaților de Blocul Național Democrat la 22 iunie 1944 — n.n. I. C.) este un mister pe care autorii loviturii de stat române nu au ajuns de fel să-l pătrundă complet”². Omul politic român preciza că o singură explicație era posibilă: România a fost determinată să declanșeze acțiunea sa înainte ca armistițiu să fie semnat. Odată ce România înceta ostilitățile și întorcea armele contra Germaniei, ea nu mai putea da înapoi, creându-se astfel un fapt împlinit din care cealaltă parte, obținând deja un avantaj, putea să nu mai țină seama de angajamentele anterior asumate.

Explicația dată de I. Maniu este în cea mai mare parte reală și ea reflectă o latură nereușită și cu importante consecințe ale actului de la 23 august 1944. „Misterul” modificării condițiilor de armistițiu este însă mai complex și vom încerca, bizuindu-ne pe datele pe care le cunoaștem în prezent, să-l descifrăm în continuare.

Condițiile de armistițiu din 12 aprilie 1944 au fost prezentate în contextul tentativei marilor puteri aliate occidentale de a determina ieșirea

¹ Vezi „România liberă” nr. 1339 din 22 august 1944, p. 2 și nr. 1340 din 24 august 1944, p. 2 (documentar întocmit de Livia Dandara). Textele au fost anterior publicate în 23 august 1944: *Documente*, vol. III, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, doc. 918, p. 30—91.

² Hoover Institution Archives (Archives of the Hoover Institution ou War, Revolution and Peace, Stanford University, Stanford, California, în continuare HIA), Coll. Dimitrie Popescu, Box 1.

României — ca și a Ungariei și Bulgariei — din Axă, pentru a crea condiții favorabile operației „Overlord” (debarcarea în Normandia), în timp ce trupele sovietice pătrunseseră pe teritoriul românesc înainte de a se ajunge la un acord formal interaliat pentru departajarea zonelor de influență în sud-estul Europei. Acceptarea acestor condiții de către opoziția din România la 11 iunie și, apoi, planul de acțiune propus de aceeași opoziție, la 22 iunie, au survenit după debarcare și nu au mai prezentat același interes pentru aliații occidentali ca în primăvara anului 1944. Aceasta cu atât mai mult cu cât, între timp, fusese stabilit un acord anglo-sovietic temporar, de trei luni, privind zonele de influență³. Din punctul de vedere al intereselor Marii Britanii în sud-estul Europei au apărut chiar îndoiele că ieșirea României din război era convenabilă în acel moment⁴. Totodată, în cadrul unor atitudini diferențiate ale celor trei mari aliați față de momentul, modalitatea și implicațiile ieșirii României din Axă, mareșalul Antonescu a apărut în iunie-august 1944, ca un partener de dialog mai potrivit. În acest context, în timp ce opoziția română nu a primit absolut nici un răspuns al aliaților la planul de acțiune propus la 22 iunie, Uniunea Sovietică consimțea să acorde guvernului român, în cadrul contactelor secrete de la Stockholm, trei clauze suplimentare, favorabile României, pe lângă condițiile de armistițiu propuse la 12 aprilie 1944 și anume: un termen de 15 zile pentru ca trupele germane să părăsească România, iar, în caz de refuz german, armata română să intre în luptă împreună cu trupele sovietice și ale altor aliați; la fixarea reparațiilor să se țină cont de situația economică a României; rezervarea pentru guvernul român a unei zone libere în care nici o unitate sovietică nu va fi autorizată să pătrundă⁵.

La Londra se decisese „în chip definitiv” ca negocierile de armistițiu cu România să fie lăsate „în mâinile rușilor”, iar Statele Unite, care secundau, în general, politica britanică în Mediterana Orientală și Europa de sud-est, luau totuși în considerare, în luna august — în fața lipsei de răspuns a guvernului român și a ceea ce părea a fi incapacitatea opoziției române de a pune în aplicare planul de acțiune — o modificare defavorabilă României a condițiilor de armistițiu (ultimul proiect american privind armistițiul cu România, WS-242 b⁶, era elaborat chiar la 23 august 1944)⁷.

Astfel, în împrejurările cunoscute, în după-amiaza zilei de 23 august, prin decizia regelui Mihai I și a unui grup de colaboratori apropiați, militari și civili, a fost înlăturat guvernul Antonescu și România a ieșit din Axă. Proclamația regală preciza, între altele, că „România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii”⁸, iar în declarația guvernului se sublinia că „În domeniul politicii externe prima măsură luată de guvern a fost acceptarea armistițiului cu Națiunile

³ Vezi mai larg, Ioan Chiper, *Actul istoric de la 23 august 1944 în contextul politicii marilor puteri față de România I—II*, în „Revista de istorie”, tom 42 (1989), nr. 9, p. 934—939 și nr. 10, p. 1019—1022.

⁴ Vezi Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 90; Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, The Mac Millan Press, London, 1976, p. 211.

⁵ 23 August 1944. *Documente*, vol. II, doc. 752, p. 546—547.

⁶ Vezi indicațiile bibliografice de la nota 3.

⁷ National Archives, Washington (în continuare NA), RG-59, Notter's File, Box 150, doc. VS-242 b.

⁸ 23 august 1944. *Documente*, vol. II, doc. 668, p. 415.

Unite'⁹ subl. ns. I.C.). Cu alte cuvinte s-a plecat de la premisa că termenii armistițiului existau, rămânând doar formalitatea semnării.

Or, nu acesta a fost cazul.

Imediat după 23 august, la București nu s-a realizat și nici nu se putea realiza cursul real al evenimentelor. Noul guvern român, prin telegrama nr. 2 din 23 august 1944, semnată de G. Niculescu-Buzești, a solicitat ca la condițiile de armistițiu prezentate de Uniunea Sovietică, la 12 aprilie, să fie adăugate și cele trei condiții acordate guvernului Antonescu la Stockholm¹⁰.

După ce în noaptea de 24 spre 25 august a reconfirmat declarația sa din 2 aprilie 1944, fără a face nici o aluzie la termenii armistițiului¹¹, guvernul sovietic a acceptat solicitarea transmisă prin telegrama semnată de Niculescu-Buzești. În declarația pe care Molotov o făcea, la ora 1,30, la 26 august 1944 ambasadorilor american și britanic la Moscova, acesta preciza: „Pentru a susține prestigiul noului guvern român și având în vedere actualele evenimente, guvernul sovietic nu consideră oportun să introducă noi condiții de armistițiu. Trebuie să se ajungă la un acord cu guvernul român asupra semnării unui armistițiu bazat pe condițiile propuse în aprilie, cu trei adăugiri cerute de reprezentanții români la Cairo”¹². În răspunsul transmis guvernului român se preciza că decizia sovietică nu trebuie considerată definitivă decât după ce guvernele britanic și american își vor exprima acordul¹³.

De fapt, nu era doar o rezervă formală. Marea Britanie a făcut un calcul politic greșit, iar Kremlinul a urmărit printr-o politică complexă, maleabilă și duplicitară să fructifice cât mai rapid și convenabil situația creată pentru a-și promova interesele sale în zona balcanică¹⁴.

Prima care a cerut, chiar la 24 august 1944, modificarea condițiilor de armistițiu pentru România prin completări și precizări la cele propuse la 12 aprilie și adăugarea unor prevederi noi a fost Marea Britanie. Ea propunea următoarele clauze noi: a) dreptul aliaților de a staționa trupe și agenți pe teritoriul român, pe cheltuiala României și obligația acesteia de a furniza sume în lei pe care aliații le-ar fi putut solicita din când în când; b) acordul român pentru respectarea instrucțiunilor aliate privind controlul Dunării și al sistemului de transport; c) numirea unei Comisii Aliate de Control; d) guvernul român să fie de acord și să îndeplinească necondiționat acele cereri ulterioare pe care aliații le vor formula¹⁵.

Propunerile britanice de amendamente și completări care modificau considerabil condițiile de armistițiu din 12 aprilie, în defavoarea României, au fost transmise la Moscova atât de precipitat, încât nu au mai fost consultate S.U.A. De altfel, Washington-ul nu cunoștea încă aceste propuneri nici la 26 august¹⁶.

⁹ *Idem*, doc. 669, p. 417.

¹⁰ HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5 (telegrama nr. 2, semnată de Gr. Niculescu-Buzești).

¹¹ Vezi mai larg I. Chișer, *op. cit.*, loc. cit., p. 930-931.

¹² *Ibidem*, p. 931-932.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 927-930.

¹⁵ Public Record Office, (PRO) Londra, fond PREM. 3 374 8.

¹⁶ Secretarul de Stat, Cordell Hull, preciza la 26 august 1944, orele 16 (ora locală) că guvernul american nu avea cunoștință încă de noi condiții de armistițiu propuse de britanici (*Foreign Relations of United States, Diplomatic Papers* — în continuare *FRUS* — 1944, vol. IV, *Europe*, United States Government Printing Office, Washington, 1966, p. 197). În legătură cu poziția SUA vezi mai larg I. Chișer, *op. cit.*, loc. cit., p. 932-933.

În mod firesc se nasc câteva semne de întrebare și constatări. De ce guvernul britanic, ca primă reacție și la mai puțin de 24 ore față de înlăturarea guvernului Antonescu a solicitat aceste modificări, defavorabile României și încă atât de rapid? De ce Kremlinul, care era în posesia acestor propuneri britanice, afirma totuși, la 25/26 august, că menține propunerile sale din aprilie și chiar, mai mult, accepta condițiile suplimentare, favorabile, României, pe care le acordase guvernului Antonescu? În sfârșit, de ce Kremlinul, în timp ce părea a face aceste concesii în plan politic României, nu a respectat nimic din aceste promisiuni, trupele sovietice continuând să înainteze în teritoriul român — luând prizonieri militari români care aveau, de la 23 august, ordinul să înceteze lupta contra Națiunilor Unite, iar de la 24 august luptau contra trupelor germane — și comportându-se ca într-un teritoriu ocupat?

Răspunsurile la aceste întrebări pot fi găsite în *impactul deosebit de puternic provocat de evenimentele de la București din după amiaza zilei de 23 august 1944 asupra relațiilor dintre marile puteri aliante* — în istoriografia română, dar și în cea străină, aceste evenimente au fost considerate cu precădere, dacă nu exclusiv, prin prisma impactului asupra prăbușirii dispozitivului militar german în sud-est — mai exact asupra posibilităților Marii Britanii și Uniunii Sovietice de a-și promova interesele în Balcani și ele, răspunsurile, nu pot fi formulate decât *în legătură cu ceea ce s-a întâmplat în Bulgaria sau în legătură cu Bulgaria*, înainte ca și după 23 august 1944.

Spre sfârșitul lunii iulie și în primele săptămâni ale lunii august 1944 nu România era țara din Europa de est și de sud est care reținea cel mai mult atenția marilor puteri aliante. În timp ce în Europa central-orientală, Polonia devenea una dintre problemele cheie ale raporturilor interaliante, fiind, în perioada la care ne referim, obiectul mării majorități a mesajelor schimbate între liderii celor trei mari puteri¹⁷, în Europa de sud-est, mai ales după ce Turcia a rupt, la 2 august, relațiile cu Germania, centrul de greutate al atenției aliaților, cu precădere al puterilor occidentale, se transferă asupra Bulgariei. Reamintim că Bulgaria se afla în război, între alții, cu Marea Britanie și S.U.A., dar nu și cu Uniunea Sovietică. În același timp, Bulgaria, care flanca Grecia — centru al intereselor britanice în zonă — preocupa sub aspect strategic mai mult Londra și chiar Washington-ul.

Este concludentă, în acest sens, evoluția proiectelor americane de armistițiu cu România și Bulgaria. În preambulul documentului american WS — 242 din 12 august 1944, referitor la „Condițiile propuse pentru un armistițiu cu România”, se aprecia că războiul continuând, valoarea militară a ieșirii României din Axă tindea să descrească și considerațiile militare care au determinat Departamentul [de Stat — *n.n.*] să accepte condițiile [armistițiului] sovietic fără discuție tind să-și piardă din urgența lor”. Prin urmare, se considera posibil ca, mai ales dacă s-ar fi ajuns la rediscutarea condițiilor de armistițiu în Comisia Europeană Consultativă — European Advisory Commission, E. A. C.—, S.U.A. să-și revadă poziția față de armistițiul cu România și să acționeze pentru ca „clauzele militare să fie mai corespunzătoare cu situația militară schimbată și pentru a elimina sau generaliza clau-

¹⁷ Vezi *Corespondența președintelui Consiliului de Miniștri al URSS cu președinții SUA și cu primii miniștri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941—1945*, București, 1958, vol. I și II, *passim*.

zele teritoriale”¹⁸. Astfel și S.U.A. erau pregătite încă înainte de 23 august nu doar să accepte, ci chiar să modifice clauzele armistițiului cu România. În același timp, în contextul interesului special și sporit pentru Bulgaria, S.U.A. și Marea Britanie și-au concentrat atenția asupra condițiilor de armistițiu cu această țară. Comitetul Mixt al Șefilor de Stat Major al S.U.A., răspunzând Departamentului de Stat, la 2 august 1944, care-i solicitase avizul, preciza că „în pofida evoluției favorabile a războiului în Europa, detașarea Bulgariei din Axă este de considerabilă importanță militară” și era „de cel mai mare folos” să se urmărească energic realizarea unui armistițiu cu Bulgaria, dacă aceasta era decisă să iasă din război¹⁹. Atât la Washington, cât și la Londra au fost refăcute, în paralel, proiectele de armistițiu cu Bulgaria, care ar fi urmat să fie discutat în E.A.C.²⁰.

În aceste împrejurări, reluarea contactelor dintre aliați și Bulgaria, la 14 august 1944, a precipitat consultările dintre Londra, Washington și Moscova în legătură cu ieșirea Bulgariei din război. La 23 august 1944, Uniunea Sovietică și-a dat acordul, solicitat cu câteva zile mai înainte, pentru ca negocierile cu emisarii bulgari — împuterniciți de guvernul bulgar să înceapă imediat negocieri pentru semnarea unui armistițiu cu reprezentanții S.U.A. și Marii Britanii și participarea unor observatori sovietici, emisari sosiți la Istanbul — să fie duse conform procedurii discutate, încă în februarie 1944, la Cairo²¹.

În aceeași zi, la 23 august 1944, după orele 18, fără legătură cu evenimentele care se desfășurau la București și după atâta amânare, ambasadoarea sovietică la Stockholm, Kollontay, transmitea lui George Duca acordul guvernului sovietic pentru ca generalul Aldea să treacă linia frontului în vederea stabilirii condițiilor tehnice pentru armistițiu. Diplomatul român consemna în jurnalul său: „Profund dezgustat de cum s-au purtat rușii. Consimțământul [dat] decât după începerea ofensivei, spre a iniția negocierile sub presiunea situației militare”²². George Duca avea doar parțial dreptate. În fapt, declanșarea ofensivei Iași-Chișinău nu explică însă suficient de ce Kremlinul și-a dat acest acord la 23 august și nici atitudinea aparent binevoitoare în privința clauzelor armistițiului cu România arătată în zilele de 24—26 august 1944.

Directiva Comandamentului Sovietic din 2 august 1944 privind operația Iași-Chișinău nu-și propunea, de fapt, depășirea liniei Focșani-Nămoaloasa, iar succesele operației, din 20—22 august, chiar dacă importante, nu prefigurau cătuși de puțin o scoatere imediată, pe cale militară, a României din război²³. Acțiunea politică era necesară și acceptarea misiunii Aldea a fost formulată în acest context. Determinantă pentru această acceptare a fost însă, după părerea noastră, posibila ieșire a Bulgariei din război.

¹⁸ NA, R 9—59, Notter's File, Box 150, doc. NS — 242.

¹⁹ Cf. *FRUS*, III, 1944, p. 354, nota 98. În legătură cu poziția SUA față de Bulgaria în 1943—1944, vezi mai larg Michael M. Boll, *Cold War in the Balkans. American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943—1947*, The University Press of Kentucky, 1984, cap. I—II, p. 7—51.

²⁰ Vezi I. Chișer, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 1025.

²¹ *FRUS*, 1944, III, p. 361—363.

²² George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. III, Edit. Ion Dumitru, München, 1985, p. 98.

²³ *Osvoboditelnaia missiia Sovetskikh Vorujennih Sil v Evrope vo vtoroi mirovoi voine. Dokumenti i materialy*, Voennoe izdatelstvo, Moskva, 1985, doc. 17, p. 39.

Încheierea unui armistițiu anglo-american cu Bulgaria, în timp ce trupele sovietice mai luptau în Moldova și Basarabia sau undeva în România ar fi creat o situație complexă pentru interesele sovietice în Bulgaria și în Balcani.

Kremlinul și a dat deci nu întâmplător acordul la 23 august, atât în privința României, cât și a Bulgariei.

Evenimentele de la 23 august 1944 au favorizat, în acest context, interesele sovietice nu doar în România, ci și în Bulgaria și le-au blocat pe cele britanice în aceasta din urmă țară tocmai într-un moment care părea să prefigureze o situație mai convenabilă pentru Marea Britanie.

Reacția guvernului din Londra a constat în cererea de modificare a condițiilor de armistițiu pentru România. Mai mult decât atât, în ședințele din 24 și 25 august ale Comisiei Consultative Europene (care își avea sediul la Londra), convocate excepțional și urgent la cererea diplomației britanice pentru discutarea condițiilor de armistițiu cu Bulgaria, reprezentantul britanic, Sir William Strang, a solicitat ca aliații să ocupe sau să aibă dreptul de ocupare în Bulgaria, invitând indirect, astfel, Uniunea Sovietică să aibă revendicări similare în România²⁴. De fapt, guvernul britanic a urmărit prin propunerile din 24 august de modificare a condițiilor de armistițiu cu România — ca și prin propunerile din ședințele E.A.C. — crearea unor precedente de care să beneficieze în cazul Bulgariei. Ambasadorul sovietic la Londra, sesizând intențiile diplomației britanice, a respins propunerile britanice din E.A.C. subliniind că Moscova nu solicitase în condițiile de armistițiu privind România și Finlanda²⁵, drept de ocupație militară²⁶. Față de opoziția sovietică, ministrul de externe britanic, A. Eden, a transmis Moscovei că guvernul britanic nu insistă dacă Uniunea Sovietică nu dorește, în cazul României, mai mult decât dreptul de liberă mișcare în funcție de situația militară de pe teritoriul român²⁷.

Uniunea Sovietică a profitat din plin pe plan politic și militar de condițiile care i s-au deschis în sud-est atât ca urmare a ieșirii României din războiul alături de Germania, fără ca România să aibă o linie clară de delimitare a frontului, cu armata luptând contra unui inamic, dar luându-i-se prizonieri de către cei care, deveniseră „aliați”, fără a avea un armistițiu clar negociat și cu atât mai puțin semnat cât și ca urmare a inițiativelor britanice.

În primele zile după 23 august 1944, Uniunea Sovietică pare surprinsă de evenimentele din România și de propunerile britanice și fără a avea încă suficiența certitudine cu privire la atitudinea României, la capacitatea de reacție a Germaniei, la șansele de a promova rapid și pe deplin interesele sale în Bulgaria, a acționat duplicitar pe plan politic și militar în România. Față de guvernul român a fost invocată necesitatea punerii de acord cu aliații occidentali în privința armistițiului, dar au fost făcute declarații asigurătoare cu privire la intențiile guvernului sovietic față de România și se accep-

²⁴ NA, RG-43, EAC Mosley Box 16. Stenogramele ședințelor EAC din 24 și 25 august 1944; *FRUS*, 1944, XI, p. 612-613; III, p. 368-369. Vezi mai larg I. Chiper, *op. cit.*, *loc. cit.* p. 1027-1028.

²⁶ *Idem.*

²⁷ PRO, Prem 3 374 8, f. 117.

tau, de formă, chiar și cele trei condiții acordate guvernului Antonescu. În același timp Fronturile 2 și 3 Ucrainene primeau directive semnate de Stalin, la 24 august și la 29 august, care vizau în mod evident ocuparea întregului teritoriu român și ajungerea cât mai rapidă la frontierele cu Bulgaria și cu Iugoslavia²⁸.

Pentru a pune capăt acestei situații guvernul român a făcut numeroase demersuri diplomatice pe lângă reprezentanții marilor puteri anglo-saxone²⁹, a căutat să realizeze contacte directe cu comandamentele sovietice — între care cel mai important a fost întâlnirea dintre generalul Constantin Eftimiu și generalul Tolbuhin la Sturzeni, la 29 august 1944 — însă fără rezultate palpabile³⁰. Invariabil se invoca absența unor ordine de la Moscova sau necesitatea ca problemele — cum era problema înaintării și ocupării de fapt a României — să fie rezolvate la Moscova. În timp ce delegația română pentru semnarea armistițiului, plecată la 29 august spre Moscova, a fost ținută acolo fără un răspuns oficial până la 10 septembrie, trupele sovietice au ocupat întreaga Românie. Kremlinul a declarat război Bulgariei, paralel cu pregătirea loviturii care avea să aducă la Sofia, la 9 septembrie 1944, un regim favorabil Moscovei³¹.

Evenimentele de la 23 august 1944 au avut o influență considerabilă asupra raporturilor interaliate în sud-estul Europei ca și asupra Bulgariei și a celorlalte state din zonă.

Semnarea armistițiului cu România a fost întârziată nu din cauza calculelor politice britanice eșuate — care au vizat, de fapt, limitarea condițiilor favorabile apărute pentru penetrarea sovietică în Balcani — ci ca urmare a intereselor sovietice de a pune sub control militar complet România și din dorința Moscovei de a deveni parte beligerantă în Bulgaria și de a impune acolo un regim convenabil.

Noua situație creată a determinat, de altfel, după părerea noastră, pe W. Churchill la gestul cinic și disperat — singurul care-i mai rămăsese din arsenalul politico-diplomatic pentru salvarea intereselor britanice, atât de importante, în Grecia, — de stabilire cu Stalin a acordului de procentaj din 9 octombrie 1944³².

România căzuse însă deja, chiar înainte de aceasta, în zona de influență sovietică, după cum a demonstrat impunerea de noi condiții de armistițiu de către liderii de la Kremlin, la 11—12 septembrie 1944, în prezența repre-

²⁸ *Osvoboditelnaia missiia*..., doc. 30 și 31, p. 55—56.

²⁹ Vezi, de exemplu, telegramele nr. 8 și 9, 12 din 26 august 13 din 28 august, 44 din 31 august, 45, 50, 54, 55 din 1 septembrie 1944, semnate de Gr. Niculescu Buzești (HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5).

³⁰ HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5.

³¹ În legătură cu politica sovietică în Bulgaria, Yelena Valeva a prezentat la sesiunea *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1945—1950. A Reassessment* (Moscova, 29—31 martie 1994) comunicarea "The CPSU (b) — The Comintern — The BCP: Strategy and Tactic in the Years of World War II" care introduce în circuitul științific numeroase și importante informații de arhivă.

³² Vezi Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții angl-americeane (1944—1947)*, Edit. Iconica, București, 1993, p. 7—20. Menționăm că Vladimir Volkov în comunicarea "The Soviet Leadership and Certain Problems of South-Eastern Europe in the Closing Year of War" (la sesiunea de la Moscova, menționată în nota precedentă) a prezentat, pentru prima dată după știința noastră, fragmente din stenograma convorbirilor dintre Churchill și Stalin, din octombrie 1944 soldate cu celebrul acord de procentaj.

zentațiilor Marii Britanii și S.U.A., — aflați în rol de figuranți tăcuți — față de condițiile la care se așteptaseră, mai mult sau mai puțin justificat, organizatorii actului de la 23 august 1944.

BACKGROUND FOR THE SIGNING OF THE ARMISTICE IN MOSCOW

Abstract

Based on Rumanian, British, American and Soviet historical sources an analysis is provided of the interests the great powers displayed in Romania and, generally speaking, in south-eastern Europe, as well as of the international backdrop of August — the beginning of September 1944 which determined and rendered possible the delaying of the armistice to be signed between Rumania and the United Nations on 12/13 September 1944, a delay which tilted the scales in the detriment of the former. Rumania's coming out from the war had a strong impact on the attitude of the Great Britain and the Soviet Union adopted toward Bulgaria. The former rated this country an outpost of Greece in the Balkans with respect to the Soviet Union, while the latter — which hadn't been at war with Bulgaria — pictured it as a rapid pathway to the Danube and a gateway to the Balkans for the advancing Red Army. The study reviews changes in attitude on the part of the allied powers concerning the conditions for the armistice with Rumania, changes which followed one another in good agreement with their interests in Bulgaria. Strategical and political mutations in south eastern Europe in August — September 1944 were at the origin of the percentage agreement Churchill proposed Stalin on 9 October 1944.

ASPECTE ALE OBLIGAȚIILOR FINANCIARE IMPUSE ROMÂNIEI PRIN CONVENȚIA DE ARMISTIȚIU DIN 12 SEPTEMBRIE 1944

MARIA DUȚU

Începerea ofensivei fronturilor 2 și 3 ucrainean pe linia Iași-Chișinău a constituit „prilejul” declanșării loviturii de stat de la 23 august 1944, care a dus la arestarea mareșalului Ion Antonescu și alcătuirea unui nou guvern, sub președinția generalului C. Sănătescu.

Noul guvern avea misiunea de a organiza și conduce lupta pentru alungarea germanilor, revenirea la regimul democratic, încheierea armistițiului cu Națiunile Aliate, reîntregirea Transilvaniei de Nord.

În noile condiții create prin lovitura de stat, fronturile 2 și 3¹ ucrainean și-au continuat acțiunea depășind „din mers” și în viteză linia Focșani-Nămoloasa-Brăila și după ce au atins Râmnicul-Sărat, Galați și Sulina în 27 august, Buzău și Brăila în 26 august, Constanța în 29 august (eliberată de armata română)², în seara zilei de 29 august au intrat în capitala României, eliberată și ea de armata română încă din 26 august 1944³.

În noaptea de 26—27 august 1944, în timpul primei ședințe a guvernului generalului Constantin Sănătescu, s-a primit comunicarea din partea reprezentanților sovietici de la Cairo⁴ privind modalitatea încheierii armistițiului. În dimineața zilei de 29 august, delegația română a plecat la Moscova pentru semnarea Convenției de armistițiu; negocierile încep abia în 10 septembrie 1944, cu toate că proiectul de armistițiu a fost gata din 31 august⁵.

De subliniat că guvernul generalului C. Sănătescu a acționat în zadar, pe toate planurile, pentru recunoașterea României ca țară cobeligerantă. Încă din mai 1944, guvernul sovietic declarase că „nu avea intenția să ocupe vreo porțiune a teritoriului românesc și nici să schimbe ordinea socială existentă, ori să încalce independența României”⁶; mai mult, guvernul sovietic se angaja ca împreună cu poporul român să contribuie la eliberarea țării de sub fascism⁶.

¹ Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, București, 1980, p. 157; Cele două fronturi cuprindeau 90 divizii (din care 3 divizii de cavalerie), 6 corpuri de tancuri sau moto, 2 brigăzi de infanterie marină etc., însumând 929.000 oameni. Acestea erau comandate de generalii R.S. Malinovski și F. I. Tolbuhin. Apărarea germano-română (grupul de armate Ucraina de Sud) cuprindea, la 20 august 1944, 47 divizii (21 divizii românești și 26 divizii germane), din care 3 divizii de tancuri și o divizie motorizată, plus cinci brigăzi românești, cuprinzând în total 643.000 oameni, fiind comandate de generalul H. Friessner.

² Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 183.

³ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României 1926—1947*, București, 1983, p. 494.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 189.

⁶ *Ibidem*, p. 183.

Desfășurarea evenimentelor, începând cu semnarea Convenției de armistițiu în 12 septembrie 1944 și anii ce au urmat, au demonstrat că guvernul sovietic nu și a respectat declarațiile.

De asemenea, în toate capitalele lumii, posturile de radio, presa etc., recunoșteau importanta contribuție a României prin lovitura de stat de la 23 august, la căderea frontului german din Balcani și grăbirea capitulării Germaniei. Postul de radio Londra, în seara zilei de 24 august spunea: „România nu a capitulat, ci luptă acum mai departe alături de Aliați. Noul guvern român a hotărât mobilizarea tuturor forțelor naționale pentru marea luptă împotriva germanilor și alături de Aliați”⁷.

Cu toate acestea, Românii i s-au impus condiții deosebite de grele prin Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944.

Delegația română invitată să semneze Convenția a fost alcătuită din: ministrul de Stat și ministrul Justiției Lucrețiu Patrășcanu, ministrul subsecretar de Stat al Afacerilor Interne adjutant al M.S.R. Românici, gen. Dumitru Dămăccanu, principele B. Știrbey și G. Popp⁸. Reprezentantul Înalțului Comandament Aliat, mareșalul U.R.S.S. R.I. Malinovski a fost autorizat de către guvernele Regatului Unit, S.U.A. și Uniunea Sovietică „să acționeze în interesul tuturor națiunilor” semnând Convenția de Armistițiu⁹.

Convenția de armistițiu începe prin a sublinia că „din 24 august 1944, orele 4 dimineața, România a încetat operațiunile militare împotriva U.R.S.S., a intrat și duce război împotriva Germaniei și Ungariei cu scopul de a restaura independența și suveranitatea României” punând la dispoziția Înalțului Comandament Aliat 12 divizii de infanterie¹⁰.

Articolul 11 din Convenția de armistițiu prevedea obligația ca România să plătească 300.000.000 dolari U.R.S.S. „pe timp de 6 ani în mărfuri (produse petrolifere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, diverse mașini etc)”¹¹. La acestea s-au adăugat și alte sume de bani sau bunuri suportate de România și plătite într-un termen foarte scurt, așa cum vom vedea în cele ce urmează.

În arhiva Băncii Naționale a României se află un dosar datat noiembrie 1944¹² ce cuprinde acte, corespondența și procese-verbale, referitoare la predarea de către guvernul român a tuturor bunurilor și valorilor sovietice¹³, precum și a „tuturor rublelor și leilor Comandamentului Armatei Roșii” aflate la Banca Națională a României¹⁴, în conformitate cu anexa „c” la articolul 10 din Convenția de armistițiu¹⁵.

⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁸ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 219, din 22 septembrie 1944 și partea I, nr. 247, din 25 octombrie 1944 (publică convenția de armistițiu cu înlăturarea erorilor tehnice).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, România a participat cu peste un milion de oameni; v. *România în anii celui de al II-lea război*, Editura Militară, București, 1989, vol. III, p. 382.

¹¹ V. nota 8.

¹² B.N.R., Serviciul Secretariat, dos. 12/115, 1944.

¹³ V. nota 8; articolul 12.

¹⁴ Din rezumatul aflat pe prima filă a dosarului menționat în nota 12., reiese că Românii se retrocedează în schimbul rublelor și leilor Comandamentului Armatei Sovietice cele 18 vase maritime de război plus 23 vase din flota tehnică și comercială capturate de sovietici.

¹⁵ Anexa „c” la articolul 10 din Convenția de armistițiu prevedea că „guvernul român va retrage și răscumpăra în limitele de timp și potrivit condițiilor pe care Înalțul Comandament Aliat (sovietic) le va specifica, toate monedele deținute în teritoriul românesc și emise de Înalțul

„Semnele bănești „leii Comandamentului Armatei Roșii” au intrat pe teritoriul țării noastre odată cu ofensiva celor două fronturi 2 și 3 ucrainean, începută la 20 august 1944, în zona Iași-Chișinău și au fost folosiți în scopul procurării de bunuri materiale și de subzistență de către soldați și ofițeri ai Armatei Sovietice.

Locul emiterii acestor semne bănești nu este cunoscut (până în prezent), știm însă că au circulat nominale de 5, 10, 20, 100, 500, 1000 și 5000 lei¹⁶ până la data de 1 octombrie 1944¹⁷, fiind „acceptate pe tot teritoriul României, în toate instituțiile publice și particulare¹⁸.”

În dosarul sus menționat, aflat în Arhiva Băncii Naționale a României, la fila 244 există copia unui „act”, de fapt un proces verbal, prin care: „Casierul Central Romulus Roman și Mircea Simian, ca reprezentanți ai Băncii Naționale a României, care lucrează în calitate de mandatară a Statului Român în cadrul legii din 3 noiembrie 1944 și pentru predarea obligatorie de către Banca Națională a tuturor rublelor și leilor Comandamentului Armatei Roșii și șeful secției de Campanie a Băncii de Stat U.R.S.S., căpitan de gardă Goviadinov N. D., lucrând în baza împuternicirii nr. E-842, dată de Comisiunea Aliată de Control în România, am încheiat prezentul act, pentru a stabili ca în perioada 6—19 decembrie 1944, potrivit cu prevederile art. 10 din Convenția de Armistițiu de la 12 septembrie 1944 și în baza dispozițiunii Comisiunii Aliate de Control în România de la 29 noiembrie 1944, nr. E—842, reprezentanții Băncii Naționale a României, casierul central Romulus Roman și casierul Mircea Simian, au predat, iar șeful secției de campanie a Băncii de Stat U.R.S.S. din București, căpitan de gardă Goviadinov N. D., a primit pentru transmiterea Comandamentului Superior Aliat (sovietic) 1059 (unamie cinci zeci și nouă) lăzi cu nr. 1—805 și 1001—1254, conținând potrivit listelor alăturate 488.194.091 ruble și 1.156.112.870 lei Comandamentului Armatei Roșii „(v. anexa)”.

Din acest „act” reiese că rublele și leii Comandamentului Armatei Roșii au fost predate în perioada 6—19 decembrie 1944, data încetării circulației lor a fost 1 octombrie 1944¹⁹. Perioada de la 1 octombrie până la data predării, (6—19 decembrie 1944), a fost folosită pentru strângerea lor și în special pentru înființarea și organizarea Comisiei pentru aplicarea armistițiului. Această Comisie și-a început activitatea la 31 octombrie 1944, fiind alcătuită partea română: Ion Christu, ministru plenipotențiar — președinte, Savel Rădulescu, Constantin Vișoianu, Radu Cruțescu, Septimiu Pretorian și Cezar Popescu²⁰; partea națiunilor aliate era reprezentată de: general Vinogradov, contraamiral Bogdanenko, general Vasiliev, colonel Konstantinov²¹.

Comandament Aliat (sovietic) și va înmâna moneda astfel retrasă fără plată, către Înalțul Comandament Aliat (sovietic)”, cf. „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 219 din 22 septembrie 1944.

¹⁶ V. nota 12, p. 136—149 cu anexa II a lucrării de mai sus, Aurică, Smaranda, *Biletul de 5000 lei emis de Comandamentul Armatei Roșii (1944)*, B.S.N.R., LXXVI—LXXVI, 1981—1982; p. 387—389 și Radu Negrea, *Spoilatorii*, cap. *Banii Armatei Roșii în România*, București, 1991, p. 362.

¹⁷ „L'Independence Roumaine”, din 29 septembrie 1944 p. 4.

¹⁸ Ibidem, din 14 septembrie 1944, p. 3.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 255, din 30 octombrie 1944.

²¹ Ibidem, partea I nr. 258, din 5 noiembrie 1944.

Pentru a estima pagubele produse economiei României de condițiile impuse de „aliați”, numai din predarea rublelor sovietice și leilor Comandamentului Armatei Roșii, aflate la Banca Națională a României, dăm cursul acestor emisiuni monetare publicat de ziarul „L'Independance Roumaine” din 14 septembrie 1944; sub titlul: *Dispoziția Comandamentului Armatei Sovietice la București*”, ziarul scrie: „Monedele în circulație pe teritoriul României sunt: rubla sovietică, lei Comandamentului Armatei Roșii, leul românesc. Cursul acestora era: 1 rublă = 100 lei, 1 leu Comandamentului Armatei Sovietice = 5 lei”.

Un simplu calcul ne arată:

$$\begin{array}{l} 488.194.091 \text{ ruble} \times 100 \text{ lei} = 48.819.409.100 \text{ lei} \\ 1.156.112.870 \text{ lei CAR} \times 5 \text{ lei} = 5.780.564.350 \text{ lei} \end{array}$$

În total: 54.599.973.450 lei,

reprezentând valoarea bunurilor luate de Armata Sovietică de pe teritoriul României în perioada 20 august — 10 octombrie 1944²². Constatăm că suma de 54.599.973.450 lei depășea 1/5 din bugetul pe 1944/1945 care era de 252,2 miliarde și mai mult de jumătate din cheltuielile curente ale Statului, care erau de 98,1 miliarde lei pe 1944/1945²³.

Această sumă, alături de obligațiile impuse prin convenția de armistițiu, au constituit cauza principală a inflației și a deprecierei monedei naționale, ce a urmat în anii 1945—1947.

Banca Națională a României a fost nevoită să pună în circulație suma de 68 miliarde lei, pentru înlocuirea rublelor și leilor Comandamentului Armatei Sovietice scoase din circulație până la 1 decembrie 1944. La această sumă s-au adăugat 39 miliarde lei necesari acoperirii circulației bănești din teritoriul Transilvaniei de Nord, urmare a retragerii și preschimbării banilor ungurești, până la data de 14 mai 1945²⁴.

Sarcina totală de finanțare, asumată de România, în anul 1944—1945 (includea și cheltuielile prevăzute în buget) se ridica la 674 miliarde lei, cu o creștere de 95,2% față de 1943²⁵. Cheltuielile în contul armistițiului se

²² Pentru o evaluare sumară a bunurilor ce puteau fi cumpărate, dăm prețurile câtorva produse, din „Monitorul Oficial”, partea I, numerele : 211, 227, 235, 238, din perioada august-octombrie 1944:

- pâine neagră 700 g — 34 lei;
- pâine albă 500 g — 65 lei;
- făină albă 1 kg — 141—168 lei;
- unt 1 kg — 800—1000 lei;
- șuncă fără os 1 kg — 714—856 lei;
- benzină automobil 1 litru — 75,50 lei.

²³ Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, București, 1971, vol. III, p. 20.

²⁴ *Ibidem*, p. 22; potrivit legii din 30 aprilie 1945 retragerea și preschimbarea monedelor străine de pe teritoriul Transilvaniei de Nord: pengö și lei Comandamentului Armatei Sovietice avea ca dată 14 mai 1945. Banca Națională a plătit în lei, conform cursului fixat de Ministerul Finanțelor:

- pengö emis de Banca Națională a Ungariei — 27 lei;
- pengö emis de Înaltul Comandament al Armatei Sovietice — 27 lei;
- lei emiși de Înaltul Comandament al Armatei Sovietice — 5 lei; din „Monitorul Oficial”, partea I, numerele 99 și 105 din 30 aprilie și 12 mai 1945.

²⁵ Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 21.

ridicau la 207 miliarde lei. Din totalul cheltuielilor statului, numai 34,6% erau prevăzute să fie acoperite din venituri ordinare, iar restul de 65,4% trebuiau acoperite din „resurse provizorii”²⁶, în primul rând prin emisiunea inflaționistă de bancnote.

Un alt mijloc folosit au fost împrumuturile interne. În decembrie 1944, ministrul de finanțe M. Romniceanu propune un împrumut public intern „cu caracter absolut benevol” și emiterea unei medalii comemorative de aur²⁷.

Decretul-lege nr. 655 pentru „Împrumutul Refacerii Naționale” de 5%, a fost dat în 22 decembrie 1944 și aplicat din ianuarie 1945. În art. II al acestui decret se specifica că: „Produsul acestui împrumut va fi vărsat Tezaurului Public folosit cu precădere pentru acoperirea despăgubirilor materiale și pentru îndeplinirea condițiilor prevăzute în Convenția de armistițiu, din 12 septembrie 1944”²⁸.

Medalia comemorativă de aur, așa cum reiese din raportul ministrului Finanțelor adresat regelui, urmărea „a încrusta în aur evocator ziua dezrobirii Ardealului de Nord și pentru a transmite și a se moșteni din generație în generație amintirea concretă a acelei imagini”²⁹.

Prin legea nr. 656 din decembrie 1944, Monetăria Statului era autorizată să bată aceste medalii până la „maximum un milion de bucăți”³⁰. În dispozițiunile acestei legi, date în 5 ianuarie 1945, în articolul 3 se arăta: „Pentru a putea beneficia de posibilitatea achiziționării de medalii, cumpărătorul va trebui să subscrie titluri ale Împrumutului Refacerii Naționale 5% emise în condițiile legii nr. 655 din decembrie 1944, pentru suma de 50.000 lei de fiecare medalie³¹. În aceleași dispoziții se fixează prețul medaliei la 15 000 lei³², prețul total fiind de 65.000 lei.

La început, medalia a fost bătută de Monetăria Statului, în număr de 600.000 bucăți; având succes la public această cantitate s-a epuizat până la 1 martie 1945³³.

Până la sfârșitul lunii martie 1945 s-au mai emis încă 3 loturi a câte 100.000 bucăți medalii, care au fost distribuite prin sediile Băncii Naționale a României din județe, celor care au scris la Împrumutul Refacerii Naționale 5%³⁴.

În raportul ministrului secretar de stat la Departamentul Finanțelor din 31 martie 1945, se arată că „din cantitatea de 900.000 medalii comemorative” repartizate pe județe, au mai rămas 21.700 bucăți, urmând a se da celor

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 298, din 23 decembrie 1944.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*. Medaliile erau fabricate din aliaj aur și cupru cu titlul 900‰, diametrul 21 mm, 6,55 g. Av.: ARDEALUL NOSTRU 1601 1918 1944, legendă circulară. În centru, efigiile suprapuse ale: regelui Mihai I, regelui Ferdinand, cu cască de război și Mihai Viteazul cu căciula voievodală. Rv.: În centru, capul acvilei heraldice din stema țării având în partea de jos scris: ROMÂNIA. De jur împrejur stemele celor 11 județe din Transilvania de Nord, cf. *Monetăria Națională 10 ani de activitate 1935–1945*, București, 1945, p. 81; Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 65.

³⁰ V. nota 27.

³¹ „Monitorul Oficial”, partea I nr. 9, din 12 ianuarie 1945

³² *Ibidem*.

³³ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 67 din 22 martie 1945.

³⁴ V. nota 31.

ce subscriau la Împrumutul Refacerii Naționale 5% din capitală și județul Ilfov³⁵.

După 1 aprilie 1945 nu mai găsim date publicate referitoare la baterea sau distribuirea acestei medalii și a Împrumutului Refacerii Naționale de 5%.

Cursul de piață al medaliei de aur a urmat linia inflaționistă și a deprecierei leului, ajungând la sfârșitul anului 1945 la circa 35.000 lei, iar în preajma reformei monetare din august 1947, la mai mult de 35.000.000 lei³⁶ pentru o medalie.

Acestea sunt câteva aspecte financiare care demonstrează eforturile și greutățile suportate de România, ca urmare a războiului, a despăgubirilor materiale și îndeplinirea condițiilor prevăzute de Convenția de armistițiu semnată de România cu Națiunile Aliate în 12 septembrie 1944.

ANEXĂ

A C T

Noi mai jos semnații și anume: Cassierul Central Romulus Roman și Mircea Șimian, ca reprezentanți ai Băncii Naționale a României care lucrează în calitate de mandatară a Statului Român în cadrul legii din 3 Noembrie 1944 și pentru predarea obligatorie de către Banca Națională a tuturor Rublelor și Leilor Comandamentului Armatei Roșii și

Șeful Secției de Campanie a Băncii de Stat U.R.S.S., Căpitan de Gardă Goviadinov N.D., lucrând în baza împuternicirii Nr. E—842, date de Comisiunea Aliată de Control în România,

am încheiat prezentul act, pentru a stabili că în perioada dela 6—19 Decembrie 1944, potrivit cu prevederile Art. 10 din Convenția de Armistițiu dela 12 Septembrie 1944 și în baza dispozițiilor Comisiunii Aliate de Control în România dela 29 Noembrie 1944, Nr. E—842, reprezentanții Băncii Naționale a României, Cassierul Central Romulus Roman și Cassierul Mircea Șimian, au predat, iar Șeful Secției de Campanie a Băncii de Stat U.R.S.S. din București, Căpitan de Gardă Goviadinov N. D., a primit pentru transmiterea Comandamentului Superior Aliat (Sovietic) 1059 (Unamicincizecinouă) lăzi cu Nr. 1—805 și 1001—1254, conținând potrivit listelor alăturate 488.194.091. — (Patrusuteoptzecioptrimilioaneasutănouăzecipatrumi-nouăzeciuna: —) Ruble și 1.156.112.870. — (Unmiliardunasutăcincizecișase milioaneasutădouăsprezecemioptsuteșaptezeci. —) Lei ai Comandamentului Armatei Roșii.

Predarea și primirea s'au efectuat pe calea verificării exterioare a ambalajului, a confruntării requizitelor aplicate pe lăzi, cu datele listelor însoțitoare și pe calea numărării cantității lăzilor. Deschiderea lăzilor și verificarea conținutului lor nu s'au făcut.

Fiecare ladă este legată cu o bandă de oțel în lung și una în cruceș, iar fiecare bandă este fixată cu o agrafă purtând pe ea inițialele „BNR”. Afară de aceasta, fiecare ladă are opt (8) agrafe prevăzute cu inițialele „BNR”.

Din momentul întăririi cu semnături a prezentului act și până la recepționarea definitivă a valorilor, Banca Națională a României, în calitate de mandatară a Statului Român, nu răspunde de niciun fel de lipsuri, pierderi sau degradări, ce ar putea avea loc în legătură cu operațiile de război, transportul sau orice alte cazuri de forță majoră ca: bombardamente, incendii, furturi, accidente de tren, etc.

³⁵ „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 75 din 31 martie 1945.

³⁶ Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 66.

Deasemenca Banca Națională a României, în calitate de mandatară a Statului Român, nu răspunde de lipsurile cari ar putea fi constatate în conținutul lăzilor, cari în momentul preluării definitive a valorilor ar prezenta semne de violare a lăzilor.

Prezentul act a fost dresat în limba rusă în trei exemple.

REPREZENTANȚII BĂNCII NAȚIONALE A ROMÂNIEI,
ȘEFUL SECȚIEI DE CAMPANIE A BĂNCII DE STAT
U.R.S.S. în București,
CĂPITAN DE GARDĂ

ASPECTS CONCERNING FINANCIAL OBLIGATIONS THE
ARMISTICE CONVENTION OF 12 SEPTEMBER 1944 FORCED ON
RUMANIA

Abstract

Through the Armistice Convention of 12 September 1944, overwhelming financial conditions were forced on Rumania. Art. 11 stipulated that \$ 300,000,000 in goods were to be payed by Rumania to the Soviet Union within 6 years. Additional financial tasks would be actually added to this sum. The value alone of goods commandeered by the Soviet Army between 20 August 1944 — 10 October 1944 exceeded the sum of 55 billion lei which represented more than half the expenses of the Rumanian State. These sums would be the main source for inflation and devaluation in 1945—1947.

POLITICA ȘI PROPAGANDA SUB REGIMUL COMUNIST

CONSIDERAȚII PRIVIND LUPTA DUSĂ DE GHEORGHIU-DEJ PENTRU OBTINEREA SUPREMAȚIEI ÎN CADRUL PARTIDULUI (1945—1948)

DENNIS DELETANT

(Londra)

Cunoașterea relațiilor dintre PCR și Uniunea Sovietică este esențială pentru a înțelege lupta dusă de Gheorghiu-Dej pentru obținerea supremației în cadrul Partidului Comunist Român și pentru a aprecia la justa valoare capacitatea sa de a se menține la conducerea partidului până la moarte. În ultimii ani ai deceniului patru și la începutul deceniului cinci aceste relații au fost dictate de o totală dependență (subordonare). O neabătută obediență față de Stalin a caracterizat și declarațiile și acțiunile tuturor figurilor centrale din cadrul PCR care, în perioada 1944 și până în 1952, au transpus în practică scenariile puse la dispoziție de dictatorul sovietic. În 1952, când s-a emis ordinul de epurare a partidului de așa-zisele elemente sioniste, Dej a fost cel căruia Stalin i-a oferit ocazia de a-și asuma rolurile care derivau din această acțiune.

Faptul că Dej se găsea într-o asemenea poziție constituie, în parte, o dovadă a capacităților sale, în special a calităților sale de tactician și de manipulator versat. Dar pentru a-și consolida puterea el trebuia să nu-i dea stăpânului său sovietic nici un motiv pentru ca acesta să-i pună la îndoială loialitatea. Tot astfel, exploatarea eventualele erori ale rivalilor săi, Dej a reușit să-l facă pe Stalin să se îndoiască de fidelitatea acestora. Conflictul dintre Dej și, pe de altă parte, Pauker și Luca a fost unul de natură personală mai curând decât ideologică și a-l reduce la o rivalitate între „comuniștii locali” grupați în jurul lui Dej și „moscoviții” conduși de Pauker și Luca înseamnă a simplifica problema. Nici unul dintre aceste două grupuri nu se poate defini în parametri atât de rigizi, căci în multe cazuri crezurile personale fac imposibilă o departajare artificială. Astfel, Leonte Răutu, care își petrecuse anii de război la Moscova, în cercul lui Pauker, s-a situat pe aceeași poziție cu Dej, în timp ce Miron Constantinescu, tovarăș de detenție cu Dej, la Târgu Jiu, s-a plasat inițial de partea lui Pauker¹.

¹ B. Vago, *Romania, in Communist Power in Europe, 1944—1949*, Londra, Macmillan, 1977, p. 113; vezi și M. Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, Londra, Frances Pinter, 1985, p. 35. și M. E. Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 1989, p. 42.

Deși Dej nu a fost implicat în mod direct în plănuirea loviturii de la 23 august, victoria sa în lupta pentru obținerea conducerii Partidului i-a consfințit în istoriografia comunistă un rol de frunte nu numai în pregătirea actului, dar și în desfășurarea evenimentelor. După arestarea lui Pătrășcanu în 1948 și până în 1961, așa cum era de așteptat, acesta nu a mai fost menționat ca reprezentant al Partidului Comunist la dezbaterile Blocului Național Democrat care au premers lovitura și, în bună concordanță cu versiunea adoptată de regim cu privire la evenimente, se vehicula punctul de vedere enunțat de Dej într-un discurs din luna mai a aceluiași an conform căruia Regele Mihai „a fost silit să accepte planul de acțiune stabilit de Partidul Comunist, singura forță cu adevărat activă în răsturnarea guvernului lui Antonescu”². Accentuarea rolului jucat de Dej era ușor de realizat, dat fiind faptul că rivalii săi care-i puneau sub semnul întrebării rolul de conducător, respectiv Ana Pauker și Vasile Luca, se găseau încă în Uniunea Sovietică la data de 23 august și deci nu puteau pretinde să fi avut vreo contribuție.

Lovitura de stat și sensul pe care Dej i l-a conferit constituie unul dintre cele două evenimente care au stat la baza luptei pentru supremație din cadrul Partidului. Cel de al doilea eveniment, care și el a avut loc în vara lui 1944, înainte de intrarea trupelor sovietice în București, a fost decizia de înlocuire a lui Ștefan Foriș din funcția de secretar general al Partidului în luna aprilie 1944. Circumstanțele în care a fost luată această decizie nu sunt foarte clare, ele rămânând încă ascunse sub vălul de distorsiuni politice. În conformitate cu versiunea vehiculată în perioada de supremație a lui Dej, ar fi avut loc o consfătuire pe data de 4 aprilie la spitalul lagărului de internare de la Târgu Jiu cu participarea lui Dej, Bodnăraș, Pîrvulescu, Rangheț și Stoica, ocazie cu care Dej a cerut înlocuirea lui Foriș pe motivul că acesta ar fi informator al poliției. În locul său a fost numit un secretariat provizoriu alcătuit din Bodnăraș, Pîrvulescu și Rangheț, participanții la întâlnire însărcinându-i pe Bodnăraș, Pătrășcanu și Ion Gheorghe Maurer să se alăture celorlalte partide politice pentru a scoate România din războiul împotriva Uniunii Sovietice. Ambele decizii pot fi considerate a sta la baza instaurării autorității lui Dej și a susținătorilor lui în cadrul Partidului. De asemenea, ele îi ofereau lui Stalin varianta unei conduceri de partid reale, care să joace un rol important în răsturnarea lui Antonescu și în noul guvern, și care să poată într-adevăr pretinde că se bucură de un larg suport în țară. Aceasta este realmente sensul care li s-a dat în perioada supremației lui Dej.

Este important totuși, în lumina ascensiunii ulterioare a lui Dej, să se rețină faptul că în cadrul acestei întâlniri Dej nu a fost numit conducător al Partidului. Și totuși, în timp, mass-media comunistă a început să-l numească pe Dej inițiatorul acțiunii de excludere a lui Foriș, făcând din aceasta o armă împotriva unor rivali cum ar fi Pauker care, la venirea în țară, se pare că s-ar fi îndoit de justetea acestei decizii, dar și un simbol al apărării intereselor românilor de către Dej la momentul desprinderii de Moscova, respectiv la începutul anilor 1960³. Dar pentru ca din îndepărtarea lui Foriș să se poată asuma vreun merit, acesta din urmă trebuia mai întâi

² M. Șafir, *op. cit.*, p. 32.

³ M. E. Fischer, *op. cit.*, p. 38 și 276, nota 10.

înfierat ca „trădător”. În lipsa unei asemenea justificări, eliberarea sa din funcție și, mai ales, lichidarea sa apăreau ca lipsite de sens. La numai trei ani de la moartea lui Dej s-a revenit asupra acuzației de „trădător” făcută la adresa lui Foriș: în aprilie 1968 Nicolae Ceaușescu l-a condamnat pe Dej pentru „așasinarea” lui Foriș, considerat a fi „nevinovat” din punct de vedere al etichetării ca agent străin. Și totuși, Foriș era vinovat de „grave lip-suri” în muncă ce făcuseră necesară îndepărtarea sa ⁴.

Intrunirea din 4 aprilie 1944 ridică o serie de probleme, dintre care una privitoare la așa-zisa supremație a lui Dej în cadrul partidului la momentul respectiv. El însă nu a fost numit conducător al partidului, în locul lui Foriș, și în condiții de internare în lagăr nu putea pune în practică deciziile luate cu prilejul întrunirii respective. O altă problemă este dacă Dej și susținătorii săi acționau din proprie inițiativă sau pe baza unor instrucțiuni primite de la Moscova, poate prin intermediul lui Bodnăraș, deoarece NKVD-ul avea motive solide să-l considere pe Foriș trădător. Foriș fusese confirmat în funcția sa de secretar general al partidului de către Comintern, în 1940, contactul fiind asigurat prin intermediul agenților sovietici din Sofia. Filiera a devenit însă inoperantă după intrarea României în războiul împotriva Uniunii Sovietice în iulie 1941, mesajele de la Moscova parvenindu-i în continuare lui Foriș prin intermediul lui Petre Gheorghe, secretarul organizației de partid din București. Gheorghe era de origine bulgară și activase în cadrul partidului comunist în sudul Dobrogei. Fusese trimis la Moscova pe la mijlocul anilor '30 pentru a fi pregătit ca agent al NKVD-ului și trimis apoi la București, cu puțin timp înainte de începerea războiului. Relațiile dintre Foriș și Gheorghe au devenit tensionate în momentul în care cei de al doilea, acționând se pare pe baza unor ordine primite din partea Cominternului, îl însărcinase pe Foriș să organizeze acțiuni de sabotaj în spatele liniilor românești. Foriș a refuzat pe motiv că acest lucru nu se putea face, dat fiind faptul că majoritatea membrilor de partid erau sau inter-nați, sau arestați la domiciliu ⁵.

Divergența de opinii l-a determinat pe Foriș să-l îndepărteze pe Gheorghe de la conducerea organizației din București. Gheorghe însă a refuzat să predea listele cu nume conspirative (partidul era scos în afara legii, deci obligat să acționeze prin rețele conspirative). În 1942 Gheorghe a fost arestat de agenții români de contraspiionaj și acuzat de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. Foriș a refuzat să-l ajute pe Gheorghe pe căi legale, acțiune prin care s-ar fi deconspirat pe sine ca fiind membru de partid și, în absența probelor, Gheorghe a fost judecat ca spion și nu ca membru al Partidului Comunist. După Stalingrad, Mareșalul Antonescu a comutat sentințele de condamnare la moarte ale comuniștilor (ultimul comunist a fost executat în octombrie 1942), dar nu și pe cele ale spionilor și în toamna anului 1943 Gheorghe a fost executat ⁶. Dacă e să credem această versiune, atunci e de la sine înțeles că prin atitudinea adoptată Foriș devenise nu numai dușmanul partidului dar și al NKVD/NKGB-ului. După arestarea lui Gheorghe, Foriș era pasibil să fie acuzat de trădare, cu atât mai mult cu cât Foriș, ca de altel toți membrii din conducerea superioară a Partidului care nu fuseseră in-

⁴ *Ibidem*, p. 132.

⁵ E. Mezincescu, *Polemici*, „România literară”, nr. 27 (9–15 septembrie 1992), p. 2.

⁶ *Ibidem*.

ternați, era deseori convocat de Siguranță pentru interogatorii și, foarte posibil, consultat de Mihai Antonescu cu privire la atitudinea Partidului față de mersul războiului, așa cum în orice caz trebuie să se fi întâmplat cu Lucrețiu Pătrășcanu. Aceasta este într-adevăr acuzația care i-a fost adusă postum lui Foriș de către Dej, în 1951, și anume de a fi colaborat cu Siguranța ⁷.

Deși decizia de îndepărtare a lui Foriș i-a fost atribuită în mod consecvent lui Dej în toată perioada comunistă, credem că ar fi bine să privim acest lucru cu circumspecție. Așa cum am arătat, Dej avea tot interesul să-și asume un rol cheie în luarea acestei decizii și totuși nu trebuie să excludem posibilitatea ca această manevră să ascundă în fapt o implicare a sovieticilor. Mai mult, o recunoaștere deschisă a amestecului sovieticilor ar fi afectat nu numai credibilitatea lui Dej, dar și a întregului Partid Comunist Român, din punct de vedere al legitimității autorității sale. Interesele lui Dej și ale Moscovei erau convergente în ceea ce privea înlăturarea lui Foriș (Dej, de altfel, a exploatat o situație similară la momentul arestării lui Pătrășcanu), și totuși interese de natură personală cereau ca nici Dej, nici succesorul său să nu dezvăluie adevărata amploare a amestecului sovieticilor. Este greu de crezut că decizia de îndepărtare a unui secretar general numit de Comintern să fi putut fi luată de vreun partid fără acordul Moscovei. Implicarea agentului NKVD Bodnăraș în arestarea lui Foriș este relevantă în acest sens. În conformitate cu declarațiile unor membri de partid, în aceeași zi în care la Târgu Jiu s-a ținut întrunirea în cadrul căreia s-a luat decizia ca Foriș să fie arestat, Bodnăraș și Rangheț au reușit să parcurgă distanța de 325 km care îi despărțea de București, oraș care pe 4 aprilie suferise cel mai cumplit bombardament aerian lansat împotriva sa pe toată durata războiului, și îi ceruseră lui Foriș să le indice un loc „sigur”, care să nu aibe eventuale de suferit de pe urma raidurilor aeriene. După ce Foriș i-a condus la o adresă din cartierul Vatra Luminoasă, se spune că Bodnăraș și Rangheț ar fi scos pistoalele și, sub amenințarea lor, l-ar fi predat unui grup de fideli ai lui Bodnăraș care l-au ținut în custodie timp de doi ani înainte ca ordinul de lichidare să parvină ⁸.

Ordinul în chestiune, ca de altfel și decizia inițială de îndepărtare a lui Foriș au fost exploatate politic mai întâi de Dej, apoi de Ceaușescu, ambii atribuind responsabilitățile în funcție de interesele de moment. Nu trebuie trecută cu vederea posibilitatea ca ordinul de lichidare să fi venit de la Moscova, avantajându-l pe Dej care vedea astfel exclusă eventualitatea revenirii lui Foriș la conducerea Partidului. Unii au atribuit această decizie

⁷ G. Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962*, Londra, Oxford University Press, 1964, p. 80. Tot în același fel, la procesul său din aprilie 1954 Pătrășcanu a fost acuzat de a fi colaborat cu Siguranța, acuzația preluată și repetată papagalicește de Dej și colegii săi. De exemplu, la Plenara C.C. din noiembrie 1961, Maurer a pretins că fusese internat în lagărul de la Tg. Jiu „ca urmare a acțiunilor de trădare ale lui Pătrășcanu” (*ibid.*).

⁸ Vezi, de exemplu, Pavel Câmpeanu, *Note asupra PCR în anii 40–50*, „Sfera Politicii”, nr. 2 (ianuarie 1993), p. 19. După spusele lui Ilie Zaharia, un veteran comunist intervievat de Robert Levy, Foriș nu ar fi rămas în detenție decât timp de două sau trei luni, după care, în august 1944, ar fi fost văzut la sediul Partidului, în căutare de lucru. Ar fi fost rearestat în 1945, când Dej și Bodnăraș au furnizat dovezi referitoare la colaborarea acestuia cu Siguranța (R. Levy, *The “Right Deviation” of Ana Pauker*, p. 6. Mulțumiri autorului pentru că ne-a pus la dispoziție studiul său încă neșul licat).

în exclusivitate lui Dej⁹ iar alții, bazându-se pe varianta prezentată de Ceaușescu cu ocazia plenarei Comitetului Central din aprilie 1968, cu ocazia căreia Foriș a fost reabilitat, au atribuit-o unui grup alcătuit din Dej, Pauker, Georgescu și Luca¹⁰, deși este greu de crezut că un asemenea pas să fi fost făcut fără acordul lui Stalin, îndeosebi datorită faptului că era vorba de lichidarea fără judecată a unui fost conducător al Partidului. În plus, faptul că asasinul, Pintilie Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), era agent al NKVD-ului nu este lipsit de semnificație. Acesta din urmă, în calitatea sa de șef al Secției politico-administrative a Comitetului Central printre ale cărui atribuții se număra și aceea de a veghea asupra securității Partidului, a executat sentința de condamnare la moarte pronunțată împotriva lui Foriș în 1946. Pintilie l-a ridicat pe Foriș cu mașina de la casa conspirativă unde era deținut din momentul arestării sale în aprilie 1944 și, pe una din străzile lăturalnice ale Bucureștiului, i-a sfărâmat creierii cu un drug de fier¹¹. A ordonat apoi ca și mama lui Foriș să fie ucisă. I s-au legat două pietre de moară în jurul gâtului și a fost aruncată în Criș¹².

Detenția lui Dej a luat sfârșit în 12 august 1944, când acesta a reușit să evadeze din lagărul de la Târgu Jiu pe baza unui plan întocmit de Maurer. A fost adăpostit câteva zile de un preot ortodox, Ioan Iustinian (mai târziu călugărul Iustinian Marina), într-un sat din apropierea Râmnicului Vâlcea și după lovitura de stat de la 23 august a venit la București¹³. Aici avcm din nou de a face cu vâlul de mistificări sub care propaganda comunistă a ascuns adevărul privind deținerea conducerii partidului. Deși pe întreaga sa perioadă de dominație, cât și în anii lui Ceaușescu, Dej a fost considerat ca fiind deținătorul funcției de secretar general al Partidului după îndepărtarea lui Foriș, din lectura numărului din 22 septembrie 1944 al ziarului „Scânteia” aflăm cu totul altceva. Ca figură centrală, pe prima pagină, apare Constantin Pîrvulescu, căruia i se atribuie funcția de secretar general al Partidului. În săptămânile următoare el este privit ca titular, în cazul reproducerii unor documente de partid, dar alți doi etnici români sunt citați cu preponderență în coloanele ziarului: Dej și Pătrășcanu¹⁴.

⁹ Vezi articolele lui E. Mezincescu și V. Tismăneanu din „România literară”, numerele 21, 27 și 41, 1992.

¹⁰ M. Shafir, *op. cit.*, p. 34. Dacă Pauker a avut vreo contribuție în emiterea acestui ordin constituie un subiect discutabil. După spusele unor membri ai familiei sale, ea ar fi protestat în fața lui Dej și Bodnăraș împotriva lichidării, ceea ce, în cazul în care este adevărat, ar constitui o dovadă în favoarea argumentului că Dej, la instigațiile lui Bodnăraș, pune în practică scenariile Moscovei, mai precis ale NKGB-ului (R. Levy, *The "Right Deviation" of Ana Pauker*, p. 6).

¹¹ E. Mezincescu, *Polemici*, „România literară”, nr. 27 (9–15 septembrie 1992), p. 2. Totodată, s-a avansat ideea că asasinul ar fi fost șoferul lui Pintilie, care se numea Mitea.

¹² V. Tismăneanu, *The Tragicomedy of Romanian Communism*, in *East European Politics and Societies*, vol. 3, nr. 2 (Primăvară 1989), p. 350, nota 47. George Fotino, secretarul personal al Ministerului Afacerilor Interne, Teohari Georgescu, își reamintește de o încercare a mamei lui Foriș de a obține o audiență fără programare la Georgescu, prin anul 1945. Când Fotino, care nu auzise niciodată de Foriș, a intrat în biroul ministrului pentru a-i spune că o anumită „Doamna Foriș” era în anticameră și dorea să intre la el, Georgescu s-a înroșit la față și i-a spus să-i comunice că fusese chemat la o întrunire, adăugând totodată că „femeia nu mai trebuie lăsată niciodată să pătrundă în Minister” (interviu cu G. Fotino, 9 aprilie 1994).

¹³ Ca rezultat, al atitudinii sale și la recomandarea lui Dej, Marina a fost ridicat la rangul de Patriarh în mai 1948.

¹⁴ M. E. Fischer, *op. cit.*, p. 39.

În primele săptămâni după lovitura de la 23 august Pătrășcanu îl pune în umbră pe Dej, fiind considerat comunistul cel mai de frunte, și declinul său care se va produce treptat pune în lumină felul în care Dej a știut să exploateze în avantajul său suspiciunile sovieticilor cu privire la un posibil rival. În cazul lui Pătrășcanu, la motivația lui Dej se adăugau resentimentele și invidia față de colegul său de partid. Născut în orașul moldovenesc Bacău, în 1900, Pătrășcanu provenea din clasa de mijloc, spre deosebire de Dej a cărui origine era muncitorească. Tatăl lui Pătrășcanu era scriitor și profesor și Pătrășcanu însuși se făcuse remarcat pe perioada studiilor sale universitare, absolvind în 1922 Facultatea de Drept și obținând apoi doctoratul la Leipzig pe problema reformei agrare din 1918—1921 din România. Și-a continuat studiile în Franța și a fost unul din cei cinci comuniști aleși în parlamentul român în 1931, deși nu a funcționat niciodată ca atare, alegerile fiind invalidate. A reprezentat de asemenea Partidul Comunist Român la cea de a treisprezecea ședință a Cominternului în 1933. Pe tot parcursul acestei perioade el a funcționat și ca apărător într-un număr de procese ale comuniștilor, fiind el însuși arestat de șase ori în anii dintre cele două războaie ¹⁵.

Diferența dintre Dej și Pătrășcanu este evidentă și din punctul de vedere al detenției. În timp ce Dej și acoliții ai săi cum ar fi Apostol, Moghioros și Stăncă au primit condamnări pe termen lung, Pătrășcanu era în mod normal eliberat după o scurtă perioadă petrecută în închisoare. Această eliberare îi datorează prestigiuului de care se bucura tatăl său ca scriitor satiric cât și prezenței unui văr de-al său în administrația casei regale, a trezit resentimentele unor membri de partid mai puțin norocoși, închiși pentru crimă învingătoare în țară. Un exemplu privind tratamentul privilegiat de care s-a bucurat Pătrășcanu pe timpul regimului lui Antonescu îl constituie eliberarea sa în 1943 din lagărul de la Târgu Jiu, după o scurtă perioadă de detenție și trecerea sa în regim de arest la domiciliu la vila familiei din stațiunea montană Poiana Țapului, de unde i se permitea din când în când să vină la București pentru a se întâlni cu alți lideri ai opoziției. Această libertate relativă din partea Partidului Comunist cu alte partide din cadrul Blocului Național Democrat, începând cu aprilie și până în august 1944 cât și numirea ulterioară a lui Pătrășcanu ca unic ministru comunist în guvernul lui Sănătescu și apoi ca Ministru al Justiției, din noiembrie 1944 până în februarie 1948, i-au întărit acestuia poziția atât în interiorul partidului cât și în întreaga țară.

Resentimentele lui Dej față de Pătrășcanu se datorau nu numai prestigiuului în creștere al acestuia din urmă, ci și capacităților intelectuale ale rivalului său. În privința sa, Dej nu avea studii și nu publicase nimic. Iar Pătrășcanu publicase în 1944 și 1945 două studii politice de înaltă valoare și era autorul unei serii de articole privind industrializarea în România, apărute în „Scânteia” ¹⁶. Scrierile analitice ale lui Pătrășcanu referitoare la perioada dintre cele două războaie mondiale treziseră admirația intelectualilor din cadrul Partidului Comunist Român și Dej se temea că Pătrășcanu va încerca să exploateze această stare de lucruri situându-se în centrul unei

¹⁵ *Ibidem*, p. 40.

¹⁶ *Sub trei dictaturi, 1944 și Un veac de frământări sociale, 1945.*

mişcări populare care să pună în umbră gruparea Dej-Bodnăraş¹⁷. Această tentativă devenise evidentă prin lansarea lozincii „Pătrăşcanu la putere”, strigată la mai multe mitinguri organizate de comunişti în septembrie şi octombrie 1944. S-a avansat ipoteza că atitudinea lui Pătrăşcanu îi fusese sugerată acestuia de un mic grup de intelectuali care se considerau a fi revoluţionari autentici. În mare majoritate tineri şi de origine evreiască, aceştia, la fel ca şi Pătrăşcanu, erau revoltaţi de uşurinţa cu care oportuniştii, oameni politici cât şi intelectuali, primeau puteri depline sub noua conducere din cadrul Partidului Comunist¹⁸. Ca un exemplu de manifestare a nemulţumirii lui Dej faţă de popularitatea lui Pătrăşcanu, Gheorghe Pintilie relatează că în momentul în care o coloană de suporteri ai lui Pătrăşcanu au început să strige numele acestuia la o demonstraţie de la începutul anului 1945, Dej l-ar fi prins de braţ şi i-ar fi şoptit: „Porcul ăsta de Pătrăşcanu”¹⁹.

Dar în timp ce Pătrăşcanu oferea populaţiei o imagine favorabilă a Partidului, cu felul său îngrijit de a apărea în public în costum şi cravată, el începea şi să trezească neîncrederea ruşilor. Primele suspiciuni ale acestora cu privire la Pătrăşcanu apăruseră în perioada negocierii armistiţiului în septembrie 1944, când Pătrăşcanu îl supusese pe Molotov unui adevărat interogatoriu în legătură cu anumite condiţii cuprinse în document. În toamna celui an cât şi în iarna care a urmat, el se arătase adeptul colaborării cu Partidul Naţional Ţărănesc, ceea ce îi făcuse pe ruşi să-l considere ca fiind un element nesigur, care îşi plasa interesele sale personale de posibil lider naţional mai presus decât interesele politice ale sovieticilor. Aflarea faptului că Pătrăşcanu avusese întâlniri secrete cu unii dintre colaboratorii săi la lovitura de la 23 august în scopul de a găsi o ieşire din „impasul” creat de cererea din 20 august 1945 a Regelui Mihai privind demisia guvernului Groza nu putea decât să întărească aceste suspiciuni. Fără a informa Partidul Pătrăşcanu se consultase cu Grigore Niculescu-Buzeşti, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Constantin Vişoianu şi Ion Mocsony-Stârcea, care făceau toţi parte din cercul restrâns al Regelui, dar aceste deliberări îşi pierduseră orice sens în faţa respingerii ferme a cererii lui Mihai de către ruşi şi a capitulării ulterioare a regelui²⁰.

Dej va exploata neîncrederea ruşilor blocând alegerea lui Pătrăşcanu în Biroul Politic la prima conferinţă naţională a Partidului din 16 octombrie 1945²¹, în ciuda sprijinului pe care Ministrul Justiţiei îl va primi din partea celui de al doilea rival al lui Dej, Ana Pauker. Deşi ales în Comitetul Central, Pătrăşcanu nu pătrunde şi în Biroul Politic cu şapte membri, dintre care patru — Dej, Pauker, Luca şi Georgescu — sunt numiţi secretari. Conform declaraţiilor lui Dumitru Petrescu, şeful politic al armatei şi membru în Comitetul Central (funcţie care nu a fost făcută publică dată fiind calitatea sa de militar), Pauker a susţinut intrarea lui Pătrăşcanu în Biroul Politic în ciuda obiecţiilor lui Dej, şi se pare că problema a fost ridicată şi în faţa lui Stalin de către toţi cei patru secretari, cu prilejul unei vizite la Mos-

¹⁷ Declaraţie făcută personal de E. Mezincescu autorului, 30 decembrie 1992.

¹⁸ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 95.

¹⁹ Cristian Popişteanu, *Cazul Grupului Pătrăşcanu (V)*, „Magazin Istoric”, nr. 11 (noiembrie) 1991, p. 44.

²⁰ A. Şerbulescu [Belu Zilber], *Monarhia de Drept Dialectic*, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 68.

²¹ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 118.

cova²². Petrescu pretinde că Stalin ar fi adoptat punctul de vedere al lui Pauker, ceea ce ar explica de ce, în conformitate cu un raport din 1968 al Comisiei de Partid însărcinate cu studierea cazului lui Pătrășcanu, Pătrășcanu a fost primit în Biroul Politic în 1946²³.

Până la revenirea lui Pauker și Luca din Uniunea Sovietică la mijlocul lunii septembrie 1944, conducerea Partidului Comunist Român a fost alcătuită în principal din etnici români, care își petrecuseră anii de război în România: Dej, Pătrășcanu, Pirvulescu, Georgescu, și Apostol. Din acest grup mai făcea parte și Bodnăraș, un român ai cărui părinți erau de origine ucraineană și respectiv, germană. Dar structura acestui grup s-a modificat odată cu sosirea Anei Pauker. Ea a fost adusă la București cu un avion militar sovietic, împreună cu fiica ei Tatiana, și de la aeroportul Popești-Leordeni a fost dusă la o reședință secretă care aparținea PCR-ului. La câteva zile a fost vizitată de Dej. Ea primise, ca acoperire, un ordin din partea Direcției Politice a Armatei Roșii de a se alătura „Directoratului Politic al celui de al doilea Front Ucrainean” din București spre a superviza publicarea ziarului Armatei Roșii „Graiul Nou”²⁴, cu apariții în limba română. În realitate, se pare că a fost trimisă de Gheorghii Dimitrov, secretarul Cominternului, pentru a asigura obediența Partidului față de Moscova.

Adjunctul său era Vasile Luca. Data exactă a revnirii sale în România încă nu se cunoaște. O serie de mărturii publicate recent îl plasează la Botoșani în iunie 1944, unde se pare că a fost văzut purtând uniforma de ofițer sovietic, la momentul intrării Armatei Roșii²⁵. În noiembrie 1945 Luca se alăturase lui Pauker și Dej spre a forma triumviratul din conducerea Partidului, cei doi din urmă părând să dețină poziții la fel de importante. Pauker și Dej s-au dus la Moscova spre sfârșitul lui ianuarie 1945 și s-au întors cu promisiuni de asistență economică din partea sovieticilor.

Dar deși pentru opinia publică Pauker și Dej reprezentau liderii de frunte ai Partidului Comunist, fiecare în egală măsură, este neîndoios faptul că Emil Bodnăraș, în culise, se bucura de o autoritate considerabilă, fiind cel mai de încredere agent al Moscovei. Credibilitatea de necontestat pe care i-o conferea calitatea de ofițer NKVD/NKGB făceau din el unicul candidat la postul de secretar general al primului ministru. Petre Groza de altfel îl și numește pe 17 martie 1945, pe 27 aprilie semnând un ordin prin care Bodnăraș devenea și șeful Serviciului special de informații. Bodnăraș devenise prieten apropiat cu Dej, prietenie care începuse din anii de detenție în închisorile de la Doftana și Caransebeș, și această relație era în avantajul lui Dej care, prin intermediul lui Bodnăraș, le oferea sovieticilor dovada credinței sale, contrabalansând totodată pretențiile pe care Pauker le-ar fi ridicat cu privire la relațiile ei personale cu Kremlinul.

²² „Declarația lui Dumitru Petrescu făcută Comisiei de Partid pentru anchetarea cazului lui Pătrășcanu, datată 2 noiembrie 1967” citată de C. Popișteanu în *Un epilog neașteptat: Malenkov aprobă lichidarea lui Lucrețiu Pătrășcanu*, „Magazin Istoric”, nr. 3 (martie) 1992, p. 38.

²³ *Raportul Comisiei de Anchetă a Partidului*, „Cuvântul”, nr. 35 (1–7 septembrie), 1992, p. 8. În ciuda dezvăluirilor din acest raport, materialele din „Scânteia” nu confirmă prin nimic faptul că Pătrășcanu ar fi fost membru în Biroul Politic.

²⁴ E. Mezincescu, *Punct*, „România literară”, nr. 9 (9–15 martie), 1994, p. 14. Mezincescu, practic, spulberă veridicitatea afirmațiilor conform cărora Pauker ar fi fost întâmpinată la aeroport de Dej pe care ea îl critica în mod deschis pentru a-l fi îndepărtat de Forș.

²⁵ M. Stoian, *Punctul pe i*, „România literară”, nr. 9, (9–15 martie), 1994, p. 15.

Conducerea colectivă a Partidului a continuat pe perioada anilor 1945—1948. Ziarul „Scânteia” nu a indicat numirea vreunui nou secretar general la Conferința Partidului din octombrie 1945, însă a menționat că patru din cei șapte membri ai Biroului Politic fuseseră numiți secretari, respectiv Dej, Pauker, Luca și Teohari Georgescu. Dej a prezentat raportul politic la Conferință, în timp ce Pauker a prezentat raportul cu privire la statutele Partidului, și în următorii trei ani a continuat să li se acorde importanță deosebită acestor doi lideri în organul de presă al Partidului, numele lui Dej fiind citat primul, în ordine alfabetică²⁶. Prestigiul lui Dej crescuse prin includerea sa în noiembrie 1944 în cel de al doilea guvern Sănătescu, în calitate de Ministru al Transportului și Comunicațiilor, și s-a consolidat odată cu intrarea în scenă a guvernului Groza din luna martie 1945, când portofoliul său s-a extins, cuprinzând și Lucrările Publice. Georgescu s-a alăturat tovarășilor săi comuniști din guvern, respectiv Dej și Pătrășcanu, în urma numirii sale în funcția cheie de Ministru al Afacerilor Interne (în guvernul Rădescu el fusese subsecretar de stat la același minister). În noiembrie 1946 Dej a preluat conducerea Ministerului Economiei Naționale, minister care în anul următor a primit numele de Ministerul Industriei și Comerțului, și în noua sa calitate a vegheat ca România să-și îndeplinească obligațiile ce-i reveneau în urma încheierii armistițiului, în același timp preluând controlul asupra bunurilor și resurselor naționale în așteptarea naționalizării. Această responsabilitate ministerială cu totul specială a necesitat câteva vizite la Moscova, în decursul cărora trebuie să fi depus eforturi pentru a impresiona conducerea sovietică prin obediența sa.

Ascensiunea spectaculoasă a lui Pauker a avut loc pe 7 noiembrie 1947, când a fost numită în funcția de Ministru al Afacerilor Externe. I s-a alăturat Vasile Luca, numit și el Ministru al Finanțelor în cursul aceleiași zile. Poziția de frunte a Anei Pauker în cadrul Partidului s-a tradus prin ocuparea unei poziții înalte și în stat, prin intermediul căreia urma să intre în atenția opiniei publice internaționale, fie și din motive notorii²⁷. Odată cu instaurarea Republicii Populare la data de 30 decembrie se puteau pune bazele statului totalitar. Primul pas era intrarea României în blocul militar sovietic și, în acest scop, o delegație la nivel înalt condusă de primul ministru Groza, Dej și Pauker a plecat la Moscova la 4 februarie 1948. Acolo, au semnat Tratatul de Prietenie, Cooperare și Asistență Reciprocă. Dar fotografia făcută la 11 februarie în momentul plecării delegației din Moscova, fotografie publicată în „Scânteia”, nu lasă loc de îndoială privind ierarhia din cadrul PCR din perspectiva sovieticilor, chiar dacă lucrul acesta nu se reflectă și în explicația de la București, care însoțește imaginea. Alinierea dictată de autoritățile sovietice ni-i arată pe Groza, Molotov, Dej și Vișinski

²⁶ M. E. Fischev, *op. cit.*, p. 44.

²⁷ Pentru a ilustra modul în care mass media occidentală o înfățișa pe Pauker, cu accente pe senzational și grotesc, menționăm un lung articol din „Time” (20 septembrie 1948) în care se spune: „Este grasă și urâtă; pe vremuri însă era subțire și (după cum își amintesc pritenii ei) frumoasă. Pe vremuri era blândă la suflet, timidă și plină de compasiune pentru cei oprimați, printre care însă ea nu se număra. Acum este rece precum Dunărea înghețată, autoritară ca un boier pe moșia lui și neîndurătoare precum secera printre grânele moldovenesti”. În iunie 1952, cu ocazia epurării lui Pauker, „Time” își reia înțepăturile: «Se zice că la București, într-o dimineață însoțită, un prieten a oprit-o pe Ana Pauker pe stradă și a întrebat-o: „Ana, ce faci cu umbrela asta deschisă? Doar vezi că nu plouă!” Comunista nr. 1 a României a răspuns: „Plouă la Moscova. Am auzit la radio.”»

în rândul din față, cu Pauker și Luca în rândul doi. Dej, care în cadrul delegației române apare imediat după primul ministru Groza, se identifică cu conducătorul PCR. Datorită poziției sale în punctul cel mai îndepărtat din partea stângă a fotografiei, explicația foto o citează totuși pe Pauker prima, urmată de Groza, Luca, Molotov, Dej și ceilalți²⁸.

Preferința manifestată de Stalin față de Dej încă din ianuarie 1945 a fost confirmată la primul Congres al Partidului Muncitoresc Român, apărut prin unirea Partidului Comunist Român cu Partidul Social Democrat, congres care a avut loc la 21–23 februarie. Dej a fost ales secretar general, în timp ce Pauker și Luca au fost numiți în Secretariatul Partidului și în Biroul Politic. Obținerea de către Dej a statutului de *primus inter pares* în cadrul Partidului a fost completată de eclipsarea definitivă a rivalului său de mai înainte, Pătrășcanu. Deși cu numai zece zile în urmă Pătrășcanu fusese prezentat în „Scânteia” ca întâmpinând delegația română la întoarcerea sa de la Moscova, el a fost pe neașteptate acuzat la 22 februarie de Teohari Georgescu, Ministrul Afacerilor Interne, în discursul acestuia la Congres că „a devenit un exponent al ideologiei burgheze” și că „supraestimează forțele dușmanului de clasă, și aceasta probabil cu sprijinul forțelor occidentale imperialiste”²⁹. Pătrășcanu nu a fost ales în nici unul din organele Partidului Muncitoresc Român și, la scurtă vreme, a fost demis din funcția de Ministru al Justiției. Sancțiunea ultimă a venit câteva săptămâni mai târziu, când i s-a interzis să-și mai țină cursurile la Facultatea de Drept din București³⁰.

Declinul lui Pătrășcanu nu-i poate fi atribuit în primul rând lui Dej. Deși este clar faptul că Dej era departe de a-l simpatiza pe Pătrășcanu, iar comportamentul acestuia din urmă iritase și alți membri de seamă din cadrul Partidului, datele de care dispunem indică totuși faptul că Moscova a fost cea care a emis ordinul privind înlăturarea lui. În ochii sovieticilor, de la momentul 23 august, Pătrășcanu comisese un întreg șir de „erori”. Neîncrederea sovieticilor fusese alimentată în special de necugetele accente de patriotism dintr-o cuvântare a sa rostită la Cluj, în 13 iunie 1945, și în care făcea cunoscută înființarea în orașul respectiv a unui Tribunal al Poporului care să judece criminalii de război. Adoptând un punct de vedere complet diferit de linia conciliantă după care se ghida Groza, Pătrășcanu denunța „elementele șovine” care, după cum spunea el, lansaseră o campanie de zvonuri menită să convingă populația de origine maghiară din nordul Transilvaniei că reîntoarcerea acestei provincii la patria mamă nu era definitivă. După ce a reliefat rolul determinant jucat de Armata Roșie în eliberarea acestei regiuni, Pătrășcanu a făcut apel la populația maghiară să accepte ideea unui stat românesc unitar și a simbolurilor sale naționale. Apariția steagului sovietic alături de cel românesc fusese salutată cu entuziasm, dar juxtapunerea uneori a steagurilor sovietic și unguresc nu fusese făcută fără

²⁸ M. E. Fischer, op. cit., p. 46. Pentru alegerea făcută de Stalin între Dej și Pauker vezi S. Brucan, *Generația irosită*, București, 1992, p. 58–59.

²⁹ G. Ionescu, op. cit., p. 152.

³⁰ S-au făcut presiuni asupra lui George Fotino, care era secretarul personal al lui Georgescu, pentru ca cel dintâi să-l „demaște” pe Pătrășcanu în fața studenților. Fotino, însă, l-a avertizat pe Pătrășcanu și acesta a intrat în sală având deja pe buze primele cuvinte ale cursului, astfel încât Fotino nu a mai avut posibilitatea de a-l denunța (interviu cu Fotino, 9 aprilie 1994).

intenție, ci ca o incitare la șovinism și fascism. Limba oficială a întregii țări era limba română și în toate ramurile de activitate, inclusiv în domeniul justiției, numai româna putea fi folosită. În concluzie, Pătrășcanu declara că este dispus să nu considere ca reacționară opoziția unei „mici părți” a populației din România față de guvernul lui Groza, atitudine care, în mare parte, se datora ignoranței³¹. Comentariile lui Pătrășcanu au provocat debateri inflăcărâte în conducerea Partidului Comunist și discursul a fost dat spre publicare în ciuda opoziției manifestate de Luca și Moghioroș, amândoi maghiari, cât și de Chișinevski. Aproape exact un an mai târziu, Pătrășcanu s-a întors la Cluj ca urmare a confruntărilor dintre studenții români și maghiari privind propunerile din cadrul Tratatului de Pace de la Paris de ratificare a revenirii nordului Transilvaniei la România. Vorbind în numele guvernului și al Comitetului Central al PCR, Pătrășcanu a susținut că tensiunile din nordul Transilvaniei fuseseră alimentate de maghiarii din regiune care părăsiseră România înainte de august 1940, moment în care regiunea îi revenise Ungariei, și care se întorseseră în timpul ocupației ungurești. Se vor lua măsuri, a spus el, împotriva maghiarilor și românilor care întregesc țara și care încearcă să tulbure pacea din Transilvania³².

Deși ziarele progubernamentale și ale opoziției i-au făcut o primire bună, discursul a stârnit mânia lui Dej care, într-o adresă către Comitetul Central privind „poziția PCR în legătură cu șovinismul și revizionismul” din data de 7 iulie, îl critica pe Pătrășcanu pentru faptul că nu menționase rolul partidelor Național Țărănist și Național Liberal în întreținerea unui climat de ură între români și minoritatea maghiară³³. Dej însă avea în minte apropiata Conferință de Pace de la Paris, unde acuzația de întreținere a tensiunilor interetnice ar fi produs o impresie dezastruoasă în contextul în care România cerea confirmarea dreptului său asupra nordului Transilvaniei. Într-adevăr, prezența lui Pătrășcanu la Conferința de la Paris a fost mai târziu exploatată de anchetatorii săi în scopul formulării acuzațiilor de încercare de dezbinare a PCR și de asistență acordată Ministrului de Externe, Constantin Vișoianu, la momentul fugii sale în Statele Unite³⁴.

³¹ Comunicare din partea lui I. Le Rougetel, reprezentant politic britanic la București, adresată Foreign Office-ului pe 22 iunie 1945, Public Record Office, FO 371 48645/XC 5498.

³² *Roumania: Annual Review for 1946*, Mr A. Holman către Primul Ministru Attlee, 12 martie 1947, PRO, FO 371/67233 114052. Un text al discursului lui Pătrășcanu a fost publicat în „Scânteia” din 14 iunie 1946. Printre declarațiile făcute de Pătrășcanu în timpul anchetării sale de către Securitate care au fost consemnate de locotenentul major Simion Siegler în 7 ianuarie 1952 se numără și „admiterea” faptului că „nu informase Comitetul Central cu privire la o anumită parte din discursul său de la Cluj temându-se că nu va primi aprobarea Partidului, dat fiind că fragmentul respectiv se referea la problema nordului Transilvaniei”: Nu este clar dacă Siegler se referă la discursul de la Cluj din iunie 1945 sau la cel din iunie 1946. Se pretinde de asemenea că Pătrășcanu ar fi recunoscut că „deviațiile sale naționaliste și acțiunile l-au pus în postura de trădător, care a exacerbat conflictul dintre unguri și români prin discursurile sale din iunie 1945 și iulie (sic!) 1946” (C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (V)*, „Magazin Istoric”, nr. 11 (noiembrie) 1991, p. 41.

³³ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 154 și „Scânteia” din 8 iulie 1946.

³⁴ Într-o declarație semnată în condiții de anchetă pe 11 iunie 1951, Pătrășcanu a afirmat că înainte de plecarea sa la Paris, spre finele lui iulie 1946, Vișoianu i-a solicitat o audiență la Ministerul Justiției și i-a înmănat din partea generalului de brigadă Cortland Van Rosselaer Schuyler, reprezentantul militar american în cadrul Ccmisiei Aliate de Control invitația de a merge în Statele Unite „în orice condiții dorește el”. Se pare că Pătrășcanu a refuzat invitația. Pentru că nu a informat Partidul cu privire la această invitație, Pătrășcanu „a recunoscut” complicitatea sa în legătură cu fuga lui Vișoianu (Vișoianu a părăsit România

Șovinismul, un păcat capital în catchismul stalinist de la sfârșitul anilor '40, a fost utilizat pentru descrierea eufemistică a așa-numitelor atitudini antirussești ale lui Tito în Iugoslavia, Kostov în Bulgaria, Gomulka în Polonia și Rajk în Ungaria. În cazul lui Pătrășcanu, termenul a fost folosit de Dej în 1946, cu referire la poziția antiungurească a celui dintâi. Dej nu era singurul din Partid pe care declarațiile intempestive ale lui Pătrășcanu îl mâniaseră: Pauker, Luca, Chișinevski, Constantinescu și Rangheț își exprimaseră și ei, cu ocazia întrunirilor de Partid din vara și toamna anului 1946, nemulțunirea cu privire la „individualismul” lui Pătrășcanu și nepuțința sa de a se conforma liniei stabilite de Partid, fără însă a se ajunge la vreo sancțiune împotriva acestuia³⁵.

Vulnerabilitatea lui Pătrășcanu s-a accentuat odată cu arestarea lui Maniu în iulie 1947. Campania de eliminare a partidelor de opoziție, aprobată de Stalin și condusă de Vișinski, adjunctul Ministrului sovietic al Afacerilor Externe, și de Dmitri Georgievici Fedîșchin, principalul reprezentant la București din 1944 și până în 1947 al Diviziei Secrete de Informații (INU) a NKGB³⁶ a atins punctul culminant când acesta din urmă l-a însărcinat pe Emil Bodnăraș, șeful Serviciului Special de Informații, să recruteze un agent provocator care să-l convingă pe adjunctul lui Maniu, Ion Mihalache, să încerce să fugă din țară cu avionul. Planul a reușit și la 14 iulie 1947, Mihalache împreună cu alți membri marcanți ai Partidului Național Țărănesc au fost arestați când tocmai erau pe punctul de a se imbarca spre Turcia de pe aeroportul Tămădău (situat la 46 km de București). Câteva zile mai târziu Maniu era arestat și întreaga conducere a partidului era trimisă în judecată la 30 octombrie sub acuzația de complot împotriva securității statului. Maniu și Mihalache au fost amândoi condamnați la muncă silnică pe viață, sentința comutându-li-se în închisoare pe viață³⁷.

Arestarea lui Maniu și a colaboratorilor săi din cadrul Partidului Național Țărănesc printre care și Victor Rădulescu-Pogoncanu, l-a făcut pe Pătrășcanu să-și piardă cumpătul. Temându-se că Rădulescu-Pogoncanu ar putea dezvălui întâlnirile secrete avute cu el în lunile august și septembrie 1945 cu privire la cererea Regelui de demitere a guvernului Groza și că sovieticii ar putea ordona și arestarea sa, Pătrășcanu s-a hotărât să fugă din țară. El l-a însărcinat pe un colaborator de încredere al său, Nicolae Betea, să găsească un pilot care să-i ducă la Istanbul, iar Betea a fost pus în legătură cu un căpitan pe nume Zaharia. Din nefericire, acest Zaharia era și el infor-

în secret, cu un avion american, în octombrie 1946 și și-a fixat domiciliul în Statele Unite). Pătrășcanu a mai admis că a purtat o convorbire cu Richard Franasovici, unul din membrii delegației române la Paris care i-a propus să înființeze un Partid Comunist dizident, aspect asupra căruia Pătrășcanu din nou nu a informat Partidul (C. Popișteanu, *op. cit.*, p. 40–41).

³⁵ Interviuul autorului cu E. Mezincescu, 30 decembrie 1992.

³⁶ Christopher Andrew, Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, Londra, Sceptre Books, 1991, p. 362.

³⁷ După afirmațiile lui Pacepa, în iarna anului 1947 Pintilie l-a informat pe Piotr Vasiliievici Fedotov, noul șef al serviciului secret străin al KI, Comitetul de Informații (format prin fuziunea dintre INU și GRU (Serviciul Secret Sovietic al Armatei) în toamna aceluiași an) că Pătrășcanu sabota „mersul României către comunism” și a pus la dispoziție dovezi din care reieșea că Ministrul Justiției se folosea de poziția sa pentru a proteja liderii partidelor de opoziție (*Moștenirea Kremlinului*, București, Editura Venus, p. 108). Ar fi fost contrar relațiilor împământente între șefii locali ai Securității și consilierii lor sovietici ca primul să fi dispus de un canal direct de comunicație cu vreun șef al serviciului secret sovietic din Moscova.

mator al SSI. Când Betea i-a comunicat lui Pătrășcanu numele pilotului, el l-a recunoscut și a înțeles că planurile sale erau compromise³⁸. Bodnăraș, șeful SSI, i-a informat în legătură cu acestea atât pe Dej cât și pe Pauker și se pare că aceasta din urmă i-a cerut lui Bodnăraș probe concrete.

Excluderea din Partid a lui Herbert (Belu) Zilber în martie 1947 pe motivul de a nu urma „linia Partidului” și sub bănuiala de a fi „spion anglo-american” a constituit un avertisment clar la adresa lui Pătrășcanu. Zilber era unul dintre prietenii săi apropiați și participase la convorbirile pe care Pătrășcanu le avusese cu partidele de opoziție în plănuirea loviturii de la 23 august. Părăsit acum de prieteni și de colegi, Zilber a sfârșit prin a se lăsa convins să-i adreseze o scrisoare Anei Pauker, în luna noiembrie a anului 1947, prin care își cerea propria arestare și interogare pentru a-și restabili nevinovăția. Cererea i-a fost acceptată, fiind arestat la 6 februarie din ordinul Comitetului Central³⁹.

Se prea poate ca declinul lui Pătrășcanu să fi fost pecetluit de planurile privind înființarea unei federații balcanice care ar fi cuprins Iugoslavia, Bulgaria și România și de reacția lui Stalin la o asemenea stare de lucruri. La 17 ianuarie 1948, Gheorghe Dimitrov, liderul comuniștilor bulgari, anunțase crearea unei federații balcanice în cadrul unei declarații făcute la București. Atât Dej cât și Pauker s-au abținut să-l susțină. Cu o lună în urmă Tito vizitase capitala României pentru semnarea unui Tratat româno-iugoslav. Dimitrov a fost nevoit să revină asupra afirmației făcute în urma unui atac violent în „Pravda” din 28 ianuarie și 10 februarie, fiind apoi chemat la Moscova de Stalin, care i-a interzis să mai pomenească despre federația în chestiune; într-adevăr, nu a mai făcut-o, dat fiind că a murit la scurtă vreme după aceea. După cum se pare, Stalin i-a spus Anei Pauker în timpul vizitei la nivel înalt efectuată de delegația română că România trebuie să se distanțeze de Tito și astfel la 12 februarie, guvernul român a ordonat ca toate portretele Mareșalului Tito să fie scoase din vitrinele magazinelor. A urmat o nouă instrucțiune din partea Moscovei: toate elementele „șovine” din Partid trebuiau purtate⁴⁰.

Pătrășcanu era o țintă-sigură. Se numărase de altfel printre cei care îl primiseră pe Tito în decembrie trecut și putea fi ușor implicat în acuzații de conspirație pro-Tito. Dacă nu se acționa rapid ar fi putut fi lansate alte acuzații de „șovinism”, de data aceasta cu implicații antirusești și împotriva altor lideri ai Partidului. Teohari Georgescu, în calitatea sa de Ministru al Afacerilor Interne a fost însărcinat de Dej să facă un denunț public împotriva lui Pătrășcanu, la 22 februarie. Au trebuit să treacă patru luni până când acuzațiile să devină mai explicite. Într-o rezoluție a Plenarei Comitetului Central din 10—11 iunie s-a avansat ideea că, „la câteva săptămâni înainte de luna martie a anului 1945 Pătrășcanu, în totală contradicție cu linia partidului, a reactualizat lozinca privind colaborarea cu întreaga burghezie sau cu o mare parte a ei. În 1946 a susținut teza privind alianța cu întreaga țărănime, inclusiv cu elementele exploatare ostile țărănimii mun-

³⁸ A. Șerbulescu, *op. cit.*, p. 69. Aceste detalii au fost confirmate de N. Fotino într-un interviu pe care autorul i l-a luat pe 9 aprilie 1994.

³⁹ A. Șerbulescu, *op. cit.*, p. 46.

⁴⁰ G. Hodos, *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948—1954*, New York, Praeger, 1987, p. 96.

citoare ... În transpunerea în practică, el a urmat o politică împăciuitoare față de exponenții reacțiunii burghezo-moșierești, în timp ce Partidul era pe deplin angajat în lupta împotriva reacțiunii. El a urmat linia politicii național-șoviniste”⁴¹.

O dovadă a faptului că sub aceste acuzații se ascundea voința sovieticilor o constituie afirmația conform căreia Pătrășcanu dorise să colaboreze cu „întreaga țărănime”, inclusiv cu elementele exploatoare ostile țărănimii „muncitoare”. Acuzația era similară cu cea lansată în aceeași perioadă de Partidul Comunist Sovietic la adresa Partidului Comunist Iugoslav, conform căreia acesta din urmă nu făcuse diferența între chiaburi și ceilalți țărani și îi cedase rolul conducător în afacerile țării Frontului Popular Iugoslav alcătuit din „chiaburi, negustori, mici meseriași, intelectuali burghezi, grupuri politice diverse, printre care și anumite partide burgheze”⁴². Relația strânsă dintre acuzațiile lansate la adresa lui Pătrășcanu și criza dintre Uniunea Sovietică și Iugoslavia a devenit evidentă două săptămâni mai târziu, când Partidul Comunist Iugoslav a trimis o scrisoare cu data de 20 iunie prin care făcea cunoscut că hotărâse să nu participe la Conferința Cominformului urmând să se țină la București, spre sfârșitul lunii. Ca răspuns, Cominformul a exclus Partidul Comunist Iugoslav, decizie care a fost făcută publică în 28 iunie, și și-a mutat sediul de la Belgrad la București.

În perspectivă cronologică, măsurile luate împotriva lui Pătrășcanu indică faptul că Dej se străduia să respecte un scenariu pus la punct de Stalin, sau de Beria, sau poate de amândoi. Timpul scurs între atacul lui Gorgescu pe 22 februarie, arestul la domiciliu al lui Pătrășcanu începând cu data de 28 aprilie, formularea explicită a acuzațiilor la 10 iunie și arestarea sa efectivă abia cu două luni mai târziu, anume pe 24 august, indică o ezitare cu privire la modul în care trebuia să se procedeze cu el. Întârzierile pot fi puse pe seama a două lucruri: încăpățânarea cu care Pătrășcanu nega acuzațiile ce i se aduceau și faptul că Dej era nevoit să aștepte instrucțiuni din partea Moscovei care se cam făceau așteptate.

Intervalul de cinci luni de la arestarea lui Pătrășcanu în august 1948 și anchetarea sa pe linie de poliție, în urma anchetei pe linie de partid, în ianuarie 1948, indică dorința Moscovei de a coordona epurarea lui cu epurările de eretici titoiști în alte state-satelit, care au culminat cu procesele și execuțiile lui László Rajk în Ungaria și Traiko Kostov în Bulgaria, în septembrie și respectiv decembrie 1949. În declarația sa făcută la 11 mai 1967 în fața Comitetului de Anchetă înființat de Comitetul Central al Partidului în vederea pregătirii reabilitării lui Pătrășcanu, Foriș și alții, Gheorghe Pintilie pretinde că în 1949 i se ordonase (dar nu menționează și de către cine) să intre în legătură cu trei consilieri sovietici de la București cu privire la cazul lui Pătrășcanu. Pintilie nu și-a mai amintit decât numele a doi dintre ei, respectiv Aleksandr Mihailovici Saharovski și Patriki. De la cel din urmă Pintilie a aflat că toți trei contribuiseră la pregătirea procesului lui Rajk. Pe întregul parcurs al anului 1949 atât Pătrășcanu cât și soția sa au fost anchetați riguros la sediul DGSP (Securitatea) de pe Calea Plevnei și în cursul acestei perioade ancheta a fost condusă de consilierii sovietici, care însă

⁴¹ Aceste acuzații sunt analizate de Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 152–154.

⁴² *Scrisoarea Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice către Comitetul Central al Partidului Comunist din Iugoslavia, 4 mai 1948*, în *The Soviet-Yugoslav Dispute*, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1948, p. 45.

nu primiseră o însărcinare oficială. Erau secondatți de un secretar doi de la Ambasada sovietică, care transmitea la Moscova informații cu privire la mersul anchetei. Spre sfârșitul anului respectiv, Saharovski a fost numit consilier MGB șef la Ministerul Afacerilor Interne, în timp ce ceilalți doi consilieri s-au întors la Moscova⁴³. Dej, Pauker și Chișinevski erau informați cu privire la cazul lui Pătrășcanu de Saharovski și, din când în când, Pintilie era invitat la reședința lui Dej pentru discuții pe acest subiect în prezența lui Chișinevski⁴⁴.

Se pot stabili mai multe faze în anchetarea lui Pătrășcanu și a prietenilor săi. În martie 1948 SSI-ul i-a arestat pe Nicolae Betea, Anton Rațiu, Constantin Pavel și Remus Micșa, toți fiind prieteni de-ai lui Pătrășcanu cu funcții în schemele instituțiilor publice. În cursul lunii următoare Pătrășcanu și soția sa au fost deținuți în stare de arest de membri ai Comitetului Central al Partidului. În iunie Betea, Rațiu și Pavel au fost dați pe mâna securității. Între ianuarie și octombrie 1949 Pătrășcanu și soția sa au fost anchetați de către securitate. În octombrie 1949 SSI-ul a preluat conducerea anchetei referitoare la Pătrășcanu și la alte douăzeci și cinci de persoane, care a durat până în mai 1950. La 24 ianuarie 1950 alte treizeci și șase de persoane în frunte cu Alexandru Ștefănescu au fost anchetate de securitate. Apoi, în februarie 1951, s-a intrat într-o nouă etapă, fiind anchetate de securitate grupurile aflate în legătură cu Pătrășcanu, Ștefănescu și Remus Koffler, un membru de partid veteran, coleg cu Foriș, încercându-se implicarea tuturor acestora într-un unic complot împotriva regimului⁴⁵.

Din amănunțele date de Alexandru Drăghici prietenului și colegului său Eduard Mezincescu, transpare că abia la 28 aprilie 1948 Pătrășcanu a fost convocat de către Dej la sediul Partidului, respectiv la două luni de la demasizarea sa la Congresul Partidului⁴⁶. Acest interval de timp s-ar putea datora faptului că instrucțiunile din partea lui Stalin privitoare la modul în care trebuie să se procedeze cu „șovinii naționaliști” se lăsaseră așteptate. Pătrășcanu a fost înștiințat de către Dej, în prezența lui Drăghici, că va trebui să compară în fața comisiei de Partid însărcinată cu anchetarea activității sale din perioada în care Partidul fusese în ilegalitate (respectiv din 1924 până în 1944). A fost însoțit de Dej de la sediul Partidului la o casă conspirativă pentru anchetări de la Băneasa, care aparținea secției politice și administrative a Comitetului Central, și unde îl aștepta o comisie compusă din Teohari Georgescu, Ministrul Afacerilor Interne, Iosif Rangheț, membru supleant al Biroului Politic și secretar de cadre, și Alexandru Drăghici, șeful secției politice și administrative.

Comisia și-a început ancheta întrebându-l pe Pătrășcanu despre presupusa sa intenție de a fugi din țară, pe care fostul Ministru al Justiției a

⁴³ MGB-ul (Ministerul Sovietic al Securității Statului), 1946–1954, a fost succesorul NKGB-ului (Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului), 1941 și 1943–1946. NKVD-ul (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), 1922–1946, a inclus GGPU-ul (Serviciul Sovietic al Securității) între 1922–1923 și 1934–1943. În 1946 NKVD-ul a devenit MVD (Ministerul Sovietic al Afacerilor Interne).

⁴⁴ C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (V)*, „Magazin Istoric”, nr. 11 (noiembrie) 1991, p. 43.

⁴⁵ Ibidem, p. 48.

⁴⁶ Raportul Comisiei de Partid privind cazul lui Pătrășcanu a afirmat că acesta a fost reținut pe baza unei dispoziții date de Dej. *Raportul Comisiei de Ancheta a Partidului*, „Cuvântul”, nr. 35 (1–7 septembrie), 1992, p. 8.

negat-o. Timp de câteva săptămâni, membrii comisiei au încercat să-l determine pe Pătrășcanu să recunoască faptul că a complotat împotriva conducerii de partid, eforturile lor fiind însă inutile, deoarece Georgescu însuși, cel puțin aceasta este părerea lui Drăghici, l-ar fi sfătuit pe Pătrășcanu să nu sufle un cuvânt ⁴⁷. Este important de remarcat faptul că Pătrășcanu, în acel moment, nu era practic în stare de arest, o altă dovadă în favoarea faptului că încă nu se primise imputernicirea din partea Moscovei pentru a se trece într-o asemenea etapă, care implica luarea de măsuri grave împotriva unui înalt membru al Partidului.

Eșecul anchetei „pe linie de partid”, așa cum era numită în jargonul de Partid, care nu reușise să-l determine pe fostul Ministru al Justiției să recunoască nici o „eroare”, a făcut necesară adoptarea de măsuri mai coercitive. S-a eliberat un mandat de arestare a lui Pătrășcanu pe data de 24 august, la numai nouă zile de la numirea lui Gheorghe Pintilie în funcția de Director al nou întemeiatei Direcții Generale a Securității Poporului. Pătrășcanu a fost acuzat de a fi agent al poliției și agent al spionajului britanic, care a desfășurat o activitate criminală menită să paralizeze acțiunile Partidului Comunist Român și să distrugă Partidul din interior, contribuind astfel la menținerea și continuarea războiului împotriva Uniunii Sovietice” ⁴⁸. A fost trimis la închisoarea de la Jilava. Eduard Mezincescu susține totuși că după emiterea mandatului Pătrășcanu a fost condus de la reședința secretă din Băneasa la vila sa de pe malul lacului Snagov, distanța dintre ele fiind de vreo 35 kilometri, unde s-a reintâlnit cu soția lui. Amândoi au fost ținuți aici în arest la domiciliu sub pază armată pe parcursul celor cinci luni care au urmat ⁴⁹.

În data de 19 ianuarie a început o nouă etapă a calvarului. În ziua aceea au primit vizita lui Gheorghe Pintilie, a colonelului Valerian Bucikov, consilier MGB pe lângă cea de a șasea Direcție a securității care răspundea de paza personală a lui Dej, cât și a lui Iosif Rangheț, membru supleant al Biroului Politic, care i-au însoțit la sediul DGSP-ului din București, Calea Rahovei, unde au fost închiși în celule separate, la subsol ⁵⁰. Nu aveau să se mai revadă niciodată. Anchetarea lor s-a făcut după modelul lui Beria aplicat în epurările „eretice” titoiști” care erau în curs de pregătire în Ungaria, Bulgaria și Cehoslovacia. Pentru ca aceste procese să fie sincronizate trebuiau dovedite acuzațiile conform cărora Pătrășcanu era un trădător și un informator al poliției și că nu acționase singur, ci ca șef al unui grup de conspiratori aflați în legătură cu Tito și cu „imperialiștii occidentali”. Pentru a da credibilitate ideii de complot, câteva luni mai târziu, pe 13 decembrie 1949, a fost arestat Remus Koffler, vechi prieten al secretarului general Ștefan Foriș care fusese asasinat. Prin tortură, lui Koffler i s-a smuls o declarație conform căreia el și Foriș fuseseră „agenți ai poliției fasciste burghezo-moșierești” și că îl recrutaseră în 1941 și pe Pătrășcanu. Se avansa ideea că

⁴⁷ E. Mezincescu, *Detenție fără mandat de arestare*, „Magazin Istoric”, nr. 6 (iunie 1992), p. 58.

⁴⁸ C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu*, în „Magazin Istoric”, nr. 7, (iulie 1991), p. 62.

⁴⁹ E. Mezincescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁰ E. Mezincescu, *Ecouri la „Cazul” Pătrășcanu*, în „Magazin Istoric”, nr. 7, (iulie 1992), p. 33.

cel din urmă ar fi oferit poliției informații care duseseră la arestarea unui anumit număr de comuniști, printre care și Teohari Georgescu ⁵¹.

Legăturile cu Tito și cu imperialiștii s au realizat prin includerea în „complot” și a câtorva reprezentanți ai organizațiilor minorității iugoslave din România și a unui număr de prieteni ai lui Pătrășcanu, printre care Herbert (Belu) Zilber, un vechi comunist exclus din Partid în martie 1947 pentru așa-zise „devieri” în perioada dintre cele două războaie și arestat la data de 6 februarie 1948, Ion Mocsonyi-Stârcea, fost Mareșal al Curții Regale, Alexandru Ștefănescu, industriaș, Jac Berman și Emil Calmanovici, ambii ingineri constructori, Victoria Sârbu, Harry Brauner, muzician și fost director al Institutului de Folclor, Herant Torossian, om de afaceri de origine armeană născut în România care fusese consul la Paris și Lena Constante, pictoriță de icoane ⁵². Iugoslavii erau prezentați ca agenți ai lui Tito, în timp ce Pătrășcanu și prietenii săi se susțineau că ar fi organizat o rețea de spionaj la comanda serviciilor secrete britanic și american.

Aceste acuzații la adresa lui Pătrășcanu se asemănau perfect cu cele pronunțate împotriva lui László Rajk. Rajk participase în Războiul Civil din Spania ca „voluntar” comunist, la sfârșitul acestuia fiind internat într-un lagăr din sudul Franței. A fost eliberat în 1941 cu ajutorul lui Noel Haviland Field, un agent american al NKVD-ului lucrând ca asistent social, și se reîntorsese în Ungaria, dar excentricitățile ulterioare ale lui Field, printre care și contactarea lui Allen Dulles, șeful OSS-ului din Elveția, au stârnit suspiciunile sovieticilor cu privire la motivele care îl determinaseră să facă posibilă eliberarea lui Rajk. În vara lui 1948 Matyas Rakosi, primul secretar al Partidului Comunist Ungar, a fost chemat la Moscova pentru a fi informat că Rajk, ministrul său al Afacerilor Interne, era un agent american infiltrat în conducerea partidului ungar. Generalul Fyodor Belkin, consilier sovietic șef al MGB-ului pentru Europa de sud-vest, a trimis la Budapesta doi generali, pe Lihakov și pe Makarov, pentru ca aceștia să supravegheze pregătirile în vederea arestării lui Rajk și înscenării procesului său. Rajk a fost arestat la 30 mai 1949 și anchetarea sa a fost supravegheată de Belkin ⁵³. Procesul, care s-a deschis la 16 septembrie, prezenta implicații la adresa lui Pătrășcanu. Lazar Brankov, unul dintre acuzații care compăreau alături de Rajk, a afirmat că Pătrășcanu ar fi aderat la planurile lui Tito de a crea o federație balcanică de „state burghez-democrate” printre care să se numere și România ⁵⁴.

La scurt timp după aceasta, în luna octombrie, Pătrășcanu și soția sa au fost predați SSI-ului pentru anchetare, la ordinul personal al lui Dej, cara acționa pe baza instrucțiunilor primite de la Saharovski. Generalul locotenent Serghei Nikonov (Sergiu Nicolau), șeful SSI-ului, a explicat că motivul acestei acțiuni era clarificarea legăturilor sale cu agențiile străine de spionaj prin intermediul Lenei Constante ⁵⁵. Cel însărcinat cu anchetarea lui Pătrășcanu a fost Petre (Piotr) Goncareiuc, șeful Direcției de Contraspio-

⁵¹ G. Hodoș, *op. cit.*, p. 99.

⁵² Constante a făcut o descriere a coșmarului trăit în cartea sa *L'évasion silencieuse*, Paris, La Découverte, 1990.

⁵³ C. Andrew și O. Gordievsky, *op. cit.*, p. 413—415.

⁵⁴ G. Hodoș, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁵ C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (VI)*, în „Magazin Istoric” nr. 12 (decembrie) 1991, p. 72.

naj a SSI. Într-o declarație făcută în 3 iulie 1967 Comitetului de Anchetă înființat de Comitetul Central al Partidului în vederea pregătirii reabilitării lui Pătrășcanu, a lui Foriș și a altora, Gonceariuc a declarat că în 1950 primise ordine verbale din partea lui Nikonov, șeful SSI-ului, pentru anchetarea soților Pătrășcanu, și că aceștia au fost aduși în fața lui la sediul Direcției a doua a SSI de pe strada Maxim Gorki de la o vilă din apropierea aeroportului Băneasa, de către colonelul Valerian Bucikov. Nicolau i-a prezentat lui Gonceariuc o listă cu problemele ce trebuiau clarificate în cursul anchetei, printre ele numărându-se următoarele: ce agenție străină de spionaj îl recrutase pe Pătrășcanu ca agent? ce angajamente își luase Pătrășcanu față de un șef al Siguranței la momentul eliberării din închisoare? cum își pregătise fuga, împreună cu Anton și Betty Rațiu? ce legături aveau el și soția lui, Eva, cu străinii? La momentul transferării lui Gonceariuc la DGSP, în contextul înglobării SSI-ului de către aceasta spre sfârșitul anului 1950, Gonceariuc a predat dosarul lui Pătrășcanu, la ordinul lui Pintilie, locotenent colonelului Ioan Soltuțiu⁵⁶.

Agenția de spionaj pentru care Pătrășcanu era acuzat că lucra era, de fapt, Serviciul Secret britanic, legăturile fiind asigurate, după cum se pretindea, de Harry Brauner, Lena Constante, Koffler și Ștefănescu. Contactele pe care eile avuseseră cu persoane oficiale din cadrul Comisiei Aliate de Control erau acum aduse ca dovadă a complicității lui Pătrășcanu în acțiunea de spionaj, chiar dacă la acea vreme britanicii erau de fapt aliații sovieticilor.

În timp ce acuzatului i se smulgea prin bătaie recunoașterea acestor vini, nu se pierdeau din vedere nici acuzațiile cu privire la „crezia titoistă”. Un articol din cotidianul iugoslav oficial „Borba”, cu data de 4 martie 1950, anunța că Pătrășcanu avea să fie judecat în curând, împreună cu un număr de cetățeni iugoslavi, sub acuzație de complot pro-titoist⁵⁷, dar din rațiuni care nu sunt clare se pare că Beria a ordonat o amânare. Una din posibilele explicații ar fi faptul că, în comparație cu procesele lui Rajk și Kostov care duseseră la epurări guvernamentale extensive în Ungaria, varianta Pătrășcanu părea „subțire”, astfel încât Beria a cerut o epurare mai profundă⁵⁸. Inconsistența decurgea din imposibilitatea de a obține de la Pătrășcanu o mărturisire a „crimelor” sale și absența oricărei coroborări din partea prietenilor săi⁵⁹.

⁵⁶ Gonceariuc a adăugat că în perioada în care l-a anchetat pe Pătrășcanu SSI-ul a fost înglobat de DGSP iar el a fost numit șeful Direcției pentru Contraspionaj cu rangul de colonel (C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (VII)*, „Magazin Istoric” nr. 1 (ianuarie) 1992, p. 86). Conform dosarelor de la Ministerul Afacerilor Interne, SSI-ul a fost înglobat în Direcția Generală a Securității Statului (așa cum fusese rebotezată Direcția Generală a Securității Poporului în 1949) pe 2 aprilie 1951. Fuziunea fusese în curs de pregătire sub supravegherea lui Saharovski, în lunile premergătoare. Acțiunea implica transferul personalului din cadrul SSI la directoratele DGSS-ului și, în anumite cazuri, repartizarea lor în alte funcții. În consecință șeful SSI-ului, Serghei Nikonov, a fost numit șef al Direcției A, secția informații externe a DGSS-ului, care a fost reorganizată la indicațiile lui Saharovski.

⁵⁷ G. Ionescu, *op. cit.*, p. 155.

⁵⁸ G. Hodoș, *op. cit.*, p. 99.

⁵⁹ În ciuda faptului că Gonceariuc a depus mari eforturi. În declarația sa din 3 iulie 1967, el a pretins că nici Pătrășcanu și nici soția sa nu fuseseră torturați. El a admis totuși că, după încheierea unei ședințe de anchetă, Pătrășcanu încercase să se sinucidă tăindu-și venele cu o lamă de ras. Pentru ca să nu se afle proveniența lamei, Pătrășcanu a rupt-o în bucățele mici și a înghițit-o. Ceea ce Gonceariuc nu a menționat este faptul că ofițeri SSI au primit ordinul să-i administreze laxative lui Pătrășcanu pentru a recupera fragmentele și

Aceste dificultăți au fost reliefate de Pintilie în declarația dată la 11 mai 1967 Comitetului de Anchetă a cazurilor Pătrășcanu și Foriș. El a recunoscut că numai în urma aplicării sistematice a unui tratament dur reușiseră anchetatorii pentru prima oară să-i strângă pe toți membrii așa-zisului grup Pătrășcanu sub aceleași acuzații. Timp de două sau trei luni, începând cu momentul în care soții Pătrășcanu fuseseră predați DGSP-ului (în ianuarie 1949), cei trei consilieri sovietici, sub conducerea lui Saharovski, au dirijat ancheta fără a avea vreun statut oficial. Abia mai târziu Saharovski a fost numit consilier principal al lui Teohari Georgescu. Mai exista un secretar doi de la Ambasada sovietică al cărui rol era de a informa Moscova cu privire la mersul anchetei. Aceste persoane oficiale sovietice îi informau pe Dej, Pauker și Chișinevski despre cazul Pătrășcanu, dar Pintilie nu a furnizat nici un indiciu privind o eventuală obiecție a lor față de felul în care era condusă ancheta⁶⁰.

A atribui lui Dej⁶¹ sau oricărei alte persoane din conducerea PCR întârzierea în aducerea în judecată a lui Pătrășcanu este pură speculație deoarece nu sunt dovezi sigure. În atmosfera de teroare care domnea în țările satelit în timpul proceselor înscenate din 1949 și imediat după încheierea acestora, instinctul de conservare nu putea decât să dicteze o atitudine de prudentă și respect față de dictatele sovietice. Dej pune acum în practică instrucțiunile lui Beria, transmise prin sicofantul său Vișinski, care în 1949 îl înlocuise pe Molotov în funcția de Ministru al Afacerilor Externe, și scenariul lui Beria privind epurările se modifica în funcție de capriciile politice de ultimă oră ale lui Stalin. Rolul conducător jucat de consilierii sovietici în mersul anchetei privind grupul lui Pătrășcanu între octombrie 1949 și 1952 constituie o dovadă în sensul acesta.

Că Dej era dornic să spulbere orice îndoială cu privire la loialitatea sa față de Stalin transpare și din discursul prezentat la cea de a treia Conferință a Cominformului din noiembrie 1949, în care atacă ereziile lui Tito și îi numește pe Rajk, Kostov și Pătrășcanu, cât și pe liderul iugoslav, agenți ai imperialismului anglo-american⁶². Discursul lui Dej constituia de asemenea și confirmarea poziției sale de șef al PCR. Și totuși această acuzație la adresa lui Pătrășcanu nu era încă fundamentată de nici o mărturisire din partea celui din urmă. Eforturile anchetatorilor s-au intensificat în această direcție, urmărindu-se totodată și dovedirea existenței unui complot de mare amploare în care ar fi fost amestecați Pătrășcanu, Koffler și Ștefănescu. Aceste eforturi marchează intrarea în ceea ce securitatea a numit „ultima fază a anchetei”, care a început în februarie 1951⁶³. Până în noiembrie 1952 ancheta s-a desfășurat sub conducerea colonelului Mișa Dulgheru, șeful Di-

că i-au examinat atent scaunele. Deși au reușit să reconstituie obiectul în cauză, sucurile gastrice reușiseră să șteargă orice urmă de amprente. După ce și-a revenit, Pătrășcanu a fost mutat într-o altă clădire a SSI-ului unde a luat o supradoză de somnifere, într-o nouă încercare nereușită de a-și lua viața (E. Mezincescu, *Ecouri la „cazul” Pătrășcanu*, în „Magazin Istoric”, nr. 7 (iulie) 1992, p. 35).

⁶⁰ C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (V)*, „Magazin Istoric”, nr. 11, (noiembrie) 1991, p. 43.

⁶¹ Cum susține George Hodoș, *op. cit.*, p. 100.

⁶² „Scănteia”, 6 decembrie 1949.

⁶³ C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (III)*, „Magazin Istoric”, nr. 9 (septembrie) 1991, p. 48.

recției G pentru Anchete Penale a securității, care a primit instrucțiuni din partea lui Saharovski și Tiganov, consilierul sovietic de pe lângă această direcție. Însuși Dulgheru a căzut victimă imposibilității de a se stabili vinovăția lui Pătrășcanu ca spion, fiind arestat, după propriile sale declarații ulterioare, din ordinul lui Saharovski⁶⁴.

Modul de conducere al anchetei împotriva lui Pătrășcanu între anii 1948 și 1952 confirmă rolul cu totul secundar jucat de Dej și de alți membri din conducerea PCR, dat fiind amestecul sovieticilor în treburile interne ale României. Anchetarea lui Pătrășcanu și a celorlalte persoane implicate a fost dirijată cu fermitate de Aleksandr Mihailovici Saharovski, consilierul MGB al lui Georgescu, Ministrul Afacerilor Interne și întreaga serie de acuzații lansate rând pe rând la adresa lui Pătrășcanu au respectat un scenariu pus la punct la Moscova, foarte probabil de către însuși Beria. Comportamentul lui Dej și al tovarășilor săi din conducerea de partid pe parcursul anchetei a trădat dorința, oarecum justificată, a unor bărbați și femei care se străduiau să se pună la adăpost de fanteziile lui Stalin și să-și dovedească fidelitatea față de Moscova⁶⁵. Pentru a putea păstra puterea ei trebuiau să anticipeze următoarele mișcări ale lui Stalin și să le devanseze acționând pe baza propriilor lor instincte. Ceea ce și explică prudența cu care Dej a abordat cazul lui Pătrășcanu și de ce atât el cât și Pauker țineau atât de mult să fie informați cu privire la fiecare etapă în desfășurarea anchetei, pentru a ști dacă lucrurile mergeau înainte sau stăteau pe loc. Oricare dintre ei ar fi putut fi implicat în absurdul joc de ruletă care avea loc în mintea lui Stalin. Dej a fost cel care, în final, a avut mână norocoasă.

SOME CONSIDERATIONS ON GHEORGHIU-DEJ'S STRUGGLE FOR PARTY DOMINANCE, 1945—1948

Abstract

The nature of the relationship of the RCP to the Soviet Union is crucial to an understanding of Dej's struggle for dominance within the Romanian Communist Party, and to an appreciation of his success in maintaining himself at the helm of the Party until his death. This relationship was, throughout the late forties and early fifties, one of total dependency. Unflinching subservience to Stalin characterized the words and deeds of all the leading figures in the RCP and throughout the years 1944 to 1952 they acted out scenarios provided by the Soviet dictator. In 1952 it was Dej alone who, when the order to purge alleged Zionists came, found himself in the position of being offered by Stalin the opportunity to assign the roles.

⁶⁴ C. Popișteanu, *Cazul Grupului Pătrășcanu (VI)*, „Magazin Istoric”, nr. 12 (decembrie), 1991, p. 74.

⁶⁵ În acest scop, Dej și Pauker au alcătuit chestionare pe baza cărora a fost interogată Belu Zilber de către anchetatorul său din partea SSI, George Firescu (pe numele adevărat Filipescu) în iarna anului 1949, deși Dej nu și-a putut ascunde un oarecare sentiment de inferioritate care se remarcă în întrebările puse de el, ținând astfel în mod deosebit să afle de ce Zilber ar fi declarat despre el că este o „marionetă” și un analfabet. În privința lui Pauker, aceasta s-a dovedit a fi mai interesată de literatura „capitalistă” pe care Zilber o parcursese (Al. Șerbulescu, *op. cit.*, p. 75).

ARTA PLASTICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ANUL 1944

CORNEL CRĂCIUN

Anul 1944 a fost esențial în economia derulării celui de-al doilea război mondial și a marcat, definitiv, evoluția ulterioară a societății românești la toate palierele și în toate sectoarele de activitate. În condițiile unui război de durată și fără precedent din punctul de vedere al desfășurărilor de forțe și al jocului de interese era absolut inevitabil ca arta să nu înregistreze — în modul ei specific — acest eveniment epocal. Interesul pentru descifrarea resorturilor intime ale actului creator aflat sub incidența terorizantă a morții, dublat de nevoia de surprindere a mutațiilor operate de actul de la 23 August 1944 în conștiința și creația artiștilor plastici autohtoni, ni s-au părut motive suficiente de întemeiate pentru angajarea prezentei cercetări.

★

O primă impresie pe care nu ți-o poți reține atunci când parcurgi, până la capăt, periodicele principale ale anului 1944, este aceea că asști la sfârșitul unei lumi și la nașterea unei noi. A doua impresie pe care o încerci, foarte acut, este aceea că te găsești în prezența unei ample mișcări simfonice în trei timpuri — dintre care primul este normal ca desfășurare, al doilea lent și plin de incertitudini, iar ultimul evident accelerat și demonstrând apariția unei teme concurente ce se întrepătrunde în aparatul orchestral pentru a pregăti noua partitură obligatorie. În cele ce urmează ne luăm permisiunea să descriem sensurile timpurilor enunțate.

I. ANDANTE

Anul plastic expozițional debutează sub bune auspicii. Mai mulți artiști ce fac parte din tânără generație — născută după 1900 — se reunesc pe simezele din Capitală spre încântarea publicului spectator. Cronicarii de specialitate se grăbesc să immortalizeze evenimentele ce fac deliciul protipendadei Capitalei, expunându-și în același timp propriile reflecții — uneori destul de caustice — asupra artiștilor în cauză. Printre răsfațații lunii ianuarie 1944 se numără nume de referință pentru istoria picturii românești, precum Ion Țuculescu, Magdalena Rădulescu și Ion Vlasiu. Alături de ei se cuvine menționat Iosif R., precum și o interesantă expoziție de grup.

Expoziția deschisă la Ateneu de acest „anormal teribil”¹ — cum l-a caracterizat succint un cronicar al timpului — care este Ion Țuculescu, a avut darul să șocheze opinia publică și să trezească ecouri vehemente în presa

¹ Cf. „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 3/martie 1944, p. 713.

Capitalei. M. Paciurea — cronicarul plastic al cotidianului „Curentul” — îi acordă un saftiu extrem de important din conținutul turului de orizont pe care l întreprinde cu adresare la domeniul de referință. Judecata la care-l supune este de o asprime relevantă: „... Țuculescu a ținut cu orice preț să ne prezinte lucrări voit violente în colorit. Artistul nu e lipsit de sensibilitate și nici de sinceritate, cum vrea să ne facă să credem. E destul de talentat, are destul temperament, știe să-și îmbine destul de savant culorile pentru ca să mai fie nevoie să ne biciuiască aprig cu stridente roșii, verzi și galbene. Am ierta acest bluff unui pictor fără talent care ar voi să se remarce prin ceva”². Tonul este la fel de vehement în luarea de poziție a unei colege de meserie — este vorba despre Lucia Dem. Bălăcescu — dar se axează, cum e oarecum firesc din partea unui practician, pe latura tehnică: « ... Pe terenul tehnicii — numai pe acela — îl putem combate, demonstrându-i calea greșită pe care s-a aventurat și care „comme à plaisir” omoară propriile sale daruri, de care *cu prisosință* ne-a dat dovadă până acum »³. Ceea ce surprinde, trebuie s-o recunoaștem că în mod neplăcut, în luarea de poziție a plasticienei este nota accentuată de pedagogism a demonstrației, tonul doctoral cu care-i inventariază lipsurile: « ... Păcatele expoziției *Ion Țuculescu* sunt următoarele: întâi și cel mai grav este „*păcatul de prezentare*”. Al doilea păcat este o ciudată lipsă de simț critic ... »⁴ — domeniu în care, ne permitem să comentăm la rândul nostru, semnatară cronicii se simte în largul ei.

La galeria *Căminul Artei* expune — în paralel cu Dem. Berea — Magdalena Rădulescu, o artistă care va marca într-un anumit fel anul plastic 1944. Prima ei prezentă pe simeze în anul menționat dă naștere la interpretări contradictorii. Dacă, spre exemplu, profesorul Oprescu insistă asupra manierismului supărător la care se preta artista⁵, Ioan I. Mirea remarcă spiritul concesiv în care-și realizează portretele „mondene, zaharcase și ușor cochete”⁶, iar M. Paciurea se arată deziluzionat de maniera de interpretare a artistei în care se poate decela „un fel de materializare a fanteziei, dincolo și în afară de suflet și de sentiment”⁷. După cum vom putea constata ceva mai încolo, nota comună a interpretărilor la care este supusă creația Magdalenei Rădulescu prevestește duritatea limbajului socializant uzitat de cronicara improvizată a ziarului „Scânteia” cu referire la cea de-a doua expoziție deschisă de artistă în același an 1944. O atitudine perfect neutră dovedește numai semnatarul cronicii din „Universul Literar” ce remarcă doar faptul că Magdalena Rădulescu este „una din cele mai fecunde artiste ale noastre”⁸.

Exponentul cel mai de seamă al Ardealului⁹ — cum îl caracteriza unul dintre cronicarii anonimi ce semnav în periodicele timpului — adică Ion Vlașiu, deschide o amplă expoziție retrospectivă în sala fundației Dalles. Ecourile nu sunt, din păcate, pe măsura investiției de talent a plasticianului — o

² „Curentul”, XVI, nr. 5707/7 ianuarie 1944, p. 2.

³ „Universul Literar”, LIII, nr. 1 10 ianuarie 1944, p. 3.

⁴ Ibidem.

⁵ *Expozițiile de la Căminul Artei și din Sala Propagandei*, în „Universul”, 61, nr. 18/19 ianuarie 1944, p. 3.

⁶ „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 3/martie 1944, p. 714.

⁷ „Curentul”, XVI, nr. 5713 13 ianuarie 1944, p. 2.

⁸ „Universul Literar”, LIII, nr. 2 20 ianuarie 1944, p. 3.

⁹ Ibidem.

parte din răspuns găsiindu-se încorporat în cronică Salonului Oficial de pictură și sculptură pe care o face profesorul Oprescu¹⁰. Revenind la momentul expozițional din ianuarie 1944, nu putem semna decât discursul destul de vag al cronicarului „Revistei Fundațiilor Regale”¹¹.

La finele lunii ianuarie se prezintă publicului ce frecvența galeria *Căminul Artei* de pe Calea Victoriei, un remarcabil peisagist al perioadei, este vorba despre Iosif R. Comentariile iscate de lucrările sale sunt destul de slabe¹² și aceasta în ciuda notei optimiste pe care încearcă s-o impună M. Paciurea, care socotește expoziția drept „una dintre cele mai reușite din stagiunea aceasta”¹³.

Ceea ce surprinde cel mai mult pe cititorul neavizat este insistența cu care se realizează promovarea a doi artiști suficient de obscuri. Ion Mândru și Clara Cantemir — căci despre ei este vorba — fac obiectul unei intense campanii purtate în paginile cotidienele „Universul” și „Curentul”¹⁴. Reclama este susținută prin cele mai diverse metode de persuasiune, rezultatul par a fi lipsit de consistență. Publicul nu se lasă amăgit . . .

În localul facultății de arhitectură se desfășoară — pe durata lunii ianuarie 1944 — o importantă manifestare a plasticii tinere ce grupează un lot semnificativ de artiști mobilizați și aflați în directa subordine a Marelui Stat Major al armatei române. Intitulată *Pictura de război*, expoziția se bucură de interesul egal al oficialității¹⁵ și al oamenilor de specialitate¹⁶. Faptul este pe deplin explicabil dacă luăm în considerare numele subofițerilor Î.R. ce se reușesc sub acest generic de actualitate: L. Grigorescu, Al. Ciucurencu, Al. Țipoia, Petre Suțeanu, Dumitru Berea, Eugen Drăguțescu, Sorin Ionescu, Paul Miracovici, Traian Sfințescu, George Vânătoru și George Zlotescu. Imaginile pe care le-au surprins artiștii români sunt însă departe de pretențiile modelului sovietic, cu care ne vom întâlni din toamna aceluiași an¹⁷.

¹⁰ « Vlasiu, cele trei capete de martiri români, pe care le-am văzut în cel puțin vreo cinci expoziții anterioare. Știam că e o regulă ca la Salon să nu se admită decât lucrări pe care nu le cunoaște publicul. Văd că s-a renunțat la această normă și astfel, odată mai mult, cele trei tipuri imaginate de Vlasiu, și, necorespunzând decât pe departe cu realitatea, se vor fixa în mintea noastră ca portretele veridice ale celor trei vajnici ardeleni, ceea ce cu adevărat ele nu sunt. Alături de un „tip” Eminescu, așa cum și-l închipuiesc domnișoarele de magazin, și care nu răspunde într-un nimic cu cel real, pe care ni l-a lăsat Georgescu într-un excelent medalion, vom avea de aici înainte, spre a produce confuzie în spirite un tip Horia, Cloșca, Crișan tot atât de ipotetic ». cf. *Salonul Oficial: Sculptura* (V), în „Universul”, 61, nr. 152 4 iunie 1944, p. 3.

¹¹ „E un destin transilvan răsfrânt în destinul oamenilor, al fețelor aspre și al transfigurării istorice. În tot ceea ce frământă Vlasiu e un ritm interior, de sbucnet de reminiscență eroică și de legendă”, cf. „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 3/martie 1944, p. 714.

¹² Tratată generală și superficială atât în cazul Luciei Demetriade-Bălăcescu, vezi „Universul Literar”, LIII, nr. 3/30 ianuarie 1944, p. 3, cât și la profesorul Oprescu în „Universul”, 61, nr. 36/6 februarie 1944, p. 3.

¹³ „Curentul”, XVI, nr. 5730/30 ianuarie 1944, p. 2.

¹⁴ În „Universul” sunt citați cu ocazia diferitelor faze ale evoluției expoziției lor în nr. 5/6 ianuarie 1944, p. 2, nr. 16/17 ianuarie 1944, p. 4; nr. 26/27 ianuarie 1944, p. 6; nr. 28 29 ianuarie 1944, p. 8 și nr. 39/31 ianuarie 1944, p. 5. În mod similar se produc lucrurile și în cazul cotidianului „Curentul”, nr. 5715/15 ianuarie 1944, p. 2.

¹⁵ Vizitată de Mareșalul Antonescu, cf. „Universul”, 61, nr. 18/19 ianuarie 1944, p. 3 și „Curentul”, XVI, nr. 719/19 ianuarie 1944, p. 1 și de Mihai Antonescu, cf. „Universul”, 61, nr. 30/31 ianuarie 1944, p. 3.

¹⁶ Vezi recenzia Luciei Demetriade-Bălăcescu în „Universul Literar”, LIII, nr. 1/10 ianuarie 1944, p. 3.

¹⁷ Vezi *Pictorii sovietici și războiul* de M. B. în „România Liberă” II, nr. 34/18 septembrie 1944, p. 4 și *Pictura în Armata Roșie* de H. B., ibidem, nr. 65/19 octombrie 1944, p. 4.

Categoric luna februarie se desfășoară sub semnul supremației sexului frumos, dintre expozante detașându-se personalitatea Olgăi Greceanu. Vernisajul din 5 februarie 1944 a atras atenția întregii protipendade a Capitalei¹⁸ care a ținut să participe la acest eveniment găzduit de sălile galeriei *Dalles*. Cele peste 100 de lucrări inspirate după operele scriitorilor români au fost executate în diferite tehnici și cu foarte mare disponibilitate interpretativă. Aprecierile laudative se concentrează în jurul pasiunii de care este animată și a puterii de iluzionare scenografică pe care o dezvoltă creația sa¹⁹. În paralel cu ea, expune la *Căminul Artei* graficianul Eugen Stec. Comentarii operei sale sunt unanimi în a-i aprecia forța de concepție și grija de meșteșugar pe care o probează cu fiecare nouă realizare a sa. Profesorul Oprescu, care este în general greu de mulțumit, se arată entuziasmat de producțiile amintitului grafician — lansându-se într-o analiză extrem de pozitivă: „Stec posedă cele trei calități ce se cer îndeosebi unui gravor în lemn: imaginație, sensibilitate pentru o compoziție armonioasă, în care petele negre să se echilibreze în chip nimerit cu cele albe, ale hârtiei, un desen concis și viguros” și mai departe — devenind foarte implicat afectiv — notează: „Am impresia că niciodată la noi nu s-au expus gravuri în lemn mai complete, mai demne de a figura în colecțiile celor mai dificili amatori...”²⁰.

La finele lunii februarie 1944 are loc premiarea artiștilor inspirați din imaginea vechiului București. În cadrul manifestării găzduite de Palatul Primăriei Capitalei sunt premiați de către generalul de corp de armată Ion Rășcanu — primarul general al orașului — artiștii Al. Phoebus, Gheorghe Tudor și Maria Cristea-Chelsoi²¹. Inițiativa lui Horia Oprescu, șeful serviciului cultural al primăriei, este onorată de nume de primă mărime ale victorii intelectuale a Bucureștiului.

Pe durata aceleiași luni, pictura românească suferă prima mare pierdere a anului prin decesul lui Vasile Popescu²². Necroloagele apărute în presa timpului subliniază, la unison, marile calități de colorist ale acestui artist deosebit de sensibil.

Evenimentele plastice se derulează la fel de normal și pe durata lunii ce urmează. Capul de afiș este deținut de manifestarea grupării *ARTA*, din rândurile căreia se detașează travaliul depus de Lucian Grigorescu²³. Interesante sunt considerațiile pe care le face profesorul Oprescu vis-à-vis de abordarea portretisticii de către membrii expozanți ai grupării²⁴. Sentimen-

¹⁸ „... Deschiderea a atras corpul diplomatic, elita intelectuală a Capitalei, oficialitate, oameni de litere și de artă, întrucât cele 100 de pânze traduc în linii, culori și sensibilitate, motive dominante din opera fiecărui dintre scriitorii noștri clasici și moderni. Este o expoziție unică, o prezentare pe planuri mari în care predomină cultul trecutului pios și al sufletului mistic al neamului, caracterizat prin ciobanul cu miorița pe umeri într-o unitate impresionantă”, cf. „Universul”, 61, nr. 37 7 februarie 1944, p. 6.

¹⁹ „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 4/aprilie 1944, p. 233.

²⁰ „Universul”, 61, nr. 45 15 februarie 1944, p. 3.

²¹ Cf. „Rampa”, IV, nr. 117 5 martie 1944, p. 4.

²² Decedat la 6 februarie 1944, cf. „Universul”, 61, nr. 41/11 februarie 1944, p. 9.

²³ Vezi articolul *Pictorul Lucian Grigorescu* de D. Ciurezu, în „Rampa”, IV, nr. 119/19 martie 1944, p. 1.

²⁴ Cf. *Portretul la Asociația Arta* de profesorul Oprescu, în „Universul”, 61, nr. 70/11 martie 1944, p. 3. Pentru același subiect vezi și contribuțiile aceluiași autor, ibidem, nr. 66/7 martie 1944, p. 3; nr. 67/8 martie 1944, p. 3; nr. 68/9 martie 1944, p. 3 și nr. 69/10 martie 1944, p. 7.

tal și temperamental, cunoscutul exeget se simte legat de generația vârstnică — cu unii dintre reprezentanții acesteia fiind contemporan ca aspirații și durată de viață — și îndeosebi de Eustațiu Stoenescu, „portretistul de temperament”. Între 28 martie și 19 aprilie 1944 are loc — în localul de la Dalles — cea de-a 44 expoziție a grupării *Tinerimea Artistică*²⁵. Minunat exemplu de continuitate și consecvență creatoare a veteranului grup artistic, mesajul recepționat în anul de grație 1944 nu este de natură să-i satisfacă nici pe cei mai înfocați suporteri ai acestuia. Rutina, dese completări de personal și presiunea psihologică a războiului ce se ducea în apropierea granițelor României și-au pus amprenta asupra exercițiului de admirație pe care ni-l propuneau anual societarii sus-amintitei grupări.

Câmpul manifestărilor individuale este dominat de trei artiști. Lucia Demetriade-Bălăcescu este axată pe peisaj în ceea ce prezintă publicului spectător — din 12 martie 1944 — la sala Ministerului Propagandei din strada Vienei nr. 8. Cele aproximativ 50 de lucrări, inspirate de periplurile argeșene și din orașul Mangalia, își găsesc un competent cronicar în persoana profesorului Oprescu²⁶. În aceeași sală și axat pe o tematică similară se produce Paul Miracovici. Chiar dacă comentatorul „Revistei Fundațiilor Regale” se arată neașteptat de dur cu el²⁷, considerăm că gușele artistului merită toată considerația noastră. Același omniprezent Oprescu — care-și serba cu acel prilej 12 ani de colaborare neîntreruptă la „Universul” — se arată mai conciliant și dornic să pătrundă în intimitatea actului creator al unui pictor la care te surprinde „acea inclinare spre gingaș și tandru, care deopotrivă apare, atât în alegerea subiectelor, cât și în cea a tonurilor.”²⁸ Ultimul reprezentant al triadei creatorilor de vârf ai lunii martie este B’Arg (Ion Bărbulescu). Cele aproape 100 de lucrări expuse în galeria ziarului „Universul” sunt executate în tehnici diferite și dezvăluie un suflet sensibil, atașat unei lumi umile pe care ne-o dezvăluie cu sinceritate, fără ostentație sau apel inutil la vulgarizare²⁹.

Lumea pare a fi extrem de eficace protejată împotriva unui război ce se derula cu toată înverșunarea la mai puțin de 1 000 de km distanță. Bucureștiul continua să-și desfășoare activitatea după un orar precis și uniform. Instituțiile de cultură, ministerele, întreaga societate, funcționau în condiții de relativă siguranță. Criza alimentară, cea ideologică și cea morală erau încă departe de a se declanșa. Chiar dacă viața își urma cursul ei firesc, urmele îndoielii încep să-și facă apariția. Pentru cei ce obișnuiau să citească cu atenție întreg conținutul presei ele apar punctate sub forma unor mici anunțuri. În ciuda atmosferei de calm aparent și a comunicatelor de front liniștitoare — ce preamăreau vitejia străbună a românilor și victoriile defensive ale germanilor — cei prevăzători erau întăriți în credința lor de un mic anunț inserat în paginile cotidianului „Curentul” la 1 martie 1944: „Nu lăsa pe mâine

²⁵ „Curentul”, XVI, nr. 5786/26 martie 1944, p. 2.

²⁶ „Universul”, 61, nr. 76/17 martie 1944, p. 3.

²⁷ „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 4/aprilie 1944, p. 233.

²⁸ „Universul”, 61, nr. 62/3 martie 1944, p. 3.

²⁹ „...calitatea mare a artistului este de a evita întotdeauna banalitatea sau vulgaritatea. Știe să păstreze măsura și să ne înfățișeze sufletul acelei lumi umile, cu sentiment”, cf. „Curentul”, XVI, nr. 5780/20 martie 1944, p. 2.

c-ea ce poți face azi; evacuează-te din vreme, să nu regreti mai târziu”³⁰. Gospodarul este pus serios pe gânduri de un alt enunț — găzduit în paginile „Universului” și anume: „Pe tot timpul stării de război să avem pregătit în casă rezerve de apă și hrană rece pentru 2—3 zile”³¹. În 23 martie înregistrăm o situație paradoxală — pe prima pagină a ziarului „Curentul” este inserată o fotografie de front care explicitează că: „Încercările de atac bolșevice se prăbușesc în fața focului armelor automate române”³², pentru ca în interiorul cuprinsului paginii 3 să găsim un desen explicativ cu ceea ce trebuie să faci în cazul unui atac aerian!³³ Încep lipsurile — întâi zahărul, apoi alimentele . . . Se înmulțesc explicațiile privitoare la atacurile aeriene și la utilizarea stingătorului „Fenomen” pentru apărarea pasivă³⁴. La începutul lunii aprilie înregistrăm primele indicații privitoare la camuflaj³⁵ și, la puțin timp după aceea, primul raid asupra Ploieștiului³⁶. Cu moartea naturală a pictorului Octav Băncilă ia sfârșit prima fază plastică a anului 1944³⁷.

II. LARGO

Această a doua diviziune a anului plastic 1944 acoperă un spațiu temporal ce se întinde din prima jumătate a lunii aprilie și până la debutul lunii octombrie. Ceea ce caracterizează amintita perioadă este limitarea extrem de drastică a peisajului expozițional, în paralel cu agravarea eforturilor de război, ce culminează cu actul de la 23 August și „schimbarea” partenerului militar. Pe fundalul canonadei înregistrate pe frontul moldovean și a atacurilor aeriene din Valca Prahovei se înserează, timid la început — apoi din ce în ce mai puternic până devine tema predominantă, modelul „aliatului” sovietic ce va deborda în spațiul cultural românesc din sfârșitul lui septembrie 1944. Glorioasa semnare a armistițiului de pace cu Națiunile Unite va da, într-un fel, semnalul începerii unei intense campanii de presă pro sovietice care nu avea cum să ocolească sectorul artistic al fostului dușman ce trebuia reeducat după alte canoane decât cele al fostei democrații burgheze.

„De mai mult de 40 de zile manifestările artistice ne lipsesc”³⁸ constata — cu dreptate — cronicarul plastic al cotidianului „Curentul” în momentul vernisării Salonului Oficial de pictură și sculptură. Situația militară a țării se agravase extrem de mult până la debutul celei de a treia decade a lunii mai, se înmulțiseră raidurile aeriene ale aliaților, precum și apelurile la păstrarea calmului și la folosirea adăposturilor. Problemele alimentare încep să se resimtă și — în ciuda aparenței de stabilitate a vieții cotidiene descifrabilă în derularea serbărilor, a spectacolelor de teatru, muzică și cinema — paginile cotidiene acordă tot mai mult spațiu comunicatelor militare, politicii externe și necroloagelor de la mica publicitate. Într-o atare

³⁰ „Curentul”, XVI, nr. 5761/1 martie 1944, p. 2.

³¹ „Universul”, 61, nr. 67/8 martie 1944, p. 3.

³² „Curentul”, XVI, nr. 5783/23 martie 1944, p. 1.

³³ Ibidem, p. 3.

³⁴ Ibidem, nr. 5787/27 martie 1944, p. 5.

³⁵ Ibidem, nr. 5793/2 aprilie 1944, p. 1.

³⁶ „Universul”, 61, nr. 100/10 aprilie 1944, p. 3.

³⁷ Ibidem, nr. 96/6 aprilie 1944, p. 3.

³⁸ „Curentul”, XVI, nr. 5839/20 mai 1944, p. 2.

stare specială, când spiritele erau suficient de bulversate pentru a mai putea gusta plăcerile conținute de mesajul unei opere plastice, organizarea și desfășurarea celei mai mari manifestări anuale a artei românești era o mare aventură. Vernisajul Salonului Oficial a avut loc la 20 mai, în prezența viceprimarului Mihai Antonescu, a Ministrului Culturii Naționale și a Cultelor Ion Petrovici și a altor personalități ale vieții noastre artistice³⁹. Luând cuvântul cu acest prilej, ministrul de resort — care îndeplinea și atribuția de președinte al juriului Salonului Oficial — spunea printre altele: «... În momentul de față suntem bombardați de sus în numele unei civilizații „înalte” și am crezut că e bine să răspundem, între altele, cu mărturiile unei culturi mai modeste, dar de veche modă românească. În afară de aceasta, cred că cel mai bun mijloc de a învinge grijile este de a nu te gândi în mod constant la ele ...»⁴⁰. Într-un mod similar se pronunță sculptorul Ion Jalea, directorul compartimentului Arte din amintitul minister și membru-marcant al juriului, al cărui discurs remarcă prestația grupului de refugiați moldoveni⁴¹. Trecând acum la analiza propriu-zisă a prestației plasticienilor la acest moment de vârf al anului artistic, vom face câteva considerații interesante bazându-ne — cum e și firesc — pe ecurile destul de puține și de contradictorii conținute în presa vremii. Din capul locului, se cuvine să remarcăm — precum a făcut-o și Petru Comarnescu⁴² — cvasiabsența marilor nume ale domeniului de referință. Excepție făcând de prezența pictorilor Rodica Maniu⁴³, Dimitrie Ghiță⁴⁴ și a veteranului Artur Verona, respectiv a sculptorilor Ion Jalea și Corneliu Medrea, Salonul Oficial este dominat de tineret. Părerile privind prestația acestora sunt împărțite. Astfel, Petre Comarnescu considera că aveam de-a face cu „un salon viu, plin de elan și căutări, chiar dacă adesea începătorii imită prea vădit pe maeștrii contemporani, mai ales pe Petrașcu, Tonitza și Lucian Grigorescu”⁴⁵. Reflecțiile profesorului Oprescu — adevărată eminență cenușie a domeniului exegetic — sunt mult mai reținute și evident mai critice la adresa expozanților. Constatând că: «Am trecut de la o perioadă în care pictura se vindea „ca pâinea caldă”, poate nu atât de dragul artei cât de nevoia de a face un plasament convenabil, la una în care mai nimeni nu se mai gândește la ea», deci pe acest fond de criză a societății „ca mai întotdeauna la noi, comisia s-a arătat prea indulgentă”. Rândurile ce urmează din cadrul cronicii au avut darul să nemulțumească așteptările multora dintre creatorii prezenți pe simzele sălii Dalles, deoarece criticul constată că se expune „Artă de războiu, evident, adică lipsită de calități elementare, la unii dintre expozanți” și „eternele glastre cu flori, ori cele trei mere pe farfurie, cari pot fi interesante când sunt pictate de Cézanne” dar care devin „de o banalitate adormitoare, atunci când nu sunt decât de forța unei domnișoare de pension”⁴⁶. Mesajul

³⁹ Ibidem, nr. 5841/22 mai 1944, p. 2.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 6/iunie 1944, p. 711.

⁴³ Care expune două lucrări: *Flori* (nr. 153 în catalogul expoziției) și *Peisagiu* (154), cf. informațiilor de la p. 21.

⁴⁴ Care a făcut parte din juriul Salonului Oficial și a expus un *Portret* cu nr. 111 în catalog, cf. p. 18.

⁴⁵ „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 6/iunie 1944, p. 712.

⁴⁶ „Universul”, 61, nr. 139/22 mai 1944, p. 3.

critic al cronicilor ulterioare este conceput dihotomic — pe de o parte evidențiată, din rândul cărora reținem numele lui Al. Ciucurencu, Eugen Drăguțescu, Gheorghe Vânătoru, Ion Jalea și Corneliu Themeli, pe de altă dezastrăgările produse de operele lui Aurel Ciupe⁴⁷, Horia Damian, Al. Istrati, Ion Musceleanu și Ion Vlasiu⁴⁸. Misogin, marele comentator al fenomenului plastic remarcă — nu fără o ușoară ironie — mare afluență a artistelor la această competiție națională, deși pentru a proba o anumită diplomație scrie elogios despre piesele expuse de Nora Steriadi, Merica Râmnicăeanu și Adina-Paula Moscu-Melinte⁴⁹. M. Paciurea, comentatorul cotidianului „Curentul”, are opinii convergente — până la un punct — cu acelea enunțate de Opreșcu. Comparând manifestarea prezentă cu cea de anul anterior, socotită evident mult inferioară, cronicarul precizează: „mărturisim că s-a observat acum o alegere a lucrărilor după criterii mai serioase”. În ciuda acestui plus calitativ, M. Paciurea nu-și poate reține mirarea — pe care i-o împărtășim intrutotul — atunci când încearcă să pătrundă în intimitatea mentală a juriului: „Nu putem totuși să înțelegem care au fost criteriile după care s-au decernat premiile. Dar, în împrejurările actuale, împărțirea premiilor nu prezintă un prea mare interes”⁵⁰. Avem impresia că și-a oferit singur un răspuns plauzibil, care din păcate a funcționat și în alte condiții decât cele de război . . . Mulțumirea că nu s-a renunțat la Salonul Oficial care „reprezintă un efort în plus pentru a împiedica șomajul vieții noastre spirituale”⁵¹, îl obliga pe exeget să opereze — și el — delimitări stricte între artiștii agreați, din rândul cărora se pot cita numele Rodicăi Maniu, al lui Ciucurencu, Drăguțescu, Mariana Petrașcu-Riegler, Baba și Sirarpy Torosian⁵². Criteriile de evaluare sunt subiective, dar măcar M. Paciurea pare a nu avea deziluzii referitoare la artiștii expozanți . . . Din discursul pe care ni-l propune reținem un alt element important, și anume pe acela legat de impactul direct al Salonului Oficial asupra publicului bucureștean: „Constatăm cu bucurie că salonul este frecventat ca în zilele bune. Nu din lipsă de distracții, ci din nevoia resimțită sincer de un public al cărui interes pentru artă se accentuase în anii de război în cari teatrele și expozițiile de pictură s-au oferit cu dărnicie tuturor curiozităților. Am avut poate prea multe teatre și prea multe expoziții — pentru toate gusturile — ca un fel de consolare pentru asprele vremi cărora <le> suntem supuși”⁵³.

⁴⁷ „. . . Ciupe, în ambele lucrări dă impresia că s-a oprit la drumul jumătate și că nici una n-ar fi terminată, mai ales portretul”; în „Universul”, 61, nr. 141/24 mai 1944, p. 3.

⁴⁸ Ibidem, nr. 152/4 iunie 1944, p. 3.

⁴⁹ Ibidem, nr. 149/1 iunie 1944, p. 3.

⁵⁰ „Curentul”, XVI, nr. 5850/31 mai 1944, p. 2. Privitor la recompensele oferite la ediția din 1944 a Salonului Oficial vezi informații utile în aceeași sursă, nr. 5848/29 mai 1944, p. 2. Au fost achiziționate lucrări ale pictorilor: Octav Angheluță, Dan Băjenaru, Mihai Cărmăruț, Jean Cheller, Miron Constantinescu, I. Dan, Aurel Diaconescu, Petru Hârtopeanu, Eugenia Iftode, Ionescu-Sin, Al. Istrati, Ion Musceleanu, Traian Tănăsescu, Aura Tatonirescu, Gheorghe Vânătoru, Maria Vicol, Anatol Vulpe, Ștefan Zănea, Frumuzache Bărcă și ale sculptorilor G. D. Anghel, Gheorghe Dimitriu-Bărlad și Cristea Grosu. Premiile Fundației SIMU au fost atribuite pictorilor Petre Suțianu, Nicoale Furduescu și Virginia Raduslăvescu, respectiv sculptorilor Ion Jiga, Ion Dohatcu și Ruta Pascali. Premiile Municipiului București au revenit pictorilor Vladimir Frimu, Vasile Dobrian, Ilie Marinescu, Magda Nistor și Luciei Narcis, respectiv sculptorului Ștefan Băeșan.

⁵¹ Ibidem, nr. 5850/31 mai 1944, p. 2.

⁵² Ibidem, nr. 5852/2 iunie 1944, p. 2.

⁵³ Ibidem, nr. 5850/31 mai 1944, p. 2.

În cele 359 de lucrări expuse se vădește o clară continuitate tematică din cadrul căreia rapelul la militantismul ideologic este aproape exclus. Există însă și unele excepții, care se referă explicit la susținerea efortului de război pe frontul sovietic. Semnificative — din această perspectivă — ni se par pictura lui Traian Biltiu-Dăncuș intitulată *Chemare peste veacuri*⁵⁴ și sculptura lui Constantin Baraschi cu titlul metaforic *Omul cu spada*⁵⁵. Ambele conțin îndemnul la rezistență în fața înaintării implacabile a dușmanului — prima prin apelul la exemplul înaintașilor, cea de a doua prin referirea la benevolența divinității intrupate într-un arhanghel victorios. Cu atât mai mult putem găsi interesantă evoluția ulterioară a sculptorului care s-a raliat realismului socialist ... Pe o linie de respect față de înaltele autorități ale momentului — situație care nu este singulară și va fi exploatată și de viitoarea „democrație” socialistă — se plasează producția sculptorului Mihail Onofrei dedicată Marelui Măreșalului Antonescu⁵⁶. Trebuie să fim de acord cu cele afirmate de M. Paciurea atunci când se referă la supremația portretisticii⁵⁷ în cadrul Salonului Oficial al anului 1944 — cu completarea că acest lucru este evident și posedă calități deosebite în cazul sculpturii. Oameni de cultură ai vremii, precum pictorii Ștefan Popescu, Artur Verona și Al. Țipoia, scriitorii Victor Ion Popa și George Mihail Zamfirescu⁵⁸, sunt imortalizați — cu rezultate edificatoare — de către sculptorii prezenți în cadrul manifestării. În ciuda opiniei evazive, referitor la prestația globală a sculptorilor, pe care și-o exprimă profesorul Oprescu într-o cronică a Salonului Oficial, și a veritabilelor acuzații pe care i le aduce lui Ion Vlasiu⁵⁹, considerăm că cele mai bune exponate aparțin tocmai domeniului sculptural. În primul rând este vorba despre excepționalul bust al lui *Michelangelo* dăltuit de Corneliu Medrea⁶⁰, respectiv tocmai de cele trei capete ale conducătorilor răscoalei din 1784⁶¹ plasate actualmente în fața intrării Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva. Părerea personală este aceea că maestrul Medrea ar fi meritat cu prisosință — dacă s-ar fi decernat în anul 1944 — Marele Premiu al Salonului Oficial pentru studiul său de o deosebită pătrundere psihologică a personajului portretizat. Oricum, artistului i se va face dreptate un an mai târziu ... Travaaliul interpretativ depus de Ion Vlasiu — care avea să se concretizeze peste ani în monumentul dedicat celor trei eroi ai națiunii amplasat în Cluj — ne convinge, odată în plus, asupra calităților sale de plastician. Distingem, pe de altă parte, deosebita sensibilitate a artistului la permanențele vieții rurale învăluită într-o aură legendară și la oferta generoasă a istoriei naționale.

În prelungirea derulării Salonului Oficial, asistăm la decernarea premiilor naționale pentru arhitectură și proză ale anului 1944. Juriul întrunit la începutul lunii iunie — din a cărui componență făceau parte distinse per-

⁵⁴ Nr. 37 în catalogul expoziției, p. 13.

⁵⁵ Nr. 298 în catalogul expoziției, p. 33.

⁵⁶ Nr. 337 în catalogul expoziției, p. 36.

⁵⁷ „Curentul”, XVI, nr. 5856/6 iunie 1944, p. 2.

⁵⁸ Ion Jalea, poziția nr. 326 — *Bustul d-lui St. P.* (p. 35); Corneliu Themeli, poziția nr. 352. — *Portretul Pictorului Verona* (p. 38); Ion Jiga, poziția nr. 329 — *Portretul pictorului Țipoia* (p. 36); Felicia-Florica Hociung, poziția nr. 319 — *Bust, Victor Ion Popa*, și nr. 320 — *Cap. George Mihail Zamfirescu* (p. 35).

⁵⁹ „Universul”, 61, nr. 152/4 iunie 1944, p. 3.

⁶⁰ Poziția nr. 331, p. 36.

⁶¹ Pozițiile nr. 357—359, p. 38.

sonalități ale vieții noastre artistice⁶² — socotește că cel mai îndreptățit slujitor al domeniului pentru dobândirea respectivei distincții este arhitectul Petre P. Antonescu. Adevărat act de reparație morală, premiul obținut de prestigiosul reprezentant al școlii naționale de profil vine să încununeze o carieră exemplară.

Am insistat atât de mult asupra Salonului Oficial de pictură și sculptură nu numai din pricina importanței sale deosebite în peisajul artistic românesc, cât mai ales și pentru că mișcarea expozițională individuală a lunilor de vară este cvasiinexistentă. În condițiile declanșării crizei definitive a coaliției aliaților Germaniei după debarcarea din Normandia, interesul populației s-a concentrat exclusiv asupra războiului — travaliul plasticienilor fiind practic nulificat. Singurele informații ce conțin germenele unui minim travaliu artistic sunt cele referitoare la mediul moldovean. În 16 iunie se organizează examenele de admitere la Academia de Arte Frumoase ieșene aflată în retragere, cu sediul la Făget, jud. Severin!⁶³ Avem, în acest fel, o confirmare a exodului plasticienilor moldoveni — început deja în preajma Salonului Oficial. Tot cu referire la inițiativele aceluiași artiști, putem semnala un anunț privind Salonul Oficial al Moldovei — la debutul lunii august 1944⁶⁴ — fără nici un comentariu sau revenire ulterioară la acest subiect ... Vara acestui an este neprielnică plasticienilor și dintr-un alt punct de vedere, fiindcă doi dintre ei Pavel Hoiescu⁶⁵ — o tânără speranță a genului — și Geta Holban-Peters⁶⁶ vor trece în neființă.

Pe parcursul lunii august se înmulțesc apelurile la dotarea armatei române⁶⁷ și indicațiile pentru apărarea pasivă a orașelor. Dacă bombardamentele aliate asupra Ploieștiului din 19 august prevestesc schimbarea ce se va efectua în destinul războiului și a vieții de zi cu zi a românilor — cu toată rezistența eroică a trupelor noastre din regiunea Tiraspol, Tighina și Iași.⁶⁸ — informațiile cu oarecare conținut de specialitate ce apar în jurul datei fatidice nu lasă se se întrevadă nimic din ceea ce avea să vină. *Renașterea artei noastre religioase* îl preocupa pe G. Lungulescu în 20 august 1944⁶⁹, în timp ce protipendada și refugiații ardeleni se reculeg în fața monumentului funerar al poetului George Coșbuc, vernisat la cimitirul Bellu⁷⁰. Să fie acesta praznicul vechiului mod de a concepe și aprecia arta plastică? Anii ce vor urma par a ne da dreptate în ceea ce privește valabilitatea predicțională a respectivei afirmații.

La pragul dintre vechea și noua Românie, dintre vechiul dușman și noul aliat, se produce un foarte interesant fenomen de reconvertire mentală. Cotidianul „Curentul” — care va succomba imediat după importante schimbări de optică — înregistrează cu minuție glisarea planurilor. În numărul

⁶² Comisia pentru arhitectură era formată din: arh. Enescu, arh. Iotzu, arh. Nenculescu, arh. Ursescu-Galați, pictorii Jean Al. Steriadi, Camil Ressu și Marius Bunescu, sculptorii Ion Jalea și Mihail Onofrei, cf. „Curentul”, XVI, nr. 5856/6 iunie 1944, p. 2.

⁶³ Ibidem, nr. 5867/17 iunie 1944, p. 5.

⁶⁴ Ibidem, nr. 5917/6 august 1944, p. 2.

⁶⁵ „Universul”, 61, nr. 100/12 iunie 1944, p. 3.

⁶⁶ Ibidem, nr. 234/25 august 1944, p. 2.

⁶⁷ Vezi afișele cu titlul *Dați rufărie pentru ostași* din „Universul”, 61, nr. 223/14 august 1944, p. 1 și 231/22 august 1944, p. 1.

⁶⁸ Cf. „Curentul”, XVI, nr. 5934/23 august 1944, p. 1.

⁶⁹ „Universul”, 61, nr. 229/20 august 1944, p. 2.

⁷⁰ Ibidem, nr. 231/22 august 1944, p. 3 și 232/23 august 1944, p. 3.

pe 23 august este admirată rezistența înverșunată din Moldova și Basarabia, pentru ca peste două zile să se titreze pe prima pagină — cu tot fastul cunoscut — „România a încetat războiul cu Națiunile Unite și a ieșit din alianța cu Puterile Axei”⁷¹. Firesc, pentru un stat democrat, apar fotografiile șefului politic al acestuia — în cazul de față regele Mihai — și ale principalilor oameni politici ai momentului, conducători ai partidelor importante din România: Iuliu Maniu, Dinu Brătianu și C. Titel-Petrescu. În puținele numere apărute până la desființarea definitivă, Ion Vinea se dovedește extrem de activ cu referire la elaborarea editorialelor. Consacrând agresiunea Germaniei⁷² care ne-a târât în aventura de pe frontul de Răsărit, el ne vorbește cu multă bunăvoință despre dușmanii deveniți aliați și ne îndeamnă să privim cu optimism spre viitoarea biruință⁷³. Oportunism politic sau convingere că astfel se salvează aparențele și se va putea îndulci modul de tratație în noua etapă a războiului în care intrăm? Este de datoria analiștilor domeniului să ne clarifice, noi ne limităm să semnalăm existența cazului — care nu ne îndoim nu va fi singular în epocă... Pentru liniștea cetățenilor adânc marcați de precipitarea evenimentelor, noua echipă redacțională se grăbește să facă pe placul noului „aliat” ce ocupase deja jumătate din teritoriul ciuntit al României de atunci și titrează pe pagina întâi: *Ostașii sovietici vin în țară ca prieteni*⁷⁴. Grea misiune după trei ani de război împotriva mării vecine răsăritene...

Trebuie să admitem că în aceste condiții complexe nimeni nu mai putea să se gândească la destinul artei plastice naționale. Era nevoie de un timp de acomodare cu noua situație politico-militară a țării, se cerea verificată bunăvoința sovieticilor. Bubuitul tunurilor marchează finalul acestei secvențe a interogației faptului plastic din anul 1944.

III. ALLEGRO

Bombardamentul de pedepsire la care au supus Capitala foștii aliați, imediat după 23 August, a îndoliat profund și plastica românească. Distrugerea Muzeului Kalinderu, a locuințelor marilor colecționari care au fost avocatul Lazăr Munteanu și scriitorul Victor Eftimiu, a colecției Braun, au făcut să dispară opere de o valoare inestimabilă — semnate de artiștii de marcă precum Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu, Ștefan Luchian, Theodor Pallady, Gheorghe Petrașcu, Iosif Iser, Camil Ressu, Jean Al. Steriadi și Nicolae Dărăscu⁷⁵.

În calitatea sa oficială de director al Muzeului Toma Stelian, profesorul Oprescu se arată preocupat de soarta muzeelor și colecțiilor care „sunt mărturia nu numai a unei forme a gustului celor ce au constituit colecția, într-un anumit timp, dar pot sugera și atmosfera în care i-a plăcut să trăiască unei părți din aristocrația noastră”⁷⁶. Vorbind despre donația dr. C.

⁷¹ „Curentul”, XVI, nr. 5936/25 august 1944, p. 1.

⁷² Ibidem, nr. 5937/27 august 1944, p. 1.

⁷³ Ibidem, nr. 5938/28 august 1944, p. 1.

⁷⁴ Ibidem, nr. 5939/29 august 1944, p. 1.

⁷⁵ *Germanii de la noi și „Cultura”* de G. Oprescu, în „Universul”, 61, nr. 252/13 septembrie 1944, p. 3.

⁷⁶ *Contribuția amatorilor la averea muzeelor noastre*, în ibidem, nr. 273/4 octombrie 1944, p. 3.

Vasilescu-Popescu și legatele N. Petrașcu și Sabina Cantacuzino, odată cu anunțul redeschiderii Muzeului Toma Stelian la debutul lunii octombrie, el oferă și un veritabil model ce va fi fructificat — pe durata lunii decembrie — de echipa redacțională a ziarului „Scânteia”⁷⁷. Pătrunderea modelului sovietic în cultura noastră pe durata toamnei anului 1944 se sprijină — în principal — pe efortul depus de trupele muzicale din ansamblurile Armatei Roșii și pe mesajul cinematografic. Fenomenul de inserție plastică a fost ceva mai lent, dar asta nu a însemnat că nu s-a realizat la fel de temeinic...

*Un spirit nou*⁷⁸ se intitulează — semnificativ — articolul lui Stere Popescu din nou înființata gazetă săptămânală „Democrația”. Tonul acestei publicații independente, puse sub conducerea lui Anton Dumitriu, va fi echilibrat — în condițiile în care producțiile propagandistice ale Partidului Comunist vor degenera într-o veritabilă „vânătoare de vrăjitoare” colaboraționiste și legionare. Idealul social-democrat este atent formulat pentru sectorul plastic: „... Arta ar trebui acum să-și aroge rolul suprem de diriguitoare, de școală care să conducă primii pași ai poporului înspre frumosul plastic”. Altă idee generoasă, ce se poate desprinde din lectura articolului, este aceea a egalității de șanse în privința expunerii — plasticienii evrei fiind readuși pe simezele țării după abrogarea legii rasiale de către ministeriatul lui Lucrețiu Pătrășcanu.

Luna septembrie devine — prin forța împrejurărilor — o perioadă propice reorganizărilor în domeniul plasticii. În 9 septembrie 1944 are loc reorganizarea Colegiului Arhitecților — președintele grupului de inițiativă fiind prof. arh. Nenciulescu, iar secretari arhitecții P. Macovei și Gheorghe Petrașcu, respectiv fiul pictorului⁷⁹. La sediul Uniunii Patrioților din strada Bibescu Vodă nr. 10 se constituie un grup de inițiativă care-și dorește să asaneze câmpul plasticii autohtone de toate rămășițele vechiului regim. Dintre semnatarii manifestului elaborat cu acest prilej reținem numele lui Marius Bunescu — un social-democrat convins — Zoe Băicoianu, Boris Caragea și M. H. Maxy — ce vor ocupa poziții de conducere în viitoarea Asociație comunistă a plasticienilor — Ligia Macovei și Alexandru Ciucurencu. Manifestul, citit de Maxy, protestează împotriva împărțirii mișcării artistice în trei categorii: „Corpul artiștilor plastici”, „Sindicatul Artelor Frumoase” și cvreii — ca și categorie marginală, fără drept de a-și exercita profesia — propunând constituirea „tuturor artiștilor pictori, sculptori, gravori și desenatori, într-o singură asociație pe baze democratice și sub conducerea unei comisii interimare, propusă de însăși <sic!> artiștii plastici”⁸⁰. Modelul unic de organizare sindicală se va impune la câțiva ani distanță și va marca, într-un mod ce oferă suficiente similitudini cu dictatura politică a clasei muncitoare, existența unor generații întregi de creatori. Limbajul uzitat este de o duritate ce prevestește viitoarele lupte și victorii ideologice ale democrației populare. Nu insistăm în analiza noastră asupra lui pentru că îl oferim integral într-o anexă a studiului de față.

⁷⁷ Articolele publicate în „Scânteia” sunt: *Situația muzeelor din Capitală*, I, nr. 74/4 decembrie 1944, p. 2; *Muzeul Național de Antichități are nevoie de un local spațios*, nr. 79/9 decembrie 1944, p. 2; *Muzeele pentru muncitori sunt închise*, nr. 80/10 decembrie 1944, p. 2; *Concluzii la ancheta noastră despre muzee*, nr. 89/19 decembrie 1944, p. 2.

⁷⁸ „Democrația”, I, nr. 1/8 octombrie 1944, p. 6.

⁷⁹ „România Liberă”, II, nr. 34/18 septembrie 1944, p. 7.

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 47/1 octombrie 1944, p. 6.

Violenta campanie de presă dusă de periodicele dirijate de Partidul Comunist împotriva elementelor considerate colaboraționiste — deci indezirabile — se declanșează la debutul lunii octombrie și va cunoaște o intensificare permanentă spre finele anului. În paralel cu îndelung ceruta epurație⁸¹ se desfășoară penetrația ideologică sovietică ce cuprinde articole preluate după autori proveniți din marea țară vecină sau care se referă la mărețele realizări ale artiștilor de aici. Debutul este făcut de același Stere Popescu care atacă subiectul prin învăluire, discutând — într-un articol aparent nevinovat publicat în „Democrația” — despre *Pictura rusă în secolul al XIX-lea*⁸². Ștafeta este preluată de cotidianul „România Liberă” care înserează, în numărul din 19 octombrie, un articol despre studioul pictorilor militari Grecov al Armatei Roșii — întreaga acțiune fiind ocazionată de vizita a patru membri ai amintutului colectiv în București⁸³. O fază superioară o reprezintă reproducerea, în presa autohtonă din toamna anului 1944, a unor articole scrise de autori sovietici despre artiștii lor. Astfel, prestigioasa „Revistă a Fundațiilor Regale” înserează, în numărul pe luna noiembrie, un articol al lui A. Arseniev despre pictorul V. Iakovlev⁸⁴. La rândul ei „Scânteia” — oficiul Partidului Comunist — le prilejuiește cititorilor ei bucuria întâlnirii cu un mare pictor rus, este vorba despre Ilia Efimovici Repin, prin intermediul articolului comemorativ scris de S. Gherasimov⁸⁵.

Marile linii de evoluție ce se întrevăd din discursul exegetic la finele anului 1944 par a fi aceea a picturii murale — după cum reiese dintr-o cronică a arhitectului G. M. Cantacuzino⁸⁶ — și a artei cu mesaj, de inspirație sovietică. În această atmosferă destul de contradictorie, de început a unei reale lupte pentru impunerea propriei poziții programatice, se înscriu expozițiile Magdalenei Rădulescu, a lui W. Siegfried și George Voinescu. Ceea ce marchează evoluția demersului artistic după 23 august sunt, în primul rând, diferențele esențiale în privința modului de interpretare a mesajului plastic între critica tradițională — atașată unor constante metodologice interbelice — și cea angajată, proletarizantă — ce va conduce la aberațiile dogmatice din deceniul următor.

Vernisată în data de 22 octombrie 1944 la galeriile *Căminul Artei*, cea de-a doua expoziție din acest an a Magdalenei Rădulescu suscită luări de poziție contradictorii. Pe de o parte i se recunosc calitățile de subtilă coloristă, siguranța desenului și debordanța imaginativă, pe de alta i se reproșează direct și violent lipsa de implicare socială, neutralitatea demersului într-o lume bulversată de tragedia războiului. G. M. Cantacuzino⁸⁷ și N. Argintescu-Amza⁸⁸ se concentrează asupra unei analize sistematice a travaliului artistic, făcând dese trimiteri la evoluția în timp a actului creator al autoarei expoziției, la văditele influențe pe care le-a receptat și transgresat, fără să

⁸¹ Vezi spre comparație articolul *Epurația scriitorilor* din „Scânteia”, I, nr. 39/30 octombrie 1944, p. 2.

⁸² „Democrația”, I, nr. 2/15 octombrie 1944, p. 6.

⁸³ „România Liberă”, II, nr. 65/19 octombrie 1944, p. 4.

⁸⁴ „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 11/noiembrie 1944, p. 448—450.

⁸⁵ *Un mare pictor rus : Ilia Efimovici Repin*, în „Scânteia”, I, nr. 69/29 noiembrie 1944, p. 2.

⁸⁶ „Viața Românească”, XXXVI, serie nouă, nr. 1/noiembrie 1944, p. 89—90.

⁸⁷ Ibidem, nr. 2/decembrie 1944, p. 106.

⁸⁸ „Democrația”, I, nr. 4/29 octombrie 1944, p. 6.

ocolească în cronicile lor și capitolul scăderilor inerente unui gest subiectiv prin esența lui. Obişnuiți cu această metodă de lucru și cu limbajul adecvat, urban, al demersului exegetic, am fost extrem de surprinși de violența cronicarei improvizate a ziarului „Scânteia”. Așa zisa analiză pe care încearcă să o facă expoziției se transformă, în fapt, într-un rechizitoriu la adresa non-combatului practicat de artiștii burghezi. În condițiile conflagrației mondiale — și am adăuga noi ale exemplului atât de incitat al plasticienilor sovietici — este inadmisibil să ne limităm la aceleași teme rezolute, la aceeași manieră caducă de interpretare a realității într-un dezmăț de linii și culori incoerente. Tonul justițiar al intervenției se acutizează în finalul pretensei cronici plastice, ajungând la paroxism atunci când face elogiul forței creatoare a poporului care va mătura din cale putreziciunea coruptei lumi burgheze: „E o forță destructivă a tot ce e putred, ostil lumii noi, demne și fericite, ce o clădește cu atâtea jertfe lumea celor trudiți! Nu! Lătratul hienelor, nici agitațiile sterpe ale acestor pigmei, nu vor opri mersul lumii...”⁸⁹. În condiții normale — deci într-o lume normală — aceste rânduri n-ar fi apărut sau ar fi reprezentat un motiv suficient pentru o acțiune judiciară. Dar nimic din toate astea...

Un alt exemplu relevant este cel al expoziției pictorului scenograf W. Siegfried. Pictor de atmosferă poetizată și decorativă⁹⁰ — cum îl definește scurta cronică din „Revista Fundațiilor Regale” — își concentrează atenția asupra interioarelor vieții umane. Cronica lui Argintescu-Amza este destul de alambicată, terminologic și ca elemente de comparație, atunci când stabilește cu fermitate că: „... elementul predominant este un amestec de virtuozitate tehnică, reverie senzuală meridională cu obsesii sudice, stranii — gen El Greco —, cu o îndrăzneală controlată, reținută, spontaneitate și reflecție laolaltă, elan felin și cerebralitate”⁹¹. O analiză echilibrată îi face G. M. Cantacuzino, care se interesează strictamente de posibilitățile sale creatoare. Stabilindu-i ca notă dominantă, sub care evoluează întreaga expoziție, nostalgia și apreciind cu deosebire peisajele evocatoare, cronicarul glosează după cum urmează: „... este un pictor cultivat, sensibil și senti-

⁸⁹ „Stau uluită în fața tablourilor înșirate. Unde mă aflu? Mă găsesc oare în România, țara noastră atât de chinuită, ce abia a ieșit din măcelul rușinos și groaznic, în care a fost târâtă, ca să i se distrugă o mare parte din populație, ca să rămână atâtea femei îndurerate, ce se zbat în mizeria cea mai neagră, ce sunt nevoite să-și vadă copiii murind de foame și de holi? ... În sfârșit dau de un aspect social. *Manifestația cu steaguri roșii*. Prima impresie: un haos de linii și culori ce dau pânzei un aspect paradoxal, în fața căruia chiar criticii cei mai indulgenți se opresc cu nedumerire, dar privind cu multă atenție, deslușești: pe primul plan un muncitor ce duce cu silă o figură de paiată îmbrăcată în roșu, câteva chipuri fără expresie în fund, sub steag — un chip fanatic. O femeie goală cu mers desmățat ... Impresia generală ce emană din acest tablou: *desmăț și decadență*. În rândurile manifestațiilor erau femei, nu goale și desmațate în sensul pitoresc, ci goale și desculțe, tremurând în ploaie și în bătaia vântului, femei necăjite, chinuite toată viața lor, femei ce și-au lăsat copii flămânzi prin case, femei ce nu odată în disperare astupaseră cu mâinile gura copiilor ce le cereau pâine. Erau femei și bărbați ce s-au revărsat ca un torent uriaș ce arde, cheamă la acte de vitejie în lupta pentru o lume nouă și dreaptă, ca o forță puternică, un moral înalt ce caracterizează poporul — *o forță creatoare*! Cei ce n-au conștiința curată în fața acestui torent puternic, se zburlesc în pielea lor de lupi, nu văd în masă decât o forță destructivă și au dreptate în felul lor! E o forță destructivă a tot ce e putred și ostil lumii noi, demne și fericite, ce o clădește cu atâtea jertfe lumea celor trudiți! Nu! Lătratul hienelor, nici agitațiile sterpe ale acestor pigmei, nu vor opri mersul lumii...” în „Scânteia”, I, nr. 61/20 noiembrie 1944, p. 2.

⁹⁰ „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 12/decembrie 1944; p. 720.

⁹¹ „Democrația”, I, nr. 7/19 noiembrie 1944, p. 6.

mental, un ilustrator al romanului său interior. Arta lui e complexă și subtilă. „E o pictură intelectuală, trecută prin laboratorul artificiiilor memoriei”⁹². Tache Soroceanu, confrate într-ale meseriei, se arată impresionat de darurile intelectuale și plastice ale lui W. Siegfried⁹³. Dar se pare că nici creația în sine, nici cronicile favorabile, nu-i sunt pe plac comentatorului anonim al ziarului „Scânteia”. Pentru ca mesajul lipsit de angajare politică al expozantului să fie corect decriptat poporului muncitor, el pedalează asupra mediului corupt, burghez, pe care-l fixează cu obstință Siegfried. Din nou interesează mai mult folosirea spațiului tipografic pentru prezentarea coordonatelor artei noi, angajate, și nu pentru analiza competentă a celui recenzat. După ce trece în revistă îndatoririle artistului ce-și pune mesajul în slujba poporului — și este foarte clar că Siegfried nu face parte din această nobilă catgorie — cronicarul revine la opera expozantului afirmând că: „Desenele d-lui Siegfried intitulate *Adăpost* sunt ușurele, superficiale”⁹⁴.

Tratamentul la care este supus caricaturistul George Voinescu diferă, radical, de cel al predecesorilor săi. În primul rând pentru că expoziția sa de la *Căminul Artei* pare a nu avea nimic decadent de exprimat, chiar din contră, iar în al doilea rând faptul că este atât de coroziv impune respectul — inclusiv publicațiilor de stânga, care vor dovedi că sunt extrem de sensibile la valențele partinice ale mesajului grafic. Autor al unui ciclu de imagini convertite într-un volum de succes, ce-l are ca erou pe un personaj savuros — intitulat *Poetul Mazăre*⁹⁵ — George Voinescu este un caricaturist desăvârșit⁹⁶, original și inventiv, beneficiar al unei inspirații și fantezii creatoare care-i îngăduie orice îndrăzneală⁹⁷.

Procesul de acțiune combativă împotriva misticismului care a grevat asupra ultimilor 15 ani în cultura națională⁹⁸ se accentuează pe durata lunilor firale ale anului 1944. Acest proces este însoțit de o recuperare a plasticienilor evrei, împiedicați de regimul antonescian să expună pe durata alianței cu Germania nazistă, care revin în paginile periodicelor în calitate de graficieni sau pe simzele sălilor de expoziție. Figurile principale sunt cele ale lui Iosif

⁹² „Viața Românească”, XXXVI, nr. 2/decembrie 1944, p. 106.

⁹³ „... E elegant, senin și spontan. Nu descrie, ci evocă ... Desen foarte potrivit pentru ilustrații ... Rar am mai întâlnit o mai sinceră exprimare ca aceea din arta d-lui Siegfried. Ea oglindește firea sa, blândă, potolită, îndrăgitoare de farmec discret, de poezie a lucrurilor, de urme ale unei vieți apuse”, în „Jurnalul de Dimineață”, VI, nr. 17/1 decembrie 1944, p. 2.

⁹⁴ „Cele 30 de tablouri trădează gust pentru culoarea prețioasă, gust pentru formă galantă și mai ales gust și dor pentru o viață confortabilă, pentru o atmosferă viciată de parfumuri, de văluri, de semitonuri, de umbre, după care să nu se vadă realitatea, de care d. Siegfried pare că fuge ... O lume coruptă, dornică de uitare, de amăgire, de vis, dornică să se reșăsească pe sine poetizată, pentru ca eventuala-i conștiință să-i fie adormită și să-i fie evitat peisajul neplăcut al muncitorului zdrențaros, al copilului cu mâna înghețată, întinsă la colț de stradă ... Arta nouă, de care omnirea are nevoie și pe care artistul e dator să i-o dea, trebuie să fie o artă directă, realistă, care să se adreseze tuturor. Artistul în slujba poporului trebuie să-și aleagă conștient subiectul din viața maselor — cu care el să se poată confunda — cu problemele ei, cu frământările ei, cu bucuriile ei. Tehnica artistului din timpurile noastre trebuie să fie simplă, realistă, cu minimum de mijloace, să exprime tot ce are de spus. Sensibilitatea lui, unită cu tehnica și cu subiectul, să se închege într-un singur tot”, în „Scânteia”, I, nr. 58 din 17 noiembrie 1944, p. 2.

⁹⁵ Cf. „Universul”, 61, nr. 35/5 februarie 1944, p. 7.

⁹⁶ „Viața Românească”, XXXVI, nr. 2/decembrie 1944, p. 107

⁹⁷ „Jurnalul de Dimineață”, VI, nr. 3/15 noiembrie 1944, p. 2.

⁹⁸ Vezi articolul *Dezintoxicare culturală* de Petre P. Suci, în „Jurnalul de Dimineață”, VI, nr. 10 23 noiembrie 1944, p. 1.

Iser și Ross. „Jurnalul de Dimineață” este publicația care conduce ostilitățile, pentru finele anului în discuție, în ceea ce privește reintegrarea plasticienilor evrei, dintre care foarte mulți vor pătrunde în rândurile Partidului Comunist și vor ajunge să dirijeze destinele noii culturi socializante. În numărul din 1 decembrie 1944, Tache Soroceanu salută revenirea plasticianului Ross în calitate de grafician al amintitei publicații⁹⁹. Ziaristul Brunea-Fox, unul dintre corifeii interbelici ai avangardei literare autohtone, are numai cuvinte de laudă despre cei doi plasticieni pe care-i prezintă în două numere succesive ale publicației social-democrate¹⁰⁰.

Indiscutabil că cea mai importantă manifestare colectivă de la finele anului 1944 este Salonul Oficial de Toamnă pentru desen, gravură și afiș. Pus sub președinția noului ministru al Cultelor și Artelor — respectiv Gheorghe Popp — salonul se remarcă prin numărul mare de lucrări — 482 de piese expuse și prin prezența, onorifică, a unor mari artiști ajunși la vârsta senectuții: Gheorghe Petrașcu, Constantin Artachino și Artur Verona¹⁰¹. Categoriec că, fiind expresia unei diversități atât de mari de temperamente creatoare, salonul va comporta și analize mult diferențiate — chiar contradictorii — asupra prestațiilor individuale și asupra realizării de ansamblu. Cronicarii sunt solidari atunci când socotesc manifestarea suficient de plată, de lipsită de noutate și de mari valori. Acest lucru este pus în pagină de maniere diferite. Astfel, Tache Soroceanu devine retoric atunci când glosează pe marginea expoziției: „De ce oare trebuie să se apuce toți de desen dacă n-au nici un îndemn lăuntric? De ce oare Juriul găsește necesar să primască atâtea lucrări? Pentru că are spațiu de umplut pe pereți? Nici un nume nou nu se ivește, cu toate încurajările și cu toate îngăduințele. Întâlnim aceiași artiști de mult formați, care sunt, firește, o justificare a ostenețelor oficiale. De ce nu s-ar face odată un salon de desen numai cu ei?”¹⁰². Prezentarea lui G. M. Cantacuzino din „Viața Românească” nu diferă prea mult: „Prima impresie e de plictiseală și de neglijență, a doua de neseriozitate, lipsă de tehnică, și ceea ce este mai grav, disprețul de tehnică chiar elementară. Acest salon, ca de altfel multe altele, e o manifestație de incultură”¹⁰³. Aceiași atmosferă este reținută și de Titina Călugăru — cronicarul plastic al „Scânței” — care împinge, cum era și firesc, direcția discursului spre problema lipsei de contact cu viața autentică ce grevează asupra majorității creațiilor expuse¹⁰⁴. Ca întotdeauna, Petru Comarnescu se arată mult mai concis

⁹⁹ Ibidem, nr. 17/1 decembrie 1944, p. 2.

¹⁰⁰ Ibidem, nr. 4 16 noiembrie 1944, p. 2 când este prezentat Iosif Iser și nr. 9/22 noiembrie 1944, p. 2 când este prezentat Ross.

¹⁰¹ Constantin Artachino prezintă lucrările nr. 13 *Cap de expresie*, nr. 14, *Geamă din Silistra*, nr. 15, *Peisagiul* și nr. 16 *Lolci din Isaccea* — toate la p. 9; Gheorghe Petrașcu: nr. 318 *Vedere din Turtucaia*; 319 *Vedere din portul Marsilia*; 320 *Lângă apă*; 321 *Portret, studiu*; 322 *Portret de artist*; 323 *Autoportret*; 324 *Casa în Franța*; 325 *Privind gravuri*; 326 *Nud la toaletă*; 327 *În fața mării* — toate la p. 26; Artur Verona nr. 464 *Mama cu copilul*; 465 *Studiu de mâini*; 466 *Arătură* la p. 34 și 467 *Găscă leșească*; 468 *Purcelul* la p. 35.

¹⁰² „Jurnalul de Dimineață”, VI, nr. 38/25 decembrie 1944, p. 2.

¹⁰³ „Viața Românească”, XXXVII, nr. 1–2/ianuarie-februarie 1945, p. 141.

¹⁰⁴ „... Expoziția anului acesta aduce o atmosferă de indiferență, de altfel ca și în alți ani. Lumea vine, aruncă o privire rece, distrată și pleacă. De unde provine sentimentul de indiferență? De acolo că în această manifestație nu se vede contactul cu viața ... Guvernele noastre au știut încuraja elementele cari prin arta lor le-au servit pe ele și propaganda fascistă ... Această bandă de legionari prin opera lor au instigat la jaf, la crimă, la pogrom,

față de evoluția salonului deschis în localul expozițional *Dalles* care denotă „un nivel artistic destul de onorabil”. Cronicarul se lansează într-o adevărată aventură intelectuală legată de necunoașterea tehnicii desenului de către majoritatea plasticienilor noștri, încheind într-o notă pesimistă, cu evidente trimiteri la mesajul socializant pe care și-l va însuși atât de bine nu peste mult timp: „În Salonul actual nu avem nici o compoziție de mare suflu, nici un portret uluitor, nici un grup de oameni în acțiune”¹⁰⁵.

În ciuda acestei stări de lucruri generale negative, există și artiști care se prezintă peste medie și al căror travaliu nu scapă ochiului vigilent al criticilor de specialitate. Argintescu-Amza este entuziasmat de prezența și superioritatea calitativă globală a participării feminine¹⁰⁶. Din rândul creatoarelor de frumos se desfășoară prestațiile Ligiei Macovei¹⁰⁷, ale Marianeî Petrașcu-Riegler și Lucia Demetriade-Bălăcescu. La capitolul masculin sunt de reținut prezențele, constant ridicate valoric, ale lui Henri Daniel¹⁰⁸, R. Iosiț, Alexandru Phoebus, Fred Micoș și Eugen Stec. Tematic, salonul se concentrează asupra peisajului și portretisticii — evoluând între extremele ideologice ale religiosului prezent în piesa *Înviere* de Fred Micoș¹⁰⁹ și imaginea noului tovarăș de armă — vezi lucrarea *Cazac* a lui Gheorghe Ceglakoff¹¹⁰ — însoțită de toate conotațiile subsidiare subiectului ca atare.

Din punct de vedere strict expozițional, anul 1944 și debutul celui următor este marcat de retrospectiva Corneliu Medrea¹¹¹ — adevărată trecere în revistă a unei creații care a rezistat erodării timpului. Optimismul continuă să reprezinte nota principală sub care se desfășoară munca de creație a artiștilor plastici, liberi încă la acea dată să se exprime pe ei înșiși. Va urma însă faza clarificărilor ideologice și deceniul șase...

Singura revistă propriu-zisă de artă ce a apărut în anul 1944 a fost „*Analecta*” — publicație a seminarului de istoria artei de pe lângă Facultatea de istorie din București. Condușă de profesorul Oprescu —, revista concentra eforturile exegetice ale unui grup restrâns de cercetători, toți studenți ai maestrului, care înțelegeau să-și continue cercetările asupra fenomenului artistic contemporan, chiar și în condițiile grele ale războiului. Din parcurgera sumarului numărului 2/1944¹¹² se poate constata coerența direcțiilor de

ca legionarii Brana, Lucia Dem. Bălăceanu (căreia mijloacele de desenatoare nu i-au fost suficiente pentru a-și vărsa veninul și a instiga și prin scris), Stoica, Frimu, Nic. Ștefănescu, Mănciulescu, Hoeflich, Han, etc.” în „*Scânteia*”, I, nr. 80/10 decembrie 1944, p. 2.

¹⁰⁵ „*Revista Fundațiilor Regale*”, XII, nr. 1/ianuarie 1945, p. 201.

¹⁰⁶ „*Democrația*”, I, nr. 10/10 decembrie 1944, p. 7.

¹⁰⁷ Remarcată de Oprescu în cronică din „*Universul*”, 61, nr. 344/24 decembrie 1944, p. 3; de Petru Comarnescu în „*Revista Fundațiilor Regale*” XII, nr. 1/ianuarie 1945, p. 202 și de Titina Călugăru, în „*Scânteia*”, I, nr. 80/10 decembrie 1944, p. 2.

¹⁰⁸ Remarcă de Tache Soroceanu în cronică sa din „*Jurnalul de Dimineață*”, VI, nr. 38/25 decembrie 1944, p. 2; de Petru Comarnescu în „*Revista Fundațiilor Regale*”, XII, nr. 1 ianuarie 1945, p. 201 și de Oprescu în „*Universul*”, 61, nr. 34/25 decembrie 1944, p. 9.

¹⁰⁹ Poziția nr. 259 în catalogul expoziției, p. 23.

¹¹⁰ Poziția 65 la p. 12.

¹¹¹ Vezi „*Scânteia*”, II, nr. 101/6 ianuarie 1945.

¹¹² G. Oprescu, *Correspondența lui N. Grigorescu*, p. 11—105; Mircea Nădejde, *Începuturile sculpturii române și Spania*, p. 157—182; Eleonora Costescu, *Poziția lui Josef Strzykowski ca istoric de artă*, p. 201—224; Maria Ana Muzicescu, *Henri Focillon, istoric al artei medievale*, p. 227—254; Mircea Popescu, *Goticul lui Wörringer*, p. 257—272.

cercetare pe care le-a impus profesorul Oprescu emulilor săi, precum și nou-tatea unor demersuri pe carc, din păcate, cei ce le-au început atunci nu le vor mai continua pe durata carierei ulterioare. „Revista Fundațiilor Regale” rămâne aceeași publicație serioasă, care-și pune spațiul tipografic la dispoziția celor mai avansați cercetători ai domeniului plastic. Petru Comarnescu este figura principală ce defilează pe frontispiciul rubricii artistice, atât în calitate de cronicar plastic, cât mai ales prin contribuțiile aduse cu referire la popularizarea creației brâncușiene¹¹³. Doi vechi combatanți în frontul istoriografic — ne referim la Coriolan Petranu și Al. Tzigara-Samurcaș — își continuă investigațiile legate de domeniile interpretative în care s-au remarcat, respectiv arta maghiară¹¹⁴ și continuitatea efortului artistic autohton peste veacuri¹¹⁵. Ovidiu Drâmba se afirmă acum, la începuturile carierei sale, ca un excelent cunoscător al mediului artistic spaniol¹¹⁶. Olga Greceanu, cunoscuta pictoriță, se exprimă coerent și elegant în paginile cotidianului „Universul” și ale suplimentului său cultural intitulat „Universul Literar”¹¹⁷. Intervențiile domniei sale se fac în perfectă cunoștință de cauză și sunt legate de teme care au pasionat-o și a căror actualitate este mai mult decât evidentă. Lucia Demetriade-Bălăcescu cochetează și ea cu rubrica de cronică plastică a „Universului Literar”, fără ca să depășească un anumit nivel interpretativ în judecățile de valoare pe care le exprimă. Referitor la destinul ei, artista face parte dintr-un grup mai mare de plasticieni exclus de Ministerul Educației Naționale de pe simezele Salonului de Toamnă sub acuzația de legionarism! „Jurnalul de Dimineață” și-a demonstrat poziția echidistantă față de spectrul politic românesc ce s-a profilat după 23 august 1944 publicând scrisoarea artistei ce lua poziție în acest caz¹¹⁸. Ca urmare a intervenției opiniei publice favorabile din sânul mișcării noastre plastice, ministerul a renunțat la punerea în aplicare a respectivei măsuri discriminatorii. Pentru a nu epuiza posibilitatea ce ni se oferă și a nu trece sub tăcere acest episod, trebuie să amintim și de cazul arhitectului Enescu care face obiectul „scrijelului” de denunțuri inițiat de „România Liberă”, în octombrie 1944, sub titulătura *Figuri de trădători*¹¹⁹.

Profesorul Oprescu și mai puțin remarcatul Leontin Iliescu își împart rubrica cronicii plastice din cotidianul „Universul”. Dacă maestrul își permite să privească cu o detașare seniorială domeniul pe care l controlează — atitudine din care nu iese decât cu ocazia bombardamentelor de pedepsire

¹¹³ Petru Comarnescu, *Valoarea românească și universală a sculpturii lui C. Brâncuși*, în „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 6/iunie 1944, p. 624—656 și *Ilustrații din opera lui C. Brâncuși*, ibidem, nr. 12/decembrie 1944 p. 695—696.

¹¹⁴ Coriolan Petranu, *Artă din Ungaria în lumina conceptului de artă națională*, în „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 5/mai 1944, p. 418—432.

¹¹⁵ Al. Tzigara-Samurcaș, *Supraviețuiri artistice din vremea dacilor*, în „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 11/noiembrie 1944, p. 394—405.

¹¹⁶ Ovidiu Drâmba, *Un articol spaniol despre pictura românească*, în „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 7/iulie 1944, p. 223—224; *Eugenio D'Ors despre religie și artă*, ibidem, nr. 9 septembrie 1944, p. 719—720 și *Două eseuri spaniole despre pictură*, nr. 11/noiembrie 1944, p. 443—440.

¹¹⁷ Olga Greceanu, *Ce trebuie să fie un critic de artă*, în „Universul”, 61, nr. 60/1 martie 1944, p. 2; *Explică-mi și mie*, nr. 164/16 iunie 1944, p. 2; *Natura moartă*, nr. 193/15 iulie 1944, p. 2; *De la perfecțiune la Picasso*, în „Universul Literar”, LIII, nr. 8/20 martie 1944, p. 5 și *Puvis de Chavannes*, nr. 20/20 iulie 1944, p. 3, respectiv 21/30 iulie 1944, p. 3.

¹¹⁸ „Jurnalul de Dimineață”, I, nr. 24/9 decembrie 1944, p. 2.

¹¹⁹ „România Liberă”, II, nr. 51/5 octombrie 1944, p. 3.

la care este supus Bucureștiul după 23 august de către germani — celălalt critic se dorește a fi mult mai implicat în viața reală a plasticii autohtone. N. Argintescu-Amza este cronicarul de specialitate al săptămânalului „Democrația” și, chiar dacă nu face o figură deosebită, se anunță ca un intelectual dispus să colaboreze cât mai intens la periodicele de orientare socializantă. El îl secondează în această direcție pe un alt corifeu al domeniului exegetic — ne gândim când spunem aceasta la Petru Comarnescu. Ezitățile sale interpretative și tonul împăciuitoare îl predestinau parcă unei colaborări apropiate cu noua linie democratică. Având în vedere prestigiul de care se bucura și de care făcea paradă ori de câte ori i se ivea prilejul, profesorul Oprescu va fi mai greu de convins să intre în frontul noii istoriografii postbelice, dar când o va face se va plasa în prim-plan, acolo unde i-a plăcut mereu să defileze. În paginile „Universului Literar” își publică și Ion Frunzetti, unul dintre cronicarii noului ce va să vie, primele analize de sinteză privind stricta actualitate a domeniului plastic¹²⁰. Doi artiști — arhitectul G. M. Cantacuzino și pictorul Tache Soroceanu — vor completa lista cronicarilor plastici ai domeniului de referință¹²¹, stabilind un fel de raport de forțe între contribuția artiștilor-comentatori și cea a specialiștilor recrutați din alte sectoare de formație culturală, dar dotați cu suficientă sensibilitate pentru a realiza un proces-verbal autentic al activității recenzate.

Volumele de strictă specialitate care au apărut și pot fi citate pentru economia anului 1944 sunt destul de puține ca număr. Debutul anului este marcat de intensa reclamă care i se face: *Manualului de Istoria Artei*¹²² al profesorului Oprescu, aflat deja la ediția a doua! Nu facem comentarii¹²³, ci ne mărginim să subliniem faptul că respectivul manual a rămas singular pentru spațiul autohton — la nivelul celor cărora li se adresează — după cinci decenii de la prima apariție, deși între timp s-au mai făcut câteva eforturi timide în această direcție. În aceeași perioadă apare și eseu Olghăi Greceanu intitulat *Femmes peintres d'autrefois*¹²⁴, o altă premieră a domeniului de referință care nu a avut continuatori în anii ce s-au scurs de atunci. În fine, sectorul monografic propriu-zis este excelent servit de Ionel Jianu care publică, sub auspiciile nou înființatei edituri „Căminul Artei”, volumul dedicat pictorului Theodor Pallady¹²⁵. Primit cu destulă circumspecție de G. M. Cantacuzino¹²⁶, volumul se constituie într-o certă reușită a domeniului monografic, exemplul său ajungând să facă școală.

Anul 1944 este marcat și de apariția unor valoroase culegeri grafice, semnate de nume ilustre ale domeniului. În primul rând ne reține atenția volumul de gravuri intitulat *Ciclul Morții* și semnat de Vasile Dobrian¹²⁷. Caricaturiștii sunt extrem de activi — și în special Neagu Rădulescu — pe

¹²⁰ Ion Frunzetti, *Rostul și putințele artelor plastice*, în „Universul Literar”, LIII, nr. 27/30 septembrie 1944, p. 1 și 3, respectiv nr. 29/20 octombrie 1944, p. 1 și 3.

¹²¹ Primul la revista „Viața Românească”, cel de-al doilea la „Jurnalul de Dimineață”.

¹²² „Universul”, 61, nr. 8/9 ianuarie 1944, p. 5 și „Viața Românească”, XXXVI, nr. 2/decembrie 1944, p. 107—108.

¹²³ Vezi prefața semnată de Dan Grigorescu la lucrarea reeditată de editura Meridiane, București, 1985, p. 5—30.

¹²⁴ „Universul”, 61, nr. 24/25 ianuarie 1944, p. 6.

¹²⁵ Ionel Jianu, *Theodor Pallady*, Căminul Artei, București, 1944.

¹²⁶ Recenzat de G. M. Cantacuzino în „Viața Românească”, XXXVII, nr. 1—2/ianuarie-februarie 1944, p. 177—178.

¹²⁷ „Rampa”, IV, nr. 119/19 martie 1944, p. 6.

durata anului enunțat. Fie că este vorba de volume de autor — precum *Teatru în Bețe și Turnul Babel*, ambele de Neagu Rădulescu, sau *Aventurile poetului Mazăre* de George Voinescu — fie de contribuții individuale înscrise în paginile cotidienele — aici supremația absolută o deține presa de stânga după 23 august 1944 — imaginea vie, directă, ușor de deciprat, are mare priză la public. Nu ne propunem să investigăm acum acest incitant domeniu de manifestare artistică — cel al caricaturilor cu mesaj politic din presa ulterioară momentului 23 august 1944 — dar nu putem încheia studiul nostru fără a face cuvenitele referiri la acest subiect. Fiecare publicație își asigură serviciile unui singur artist — respectiv la „România Liberă” lucrează Nell Cobar, la „Jurnalul de Dimineață” Ross iar la „Scânteia” Ion Cova — fără ca acest lucru să însemne că nu sunt admise și colaborări sezoniere. Tematica de bază — evidentă pe durata lunilor ulterioare zilei de 23 august și până la sfârșitul războiului — este aceea a ridiculizării lui Hitler și a acoliților săi¹²⁸. Peste acest motiv generos se suprapun referirile expuse la situația politică și socială internă: epurația legionarilor, atacul la adresa partidelor istorice — cu deosebire este vizat Iuliu Maniu la debutul lunii decembrie 1944, — vestejirea speculanților și a celor ce se împotrivesc mersului firesc spre democrație. Linia este tăioasă, textele ce însoțesc imaginea deosebit de explicite, efectul integral de ținută. Graficienii noștri dovedesc că știu să-și facă meseria cu succes... În contrast cu maniera expresionistă de lucru utilizată pentru caricatura propriu-zisă, Ross se arată foarte gentil cu reprezentanții misiunilor militare aliate acreditate la București — portretele acestora fiind de un înduioșător realism¹²⁹. Pentru a spori efectul prin contrast, ziarul „Scânteia” inaugurează o rubrică specială pentru artiștii din mișcarea de rezistență franceză¹³⁰. Cei răi sunt criticați prin cuvânt și imagine, cei buni sunt recompensați prin cuvânt și imagine. Lucrurile sunt simple, clare și definitive. Nimeni nu trebuie să se îndoiască de adevărurile noii ideologii...

ANEXĂ

MANIFESTUL

grupului de acțiune al artiștilor pictori, sculptori și gravori dat publicității de pictorul M.H. Maxy.

Colegi și colege

La 23 August, regimul cel mai odios care a existat cândva în țara românească s-a prăbușit.

¹²⁸ Lucrările pe această temă ale lui Nell Cobar au fost reunite într-un volum intitulat *Humor antifascist — 23 August 1944 — 23 August 1945*, apărut sub auspiciile editurii ziarului „România Liberă” în 1945.

¹²⁹ Spre edificare vezi lucrările apărute în „Jurnalul de Dimineață” VI, nr. 1/14 noiembrie 1944, p. 1; nr. 3/15 noiembrie 1944, p. 1; nr. 4/16 noiembrie 1944, p. 1; nr. 7/19 noiembrie 1944, p. 1 ș.a.m.d.

¹³⁰ Printre protagoniști s-au aflat Pierre Bonnard, cf. „Scânteia”, I, nr. 85/1 decembrie 1944, p. 2; Pablo Picasso, nr. 95/25 decembrie 1944, p. 2; Marquet, nr. 97/30 decembrie 1944, p. 2; André Lhote, II, nr. 105/11 ianuarie 1945, p. 2.

La 23 August, conștiința națională răstoarnă regimul trădării, care a împins poporul român într-un război de crime și cotropiri.

La 23 August, cu ajutorul armatei roșii eliberatoare, poporul român își regăsește forța care netezește și prepară drumul spre o nouă eră de libertate și omenie.

Prin patriotismul Blocului național democratic, prin eroismul armatei românești și armatelor roșii, țara românească a reușit să-și stabilească o adevărată expresie de guvernare care să ne garanteze libertățile cetățenești pentru o viață liberă și demnă.

Este de datoria noastră ca în aceste clipe, când armatele noastre duc lupta alături de victorioasele armate rusești pentru recăștigarea Ardealului de Nord și pentru doborârea armatelor hitleriste, să mobilizăm toate forțele noastre până la nimicirea completă a dușmanului nostru de moarte.

Hitlerismul și legionarismul sunt dușmanii noștri, sunt dușmanii artei, culturii și științei.

Numai prin înfrângerea completă a Germaniei hitleriste și a sateliților ei, vom ajunge să ne salvăm dreptul la creație și la o viață demnă.

Numai printr-o epurare completă și sinceră a întreg organismului de Stat și <a> vieții noastre de elementele naziste și legionare, vom ajunge la o adevărată și largă democrație

Colegi și colege,

Suntem la o răscruce. Suntem în momentul istoric cel mai prielnic pentru a ne desluși rosturile, pentru o nouă orientare, pentru o nouă acțiune.

Acum când toate forțele națiunii, când toți muncitorii, salariații și liberprofesioniștii încep munca de organizare pentru a mări puterea lor în lupta ce trebuiește prestată pentru revendicările profesionale, este de datoria noastră să ieșim din pasivitate. Lupta pentru revendicările noastre profesionale și patriotice trebuiește să pornească din mijlocul nostru, prin oameni cinștiți, de bună credință.

Numai prin organizarea noastră profesională vom reuși să ne ridicăm până la conștiința întregului popor de luptători pentru cauza democrației largi și progresiste, alături de lupta muncitorului și țaranului român.

Colegi și colege,

Cei care au înțeles să fie purtătorii noștri de cuvânt, pentru a ne slăbi, ne-au împărțit în 3 categorii: aleșii în „Corpul artiștilor plastici”, cei mulți într-un „Sindicat al Artelor frumoase” și Evreii care au fost excluși de ambele părți, prin politica lor nazistă-antonesciană.

Cu ce trebuia să se ocupe comitetele acestor organizațiuni și cu ce s-au ocupat?

1) Au căutat să ridice, pentru membrii asociațiilor, posibilitatea unei vieți mai bune, printr-o mai bună răspândire a artei lor, creând săli de expoziție în tot cuprinsul țării, sau au dat comenzi cu nemiluita celor ce au știut să industrializeze căpățâna trădătorului Antonescu și a acoliților lui?

2) Au clădit ateliere și locuințe ieftine în orașe și la țară pentru colegii lor, sau au plătit din fondurile de propagandă ale hitlerismului câțiva sateliți inconștienți ce să le ornamenteze palatele și magazinele de desfacere a mărfurilor furate din Transnistria, cu mutele și simbolurile cotropitorilor naziști?

3) Au asigurat dreptul la o viață demnă pentru artistul creator, sau l-au împins să servească pentru arginții trădători, zăgrăvind întunecata lor ură în contra prietenilor noștri de la Răsărit?

4) Au încurajat tineretul nostru artistic, ei care reprezintă viitorul nostru în artă, creându-le posibilități largi pentru manifestările lor, sau i-au transformat în carne de tun, pentru interesele războiului nazist și a slugilor antonesciene, sărăcind forța noastră națională și artistică?

Colegi, colege,

Un grup de inițiativă este hotărât să ducă lupta până va rouși să realizeze printr-o

1) acțiune de strângere a tuturor artiștilor pictori, sculptori, gravori și desenatori, într-o singură asociație pe baze democratice și sub conducerea unei comisii interimare, propusă de însuși artiștii plastici;

2) acțiune pentru organizarea acestei asociațiuni într-o formă sindicală, pentru o mai bună aplicare pe baze profesionale a tuturor revendicărilor de profesie și viață a întregii colectivități artistice;

3) acțiune pentru abrogarea decretului-lege al lui Antonescu, care a creat corpul artiștilor plastici;

4) acțiune pentru înlăturarea lezionarismului și hitlerismului din cele două asociații și demiterea actualei conduceri, precum și Comitetul Casei de pensii a artiștilor plastici.

Colegi, colege,

Suntem încă în războiu, a avea o atitudine de indiferență înseamnă a permite obscurantismului să mineze toate posturile de comandă, a expune țara unui pericol continuu.

A ne organiza, a scoate din rândurile noastre tot putregaiul hitlerist, a libera drumul ca adevăratele forțe democratice să ne reprezinte, înseamnă că în adevăr suntem pătrunși de credința că numai prin înlăturarea <sic> în lupta cu poporul nostru muncitor, vom putea crea pentru noi artiștii condițiile unei vieți mai bune și mai demne de trăit, iar pentru arta noastră condițiile adevărate pentru o mai bună răspândire a ei în păturile cele mai adânci, condițiile obiective pentru Renașterea artei românești.

GRUPUL DE ACȚIUNE:

Marius Bunescu, Spiridon Georgescu, Zoe Blăcoianu; Al. Ciucurencu; M. H. Măxy; Constantin Niculescu; Ela Căncicov; Nicolae Doner; Vasile Dobrea; Boris Caragea; Lăgia Macovei; Al. Țipoia, Hrandt Avachian; N. Caramăulău; Henry Daniel.

(În „România Liberă”, II, nr. 47/1 octombrie 1944, p. 6).

RUMANIAN PLASTIC ARTS IN 1944

Abstract

The plastic year 1944 begins under the sign of Ion Țuculescu's unbridled exuberance and ends up with a necessary return to the sobriety of sculptor Corneliu Medrea's means of expression, the one so cruelly wronged by the Official Salon. The main individual appearances in exhibitions would be those of artists Magdalena Rădulescu, Olga Greceanu and Lucia Demetriade-Bălăcescu, while group production would reach a climax with the two Official Salons, respectively of painting and sculpture, and graphical arts. One may detect a profound mental mutation after 23 August, attributable to the direct infiltration of the Soviet ideological pattern. The trend becomes evident when having in view the attempts at reorganizing the fine arts throughout the months of September and October, namely the delivery of a discourse of exegesis by left-wing publications in parallel with that of older

periodical journals. Suffused with the socializing ideas promoted by Soviet ideology, the former would readily present the readers with the alternative of the dynamic realism of the masses. The exegesis in the field of plastic arts would be performed especially by Professor Oprescu in the daily newspaper *Universul*, by Petre Comarnescu in *Revista Fundațiilor Regale*, by M. Paciu-rea in *Curentul*, by Architect G. M. Cantacuzino in *Viața Românească* and by N. Argintescu-Amza in *Democrația*. The only strictly specialized periodical would be *Analecta*, and the artistic monograph would be represented by Ionel Jianu's study on painter Pallady. Sketchers would have their position reinforced owing not only to published volumes but mainly to their contributions to the left-wing press. The whole atmosphere deriving from the act of 23 August 1944 would bear as an imprint the awareness concerning the transition from the "old" world to the "new" one.

O EVOLUȚIE A MISTIFICĂRII EVENIMENTELOR DE LA 23 AUGUST 1944 ÎN DISCURSUL OFICIAL COMUNIST, 1945—1989

FLORIN ANGHEL

La fel ca și în cazul altor evenimente din istoria României (de exemplu domnia lui Mihai Viteazul, mișcările sociale și naționale de la 1821 și 1848), imaginarul comunist a construit în peste patru decenii de propagandă o mitologie aparte referitoare la momentul 23 August 1944 strâns legată de alte mituri ce își pot dovedi, din punct de vedere științific, inconsistența: superioritatea agriculturii colectivizate, promovarea valorilor morale în societate, bunăstarea materială asigurată de socialismul multilateral dezvoltat. Fiind vorba, în fapt, de o schimbare fundamentală în raportul forțelor politice interne, discursul oficial comunist a decretat că acest eveniment ar reprezenta debutul unei noi faze istorice, începutul fenomenului instaurării comunismului.

O analiză a denumirilor și tipologiilor imprimare evenimentului istoric de către aparatul ideologic al partidului permite ipoteza că ele au fost strict dependente atât de evoluțiile interne, de schimbările petrecute în cadrul partidului cât și, la fel de important, de factori externi (precumpănitoare fiind relația de partid și de stat București — Moscova). Totuși, nu întotdeauna a existat un echilibru, o corelație între limbajul oficial și acțiunea politică: dacă în plan politic o timidă îndepărtare de influența Kremlinului ar putea fi socotită a avea începuturile după 1952—1953, în discursul ideologic semnale apar câțiva ani mai târziu, perioada de tranziție fiind îndelungată. La fel, momentul de culme al naționalismului comunist românesc — 1968 — este o acumulare începută la o distanță de aproape zece ani în urmă.

S-ar desprinde și am putea avansa, cu titlu de ipoteză, cinci faze principale în evoluția mitului 23 August 1944. O primă fază ar fi aceea a începuturilor, a dezordinilor în spirite și incertitudinii în raționamente din partea oficialilor comuniști, perioadă plasată între anii 1945 și cel mai târziu 1948, când discursul ideologic a propus teoria *loviturii de stat*, termen agregat de toate orientările din partid, de la Lucrețiu Pătrășcanu la Gheorghe Gheorghiu-Dej, Mihail Roller și Sorin Toma. După căderea monarhiei, instaurarea puterii comuniste absolute și a influenței totale a Moscovei în problemele românești, ideea „loviturii de stat” a fost abandonată, elementul intern, național fiind în genere minimalizat, singura formulă lingvistică utilizată în această a doua perioadă (1948/49—1956) fiind aceea a *eliberării țării de către glorioasa Armată Sovietică, sub conducerea genialului Stalin*. Epurările din 1952 nu au direcționat construcția mitului spre o linie națională; s-ar putea vorbi chiar de o încetineală insuportabilă având în vedere evoluțiile

post-staliniste din unele state ale Europei comuniste (în special Polonia și Ungaria). A treia fază și-ar putea plasa originea la momentul 1956 — faza *insurecției armate* — cu precizarea absolut necesară că, cel puțin din analiza cronologică a materialului documentar/ schimbarea nu a fost influențată de evenimentele din Ungaria atâta vreme cât formula ideologică a apărut în prima parte a anului, iar mișcările contestatatoare din statul vecin au fost semnalate câteva luni mai târziu. În această perioadă ar putea fi vorba, mai degrabă, de debutul unei noi politici externe românești și anume aceea care viza în special o apropiere de China și de statele occidentale, de promovare a „noului tip” de diplomatie, dominată de conceptul neinterferenței în afacerile interne ale altor state. Interesant de semnalat este că ideea „insurecției armate” a fost avansată încă din 1948 de către unul din liderii comuniști fideli liniei moscovite (Vasile Luca); la momentul acela s-a socotit că ea nu ținea seama de primordialitatea factorului sovietic în desfășurarea faptelor. Aceasta este etapa și cea mai lungă și cea mai bogată: au avut loc importante modificări în interpretarea istorică, în construcția discursului ideologic, în analize și prezentări. Tranziția nu a fost imediată: o delimitare clară și fără echivoc s-a făcut abia în 1964, la câteva săptămâni distanță de Declarația din aprilie a P.M.R. (la 23 august nu a fost lovitură de stat, nici eliberare ci o insurecție armată națională).

O a patra etapă poate fi plasată pe parcursul a numai câțiva ani, în a doua parte a anilor '70 când, rezultat al evoluției naționaliste a regimului, formulei *insurecției armate* i s-au adăugat termenii *antifascist și antiimperialist*, denotând începutul unor importante căutări ideologice, a unor schimbări de viziune și de pregătire a unei etape fundamentale în mitologia actului de la 23 August: cea a *revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*. Faza ultimului deceniu comunist este și cea mai deosebită în ceea ce privește megalomania și standardizarea discursului oficial; este adevărat că realizările istoriografice sunt numeroase și valoroase, dar ele au fost umbrite de insistențele propagandei de a subordona totul unor idei demagogice și incoerente din punct de vedere științific (spre exemplu, aspectul social al momentului 23 August).

Mitizarea actului istoric analizat aici, nu a putut avea decât scopuri politice și, prin exagerări și falsuri, a încercat să influențeze importante categorii sociale să acționeze conform instrucțiunilor partidului unic. Mitul a încercat să argumenteze rădăcinile istorice de care comuniștii ar fi beneficiat în continuarea unei istorii bogate în lupta de eliberare socială și națională, începute chiar de la Dromichete și Burebista. Evident că participarea comuniștilor nu poate fi eludată, cum de altfel nu pot fi trecute cu vederea nici contribuțiile celorlalte tabere aflate în scenă (partidele istorice, armata, instituția monarhică); numai că, în cazul unei discuții care implică sobrietate științifică, această coalizare de forțe trebuie defalcată de accentele ideologice, partinice.

În prima fază a schemei alcătuite, pe marginea căreia discutăm, imaginea lui 23 August 1944 este o armă politică; Partidul Comunist (dar și partidele istorice) au emis ideea *loviturii de stat* (sau, după expresia lui Lucrețiu Pătrășcanu, „răsturnarea de la 23 August”¹⁾) pentru a se căuta o disociere

¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări, 1944—1947*, Editura Politică, București, 1983, p. 108 (articolul *Cum s-a pregătit actul de la 23 August*, apărut în „Război liberă”, an III, nr. 323, 23 august 1945).

clară de toate guvernările anterioare și pentru a argumenta schimbările rapide, radicale care se derulau sau care erau așteptate, atât pe plan politic cât și în domeniile vieții sociale, economice sau culturale. Existența mai multor grupuri de influență, slăbiciunea partidului și chiar lipsa unor idei teoretice clare au dus la formule incerte și deseori lipsite de consens. În același an, 1945, doi lideri de necontestat, opuși din punct de vedere al opțiunii evoluțiilor ulterioare — Gheorghe Gheorghiu-Dej și Lucrețiu Pătrășcanu — încercau să găsească soluții viabile din punct de vedere politic, dar contradictorii ideologic. Secretarul general al partidului considera, în octombrie 1945, la Conferința Națională a P.C.R., că „partidul nostru a fost singurul partid care a participat prin delegații săi” la „acțiunea militară în vederea loviturii de stat”, erau recunoscute doar meritele unui „grup de ofițeri generali și superiori” în timp ce Regele nu era deloc amintit, iar liderii partidelor istorice apăreau sub formulări de tipul „frontul de sabotori” sau „reacțiune”, nevoiți fiind de cursul evenimentelor să accepte căderea regimului Antonescu („au fost siliți de loviturile tot mai viguroase ale Armatei Roșii și de furia populară crescândă împotriva cotropitorilor nemți și slugilor antonesciene”²). Nici L. Pătrășcanu nu agrea contribuțiile partidelor istorice („atât P.N.Ț. cât și P.N.L. sunt azi rămășițele unui trecut pe veci inmormântat”³), dar aceasta ar putea fi văzută în contextul asprei lupte politice pe care comuniștii, lipsiți de consistentul sprijin popular al lui Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, încercau să o câștige creditând ideea unor schimbări fundamentale în bine în România post-august 1944, schimbări care să facă „să dispară imaginea României de ieri, o Românie tiranică, o Românie dictatorială, o Românie împilatoare” cu promisiunea clădirii unei țări „noi, democratice, libere și prospere”⁴ (cu evidenta aluzie că nici unul din guvernele anterioare nu au încercat sau nu au reușit să facă acest lucru). În noianul acesta de transformări sau de proiecte, cel puțin în această fază, persistă un element de stabilitate pe care Gheorghiu Dej încă nu-l ataca dar îl evita: Regele. Pătrășcanu viza o „unitate între popor, armată și Rege”, în lupta pentru apărarea libertăților dobândite în urma loviturii de stat. În ceea ce privește contribuția Monarhiei, liderul comunist era foarte categoric atunci când amintea că pregătirea actului s-a făcut, „sub președinția regelui” iar „ședințele aveau loc în apartamentul personal al regelui”⁵.

Câștigarea fără greutate a unei apreciable influențe în mase, într-un răstimp scurt, a determinat partidul comunist să persiste în exagerarea rolului său în desfășurarea evenimentelor: lovitură de stat a dobândit noi valențe iar autorul planului de răsturnare a guvernului Mareșalului Antonescu nu mai era desemnat pur și simplu poporul — un termen puțin definit — ci însuși liderul partidului; după ce Antonescu și liderii partidelor istorice erau catalogați ca făcând parte din aceeași tabără politică, Silviu Brucan avansa

² Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul politic al Comitetului Central la Conferința Națională a P.C.R., octombrie 1945*, în volumul *Articole și cuvântări*, ediția III, Editura pentru Literatură Politică, București, 1952, p. 26–27.

³ Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 168 (discurs din 24 iulie 1946).

⁴ *Ibidem*, p. 22 (discurs la A.N.E.F., 8 octombrie 1944).

⁵ *Ibidem*, p. 110 articolul din 23 august 1945).

ideea că numai după evadarea lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Tg. Jiu și numai sub directa lui îndrumare a fost posibilă înfăptuirea loviturii⁶.

Cum o ierarhie precisă a cadrelor de partid, cu responsabilități și instrucțiuni bine determinate probabil că încă nu fusese stabilită, fie și datorită puternicelor interferențe ale consilierilor sovietici, diverși lideri comuniști au folosit incertitudinea pentru a da amploare mitologiei actului istoric: au apărut, în felul acesta, încă din primii ani și au rămas în discursuri oficiale până în ultimele etape, formațiunile de luptă patriotice de sub conducerea lui Emil Bodnăraș. Acestea au devenit, spre sfârșitul primei faze, singurul element intern care mai era amintit, obediența crescândă față de Moscova având repercusiuni și în imaginea primordialității activității „eliberatoare” a Armatei Roșii. Chiar în această perioadă tendințele liderilor români de subordonare totală au devenit atât de evidente încât s-a ajuns la susținerea unor nonsensuri: trupele sovietice eliberatoare ar fi ferit poporul român de influențe venite din partea vreunei puteri străine⁷ fără a se ține seama că sovieticii reprezentau un factor de amestec grosolan în problemele interne. Sigur, în acest context ar trebui amintită și importanța pe care cercul etichetat de regulă drept promoscovit din partid („grupul în emigrație” cum a fost denumit ulterior) a dobândit-o după 1946/1947 ceea ce a impus și depășirea formulei loviturii de stat care implica de la sine o acțiune a forțelor din interiorul țării.

Și limbajul folosit de discursul oficial în abordarea actului istoric și a implicațiilor lui a suferit o schimbare: dacă în 1944/1945 mai apăreau concepte precum libertatea și democrația, după aceea pamfletul indoctrinat și intolerant a devenit numitorul comun în presa comunistă. Formulări de tipul „clică”, „trădători”, „călai”, „lepre profasciste”, „strigoii ai trecutului” apăreau frecvent și ele reflectau atât lipsa de scrupule cât și primitivismul luptei comunistilor pentru dobândirea puterii totale, aniversările ocazionate de ziua națională din luna august devenind prilejuri de acuzații și amenințări la adresa dușmanilor precum și de însușire nemeritată a tuturor reușitelor.

Trecerea spre faza a doua a evoluției a urmat îndecapropo schimbările politice și deci nu s-a făcut brusc: chiar din 1946/47 în textele de propagandă ponderea frazelor referitoare la contribuțiile sovietice era în continuă creștere; după 1948 s-a ajuns la o maximalizare a factorului extern. *Eliberarea României* reflecta un proces evident, atât politic cât și ideologic, de satelizare pe orbita influenței Kremlinului până la o pierdere a independenței și suveranității și deci și o creștere a influenței grupului prosovietic din interiorul partidului. Chiar dacă primul secretar al partidului mai sugera că „P.C.R. a fost organizatorul și înfăptuitorul actului de la 23 August”⁸ ideile dominante erau acelea ale victoriei trupelor Armatei Roșii, conduse de geniul lui Stalin, și influenței decisive exercitate de factorul sovietic, militar și politic, asupra situației din România. De altfel, schimbarea sistemului politic a influențat structura ideologică a discursului în sensul că se accen-

⁶ Silviu Brucan, *De ce 23 August și nu altă zi?*, în „Scânteia”, an XVI, nr. 905, 24 august 1947, p. 3.

⁷ Ideea apare încă din 1947–1948 la Vasile Luca, *23 August 1947*, în „Scânteia”, an XVI, nr. 905, 24 august 1947, p. 1 și la Sorin Toma, *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și însemnătatea ei pentru țara noastră*, în „Lupta de clasă”, nr. 2, octombrie-decembrie 1948, p. 33.

⁸ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Cinci ani de la eliberarea României*, în *op. cit.*, p. 337.

tua crezul demagogic că eliberarea țării a declanșat „lupta de clasă revoluționară împotriva capitalismului”⁹ sau, și mai mult, că a dus la „desăvârșirea revoluției burghezo-democratice”¹⁰. Ideea nu era nouă, ea fusese emisă de Lenin și analizată atent de unul din cei mai mari sociologi români¹¹; conform ei, revoluția politică aduce după sine pe cea socială creând pe cale de decrete toate condițiile necesare unei astfel de revoluții. Revoluția socială nu va izbucni în mod necesar acolo unde capitalismul este mai dezvoltat, ci acolo unde proletariatul va dori, aceasta era esența teoriei.

Procesul de sovietizare completă a structurilor interne a influențat și ideologia partidului, mitul lui 23 August avea în vedere doar o palidă acțiune a coaliției de forțe interne. Liderii partidelor istorice, printre care și „vechiul lacheu social democrat Titel Petrescu” erau alăturați Regelui, toți laolaltă constituind și contribuind la „sângeroasa dictatură a lui Antonescu”¹². Armata română nu mai era amintită nicăieri pentru că, în conformitate cu noul curs, totul se hotărâse pe frontul Iași-Chișinău, în fața glorioasei ofensive victorioase a armatelor sovietice. Deoarece fostul lor comandant deținea puncte cheie în aparatul de partid și de stat și pentru că el avea importante legături la Moscova, unde petrecuse o perioadă importantă de timp în cursul celui de-al doilea război mondial, singurele forțe interne tolerate erau gărzile patriotice ale lui Emil Bodnăraș cărora li se atribuia acțiunea de „capturare” și „imobilizare” a „căpeteniilor antonesciene”¹³; totuși, nici acestea nu mai aveau prețuirea anterioară pentru că, se sublinia constant, la 23 August doar „Armata Sovietică ne-a adus libertatea”¹⁴. Nu puține sunt textele în care nici contribuțiile primului secretar al partidului nu mai erau accentuate ceea ce poate fi explicat, până în 1952—1953, prin acerba luptă pentru întâietate dintre cercurile de putere din partid.

Calomnia a fost deseori însoțită de o interpretare voit torsionată pentru că, de exemplu, de câte ori se amintea despre primul guvern al generalului Sănătescu nu era ocolită nici o etichetă de tipul „reacționar” sau chiar „fascist”; în schimb, atunci când ideea era că la 23 August comuniștii au avut rolul preponderent și că participarea lor și a sovieticilor a schimbat o realitate, discursul propagandistic avansa ideea că după răsturnarea „dictaturii fasciste” s-a instaurat „un regim democratic”¹⁵ care avea în vedere reforme politice, sociale și economice.

Obediența față de instituțiile sovietice era atât de evidentă încât, după sublinierile tipice gen „calea luminoasă pe care Uniunea Sovietică

⁹ Idem, *Republica Populară Română în plin avânt*, în *op. cit.*, p. 368 (extras din revista „Bolșevik”, nr. 15, septembrie 1949).

¹⁰ Vasile Luca, *Strategia și tactica leninist-stalinistă*, în „Lupta de clasă”, nr. 2, octombrie-decembrie 1948, p. 58.

¹¹ Dimitrie Gusti, *Comunism, socialism, anarhism, sindicalism și bolșevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare*, Editura Științifică, București, 1993, p. 94, extras din „Arhiva pentru știință și reformă socială”, an II, nr. 1—3, Tipografia Gutenberg, București, 1920.

¹² *Istoria R.P.R.*, manual pentru învățământul mediu, sub redacția acad. Mihail Roller, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1952, p. 641.

¹³ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Cinci ani de la eliberarea României*, p. 338.

¹⁴ Idem, *Glorioasa aniversare a eliberării României*, în *op. cit.*, p. 468, extras din „Pravda”, nr. 235/11.707 din 23 august 1950.

¹⁵ Gh. I. Georgescu, Dumitru Tudor, Vasile Maciu, Mihail Roller, *Istoria României*, manual unic pentru clasa a XI-a medie, Editura de Stat, București, 1948, p. 14.

ne-a deschis-o în neuitata zi din August 1944”¹⁶ (de altfel, „fierbinte recunoștință” poate fi întâlnită chiar și în Constituțiile R.P.R.) nu mai este de mirare că în prefața unui manual de istorie, apărut sub redacția lui Mihail Roller, se arată că la revizuirea unei ediții românești s-a ținut seama de „criticile aduse manualului în prefața ediției ruse tipărite la Moscova”¹⁷. Ca o dovadă clară a vasalității, încercând să justifice rolul major al trupelor sovietice în august 1944, după ce demonstra că unirea de la 1859, independența națională și culmea civilizației socialiste atinsă de poporul român se datorau vecinului de la Răsărit, Leontin Sălăjan invoca, nici mai mult nici mai puțin, pe toți domnitorii Moldovei (Ștefan cel Mare, Ioan Vodă cel Cumplit, Petru Rareș, Dimitrie Cantemir) care se aliaseră cu rușii, stabilind în mod dogmatic că „cu sute de ani în urmă, între strămoșii noștri și popoarele care au locuit pe teritoriul Rusiei, s-au stabilit legături multilaterale economice, politice și militare”¹⁸.

Formula „*insurrecție armată*” a apărut pentru prima dată în 1948¹⁹ fiind utilizată în paralel cu „lovitura de stat” și cu „eliberarea”; era fără îndoială semnalul clar al unor căutări febrile care să marcheze noua etapă în care intrase România. Cum probabil fie termenul ca atare nu fusese încă bine definit din punct de vedere teoretic și politic, fie că ar fi știrbit din importanța factorului extern, el a fost imediat abandonat și nu a mai apărut până la jumătatea anilor '50. În evaluarea acestei schimbări, se poate discuta de evoluțiile din interiorul partidului după epurările din 1952, de procesul mai general al destalinizării Europei comuniste după moartea lui Stalin, și, în același context, de un timid semnal al unei oarecari distanțări de Moscova. Din partea a doua a anilor '50 se poate vorbi despre un partid românesc unit, ferm condus de liderul său (Gheorghiu-Dej) și, foarte important, purificat din punct de vedere etnic. Totodată, pentru a evita evenimente precum cele din Ungaria și Polonia, dar și datorită creșterii ponderii relațiilor româno-chineze după 1958, noua conducere de la Kremlin a fost silită să accepte excesele naționaliste românești: eliminarea ultimilor rivali ai lui Gheorghiu-Dej (Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi) în cadrul ședinței Biroului Politic din luna iulie 1957 și retragerea trupelor sovietice din România în mai 1958²⁰.

În planul discursului oficial se revenea, cu incetinelă, la un echilibru de forțe între factorii interni și externi: chiar dacă Armata Roșie nu și-a pierdut din rolul dominant, forțele din interior — comuniștii și gărzile patriotice — au început să fie tot mai des amintite în a doua parte a anilor '50, ele fiind integrate unui proces politic mai amplu, acela al „*revoluției populare*” care prezenta un caracter antifascist, antiimperialist și antifeudal²¹.

¹⁶ „Scânteia”, an XXI, nr. 2433, 22 august 1952, p. 1.

¹⁷ *Istoria R.P.R.*, sub redacția acad. Mihail Roller, manual pentru învățământul mediu, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1956, p. 3.

¹⁸ Leontin Sălăjan, *Străvechea frăție de arme româno-rusă*, în „Scânteia”, an XXIII, nr. 3054, 18 august 1954, p. 2.

¹⁹ Vasile Luca, *Strategia și tactica...*, p. 63.

²⁰ Interesante puncte de vedere sunt emise de Donald R. Falls, *Soviet Decision-Making And The Withdrawal Of Soviet Troops From Romania*, în „East European Quarterly”, an XXVII, nr. 4, Winter 1993, p. 493.

²¹ N. Crețu, *Partidul Comunist Român — organizatorul și conducătorul insurrecției armate din august 1944*, în „Lupta de clasă”, an XXXIX, nr. 8, august 1959, p. 15, și p. 24.

Treptat, și paralel cu evoluțiile politice interne și internaționale, indeosebi declanșarea campaniei de industrializare și depărtarea relativă de Moscova, în contextul apropierei de linia chineză, la sfârșitul anilor '50 — începutul anilor '60 în discursurile oficiale se constată o continuă scădere a rolului armatelor sovietice și o sporire a gradului de implicare a cadrelor de partid și în special a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Unele materiale avansau ipoteza că liderul comuniștilor români ar fi pregătit în captivitate planurile insurjecției încă din luna august 1943²² și că partidul a fost legătura dintre „grupările și personalitățile politice, cadrele militare și Palat”²³. Pentru prima dată într-un text oficial, în contextul descrierii partinice a evenimentelor care au marcat „începutul revoluției populare ce a dus la instaurarea regimului democrat-popular și la construirea socialismului”, liderul român de partid și de stat considera drept „necesară” constituirea Blocului Național Democrat în vederea „coalizării tuturor forțelor antihitleriste”²⁴ (aprecierile erau făcute într-o vreme când, după 1958, se declanșase o nouă prigoană împotriva indezirabililor).

Un alt fenomen ce merită semnalat este acela al idealizării leninismului și condamnării perioadei staliniste, la cumpăna anilor '50—'60; la scară redusă se desfășura un proces care va fi caracteristic pentru era gorbaciovistă în U.R.S.S. și anume restaurarea prestigiului global al comunismului prin repudierea unei mari părți din trecutul lui. Dealtfel, dacă acceptăm teza potrivit căreia „bolșevismul (comunismul) reprezintă cel mai strălucit tip de oportunism politic”²⁵, această renegare pare firească, având în vedere că, pentru a se menține la putere, liderii comuniști au sacrificat nu de puține ori principiile lor inițiale, grija principală fiind de a păstra acestei doctrine cel puțin o fațadă externă pentru a impune.

Momentul 1964 este acela care a implicat imediat și o transformare a materialului de propagandă reprezentând în fapt o adevărată frontieră. Naționalismul afișat în plan ideologic era o reflectare directă a evoluțiilor politicii externe și anume distanțarea accentuată de Moscova, atât politic cât și economic prin refuzul integrării preconizate în cadrul C.A.E.R., a dorinței cercurilor conducătoare de la București de a reprezenta „a treia forță” în mișcarea comunistă internațională precum și a sprijinului constant acordat de China în direcția dorită de români, ajungându-se până acolo încât în iulie 1964, ca și în 1957, Mao Zedong și Zhou Enlai să facă presiuni la Moscova în problema retrocedării de către U.R.S.S. a Basarabiei și Nordului Bucovinei către România²⁶.

Putem discuta, în cazul provinciilor ocupate în iunie 1940, de un șantaj al autorităților comuniste române față de sovietici și chiar de un barometru al relațiilor bilaterale în sensul că, la fel ca în toamna anului 1989 (deci

²² Dumitru Almaș, G. Georgescu-Buzău, Aron Petric, *Istoria României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1962, p. 354 și ediția din anul 1967, p. 220.

²³ *Sub semnul victoriei definitive a socialismului*, în „Lupta de clasă”, an XLII, nr. 8, august 1962, p. 3.

²⁴ Declarațiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej au fost folosite în studiul lui Petre Constantinescu-Iași, *Eliberarea României de sub jugul fascist și însemnătatea ei istorică*, în „Studii. Revistă de istorie”, an XII, nr. 4, 1959, p. 24—32.

²⁵ D. Gusti, *op. cit.*, p. 112.

²⁶ Informațiile fac parte dintr-o teorie conform căreia distanțarea României de U.R.S.S. și independența politicoasă a Bucureștiului nu ar fi fost posibilă fără o constantă apropiere de China; Mark Hunter Madsen, *The Uses of Beijingpolitik. China in Romanian Foreign Policy Since 1953*, în „East European Quarterly”, vol. XVI, nr. 3, September 1982, p. 283—285.

în ultimele luni ale regimului) în anii 1962—1964, concomitent cu elaborarea unui discurs naționalist și cu evitarea referirilor clare la rolul Armatei Roșii, în august 1944, ideea unei Români Mari (probabil comuniste, dar o himeră în fapt la acel moment) a fost ingenios utilizată în ofensiva propagandistică a Bucureștiului; să exemplificăm doar cu interesantele hărți geografice publicate în acei ani, hărți care prezentau, pe lângă teritoriul R. P. Române, și regiunile de la Est de Prut și din Nordul Bucovinei, evident că nu întâmplător (vezi *Atlas geografic*, Direcția Topografică Militară; Editura Științifică, București, 1962, f. 7).

Multe din excesele, greșelile și falsurile anterioare au fost imputate așa-zisului „grup fracționist, antipartinic” Ana Pauker — Vasile Luca — Teohari Georgescu, grup care aflat tot timpul în emigrație (mai puțin T. Georgescu), și necunoscând stările de lucruri din țară a luat, la revenirea în patrie, „o atitudine de denigrare a actului istoric de la 23 August” pentru că, susținea ei, coalizarea forțelor interne a fost „o mare greșală”, acțiune nefolositoare și fără de care, cu sprijin sovietic, ar fi devenit posibilă „luarea imediată a puterii de către clasa muncitoare”²⁷. Evident, critica viza nu un proces desfășurat cu mai bine de 12 ani în urmă, ci ceea ce grupul respectiv reprezenta: interesele Moscovei. Același lucru îl făcea și Nicolae Ceaușescu, în primul său an de conducere: o vehementă acuză adusă Cominternului pentru că nu a apreciat justetea politicii comuniștilor români de „apărare a granițelor” și pentru că a condamnat pe militanții de la București pentru poziția lor antihitleristă²⁸ (la momentul emiterii Directivei în cauză, în anul 1940, Germania și U.R.S.S. erau aliate).

Pentru prima dată se formula aprecierea că nu numai trupele sovietice și-au adus contribuția la războiul antigerman, ci întreaga „coalitie antihitleristă”; căpăta importanță în evaluarea actului istoric chiar și rolul Regelui pentru că, în unele texte, contactul cu Palatul era considerat de către Partidul Comunist drept „util și necesar” și, mai mult, formula politică rezultată după arestarea Mareșalului Antonescu — guvernul de coalitie al generalului Sănătescu — nu mai era etichetată drept o „clică reacționară”, ci era văzută ca „rezultat al insurecției armate și răsturnării dictaturii militaro-fasciste”²⁹.

Lăsând trecutului violența și primitivismul limbajului folosit anterior, s-a lansat ideea că nu Armata Roșie a decis rezultatul victoriei, ci lupta poporului român, a formațiunilor de luptă patriotice și a grupărilor de partizani din anumite zone ale țării; totodată, în 1964, pentru prima dată, un participant direct la evenimente, generalul Dămăceanu, a făcut explicit diferențierea între *lovitură de stat* (ca o simplă răsturnare politică) și *insurecția armată*³⁰ (proces mai amplu, care a solicitat participarea unor consistente categorii interne și fiind probabil un concept de *esență leninistă*, conform tendințelor anterior amintite).

²⁷ *Insurecția armată din august 1944*, în „Lupta de clasă”, an LXIV, nr. 8, august 1964, p. 28.

²⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, discurs din 7 mai 1966, Editura Politică, București, 1966, p. 46.

²⁹ *Insurecția armată din august 1944*, p. 19—25.

³⁰ Gen. col. Dumitru Dămăceanu, *Pregătirea militară a insurecției armate sub conducerea Partidului Comunist din România*, în „Știința”, an XXXIII, nr. 6343, 9 august 1964, p. 2—3.

Momentul 1964 a modificat într-atât termenii discursului oficial referitor la actul de la 23 August 1944 încât ei vor rămâne aplicabili până la sfârșitul regimului comunist. Dând o explicație noului curs politic și ideologic, conducerea partidului a accentuat permanent caracterul național al evenimentelor din august; au apărut și atacuri la adresa fostei conduceri comuniste, cu puțini români în frunte, fiind acuzat și fostul lider al partidului. („suntem în drept obligați să criticăm și să blamăm aspectele negative ale activității lui Gheorghiu-Dej”³¹) pentru lipsurile și greșelile în evaluarea corectă a fenomenului istoric și, îndeosebi, pentru minimalizarea și marginalizarea factorului intern într-o primă perioadă. Acestea aveau loc după plenary C.C. al P.C.R. din luna aprilie 1968, într-o etapă deosebit de dinamică, când Lucrețiu Pătrășcanu, adeptul unei linii mai moderate în partid, a fost reabilitat oficial, iar vechea conducere de partid și de stat era stigmatizată pentru greșeli și abuzuri numeroase.

Linia naționalistă în dezvoltarea teoretică, ideologică a partidului își găsea expresia în plan politic în momentul august 1968 — punct culminant al acestei evoluții — când România a refuzat să participe la acțiunea de ocupare militară a Cehoslovaciei. Discursul oficial al perioadei respective aducea reevaluări surprinzătoare; actul de la 23 August apărea drept „rezultatul coalizării celor mai largi forțe sociale, politice și militare”³² și, pentru a i se da amploarea cuvenită, era amintit alături de revoluțiile de la 1821 și 1848, uniriile de la 1859 și 1918, războiul de independență în încercarea de a argumenta caracterul național al luptelor pentru eliberare și dreptate socială și pentru a le considera, pe acestea din urmă, drept premisele epocale cotituri din august, „victoria celei mai complete și radicale înnoiri a societății românești — societatea socialistă”³³.

Trecerea spre o altă fază în evoluția misticării actului de la 23 August, aceea a *insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste*, nu a fost, numai etapă de continuare a acumulărilor precedente, ci și de înnoire. Formula „antiimperialist” a vizat, fără îndoială, și pe sovietici și nu a pus în discuție numai influențele puterilor occidentale. În toate materialele de propagandă din a doua parte a anilor '70 factorul extern, sovietic, era marginalizat; rolul Armatei Roșii nu a fost doar diminuat, dar un istoric oficial al regimului își permitea chiar să-l conteste, susținând că în vara anului 1944, „comandamentul sovietic nu a cunoscut pregătirile ce se făceau în România pentru insurecție și nu a existat o coordonare a acțiunilor militare desfășurate”, singurul merit în obținerea succesului revenind „forțelor politice interne coalizate”³⁴.

Ideea insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste se desfășura într-o etapă deosebit de dinamică în politica externă românească, de colaborare și apropiere de unele puteri occidentale (S.U.A., Franța, R. F. Germania) și de continuare a alianței cu statele comuniste nesubordonate

³¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4 (aprilie 1969 — iunie 1970), Editura Politică, București, 1970, p. 317; raportul C.C. al P.C.R. la Congresul al X-lea al P.C.R., 6 august 1969.

³² *Ibidem*, p. 372, discurs din 22 august 1969.

³³ 23 August 1944 — început de ev al istoriei românești, în „Magazin istoric”, an VIII, nr. 8 (89), august 1974, p. 2—4.

³⁴ Gheorghe I. Ioniță, *Insurecția din august 1944 — strălucită confirmare a justeței strategiei și tacticii promovate de Partidul Comunist Român*, în „Era socialistă”, an LIV, nr. 15, august 1974, p. 12.

Kremlinului (China și Iugoslavia). Totodată, ultima parte a anilor '70 era o prelungire, în plan intern, a relativei liberalizări în limitele stricte ale regimului. Accentuarea naționalismului se prezenta ca o strategie de atenuare a efectelor rigidității structurilor interne, a lipsei totale de voință în reformarea sistemului (paralel cu imaginea externă a unei țări conduse de un lider perceput drept liberal) și, mai ales, era un început în construirea megalomanice imagini a președintelui Ceaușescu, poate cea mai impresionantă operă de propagandă a regimului comunist.

Ultima etapă a mitului comunist referitor la 23 August este aceea a *revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*, care coincide în plan politic cu ultimul deceniu al regimului, perioadă de importante transformări economice, politice și sociale. În primul rând, megalomania și cultul personalității și-au pus decisiv amprenta nu numai asupra acțiunilor de propagandă (perioada de care discutăm fiind denumită „epoca de aur” sau „epoca Nicolae Ceaușescu”), ci în toate sectoarele vieții publice, de la tendințele de omogenizare socială la problemele de sistematizare urbană și rurală și producții fără precedent în industrie și agricultură. Orice aniversare istorică avea legătură cu tradițiile îndelungate de luptă ale partidului: pentru a justifica „revoluția socială” aflată în curs de desfășurare se făcea apel la mișcările revoluționare ale lui Horea, Tudor Vladimirescu sau chiar mai înainte, spre Bobâlna și Gheorghe Doja. Fenomenul de autarhie generală a corespuns cu o etapă definită drept „profund revoluționară” deoarece țara se afla în plină „revoluție agrară”, „revoluție tehnico-științifică”, „revoluție socialistă”, toate acestea fiind consecințe sau componente ale revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă declanșată la 23 August 1944. Liderii României, „revoluționari” și ei, erau sărbătoriți nu pentru realizări politice sau științifice, ci și pentru activitate revoluționară neîntreruptă, începută de obicei de pe băncile școlilor elementare.

Lipsa aproape totală a legăturilor cu exteriorul și controlul strict al activităților sociale au determinat evoluția unei campanii ideologice fără precedent chiar în existența societății comuniste; o sumară analiză semantică relevă că limbajul discursului politic s-a modificat, reflectând la rândul său situația generală. Lungimea textelor și a frazelor — formule demagogice—, de cele mai multe ori compuse din zeci de cuvinte având un singur predicat, făceau greoaie fie lectura, fie simpla ascultare și dădeau o viziune apoteotică mitului 23 August. Astfel, președintele țării preciza că revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă „a deschis calea marilor transformări revoluționare din patria noastră, a trecerii puterii politice în mâinile clasei muncitoare în alianță cu țărănimea, intelectualitatea și celelalte forțe progresiste, a transformării poporului nostru într-un popor stăpân pe destinele sale, constructor conștient al socialismului, făuritor al propriului său viitor comunist”⁸⁵ (oboseala discursului era echivalentul obsolescenței regimului).

Mitul lui 23 August a fost înglobat într-un adevărat sistem, construit de propagandă și având rareori tangențe cu știința, scopul esențial constituindu-l reanalizarea faptului istoric din perspectiva unui „moment de răs-

⁸⁵ Nicolae Ceaușescu, în „Magazin istoric”, an XVIII, nr. 8 (209), august 1984, p. 3—4; texte de acest gen abundă în toată presa românească din anii '80, orice articol de fond sau referitor la situația politică fiind, la rândul lor, exemplul edificatoare.

cruce" merit a uni un trecut bogat in lupte pentru libertate națională și dreptate socială cu un viitor descris ca o epocă de dezvoltare maximă și de bunăstare neîntâlnită, pe fundalul invocațiilor neconținute a independenței și suveranității; pentru a justifica efortul comunistilor la 23 August și a argumenta calea de dezvoltare a țării sunt chemați în ajutor de la Dromichete, Burchista, Decebal, Gelu, Glad și Menumorut toți aceia care avuseseră un cuvânt în istorie, până la „cele două războaie naționale ale românilor (1877—1878 și 1916—1918)”³⁶. Este și aceasta o manifestare a megalomaniei atotcuprinzătoare, reflectare a unor acțiuni precum Canalul Dunăre—Marea Neagră (inaugurat în 1984), planurile de sistematizare a localităților urbane și rurale, dorința de a fi purtătorul de cuvânt al statelor în curs de dezvoltare în politica mondială. În această fază, orice referire la factorul extern în desfășurarea actului de la 23 August era aproape exclusă; accentul se deplasa spre rolul forțelor române în desfășurarea războiului mondial și a implicațiilor internaționale (teze susținute din punct de vedere științific). Naționalismul a devenit tot mai preponderent, deseori folosit ca o armă în politica externă: pentru a se opune Uniunii Sovietice gorbacioviste, liderii de la București nu numai că au eludat toate contribuțiile sovietice la actul din august, dar au făcut apel la un subiect tabu — Pactul Ribbentrop—Molotov — criticându-l vehement, și au pus în mod clar problema Basarabiei și Nordului Bucovinei (în ultimele luni de existență a regimului).

De ce a fost ales tocmai actul de la 23 August în ridicarea unei construcții propagandistice de o asemenea amploare? În ce direcții au dorit comuniștii să canalizeze efectele mitizării unui eveniment atât de mult discutat?

În primul rând, la 23 August 1944, a avut loc o răsturnare de forțe; vechile structuri, cele de inspirație interbelică, s-au dovedit neputincioase sau chiar depășite în a oferi o soluție așteptată, viabilă din punctul de vedere al maselor. După mai bine de șase ani de regimuri autoritare, în care exprimarea nestingherită a opțiunilor a avut de suferit, după ani de război, de crize interne, de importante pierderi teritoriale, societatea românească aștepta o schimbare reală, o răsturnare radicală fără limitele autoimpuse de regulile scrise sau nescrise ale perioadei interbelice. 23 August a fost privit atunci, și nu de puțini oameni, drept o șansă adevărată de a se intra într-o etapă a democrației, egalității, justiției, prosperității. Acest capital de încredere a fost intens exploatat de liderii comuniști.

Evident, nu trebuie nicidecum negat rolul nefast și decisiv exercitat de autoritățile sovietice de ocupație, dar schimbările radicale erau realmente dorite și așteptate. Etapa post-august 1944 trebuia să fie o epocă a unor mari transformări economice, sociale, politice. Minusculul Partid Comunist a profitat nu numai de ajutorul considerabil oferit de sovietici, ci și de starea de spirit generală a populației; este greu de crezut că doar ocupația străină ar fi putut aduce peste 800.000 de persoane în rândurile partidului în numai trei ani și jumătate.

Acesta a părut a fi, și a fost într-adevăr, momentul de cotitură: 23 August 1944 le-a adus comunistilor nu numai participarea la guvernare,

³⁶ Dionisie Csili, *Strălucite succese pe calea dezvoltării și înfloririi multilaterale a patriei socialiste*, în „Era socialistă”, an LXIV, nr. 15, 10 august 1984, p. 21; Ion Popescu Puțuri, *Chint scînta experienț i noastre istorice*, în „Magazin istoric”, nr. 8 (209), august 1984, p. 4.

ci a marcat și debutul unei evoluții fulminante soldate cu obținerea puterii absolute într-un răstimp de numai câțiva ani.

Multe din principiile de început cu care a fost clădit mitul au fost abandonate pe parcurs, pragmatismul dovedindu-se triumfător într-o luptă inegală cu ideaticul. Astfel, de la un internaționalism militant, susținut cu tărie pe toate planurile, regimul comunist din România, la fel ca multe state din Europa răsăriteană, comunistă, a sfârșit într-un naționalism, vehement; de cele mai multe ori având prelungiri într-o autarhie aproape de neînțeles într-o lume a comunicațiilor.

Primordialitatea rolului în desfășurarea evenimentului a fost disputată și de alte forțe, în special P.N.Ț. și Monarhia, fiecare dintre ele apelând de-a lungul timpului la o serie de argumente — de natură propriu-zis istorică, dar deseori și propagandistice — care să le certifice acțiunea. Comuniștii au atacat permanent variantele oferite de partidele istorice, ridicându-și propriul lor mit. Și de o parte și de cealaltă nu au lipsit denigrările și acuzele; deseori, din păcate și în zilele noastre, evenimentele de la 23 August au stârnit pasiuni și patimi politice vechi, dar nebănuite de puternice.

De aceea ar fi momentul, credem, ca o discuție științifică asupra actului istoric să elimine pe cât posibil prejudecățile și toate elementele mitului construit cu atâta tenacitate, eludându-se, în acest fel, în primul rând, înterețele politice de actualitate.

AN EVOLUTION OF THE MYSTIFICATION OF THE EVENTS OF 23 AUGUST 1944 IN THE OFFICIAL COMMUNIST DISCOURSE, 1945—1989

Abstract

The building up and reinforcement of the Communist myth concerning the events of 23 August are being examined; in this respect, the analysis of the linguistic formulae in constant adjustment to both political and ideological purposes seemed quite appropriate. Transformations occurring throughout four decades and more of propaganda mirrored the evolutions within the Party and in its foreign policy. As for the latter, they mainly included the Soviet-Romanian relations and a shifting by Bucharest in the direction of the Chinese ideological line by the end of the 1950s and the beginning of the 1960s with its long trail of consequences (the tearing away from Moscow and the Chinese blackmailing of Moscow which the Romanian leaders put at use in order to prevent political and economic integration within the Soviet space).

Both from the point of view on internal aspects (the evolution of the Romanian society from the autumn of 1944 and up to the fall of the Communist regime, with distinct periods in its historical development) and of external ones (Romania's relations with the Soviet Union and the West) it is being suggested that the evolution of the Communist myth of "23 August" included five main stages: *the coup d'état* (1945—1947/48), a formula the Communist movement and the historical parties concurred with; *the liberation of Romania by the glorious Soviet Army* (1948—1955/56), with its

internal aftermath, namely a thorough sovietization of the country; *the armed insurrection (1956—1974)*, that is the onset of clear developments within the regime epitomized by nationalism and the tearing away from Moscow's policy; *the armed antifascist and anti-imperialist insurrection* (in the second half of the 1970s), a transition stage toward the most remarkable work of propaganda of the regime, namely *the antifascist and anti-imperialist revolution of social and national liberation*.

Not only must a linguistic analysis of the building up of the myth have in view the political developments (and here we should insist on our strong disagreement with the view according to which the act of 23 August 1944 sanctioned the coming into being of democratic Romania; as strong a desideratum as this had undoubtedly been), but also the propagandistic objectives of the authorities, and their interest in grossly modifying a historical fact and turning it into a propagandistic event, namely the so-called corner stone of the establishment of the Romanian Communist society.

IZVORARE

O VIZIUNE NECOMUNISTĂ ASUPRA EVENIMENTULUI DE LA 23 AUGUST 1944, DUPĂ O SURSĂ INEDITĂ

ION STANCIU

În replică la apariția și progresele mitologiei comuniste cu privire la evenimentele de la 23 august 1944, istoria a înregistrat, în paralel, începând încă din anii '50, și o strădanie de informare și evaluare sobră, asupra adevărului celor petrecute în România în 1944. Mărturiile acestui efort, mai puțin detectabile în țară, provenind mai ales din exilul românesc al ultimei jumătăți de secol, au căutat să acrediteze explicații cu un respect evident mai mare față de trecut, de faptele și personajele implicate, față de întrebările pe care evenimentele în discuție nu au încetat niciodată să le genereze, din perspectiva destinului românesc.

O asemenea mărturie, intitulată *Aspecte ale preparării loviturii de stat de la 23 august 1944* o constituie și acest text, de amploarea a 11 pagini dactilografiate, scrise în limba franceză. El este revelator pentru modul în care problematizează evenimentele din august 1944, pentru răspunsurile pe care le dă. Textul este nesemnțat, nepublicat, dar după toate indiciile, până la descoperirea altor precizări, datează dintr-o primă fază, a anilor '50, în care actul de la 23 august 1944 a început a fi revendicat în exclusivitate de istoriografia și propaganda noului regim de la București, instalat temeinic după 1947.

De asemenea, documentul pare să aparțină, în absența altor indicii, lui Dimitrie G. Popescu, în a cărui arhivă se află, arhivă depozitată între colecțiile de documente ale arhivelor Institutului Hoover asupra războiului, revoluției și păcii (box 1, folder 1).

Autorul documentului pune de la început, în chip interesant, evenimentele din august 1944 într-o perspectivă istorică mult mai amplă decât se face de obicei, perspectivă de natură să facă din el mai mult decât o improvizată urzeală politică. Asistăm aici la o încercare de a găsi veritabile origini istorice pentru lovitura de stat din 23 august 1944, origini plasate în schimbarea din 1936 intervenită în politica externă a României prin înlăturarea lui N. Titulescu de la Ministerul de externe. Această viziune încearcă evident să introducă actul de la 23 august 1944 în rândul necesităților istorice, să-l califice de inevitabil, calitate care teoretic poate seduce, dacă nu ar transpare din argumentele utilizate și dorința autorului de a vedea, în înlăturarea lui Titulescu, în mod automat, și întrarea României pe o traiectorie inevitabil fatală a politicii sale externe. Dacă evenimentele de la 23 august 1944 sunt, în logica momentului istoric din 1944, o necesitate, în viziunea autorilor lor și a unora dintre cei care astăzi stăruie să le dea o apreciere mai legată de context decât o altă parte a comentatorilor care le judecă mai legate de meandrele ulterioare ale istoriei, autorului documentului în discuție ne apare totuși a nu-i fi străină intenția de a pune politica P.N.Ț. într-o lumină favorabilă încă din 1936.

O asemenea intenție dă documentului o tentă de subiectivitate, pe care desfășurarea ulterioară a argumentelor o păstrează cu toate că meritele conducerii acestui partid au fost destul de importante pentru a nu mai face necesară această tentă.

Documentul rămâne oricum interesant, merită a fi cunoscut în toată cuprinderea lui și credem că poate contribui prin toate informațiile și opiniile lui, la completarea cunoștințelor și dialogului istoric în legătură cu evenimentele de la 23 august 1944, a căror semnificație suscită încă în România preocupări și antrenează chiar dispute.

ASPECTS DE LA PREPARATION DU COUP

D'ETAT DU 23 AOÛT 1944

LUTTE DU PARTI NATIONAL-PAYSAN CONTRE LA POLITIQUE ÉTRANGÈRE DES DICTATURES

Si l'on voulait remonter jusqu'aux origines premières de l'acte du 23 août 1944, il faudrait faire une assez longue excursion historique. Il faudrait commencer en effet avec le renvoi en 1936 par M. Tataresco, qui était alors Président du Conseil, du Ministre des Affaires Étrangères M. Titulesco. Ce renvoi fut déterminé par le fait que ce dernier a été sur le point de signer avec l'Union Soviétique un pacte d'assistance mutuelle, pacte destiné à renforcer le système de sécurité européen contre le péril montant de l'agression allemande.

Ce fut le point de départ du changement de la politique étrangère de la Roumanie qui se détachait ainsi de ses amitiés traditionnelles pour se rapprocher ensuite des puissances de l'Axe.

Le parti national-paysan ne tarda pas à prendre l'attitude la plus énergique contre ce changement de politique. Après le renvoi de Titulesco, le parti national-paysan continue donc à soutenir très énergiquement la politique de ce dernier qui préconisait une union étroite entre les puissances occidentales et l'Union Soviétique en vue du maintien de la paix et une adhésion ferme de la Roumanie à ce système. L'opposition du parti national-paysan à ce changement de politique fut si forte que le Roi Carol avec l'appui de M. Tataresco fut obligé d'établir la dictature afin de pouvoir poursuivre cette nouvelle politique étrangère.

Depuis ce moment-là le peuple roumain perdit ses institutions démocratiques. Il ne les pas encore retrouvées à l'heure qu'il est. Cette opposition du parti national-paysan se prolongea jusqu'à la fin du régime du Roi Carol. Elle continua avec la même vigueur sous la dictature de Antonesco. Entretemps, la nouvelle politique commencée par M. Tataresco n'avait pas manqué de produire ses résultats inévitables: A la suite de l'interruption des négociations en vue de la conclusion d'un pacte d'assistance mutuelle, les relations entre la Roumanie et l'URSS se détériorèrent progressivement. La crise de 1940 survint. La Bessarabie et la Bucovine du Nord furent incorporées à la Russie Soviétique. M. Tataresco était à nouveau Président du Conseil. Il s'engageait alors à fond dans la politique aux côtés de l'Allemagne. Il dénonça les garanties anglo-françaises en brisant ainsi les derniers liens qui unissaient encore la Roumanie aux puissances occidentales. Lorsque, après l'arbitrage de Vienne, la dictature d'Antonesco se substitua à celle du Roi Carol, la Roumanie était déjà un pays satellite de l'Allemagne. Antonesco avait trouvé la voie tracée. Il la suivit jusqu'au bout en adhérant au pacte tripartite et en s'associant à la guerre contre l'URSS.

DE CONCERT AVEC LE ROI MICHEL, MONSIEUR MANIU FORME LE PROJET D'UN COUP D'ETAT AFIN DE RAMENER LA ROUMANIE AUX CÔTÉS DES ALLIÉS

Avec le Roi Carol il n'y avait rien à faire. Il avait été lui-même un des facteurs déterminants du changement de la politique étrangère roumaine et de l'instauration de la dictature. Mais le nouveau Souverain a manifesté des tendances différentes. Il nourrissait des convictions sincèrement démocratiques, et il ne considérait l'alliance avec l'Allemagne que comme une contrainte imposée au peuple roumain par le régime de dictature. Toutefois au début du règne, la situation du Roi était extrêmement difficile. Très jeune, dépourvu d'expérience politique — son père l'ayant tenu à dessein à l'écart des affaires —, entouré de partout d'espions à la solde du Gouvernement, le Roi était un prisonnier. Il lui fallait un certain temps et beaucoup de persévérance pour briser l'isolement dont le Gouvernement l'aurait entouré et se composer un entourage de collaborateurs par lesquels il pût se tenir au courant des affaires.

Quelque temps après l'entrée de la Roumanie en guerre le Roi, par l'entremise de ses collaborateurs, établit un contact secret avec M. Maniu. L'accord se fit immédiatement, entre le Souverain et le chef politique. La Roumanie devait rompre l'alliance avec l'Allemagne et se ranger aux côtés des Nations Unies. Le moment de ce coup d'Etat devait être choisi avec le plus grand soin. La Roumanie ne pouvait pas faire un simple geste symbolique. Elle entendait apporter une contribution effective à la cause des Alliés. Une initiative prématurée et non concertée avec les Alliés aurait fait plus de mal que de bien à leur cause. Elle aurait

en effect été immédiatement étouffée par les Allemands dont le contrôle sur le pays n'en serait devenu que plus rigoureux. Cela aurait absolument rendu impossible une action ultérieure qui, dans des circonstances plus propices, aurait pu représenter une utilité réelle pour les Alliés. En résumé, la Roumanie ne voulait pas se placer, par une initiative irréfléchie, dans la situation où allait se trouver plus tard le Gouvernement fasciste du Nord de l'Italie ou le Gouvernement hongrois hosthyste dont le seul choix fut de lutter jusqu'à la fin aux côtés de l'armée allemande.

Est-il besoin d'ajouter que cette politique fut complètement justifiée par les événements? Ce n'est certainement pas le lieu d'énumérer ici tous les avantages que l'acte du 23 août 1944 a procurés à la cause des Alliés. In suffira de mentionner que le succès du coup d'Etat roumain a dépassé tous les espoirs des Alliés et que ce coup d'Etat a été certainement un des épisodes les plus importants de la guerre en Europe.

Il fut donc convenu entre le Souverain et M. Maniu que, dès que les événements laisseront entrevoir une possibilité raisonnable d'action, l'on se mettrait en contact avec les Alliés afin de leur offrir la collaboration de la Roumanie et de se concerter avec eux sur les modalités de l'action roumaine. En même temps, une équipe fut formée au Ministère des Affaires Etrangères qui disposait de ramifications dans toutes les Légations roumaines dans les pays neutres ainsi que du service du chiffre et des courriers diplomatiques. Cette équipe se mit sous les ordres du Souverain et offrait sa collaboration à M. Maniu afin de faciliter les contacts avec les Alliés.

NÉGOCIATIONS DE STOCKHOLM

Pour la première fois depuis le commencement de la guerre, le débarquement des Alliés en Italie laissait entrevoir quelque chance de succès à une action de la part de la Roumanie. Les perspectives des opérations militaires dans les Balkans qui auraient rapproché le front des frontières roumaines, faisaient apparaître comme possible une action militaire roumaine concertée avec les Alliés. Le Souverain et M. Maniu ne voulaient pas laisser échapper cette occasion. Aussi, après la capitulation de l'Italie, et profitant des relations personnelles qui s'étaient établies entre certains membres de la Légation de Roumanie et plusieurs diplomates anglais et américains à Stockholm, le Roi, en plein accord avec M. Maniu offrit aux Alliés la collaboration de la Roumanie. Ces négociations commencèrent au mois de septembre 1943. Le 10 novembre de la même année une offre ferme fut faite aux Alliés. Du côté roumain on annonçait en effet l'intention d'envoyer deux émissaires — l'un civil, l'autre militaire — représentant le point de vue du Roi, de M. Maniu et des chefs de l'Armée et qui devaient apporter des propositions concrètes en vue de la collaboration militaire de la Roumanie avec les Alliés. Quoique le front russe fut à ce moment-là encore très éloigné du territoire roumain, on voulut du côté roumain discuter avec toutes les trois principales puissances alliées. C'est la raison pour laquelle on proposa que les émissaires se rendirent à Londres où se trouvait le siège du Comité des trois principales puissances alliées, Comité qui avait été institué par la Conférence Interalliée de 1943 de Moscou et dont le but était de coordonner la politique des trois grandes puissances en Europe. Si cette négociation avait été entamée avec les Anglais et les Américains, c'est que ces circonstances avaient voulu que les relations personnelles existassent entre le représentant à Stockholm du Roi et de l'opposition roumaine et certains diplomates anglais et américains, sans que de pareilles relations eussent pu être établies jusqu'à cette date avec des représentants soviétiques en Suède ou ailleurs. Du côté roumain on déplorait d'ailleurs de la manière la plus sincère l'absence de pareilles relations. C'est pourquoi on accueillit avec une très grande satisfaction la proposition de la Mission britannique en Suède de faciliter un contact entre le représentant roumain et la Légation soviétique.

Malheureusement, ces offres si fermes de collaboration du Souverain et de M. Maniu ne furent pas considérées par les Alliés avec tout l'intérêt qu'elles méritaient. Malgré les insinuations roumaines, les Alliés ne donnèrent pas une réponse concernant leur agrément pour les émissaires porteurs des propositions roumaines. Cependant, le représentant du Roi et de l'opposition essayèrent vainement d'entrer en contact avec Madame Kolontay, Ministre Soviétique à Stockholm. Celle-ci, après avoir considéré avec intérêt la proposition du Ministre britannique qui lui avait suggéré de recevoir le représentant roumain, se montrait maintenant hésitante. Les offres et les insinuations roumaines semblaient se heurter à un mur. Pourquoi?

C'est que le Gouvernement roumain avait commencé lui-même des négociations avec les Alliés. Or, ceux-ci semblaient considérer que les propositions du Gouvernement Antonesco étaient plus dignes d'être retenues que celles du Roi et de M. Maniu, se figurant sans doute que le Gouvernement possédait plus de possibilité d'action. On ne manque pas d'attirer l'attention des Alliés sur l'erreur qu'ils commettaient. On leur signala le caractère sérieux des intentions

du Gouvernement Antonesco et les avertit qu'il n'y avait aucune chance que ses propositions conduisissent à des résultats positifs alors que le Roi et M. Maniu étaient fermement décidés d'agir. Ce fut en vain. Les négociations de Stockholm perdirent ainsi leur intérêt à la suite de la passivité des Alliés. Il en subsista un simple contact qui n'a pas été d'ailleurs sans aucune utilité.

Pendant, les Anglo-saxons commencèrent par Madrid, par Berne et par plusieurs autres endroits avec le régime Antonesco, des négociations qui ne devaient, comme on les avait avertis, conduire à aucun résultat. La Légation soviétique à Stockholm cherchait également un contact non pas avec le représentant du Roi et de l'opposition, mais avec le Ministre de Roumanie en Suède, représentant le Gouvernement. Le but de ce contact était d'entamer des négociations avec le Gouvernement roumain.

Madame Kolontay voulut bien recevoir le représentant du Roi et de M. Maniu, mais ce fut seulement au mois de Mai 1945, donc presque six mois après que celui-ci avait cherché le contact. Entretemps, la scène s'était déplacée. Les négociations du Caire avaient commencé et elles avaient atteint une phase assez avancée. Quelques autres discussions épisodiques devaient toutefois avoir lieu plus tard entre l'opposition roumaine et les représentants soviétiques à Stockholm en relation avec les négociations du Caire, dans les conditions que l'on verra plus bas.

Telle est l'histoire des négociations de Stockholm. Une constatation s'en dégage entre autres qui ne peut être contestée: Le Roi et M. Maniu, chef du parti national-paysan, ont proposé en 1943 aux Alliés la collaboration de la Roumanie. Aucun autre parti politique ne peut se prevaloir d'un pareil mérite ou revendiquer une participation dans cette action.

NÉGOCIATIONS DU CAIRE

Pendant que les négociations de Stockholm traînaient dans les conditions que l'on a vues, des changements importants intervenaient dans la situation militaire générale: L'Armée rouge obtenait des succès de plus en plus grands contre les Alliés (sic!), le front russe s'approchant du territoire roumain. Une nouvelle perspective se présentait maintenant: une action militaire roumaine coordonnée avec les opérations des armées soviétiques.

Soucieux de ne pas laisser échapper cette occasion, désireux au contraire de la saisir, M. Maniu décida d'envoyer un émissaire au Caire afin d'y négocier un armistice et d'y établir les modalités d'une collaboration militaire de la Roumanie avec les trois principales puissances alliées. L'agrément pour cette mission fut demandée par Ankara où de nouveaux contacts avaient été établis en plein accord avec M. Brătianu, chef du parti libéral. La réponse fut favorable et ne se fit pas attendre. Cette promptitude, si différente de l'attitude des Alliés à Stockholm, fut déterminée peut-être par le fait que les Alliés avaient fini par éprouver un certain découragement des négociations avec le Gouvernement Antonesco, qui ne semblaient pas devoir aboutir.

C'est ainsi que commencèrent les négociations du Caire, Elles sont en général assez connues pour qu'il soit besoin d'en donner un compte-rendu détaillé. Mais, comme certains partis politiques roumains ont cru devoir par la suite s'arroger des mérites spéciaux, nous nous contenterons de quelques commentaires qui suffiront pour établir les mérites respectifs de chaque parti dans la participation du coup d'Etat du 25 août 1944.

1) Les émissaires roumains, le Prince Stirbey d'abord, M. Vișoianu ensuite, ont été envoyés au Caire par M. Maniu. Le mérite de l'initiative de ces négociations revient donc au chef du parti national-paysan. Aucun des autres partis, qui s'attribuent maintenant des rôles prépondérants dans la participation du coup d'Etat du 23 août, n'a contribué de quelque manière que ce soit à cette prise de négociations entre la Roumanie et les principales puissances alliées.

2) Dans les conditions initiales d'armistice préenté à la Roumanie en avril 1944 par l'Union Soviétique et endossées par les Etats-Unis et la Grande Bretagne, il était strictement exigé que les troupes roumaines engagées dans des opérations militaires contre l'armée rouge, doivent ou bien se livrer à l'armée rouge ou attaquer les Allemands et commencer des opérations contre les Allemands. Si cette dernière condition est remplie, le Gouvernement soviétique prend le gagement de compléter l'armement de ces divisions et de les mettre immédiatement à la disposition du Maréchal Antonesco et de M. Maniu.

Il résulte de cette disposition que les Russes se proposaient de conclure un armistice soit avec le Gouvernement roumain, avec lequel ils continuaient d'ailleurs à poursuivre des négociations, soit avec M. Maniu et que ce dernier était considéré par les trois principales puissances

alliés comme la personnalité la plus représentative de l'opposition en même temps que le chef du parti politique le plus populaire de Roumanie.

3) Le 31 mai 1944, les émissaires roumains au Caire envoyèrent à M. Maniu un message émanant du représentant soviétique où il était dit que „le Gouvernement soviétique se refuse à entamer toutes discussions concernant les observations soulevées par M. Maniu tant que ce dernier n'aura pas précisé s'il accepte ou non les conditions de l'armistice”.

Cela ne peut évidemment que confirmer que M. Maniu et son parti étaient considérés comme les facteurs politiques les plus représentatifs de l'opinion publique roumaine. Car ce message permet de tirer la conclusion que les Russes refusaient de considérer la Roumanie engagée autrement que par l'assentiment de M. Maniu.

4) Des discussions étaient en cours depuis quelque temps déjà entre les partis national-paysan, national-libéral social-démocrate et communiste afin d'arriver à la formation d'un bloc politique ayant comme but principal la rupture de l'alliance avec l'Allemagne et la collaboration militaire de la Roumanie avec les Alliés. Les partis communiste et social-démocrate se montraient très impatients d'arriver à la formation d'un bloc politique groupant tous les partis principaux d'opposition. Il convient de remarquer que M. Maniu et son parti, qui agissaient d'ailleurs depuis longtemps en plein accord avec le parti libéral, avaient parcouru déjà, sans le secours des partis communiste et social-démocrate, la plus grande partie du chemin qui devait amener la Roumanie aux côtés des Alliés. Ils avaient en effet le mérite d'avoir poursuivi des négociations avec les Alliés et d'être déjà arrivés à un accord sur les termes de l'armistice. Les trois principales puissances alliées — la Russie y comprise — s'étaient parfaitement contentées de l'assentiment de M. Maniu comme d'un engagement parfaitement suffisant. Elles n'avaient pas demandé que celui des communistes ou de n'importe quel autre parti s'y ajoutât. M. Maniu aurait donc pu repousser cette offre de collaboration pour se réserver seul le mérite du changement qui allait suivre. Pourtant il ne l'a pas fait. L'accord concernant la création du bloc national-démocratique qui comprenait les quatre partis susmentionnés fut donc signé. M. Maniu avait considéré qu'il était plus patriotique de pouvoir prouver que la pleine et unanime de l'opinion publique roumaine était favorable aux Alliés. Ajoutons que l'assentiment de tous les quatre partis participants, M. Tataresco qui faisait des tentatives désespérées pour refaire sa situation politique gravement compromise, fut exclu du bloc national-démocratique comme principal responsable de l'introduction du régime de dictature et du changement d'orientation de la politique étrangère roumaine.

À la suite de cette collaboration qui s'était établie entre les quatre partis politiques, le plan du 22 juin 1944, concernant l'action militaire de la Roumanie et sa coordination avec les opérations alliées, fut transmis au Caire au nom de Sa Majesté de Roi et du bloc national-démocratique qui venait d'être formé. Ce plan était en effet le fruit d'une collaboration entre les Conseillers militaires du Roi et les représentants des quatre partis politiques. Ce fut pour la première fois que le bloc national-démocratique intervenait dans les négociations du Caire qui, jusqu'alors, avaient été conduites au nom de M. Maniu. Il ne semble pas que le crédit des négociateurs roumains aux yeux des principales puissances alliées eut été considérablement augmenté par cette intervention des partis communiste et social-démocrate. Car, ce plan demeura sans aucune réponse de la part des Alliés et le coup d'Etat dû être effectué sans que l'action militaire roumaine fut préalablement coordonnée avec celle des Alliés.

Le conclusion qui se détache de ce qui précède est assez claire: les négociations ont été commencées par M. Maniu qui jouissait de l'appui du parti libéral. Ces négociations avaient atteint une phase assez avancée. Lorsque les partis communiste et social-démocrate y ont adhéré, l'essentiel avait déjà été convenu, particulièrement l'accord concernant les termes de l'armistice. L'intervention des partis communiste et socialiste ne semble pas avoir fait faire des progrès à cette négociation.

5) Il paraît que le parti communiste prétend avoir disposé de moyens de contact suffisants avec les Russes par l'entremise de Madame Kolontay et qu'à l'aide de ce contact ils auraient donné une impulsion nouvelle aux négociations du Caire qui n'auraient pas donné de résultats satisfaisants. Le parti communiste aurait ainsi contribué d'une manière considérable à la préparation diplomatique de l'acte du 23 août 1944.

Ces affirmations sont dénuées de tout fondement. Comme on l'a vu plus haut, le contact avec Stockholm n'avait jamais été interrompu par M. Maniu depuis septembre 1943. Or, pendant que les émissaires de l'opposition roumaine négociaient au Caire avec les trois principales puissances alliées, les Russes avaient amorcé à Stockholm une négociation parallèle avec le Gouvernement roumain. Il arriva même que, au cours de cette négociation, ils offri-

rent au Gouvernement Antonesco des conditions plus favorables que celles offertes au Caire aux représentants de l'opposition. Il était tout naturel que l'opposition réclamât pour son propre compte ces conditions plus favorables offertes au régime Antonesco. C'est pourquoi, en mettant à profit le contact déjà existant, les quatre partis représentés dans le bloc national-démocratique décidèrent d'envoyer le plan du 22 juin concernant l'action militaire de la Roumanie non seulement au Caire mais aussi à Stockholm à Madame Kolontay. Une occasion était ainsi créée qui permettait à l'opposition roumaine de demander le concours de Madame Kolontay qui fut priée d'intervenir auprès du Gouvernement soviétique afin que les conditions plus favorables accordées au Gouvernement Antonesco fussent également consenties à l'opposition.

Les communistes ne disposaient d'absolument aucun moyen de contact avec Stockholm ou une autre capitale quelconque. Les communications avec Stockholm étaient contrôlées par l'organisation qui s'était formée au Ministère des Affaires Etrangères, organisation qui s'était placée sous les ordres du Roi et qui offrit sa collaboration à M. Maniu d'abord, au bloc national-démocratique ensuite après la formation de ce dernier.

L'histoire du coup d'Etat du 23 août comprend un résumé des quatre étapes suivantes que nous mentionnerons dans l'ordre chronologique:

PRÉPARATION POLITIQUE INTÉRIEURE

La lutte contre la politique étrangère des dictatures responsable du changement d'orientation de la politique étrangère de la Roumanie, c'est-à-dire de l'éloignement des amitiés traditionnelles du pays et du rapprochement progressif de l'Allemagne, rapprochement qui en fin de compte aboutit à une alliance militaire, a été menée par le parti national-paysan. Cette préparation fut l'œuvre exclusive de ce parti qui entretient ainsi l'esprit de résistance à la politique aux côtés de l'axe. Cet esprit qui explique en grande partie l'enthousiasme par lequel le peuple roumain tout entier a répondu, le 23 août 1944, à l'appel du Roi et l'absence de toute défection aussi bien dans l'armée que dans la population civile.

Dans cette lutte contre les régimes dictatoriaux le parti communiste roumain s'est signalé surtout par son absence. Mais eut-il été présent que sa contribution n'eut pu forcément être que des plus modestes. L'absence totale d'adhérence dans les masses, l'inexistence presque du parti communiste en Roumanie eussent réduit à des proportions négligeables toute action du parti communiste, action qui n'eut éveillé aucun écho dans l'opinion publique. Avec sa grande popularité, le parti national-paysan constituait au contraire la principale force politique du pays. Son action a été en conséquence d'une importance fondamentale pour la formation de l'atmosphère politique qui a présidé à l'acte du 23 août 1944.

PRÉPARATION DIPLOMATIQUE

On a vu que le principal mérite en ce qui concerne la préparation diplomatique revient à M. Maniu. C'est lui qui a pris l'initiative des négociations avec les Alliés en leur offrant la collaboration militaire de la Roumanie et c'est lui qui, sous sa responsabilité, a dirigé ces négociations jusqu'à un point assez avancé. Dans cette action il a joué du concours du chef du parti libéral, Dinu Brătianu. Les autres partis politiques ne sont intervenus que beaucoup plus tard dans ces négociations auxquels cette intervention ne semble d'ailleurs pas avoir fait des progrès. Lorsque les partis communiste et socialiste se joignirent à l'action de M. Maniu l'essentiel avait déjà été fait.

LA DÉCISION DE DÉMETTRE LE GOUVERNEMENT ANTONESCO

La décision de démettre le Gouvernement Antonesco fut prise par le Roi. Le coup d'Etat du 23 août 1944 pourrait donc être comme *un acte royal* appuyé sur une préparation politique et diplomatique due au parti national-paysan.

L'EXÉCUTION DU COUP D'ETAT

Le mérite de l'exécution du coup d'Etat, des luttes couronnées de succès contre les agressions des troupes allemandes et du maintien de l'ordre revient à l'armée roumaine, qui a trouvé d'ailleurs dans la population civile toute entière un concours utile et discipliné. Aucun parti politique ne peut prétendre avoir fourni une contribution militaire quelconque dans la lutte contre les Allemands.

DOCUMENTE PRIVIND CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

(Din rapoartele lui Radu Arion, însărcinatul cu afaceri al României la Atena)

publicate de GEORGETA PENELEA FILITTI

În 1992 a fost adusă în țară partea rămasă nedistrusă din arhiva legației române de la Atena. Cel care a ordonat-o și adăpostit-o a fost însărcinatul cu afaceri al României pe lângă guvernul elen, Radu Arion¹. O copie a ei se păstrează la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, încredințată fiind de fiul diplomatului, inginerul Constantin Arion. Cele 15 piese alese de noi privesc subiecte care se regăsesc mai frecvent în tematica rapoartelor diplomatice ale lui Radu Arion, cum ar fi: situația economică dramatică din Grecia, tripla ocupație militară germano-italo-bulgară, ascensiunea comunismului. Totdeodată, în urma convorbirilor cu omologii săi din Atena, diplomatul român a fost în măsură să furnizeze informații cu privire la situația politico-militară din Tunisia, Siria ori Turcia. Ultimul raport reținut de noi — care n-a mai fost expediat la București — înfățișează avatururile personalului legației române după consumarea actului de la 23 august 1944. Din cuprinsul lui se vede că, din motive de securitate, Radu Arion a fost silit să ardă, în ziua de 24 august 1944, arhiva politică a legației. Primele două rapoarte sunt adresate generalului Ion Antonescu, restul viceprim-ministrului și ministru de externe prof. Mihai Antonescu. Toate piesele ne-au parvenit sub formă dactilografiată, cu excepția celei din urmă, aflată în manuscris.

I

15 iunie 1941. Confidențial

Despre opinia ofițerilor germani aflați în Grecia asupra lui Hitler. Aprecieri pe marginea întrevederii generalului Ion Antonescu cu Führer-ul.

Domnule ministru,

În ultimul timp, la un dîneu dat de Mareșalul von List, am avut prilejul să vorbesc cu mai mulți generali și colonei germani și cu ofițeri superiori italieni.

Din toate conversațiunile ce am avut desprind:

Admirația fără de limită a tuturor ofițerilor germani pentru Führer, în care au o încredere oarbă. Repet textual: „Führer-ul nu e numai un iscusit diplomat, ci e și un mare general; numai Frederic cel Mare i se poate compara. Führer-ul e Dumnezeuul nostru. Am îndeplinit lucruri pe care noi ca specialiști ai armatei nu credeam că le vom putea face. Armata nu e decât un organ de executare al Führer-ului, ea nu se amestecă în politică”.

Creta a fost o probă de posibilitatea ocupării unei insule aproape numai prin aviațiune. Două mii dintre răniții din campania Greciei și din Creta au fost transportați imediat în Germania cu avioane.

Suezul pare a fi ținta cea mai apropiată.

Mai toți ofițerii au fost în România, de unde au rămas cu o impresie de mare belșug și frumusețe. Vorbind de țara noastră, aghiotantul mareșalului von List, căpitanul Kampe, mi-a spus textual: „România e demnă a avea un viitor mare, și-l va avea”.

¹ Vezi despre el, Constantin Arion, *Radu Scarlat Arion, diplomat și dizident*, în „Revista istorică”, III, 1992, nr. 7—8, p. 834 și urm.

În ce privește administrațiunea Greciei, pare a reieși clar că Germania o va lăsa treptat în mâna italienilor. Parte din armata germană rămânând însă desigur în Creta și păstrând toate aeroporturile.

Atașatul militar german mi-a afirmat că are convingerea că germanii se vor amesteca în luptele din Siria.

Întrebandu-l dacă într-adevăr germanii au o sută de diviziuni pe frunțaria Rusiei, după cum s-a spus la radio-ul englezesc, am primit răspunsul că nu poate ști cifra exactă, însă germanii sunt gata a face față oricărei eventualități rusești. Și a adăugat imediat: „Excepența sa generalul Antonescu a fost acum în Germania și a vorbit cu Führer-ul”, având aerul a pune în corelație vizita D-voastră cu situațiunea dintre Germania și Rusia și lăsând să se înțeleagă că acesta este scopul întrevederii D-voastră cu Führer-ul. Această interpretare dată vizitei D-voastre în cercurile germane de aici cred că v-ar putea interesa.

Primiți, vă rog domnule ministru, încredințarea prea înaltei mele considerațiuni.

II

17 iunie 1941. Confidențial

Relatează conversația cu contele Gaetani, însărcinat cu afaceri a.i. al Italiei: despre bombardarea și ocuparea Cretei de către germani; ocupația italiană în Grecia; probleme economice și de comunicații; instabilitatea politică a Greciei; atitudinea proitaliană a aromânilor; despre pactul turco-german; impresii despre mărirea legăției Statelor Unite.

Domnule ministru,

În urma unei conversațiuni ce am avut cu secretarul de legațiune italian, contele Gaetani, însărcinat cu afaceri a.i., în lipsa ministrului Italiei, care se află actualmente la Roma, am onoarea a vă aduce la cunoștință:

Domnia sa a însoțit în ultimul timp pe ministrul Italiei, dl. Ghigi, într-o călătorie cu avionul în Creta. Scopul călătoriei ar fi fost: a lua contact cu consulii italieni din acea insulă. A urmat drumul parcur de armata germană. Impresiune grandioasă despre realizarea săvârșită de aviatiunea germană. Orașul Canea aproape complet distrus. Cartiere întregi dispărute. Bombardament german masiv al aerodromurilor engleze: pe sol cimitir de avioane rămase de la englezi. Germanii au transportat cu avioanele trupe și tunuri. Au azvârlit cu parașutele chiar tunuri de 135 mm cu tractoarele lor motorizate. Englezii nu au depus o rezistență efectivă decât în primele trei zile ale atacului german. Italienii au parvenit să debarce trupe în număr de 3—4000 soldați în partea de est a insulei, care va fi sub controlul militar italian, adică zona ce se întinde spre est de la orașul Iraklion, acesta rămânând sub controlul german. Fiind dată importanța militară a insulei, pare o certitudine că germanii o vor fortifica și vor face aerodroame.

Administrațiunea Greciei va trece treptat sub controlul italienilor, care se vor substitui germanilor. Italienii vor îndeplini funcțiunile armatei de ocupațiune: control militar al poliției și a administrațiunei grecești. Germanii vor păstra în Grecia numai o divizie. O zonă cuprinzând Salonicul va rămâne în mâna germanilor. Schimburile economice între Italia și Grecia vor fi intensificate pe bază de *clearing*, de îndată ce va putea produce industria greacă. Pentru moment însă problema nu se pune încă, industria de aici fiind lipsită cu desăvârșire de materii prime. Germania, care înainte de război lua aproximativ 60% din exportul Greciei, va păstra această cotă, luând probabil și o bună parte din ce furniza Grecia Angliei și Franței. Între Italia și Grecia nu sunt încă comunicațiuni cu totul regulate. Vapoare vin aducați în special trupe. Avioane militarizate fac ruta Roma—Atena—Rodhos, de trei ori pe săptămână. Pentru civili „Ala Littoria” va pune în circulațiune avioane de trei alte ori pe săptămână pe ruta Roma—Atena.

În ce privește zvonurile răspândite aci asupra unei eventuale schimbări de guvern grec: problema nu s-a discutat și nu crede că se va pune pentru moment; nu vede de ce s-ar schimba guvernul. Nu sunt decât zvonuri răspândite de oameni doritori de putere. Ministrul Italiei s-a dus la Roma pentru a raporta — după o lună de ședere aci — asupra situațiunei administrative și posibilitatea de a realiza controlul italian.

Aromânii din Salonic s-au prezentat autorităților militare italiene pentru a-și arăta simpatia lor față de Italia și a cere protecțiunea ei de ordin politic. Memoriul înaintat de aceștia a fost transmis la Roma.

Vorbind de pactul turco-german, secretarul italian mi-a pus în relief importanța mare economică și politică a acestui pact. Economică: Turcia în vremea din urmă nu mai exporta nimic în Germania. Acum va da — între altele — crom, aramă și fier, atât de utile Germaniei. Politică: probabilitatea că Turcia nu va putea refuza trecerea trupelor germane prin teritoriul ei, dacă va fi nevoie. Importanța politică și împotriva Rusiei. Nu-și explică de ce întreaga misiune diplomatică turcă de la Atena a plecat în Turcia în ajunul semnării pactului.

Legătuinnea Statelor Unite de la Atena îi produce impresiunea mutării. De altfel ministrul Americii a plecat din Grecia pe motiv de a raporta guvernului său.

Adaog că aci din zi în zi sunt mai mulți soldați italieni. Carabinierii circulă pe străzile Atenei. Promisiunea Duceului de a trimite din Italia cutii de lapte condensat pentru toți copiii din Atena pentru o perioadă de șase luni a produs o impresiune favorabilă. Din Corfu viu zvonuri de simpatii pro-italiene.

Primiți, vă rog, domnule ministru, încredințarea prea înaltei mele considerațiuni.

III

21 iulie 1942. Strict confidențial

Relatare a vizitei inopinată, de caracter militar și informativ, a lui Benito Mussolini în Grecia.

Domnule ministru,

Venit ieri, luni 20 iulie, cu avionul la Atena, în treacăt spre Roma, dintr-o călătorie în Mediterana orientală, cu caracter militar, spre a vedea forțele militare italiene din această zonă, Ducele Mussolini, acompaniat de generalul Fugier, subsecretarul de stat al Aerului și de generalul Viduzoni, șeful partidului fascist, a luat contact, în scurtul timp de câteva ore petrecute aci, cu diferitele personalități militare și civile italiene, germane și grecești.

Domnia sa, îmbrăcat în militar (pentru a marca, poate, și mai mult caracterul militar al călătoriei și al vizitei), a aterizat pe aerodromul de la Tatoi, cu un avion pe care-l conducea personal.

La Atena a vizitat Acropola și câteva cazărmi. La regimentele italiene la care a fost pe neașteptate s-a întreținut cu ofițerii și a gustat supă și mâncarea soldaților.

De altfel vizita aceasta a fost cu totul neașteptată. În ajun, duminică seara, nimeni nu știa absolut nimic. Chiar la biroul plenipotențiarului Italiei, s-a anunțat numai la 8 dimineața sosirea Duceului pentru ora 9. La ora 3 după amiază, domnia sa a plecat tot cu avionul spre Roma, unde a sosit la ora 6 seara, după un scurt popas în sud estul Italiei.

După vizitarea orașului și a cazărnilor, ducele a avut mai multe conversațiuni aci cu ministrul Glugi, plenipotențiarul Italiei, cu generalul Geloso, comandantul tuturor forțelor armate italiene în Grecia, cu ministrul Altenburg, reprezentantul Germaniei, cu generalul Tsolacoglu, priinul ministru grec, cu domnul Gotsamanis, ministrul celor cinci departamente cu caracter economic, financiar și alimentar, cu dl. Georgatos, primarul Atenei.

Miniștrii greci nu știau absolut nimic când au fost convocați la biroul plenipotențiarului Italiei și numai odată ajunși li s-a spus că vor avea întrevederi cu Ducele.

Impresiunea generală printre colegii mei este că această vizită, cu caracter în special militar și informativ, nu are o importanță mare directă, imediată.

Socotesc desigur că ea trebuie pusă în relațiune cu situațiunea grea financiară, monetară, economică și alimentară a Greciei. Faptul că Ducele a avut o conversațiune cu ministrul Gotsamanis denotă că domnia sa a vrut să fie complet informat asupra chestiunilor financiare și monetare ale Greciei pentru a putea lua mai târziu soluțiunea cea mai favorabilă cu putință. Nu a venit să aducă o soluțiune, căci aceasta s-ar fi anunțat și s-ar fi făcut cu oarecare pregătiri; nu a venit pentru a discuta chestiunile financiare economice, deoarece nu era acompaniat de nici un specialist și a stat prea puțin.

Socotesc de asemeni că Ducele a profitat de această călătorie, pe de o parte pentru a avea o impresiune și prea fugară poate, dar totuși o impresiune personală — privitoare la starea, la aspectul general al Atenei și al împrejurimilor acestui oraș, și pe de altă parte pentru a avea un contact direct și de ansamblu cu toate personalitățile italiene, germane, și grecești

în chestiunea financiară, economică și alimentară a Greciei, aceasta cu atât mai mult cu cât — după cum v-am comunicat prin raportul meu nr. 663 din 8 iulie curent — guvernul grec a cerut reprezentanților Germaniei și Italiei să ia o soluțiune în această chestiune. În același timp domnia sa dădea oamenilor de stat greci impresiunea că situațiunea tragică a Greciei îl interesează direct și că se va ocupa personal îndeaproape de ea.

Relevez că ziarele nici ieri, nici azi nu au vorbit de această vizită.

IV

8 iulie 1942. Confidențial

Relatare a convorbirii avute cu generalul Geloso, comandantul trupelor italiene din Grecia. Felicitări pentru faptele de arme ale românilor pe frontul de Răsărit (Harcov, Sevastopol). Înaintarea trupelor Axei în Egipt.

Domnul ministru,

Comandantul tuturor forțelor italiene pentru Grecia, generalul Geloso, a ținut să mă felicite personal pentru glorioasele fapte de arme ale armatelor noastre pe frontul de Răsărit și în special la Harcov și Sevastopol.

Domnia sa a adăugat că este extrem de optimist în ceea ce privește situațiunea militară a Axei pe toate fronturile și și-a exprimat speranța că războiul va lua sfârșit în Europa la toamnă.

Generalul Geloso socotește că în Egipt se va relua acțiunea rapidă de îndată ce aprovizionarea completă a trupelor germano-italiene va fi realizată; sunt însă dificultăți din cauza lipsei de apă și a numeroaselor furtuni de nisip.

Mari convoaie pleacă de la Pireu direct la Tobruk, fără a mai fi aproape deloc stânjenite.

Nici o acțiune a aviației britanice nu s-a mai semnalat pe teritoriul grecesc de mai bine de o lună.

Rapida înaintare a forțelor Axei în Egipt a produs o impresiune penibilă printre greci, care încep să vorbească cu indignare de ușurința și neseriozitatea aliaților lor britanici.

De asemeni, atașatul militar german, colonelul Klemm von Hohenberg, întors recent de la Berlin, unde a avut dese întrevederi la Marele Stat Major german, mi-a vorbit de admirația mereu crescândă cu care se vorbește de brava noastră armată, considerându-se în înaltele cercuri militare germane participarea României la lupta împotriva bolșevicilor ca extrem de importantă.

V

5 august 1942. Strict confidențial

Despre „legiunea tricoloră” franceză pregătită pentru viitoarele acțiuni din Siria, potrivit conversației avute cu colonelul Lelaquet, atașatul militar francez la Atena. Convingerea guvernului de la Vichy că Turcia trebuie să iasă din neutralitate.

Domnule ministru,

Dintr-o lungă conversațiune cu colonelul Lelaquet, atașatul militar francez la Atena reîntors de curând de la Vichy aci, desprind:

1. Franța va trebui să-și spuie cuvântul când problema Siriei și a Libanului se va pune. Interesele franceze din acele regiuni, care se află încă în principiu sub mandat francez, nu pot fi abandonate. Când armatele germane vor ajunge la Suez, Franța va trebui să trimită trupe în scop de a se afirma în lupta pentru reluarea Siriei. În vederea aceasta, legiunea

franceză anti-bolșevică compusă din militari francezi voluntari care se luptau în Rusia s-a transformat în ultimul timp, prin decret, dintr-un organ neoficial într-unul oficial, organizat de statul francez sub numele de legiune tricoloră. Pentru recrutarea acestui corp a fost însărcinat un ofițer superior care activase în ultimul rând în Siria.

2. Impresiunea că Turcia, prinsă ca într-un clește între Caucaz și Suez, va trebui să iasă din neutralitatea păstrată până acum. Interesul Turciei va fi desigur să se alăture Axei, cu atât mai mult cu cât, odată Mediterana scoasă de sub influența engleză, Turcia nu va putea avea posibilitatea de a primi ajutor anglo-american.

De altfel la această opiniune se aliază și ministrul Spaniei din Ankara, dl. Prat y Soutzo, care a scris ministrului Spaniei din Atena că acolo sunt mari presiuni dintr-o parte și dintr-alta și socotește că Turcia nu va putea rămâne neutră până la sfârșit.

Reprezentantul Turciei din Atena îmi afirmă că regiunea rămasă grecească între Turcia și regiunea grecească ocupată de bulgari (a se vedea raportul meu no. 227 din 23 martie 1942, pag. 3), prezintă pentru țara domniei sale un interes strategic extrem de mare și că Turcia nu ar putea să permită ca această regiune să fie luată de Bulgaria, cu atât mai mult cu cât nu i-a aparținut niciodată.

VI

14 decembrie 1942. Strict confidențial

Despre recomandarea făcută de autoritățile germane ca civilii germani să se întoarcă în cel mai scurt timp în patrie.

Domnule ministru,

Azi toți supușii germani din Atena au fost înștiințați în mod confidențial de autoritățile germane că sunt sfătuiți să-și trimită nevestele și copiii în cel mai scurt timp posibil în Germania.

Consider această informațiune interesantă. Ea poate — într-o oarecare măsură — fi pusă în corelație cu situațiunea generală actuală în care, pentru orice eventualitate, autoritățile militare germane preferă să nu aibe aci supuși care nu prezintă vreo utilitate în operațiunile de război.

Mai mult decât atât: s-a invocat chiar motivul că într-o eventuală lansare aci, în împrejurimile Atenei sau în Grecia, de parașutiști anglo-americani, ar putea avea loc revolte și mișcări de stradă temporare. În astfel de condițiuni se consideră viața femeilor și copiilor germani mai sigură în Germania.

VII

12 februarie 1943. Strict confidențial

Despre fortificațiile construite în împrejurimile Atenei și pe malul mării pentru preîntâmpinarea unei invazii anglo-saxone. Punctul vulnerabil, după opinia atașatului militar german, colonelul Klemm von Hohenberg, este Volo. Opiniile acestuia despre greșelile săvârșite de germani la Stalingrad.

Domnule ministru,

Aci, pretutindeni, în împrejurimile Atenei și, în special, pe coasta mării, se iau măsuri, în văzul tuturor, de fortificațiuni. Soldații lucrează toată ziua și duminicile. Se barează drumurile cu fir ghimpăt, se sapă sub străzi, se fac fortificațiuni pe crestele dealurilor, se pun tunuri. Pe toată coasta mării de la Faler până la Eleusis se evacuează în sate primele trei rânduri de case de lângă mal. În spre Corint fortificațiunile iau proporții cu mult mai mari.

Atașatul militar german, colonelul Klemm von Hohenberg, consideră că o eventuală debarcare de trupe anglo-saxone ar putea avea loc în Grecia, mai puțin dificilă decât oriunde în altă parte a coastei Europei și mult mai eficace, din cauza spiritului grec care ia foc atât de iute și de ușor. Din Grecia, efect asupra Bulgariei și asupra Jugoslaviei.

Analizând însă, împreună cu dânsul, posibilitățile de debarcare în Grecia, domnia sa a ajuns la concluziunea că în Peloponez debarcarea nu ar putea avea loc fiind dat că Peloponezul e aproape o insulă și deci debarcarea nu ar avea înrăurirea necesară pentru englezi. La Atena și Salonic sunt prea multe trupe. Numai în regiunea Volo s-ar putea concepe o debarcare. Și atunci ar fi necesar de minim opt divizii pentru a putea avea vreun efect. În orice caz, consideră că germanii au luat și iau măsuri suficiente împotriva posibilității vreunei debarcări în Grecia. Pentru cei care debarcă sunt dificultăți imense însă, pentru că sunt foarte greu de adus ajutoare noi. De aci, dorința englezilor de a face să intre pe turci în război, de aci întrevederea de la Adana, care nu a fost posibilă, după domnia sa, decât în urma Stalingradului. „Da”, îmi spune domnia sa, „am făcut greșeli la Stalingrad, am vrut să scăpăm materialul și vrând aceasta am pierdut și armata și materialul”. Înaintarea rușilor o explică prin faptul retragerii de pe front de către germani a prea multe trupe pentru a le antrena și echipa din nou. Se vor aduce trupe noi, situația se va stabili. În comunicate se exagerază cu mult posibilitățile rușilor pentru a face propagandă cu scopul de a antrena toată națiunea germană împotriva rușilor, pentru a ajunge la o mobilizare mai puternică încă a tuturor forțelor germane. Impresiunea că eforturile rusești sunt totuși ultimele eforturi puternice.

În Tunisia domnia sa crede că frontul va ține.

VIII

11 iunie 1943. Strict confidențial

Transmite părerea generalului Speitel, comandantul forțelor germane din Grecia (afară de Salonic și insula Creta) despre eventualitatea unei debarcări anglo-americane în Grecia.

Domnule ministru,

Generalul Speitel, comandantul tuturor forțelor armate germane din Grecia și din insulele grecești, afară de regiunea Salonic și de insula Creta, îmi afirmă că are credința că anglo-americanii nu vor debarca în Grecia. Deși în Grecia sunt regiuni în care debarcarea ar putea avea loc, precum la Volo, Nauplia, Patras, totuși domnia sa consideră că englezii nu sunt atât de nebuni încât să debarce fără a fi luat mai întâi insulele grecești, care sunt extrem de fortificate. În Grecia sunt actualmente multe trupe germane și italiene; s-au făcut și se fac fortificații mari pe coaste.

După domnia sa, o debarcare în Europa va trebui să aibă loc chiar anul acesta, premiul englez angajându-se prea mult în fața opiniei publice în acest sens.

IX

26 iulie 1943. Strict confidențial

Descriere a situației tensionate existente în Grecia.

Domnuțe ministru,

Revenit la Atena, am găsit aici situațiunea generală mai încurcată și mai agitată ca oricând.

Nemulțumirea e pretutindeni. Nemulțumire împotriva forțelor de ocupațiune. Nemulțumire împotriva guvernului grec. Din cauza mizeriei, din cauza inflației din ce în ce mai mare, Venirea trupelor noi de bulgari în regiunea Salonicului a împins nemulțumirea la paroxism. Se vorbește de bulgari, se agită chestiunea venirii lor, ruinoarea publică profundă,

exagerând, că sunt mai mulți decât o divizie, că au intrat în Salonic, în Macedonia, în Verria, ba chiar în Lamia și Pirgos, lângă Atena, unde ar avea un cartier general. Din cauza aceasta, din cauza venirii bulgarilor, poporul a protestat și protestează. În lipsa mea, au fost manifestațiuni, greve. Italienii au împins cu patul puștilor pe manifestanți. Germanii au tras în plin. În 22 iulie, din nou manifestațiuni cu amploare. Pe stradă am văzut tunuri, tancuri, soldați. Se auzeau focuri de armă, explozii. Din nou germanii și polițiștii greci au tras în plin. Au fost morți, răniți numeroși. Primul ministru grec amenință cu demisiunea. Forțele de ocupațiune nu o acceptă. Grecii protestează împotriva omorurilor ce au avut loc din nou la ultima manifestațiune.

Și în această nemulțumire și agitație continuă pe fața oricărui grec a apărut un surâs le satisfacățiune, speranța s-a adâncit în sufletele lor. Se spune că englezii vor debarca în Grecia, se vorbește de aceasta, se speră în aceasta. Se afirmă că în insulele Leucas, Chefalonia și Zante, din vestul Greciei, mulți ofițeri englezi s-au infiltrat. În Epir, la Agrinion, mai mult în țara la Metovon, la Avdela, pretutindeni unde sunt antărți, englezii au adus arme, muniții, a chiar se află în acele regiuni cartiere generale întregi de ofițeri englezi. La Atena chiar sunt organizațiuni ascunse, cinci posturi de radio-emisiune care nu se pot găsi. Satisfacățiunea a ajuns la culme cu atacul Siciliei, cu căderea lui Mussolini. Ipotezele cele mai fantastice irlucă din gură în gură. Se comentează, se deformează orice măsură, orice mișcare: tunuri germane au fost postate în fața comando-pieței italiene; livrările pe care grecii trebuiesc să le facă italienilor au fost suspendate de germani și apoi reluate; șefii politici și militari greci au fost arestați de germani. Opinia publică grecească pune ipoteza plecării din Grecia a armatelor italiene. O discută: vor pleca cu arme, fără arme? Ce vor face nemții? Cum le va permite? Și în această atmosferă, chiar alarmele zilnice, bubuiturile care niarcelează bombardamentele anglo-americane ale aerodroamelor din jurul Atenei, îi bucură pe greci. Comerțul însă își urmează cursul său. Bursa, foarte agitată, scade brusc pentru a-și reveni foarte greu și numai în parte. Prețurile în schimb cresc constant și continuu. Cheltuielile imense de operațiuni militare și de ocupațiune sunt plătite de guvernul grec. Inflația crește. Bilete noi de 10 000 drahme. Nemulțumire, anarhie, comunism. Situațiunea actuală în ansamblul ei, în omplexitatea ei, e tragică.

X

8 iulie 1943. Strict confidențial

Relatare a conversației avute cu ministrul german Altenburg despre configurația ocupației militare germano-italo-bulgare a Greciei.

Domnule ministru,

Într-o lungă conversațiune, azi, ministrul Altenburg mi-a spus următoarele fraze pe care le citez textual, deoarece le consider interesante:

„În Grecia avem acum destule diviziuni pentru a rezista, cu italienii sau fără ei. Am adus în ultimul timp multe diviziuni. Generalul Felmy se află în Peloponez cu trupe numeroase. Dânsul mi-a afirmat, la începutul lunii, că la 15 iulie vom fi gata împotriva oricărei eventualități. În regiunea Agrinion se vor face acțiuni regulate contra rebelilor. În toată Grecia, în prezent, trebuie să fie numeric cam jumătate din efectivul cu care a atacat și a dus toată campania în Balcani mareșalul List, ceea ce este mult și absolut suficient pentru apărare”. Reprezentantul Germaniei pentru Grecia mi-a vorbit apoi de divizia de bulgari care a intrat pe un nou teritoriu grec, o divizie, 12 000 soldați, nu mai mult. Se află în câmpia Salonicului, la est de Vardar și în peninsula Calcidică afară de cele trei brațe, dintre care unul cuprinde Muntele Athos. Nu sunt în orașul Salonic, nici în Thesalia, astfel cum se pretinde la Atena. Domnia sa a făcut o declarație primului ministru grec prin care a afirmat că ocuparea de către Bulgaria a acestui nou teritoriu grec nu va avea nici o înrăurire asupra fruntăriei viitoare. Ministrul Altenburg mi-a adăugat că domnia sa și generali germani principali din Grecia, dându-și seama de efectul moral puternic pe care-l va avea asupra grecilor venirea bulgarilor în regiunea Salonic, au fost în contra acestei măsuri. Din nefericire, ordinul a fost de sus, de la Berlin. Nu s-a putut reveni. „Nici bulgarii”, mi-a afirmat domnia sa, „nu au văzut cu ochi buni aceasta”.

Adaug că, după informațiunile pe care le am, toată coasta Greciei este într-adevăr foarte fortificată. Din zi în zi mai mult. Și în Peloponez s-au adus trupe multe, tunuri, tancuri. Zilnic trupe noi germane vin în Grecia. Însuși mareșalul Rommel a trecut prin Atena în drum spre Salonic, unde a stat mai multe zile.

În privința venirii bulgarilor în regiunea Salonic, ministrul Bulgariei, domnul Watchoff, mi-a făcut aceleași afirmațiuni ca ministrul Altenburg și a adăugat că și în Serbia au fost nevoiți să mai trimită trupe bulgare, până aproape chiar de Belgrad.

XI

10 septembrie 1943. Strict confidențial

Despre impresia produsă în Grecia de capitularea Italiei.

Domnule ministru,

Capitularea Italiei a produs o impresiune puternică în Atena. Știrea a izbucnit deodată în toată violența ei. Grecii se bucură. Italienii și germanii aici, în Grecia, plutesc în haos. Situațiunea lor e în totul turbure. Ministrul Ghigi a plecat, cu câteva zile înainte, la Roma. Nu se va mai întoarce. Ministrul Altenburg, consilierul german, fostul atașat german, se află de zile întregi la Berlin. Cei doi însărcinați cu afaceri, italian și german, nu au nici un fel de instrucțiuni pentru situațiunea creată în urma capitulării Italiei. Probleme grave, de ordin militar în special, se pun aci. Șefii militari germani și italieni discută de două zile, semnează acorduri provizorii. Dorința generalului suprem italian ar fi ca trupele italiene din Grecia, fără a lua partea nimănu, să se retragă în Italia. În acordurile provizorii, continuu schimbătoare, nu se spune însă nici când, nici cum, nici în ce parte a Italiei. Generalul șef al forțelor armate germane din Grecia a dat o proclamație azi în care afirmă că a luat direcțiunea militară din Grecia întregă și că ordinele date până acum de italieni rămân în vigoare. În Grecia mai sunt actualmente mai bine de două sute de mii de soldați italieni, risipiți însă în multe centre. Germanii sunt mai numeroși și mult mai bine înarmați, concentrați în trupe mai mari și mai puternice. O parte mică din trupele italiene au predat germanilor armele lor. În provincie, în unele localități, au avut loc încăierări între armata germană și cea italiană. Fantezia domnește. Unii soldați italieni trec la antași, alții își vând tot ce au. În Atena, la început, liniște. Italienii au rămas cu armele lor. În unele servicii au fost înlocuiți. Pe străzi se aud pocnete răzlețe. Aspectul orașului azi e agitat, nervos. Nervozitate mai mult de nedecidere și de comerț. Soldații italieni vând tot ce pot: biciclete, faruri, mașini de scris, haine, orice au. Grecii se strâng în jurul lor, se tocmesc, cumpără. Automobile italiene în plină viteză aleargă dintr-o parte într-alta. Patrulă înarmate germane circulă, împrăștiind lumea. Personalul legațiunii Italiei nu știe ce soartă va avea. De trei zile încontinuu arde toate hârțiile confidențiale. În nedecidere și în situațiune turbure orice poate avea loc.

Nimeni, aci, actualmente, nu mai crede în posibilitatea de victorie a Germaniei sau de pace cătuși de puțin în favoarea ei. Nimeni nu-și explică ce poate spera încă Germania. Chiar reprezentantul Turciei — taxat de germanofil — analizând situațiunea, îmi afirmă că prin capitularea Italiei o fază nouă a început. Echilibrul de forțe s-a rupt. Ajutorul material și moral dat astfel Rusiei este puternic. Material, deoarece germanii vor trebui să retragă trupe de pe frontul rus; moral, deoarece speranțe noi se deschid rușilor. Și atunci, deodată, în expunerea reprezentantului Turciei de aci, apare clară, asurzitoare, temerea grozavă a forței ruse, a panslavismului din ce în ce mai de temut de Europa întreagă. Nu pricepe interesul Angliei; îi e teamă ca Anglia să nu înțeleagă și conchide spunând că drumul de pace deschis de Italia, de aliata principală și cea mai mare a Germaniei trebuie urmat cât mai iute pentru a se evita un dezastru.

XII

20 decembrie 1943. Strict confidențial. Secret

Transmite mărturia unuia din șefii organizației de centru EDES cu privire la manevrele englezilor de infiltrare în Grecia. Despre efortul Marii Britanii de a-l readuce pe regele George pe tron.

Domnule ministru,

Unul din șefii politici ai organizației principale grecești de centru „EDES” îmi face următoarele destăinuri:

În ultimul timp a venit la Atena un colonel din Serviciul Secret englez, care ascultă direct de generalul Wilson și vorbește în numele Comandamentului suprem englez din Egipt. Acest colonel a convocat pe toți șefii militari și politici ai organizațiilor grecești de centru și de dreapta și le-a cerut să semneze o declarațiune prin care să accepte ca regele George să se reîntoarcă în Grecia în cazul în care ar fi nevoie de aceasta la liberarea Greciei pentru reorganizarea ei economică, socială și politică. După semnare, a cerut ca șefii militari și politici să-și îndrepte toate eforturile împotriva comunismului din Grecia. La întrebarea acestor șefi dacă lupta împotriva comunismului nu implică o oarecare colaborare din partea lor cu forțele germane de ocupațiune, colonelul a replicat că trebuie să se acționeze cum se lucrează în serviciul lor secret: să se folosească de orice mijloc pentru a se ajunge la scop, să meargă deci până la colaborare cu forțele de ocupațiune germane pentru distrugerea comunismului din Grecia — a adăugat că germanii îi privesc numai pe ei, englezii.

Din această informațiune, care îmi prezintă baze solide, extrag dorința engleză actuală ca regele George să se reîntorcă după război în Grecia și dorința ca să se puie stavilă comunismului din Grecia prin orice mijloace.

Adang că în cartiere întregi ale Atenei, zilnic, sunt omoruri între comuniștii din organizația EAM și naționaliștii din organizația principală EDES. Străzile, casele sunt nesigure. Greci îmbrăcați în uniforme germane intră noaptea în case sub motiv de percheziții. Lumea e alarmată.

XIII

23 martie 1944. Strict confidențial

Despre neutralitatea Turciei, potrivit relatărilor consulului general al acestei țări la Atena, Inayetullah Cemal Özkaya.

Domnule ministru,

Cu toate presiunile anglo-americane repetate și continui, în trecut și în prezent, asupra Turciei, reprezentantul turc de aci, consulul general Inayetullah Cemal Özkaya, îmi afirmă din nou, la 10 martie, nestrămutata d-sale convingere că Turcia va face orice, eforturi supraomenești, pentru a căuta să rămâie totuși neutră. Domnia sa a fost coleg de facultate cu ministrul actual al Afacerilor străine turc care, în noiembrie trecut, i-a afirmat că politica turcă nu are alt țel decât menținerea neutralității.

„Anglo-americanii au cerut imperios să intrăm în război când Bulgaria a ocupat o parte din Grecia. Am răspuns că bulgarii au ocupat un teritoriu grec în numele Germaniei și că nu avem nimic împotriva Germaniei. Presiunile continuă. Vom căuta totuși să ne eschivăm. Nu avem ce căuta în război. Nu vrem ca într-o jumătate de oră Istanbulul să nu mai existe. Prin noi înșine nu avem destule muniții, iar nici germanii, nici anglo-americanii nu ne-au dat destule. Germanii ne-au cerut și ne cer să rămânem neutri. Aceasta cadrează cu politica noastră. Anglo-americanii vor să ne azvârle în luptă. Ne-au dat aur, împrumut favorabil. Nu așa pot să ne câștige, îl ținem la dispoziția lor. Ne-au trimis muniții. Oricâte. Nu sunt suficiente. Vom spune că mai ne trebuie. Nici în cinci ani nu ne vor da cele ce ne-au promis. Iar apoi vom spune că s-au demodat. Poporul[ui] turc, ca să lupte, îi trebuie un crez național, trebuie să fie antrenat de o idee, de un ideal. Am avut doi mari inamici: pe unul, pe care îl credeam tare, Italia, destinul l-a scos din luptă; celalt, rusul, inamicul nostru de totdeauna. În 1904 bătrânii turci au plâns de bucurie când a fost înfrângerea navală ru-sească la Tsoushima. Nu din simpatie desigur pentru japonezi, ci din ură împotriva rusului. Au fost copii cărora li s-a dat numele de Togo, numele amiralului japonez învingător. Ambasadorul rus a fost nevoit să protesteze împotriva manifestațiunilor populare. Ca atare nu pot concepe ca să intrăm vreodată în luptă de partea rușilor”.

Venit la mine ieri, reprezentantul Turciei neconținut își exprima temerea gravă de Rusia.

XIV

22 mai 1944. Strict confidențial

Relatarea unei conversații avute cu ministrul german Neubacher cu privire la desfășurarea războiului în Balcani și o eventuală debarcare anglo-americană pe continent.

Domnule ministru,

Dintr-o conversațiune avută azi cu domnul ministru Neubacher reproduc textual frazele principale pe care mi le-a spus domnia sa, deoarece le consider importante:

„După noi, în Grecia, va fi bolșevizarea totală. Actualmente există criză de guvern: criză Rhallys, a primului ministru; criză Tavularis, a ministrului de Interne, criză mică, veche. Am declarat Peloponezul zonă militară, numai din cauza autarțiilor și a frământărilor interne. Nu plecăm din Grecia. Nu vin bulgarii. Plecarea noastră ar însemna a pune întreaga problemă a Balcanilor. Tito e foarte puternic. Sârbii se luptă bine împotriva comunismului. Belgradul a fost bombardat pentru că englezii știu bine că acolo sunt mulți naționaliști sârbi. Englezii fac jocul lui Tito. Îl ajută. Bat în struna bolșevicilor. Am impresiunea că toată politica engleză este extrem de slabă. Că le-a scăpat din mână puterea și controlul. Sunt dominați de ruși și de americani. În Grecia totul e joc de bursă. Vând aur pentru a putea încetini ritmul violent al inflațiunii. Problema grea din această țară este producția și transportul. Frontul italian nu are decât o importanță minimă. Frontul rusesc e important. O înaintare rusă ar însemna nu numai pierderea petrolului, ci întreaga problemă a Balcanilor s-ar pune. În plus, turcii, deși fac tot posibilul să rămâie neutri, ar fi forțați să intre în război. Frontul Atlanticului va fi important. Dorim invazia. Sperăm în ea. Socotesc că debarcarea va avea loc și, concomitent, atacuri puternice rusești”.

XV

18 noiembrie 1944. Strict confidențial

Relatare cu privire la situația legației României din capitala elenă după actul de la 23 august 1944.

Domnule ministru,

În seara de 23 august aflu prin radio că România face pace cu Rusia Sovietică. Imediat chem la mine pe curierul (...? — n.a.) Popescu care trebuia să plece a doua zi dimineață cu avionul la București, îi cer să deschidă plicul oficial ce-i încredințasem pentru Minister și distrug rapoartele mele politice de teamă să nu cadă în mâinile autorităților germane; îi cer, de asemeni, să expună verbal la Ministerul nostru situațiunea întregului personal al acestei misiuni diplomatice, pentru a o proteja conform dreptului internațional, cu atât mai mult cu cât autoritățile germane de ocupațiune din Grecia livraseră în ultima vreme fasciștilor de la Triest toată misiunea diplomatică italiană ce se afla la Atena și care trecuse de partea mareșalului Badoglio.

A doua zi de dimineață curierul a putut totuși să plece.

În cursul aceleiași dimineți am ars toate cifroarele și descifroarele, precum și toată arhiva politică a legațiunii. Am fost chemat de însărcinatul cu afaceri german, dl. von Graevenitz, care mi-a pus în vedere că, dacă situațiunea este conformă cu cele auzite la radio, are obligațiunea de a mă confina împreună cu tot personalul misiunii diplomatice române la Atena. Domnia sa mi-a anunțat totdeodată că va aștepta ordine precise de la Berlin și că e probabil că până atunci voi fi urmărit de un polițist de îndată ce voi ieși de la legațiunea Germaniei. Am fost apoi imediat la ministrul Spaniei, dl. de Romero, decanul Corpului diplomatic, la președintele Crucii roșii internaționale, dl. de Glutz și la președintele Comisiunii de gestiune a Crucii roșii internaționale, dl. Sandstrom, cerându-le ca, dacă se va ivi cazul, să se împotrivescă la orice măsură arbitrară neconformă dreptului internațional ce ar putea fi luată de germani în contra misiunii noastre diplomatice și consulare și a coloniei române.

Peste două zile, aflând prin radio că România declarase război Germaniei, că ministrul german la București, von Killinger, se sinucisese și că un pseudo comitet național român se formase undeva în Germania, am convocat pe toți membrii legațiunii și consulatului de la Pireu și, în unanimitate absolută, am declarat cu toții, în frunte cu mine personal, că rămânem, cum e firesc, în orice caz, cu Majestatea Sa regele.

În aceeași zi, însărcinatul cu afaceri german mă cheamă din nou la domnia sa, îmi aduce la cunoștință că a primit ordine precise ca să fim cu toții confinați și îmi cere să nu mai am relații, mai cu seamă cu membrii corpului diplomatic și cu președintele Crucii roșii internaționale și să prezint în trei zile un proiect de confinare a noastră. Obțin ca toți cei ce sunt cu familiile lor în Atena și domnișoarele dactilografe să poată fi confinați la domiciliu, astfel după cum fuseseră confinați și membrii misiunii diplomatice germane de către greci la declararea de război a Germaniei împotriva Greciei.

După trei zile, prezint proiectul cerut. Însărcinatul cu afaceri german îmi spune însă că precipitarea evenimentelor, olegațiunea iminentă a germanilor de a se retrage din Grecia cât mai rapid, lipsa de sentinele chiar pentru propria lor pază îi împiedică să ia măsurile prevăzute împotriva noastră. Acesta a fost ultimul contact ce am avut cu misiunea diplomatică germană din Atena. Ca măsuri însă împotriva noastră autoritățile germane ne-au întrerupt telefoanele și curentul electric de care beneficiau celelalte legațiuni.

În tot acest timp luptele de stradă se succed, în special între diversele facțiuni grecești; nesiguranță totală; mizerie; lipsă de apă, de electricitate, de comunicații. La 12 octombrie ultimii germani se retrag și împreună cu ei singurul reprezentant diplomatic aliat care le rămăsese, consulul Ungariei; la 14, primii englezi își fac apariția; la 18, vine guvernul grec. Primul act pe care-l fac este arborarea drapelului și repunerea pe localul legațiunii a ecusonului legațiunii pe care germanii ceruseră să-l scot, astfel după cum de altfel a făcut și ministrul Spaniei și celelalte legațiuni care fuseseră transformate în consulate în urma presiunilor germane. Cer totodată audiență ministrului Afacerilor străine, d-lui Filip Dragumis, mare și bun prieten al meu dinainte de războiu. Domnia sa îmi trimite pe subdirectorul Protocolului care îmi mulțumește călduros pentru atitudinea mea pro-elenă cunoscută la Cairo, mă anunță că ministrul Dragumis mă așteaptă oricând ași vrea la domnia sa acasă, dar că guvernul grec, până la reluarea relațiilor dintre România și Grecia, prin trimiterea unui reprezentant grec la București, consideră activitatea legațiunii române din Atena suspendată. Domnia sa îmi amintește însă totodată că are neplăcuta însărcinare de a-mi aduce la cunoștință că dorința guvernului grec este ca domnul Cuza Hotta, consilierul de presă de pe lângă legațiunea noastră, să părăsească teritoriul grecesc în cursul săptămânii și aceasta pentru a se evita imixtiunea poliției grecești. Cerându-i motivul acestei drastice decizii, domnia sa îmi răspunde că nu e în măsură de a mi-l da. A doua zi, dl. Hotta ia contact cu subdirectorul Protocolului și apoi e chemat la poliție, unde este informat că dată fiind imposibilitatea de a pleca în România din lipsă de comunicații, va fi pentru moment confinat la domiciliu. Aceleași măsuri sunt luate și împotriva d-lui G. Ghica, consulul nostru general de la Pireu. Iau contact imediat atât cu ministrul Dragumis cât și cu secretarul general al Ministerului Afacerilor străine, domnul Delmuzo. Îi văd apoi la mine și la d-lor acasă în repetite rânduri: la 3, 5, 10, 12, 15 și 18 noiembrie de patru ori pe ministrul Dragumis, de cinci ori pe secretarul general Delmuzo. Discut, dezbăt în amănunte toată chestiunea măsurilor împotriva d-lor Hotta și Ghica. Cer insistent și încontinuu comunicație cu guvernul meu; mi se răspunde regulat că nu se poate încă comunica cu Bucureștii. Mă pun pe tărâm drept internațional, curtuazie, amicitie greco-română. Atât ministrul Dragumis cât și secretarul general Delmuzo rămân intransigenți. Îmi afirmă că d-nii Hotta și Ghica nu sunt agreeați de guvernul grec, că dacă ar fi fost relațiuni și comunicații cu România ar fi cerut, cum e normal, rechemarea lor imediată, dar fiind dată situațiunea au fost nevoiți să insiste să plece cât mai curând în România, fără a putea înștiința în prealabil guvernul român și că plecarea nefiind posibilă pentru moment, au fost forțați de a-i confina pentru a evita ca viața lor să nu /sic!/ fie în primejdie. Obțin să aflu, prin amabilitate personală pentru mine, motivele invocate împotriva d-lui Hotta, ca domnia sa ar fi considerat de guvernul grec de a fi instigatorul agitațiilor aromânilor din Macedonia din timpul ocupațiunii germano-italiene, iar motivul nemaiaagreeării d-lui Ghica ar fi că d-sa și-ar fi arătat antipatii puternice împotriva mai multor greci, mergând până la maltratări. Explicația ce mi se dă cu privire la confinarea d-lor este pusă regulat pe bază de siguranță polițienească, fiind dată situațiunea turbură internă și pentru a se evita orice atentat la viața d-lor Hotta și Ghica, ceea ce creia o situațiune neplăcută guvernului grec față de guvernul român, dl. Ghica primind telefonic amenințări cu moartea. Miniștrii Dragumis și Delmuzo îmi afirmă, de asemenea, că chiar ministrul grec Argyropulo, fost amiral cu mare suprafață, a fost forțat să plece acum doi ani de la Madrid, unde era în post, în urma cererii formale a guvernului spaniol care a refuzat să dea orice explicațiuni. D-lor motivează chema-

rea d-lor Hotta și Ghica la poliție prin faptul că nu mai sunt în funcțiune, activitatea legațiunei fiind considerată suspendată, neexistând încă relațiuni între Grecia și România. Discut asupra confinării, cer ca măsurile să fie cât mai puțin rigide. Dl. Hotta a putut iesi în automobilul d-sale, însoțit de un agent în civil și veni la legațiune de mai multe ori pe săptămână, iar domnul Ghica mai rar, locuind afară din Atena. De asemeni, dl. Hotta a putut prini pe oricine a dorit să-l vadă fără nici o restricțiune; dl. Ghica, locuind departe, a fost mai izolat. Telefonul nu a fost întretăiat, sergenți nu au fost puși la domiciliul d-lor. Obțin ca d-nii Hotta și Ghica să poată să-și aranjeze toate treburile d-lor particulare înainte de a pleca, plecare pe care guvernul grec o dorește cât mai iute.

Atât ministrul Dragumis cât și secretarul general Delmuzo îmi exprimă ferma convingere că guvernul român nu va vedea nici o atingere a dreptului internațional în aceste măsuri pe care au fost forțați să le ia din cauza situațiunei interne și a lipsei de comunicațiuni și relațiuni cu România; că curtuazia nu poate fi atinsă deoarece măsurile de confinare strict personale nu sunt luate decât în interesul direct al d-lor Hotta și Ghica și ca măsură preventivă de siguranță polițienească; că au convingerea și siguranța absolută că raporturile de prietenie greco-române, atât de tradiționale și de adânci, nu vor putea fi desigur întru nimic stânjenite.

Acestea sunt în rezumat cele discutate în timp de ceasuri întregi. Am datoriat să afirm că am susținut maximum cu puțință pe d-nii Hotta și Ghica, ca români și funcționari ai misiunei noastre din Atena, și aceasta cu atât mai mult cu cât d-lor mi-au afirmat cu insistență că acuzațiunile ce li se impută sunt cu totul neîntemeiate. M-am lovit însă de o intransigență absolută și de faptul invocat incontinuu că Grecia nu are încă relațiuni cu România și că în astfel de cazuri de nemai agreare nu se dă nici măcar motivul.

Trebuie să adaug că în tot cursul acestor numeroase conversațiuni atât ministrul Afacerilor străine cât și secretarul general mi-au afirmat stăruitor că au dorința ca Grecia să reia cât mai iute relațiuni de prietenie cu România, mai strânse încă decât cele dinainte de război; mi-au mulțumit călduros în repetate rânduri pentru activitatea mea personală depusă aici în Grecia în tot timpul războiului, activitate bine cunoscută de d-lor, pentru sentimentele pro-elene arătate de mine în nenumărate cazuri în care am scăpat de la executare pe mulți greci condamnați la moarte de autoritățile de ocupațiune, pentru spiritul de armonie și de înțelegere ce am căutat a menține îrtotdeauna între greci și aromâni, pentru aducerea și distribuirea cerealelor și alimentelor pe care România a binevoit a le trimite în Grecia și și-au exprimat dorința de a mă vedea în curând din nou în funcțiune, aceasta cu atât mai mult cu cât toți ceilalți șefi de misiune rămân pe loc.

AUGUST 1944 LA BUCUREȘTI ȘI PARIS

TATIANA DUȚU

Evenimentele din august 1944 din România au avut, indiferent de discuțiile ce se poartă astăzi, un impact deosebit nu numai asupra evoluției operațiunilor militare de pe frontul de răzărit, ci asupra întregului mers al războiului. Lovitura dată armatei germane și posibilităților sale de aprovizionare este incontestabilă. Este, de asemenea, mai mult decât evidentă ușurarea înaintării armatei sovietice, care, mai ales pe teritoriul românesc, a avansat pe un traseu curățat de armata română. În continuarea operațiunilor militare, până la sfârșitul războiului, aliatul român s-a aflat în punctele cele mai grele, deschizând drumul „glorioasei armate sovietice”.

Este interesant faptul că, în aceeași perioadă, în condiții similare (debarcarea în Normandia și ofensiva aliată spre Berlin), în cealaltă parte a continentului — la Paris — se desfășurau acțiuni similare celor de la București. Condițiile erau, însă, aparent asemănătoare, deoarece România se afla într-o poziție total diferită față de noul său aliat — Uniunea Sovietică — decât Franța și partenerii săi militari. Presa franceză a vremii a sesizat aceste diferențe și a consemnat acțiunile românești din august 1944. Important este că, indiferent de orientarea politică a ziarelor, acțiunile armatei române au fost prezentate corect. Chiar și presa comunistă, prosovietică, care proslăvea binefacerile pe care le aducea comunismul sovietic în țările prin care trecea, nu a putut să nu reliefeze acțiunile românilor în înfrângerea germanilor și eliberarea propriului teritoriu, înainte de venirea Armatei Roșii.

Încă din 14 iunie 1944, „Le nouveau temps” atrăgea atenția asupra intențiilor Uniunii Sovietice, prezentând planurile sale expansioniste asupra Orientului Mijlociu, Poloniei Răsăritene, Basarabiei și Moldovei. În articolul intitulat *Învățămintele faptelor*, se atenționa că: „Punerea a 22 milioane de europeni sub dominația străină nu ar reprezenta decât un minim al pretențiilor rusești. Frontul de răzărit constituie singurul baraj pentru dorința asiaticilor de a termina cucerirea Europei”¹.

În numărul său din 13—14 iulie 1944 „Le Petit Parisien” publica un interviu cu Mihai Antonescu. Precizând că pe frontul din Moldova s-a făcut tot ceea ce era posibil pentru a opri invadatorul, ministrul român îl întreba pe ziarist dacă Franța înțelege „pericolul teribil pentru civilizația noastră creștină, al slavizării continentului”. Mihai Antonescu aprecia că nu era posibil un compromis germano-sovietic. Iar un asemenea act ar constitui preludiul unei aserviri apropiate, deoarece URSS ar pune condiții inacceptabile².

Presă franceză consemnează evenimentele din august 1944 din România, făcând adesea comentarii cu privire la importanța lor pe plan european sau mondial. Prea puțini autori însă încearcă o comparație a evenimentelor desfășurate în acele zile la Paris și la București. Dar, întotdeauna, în mod direct sau indirect, se lasă să se înțeleagă că lupta românilor nu a făcut decât să ușureze înaintarea sovietică. Și dacă pentru francezi insurecția din august 1944 a însemnat o adevărată eliberare, pentru români ea a constituit începutul unei noi dominații. Căci articolele presei franceze nu au încetat nici o clipă să analizeze țelurile politicii Moscovei și să le compare cu alte politici expansioniste. „Aujourd'hui” preciza, încă din 24 iulie 1944, că „URSS cumulează regimul bolșevic cu imperialismul țarilor”. Ajunsă la poalele Carpaților, în condițiile în care Germania este învinsă, URSS este țara care învinge pe toate fronturile. Și autorul avertiza că, în curând, URSS își va relua marșul către Occident căci ea „nu mai este o țară ca celelalte, ea este o țară internaționalistă”³.

¹ „Lea Nouveaux Temps”, 14 iunie 1944, pag. 1 (*Învățămintele faptelor*); Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIII, dosar 193, fila 3.

² „Le Petit Parisien”, 13—14 iulie 1944, pag. 1 (Interviu cu M. Antonescu); *ibidem*, fila 2.

³ „Aujourd'hui”, 24 iulie 1944, pag. 1 (Paul Gentizon, *Erorile Occidentului. Jocul URSS*). *Ibidem*, fila 1.

Pe 23 august 1944, Jules Peyrol avertiza că ofensiva armatei sovietice, pregătită în regiunea Iași, „cu siguranță nu va întârzia să transforme aspectul acestui front”⁴.

La rândul său, „Libération” este primul ziar care publica știrea capitulării României, analizând impactul avut de acest eveniment asupra mersului războiului. Ziarul apreciază aceasta ca pe o știre senzațională, dar nu surprinzătoare, capitularea României fiind considerată inevitabilă încă din aprilie 1944, o dată cu ruperea frontului din Ucraina de către armata sovietică. „Cauza pentru care Bucureștiul nu a cedat atunci era că Germania dispunea încă pe frontul de est de rezerve suficiente pentru a opri înaintarea rusă și să-l pună pe aliatul slab să plătească foarte scump refuzul de a continua lupta”⁵.

Într-un alt articol din același ziar, autorul apreciază gestul României. El afirmă realismul românilor, pe care îi apreciază ca fiind mai deștepti decât finlandezii și considera că mai au o șansă de a limita pagubele aduse de participarea la dezastru. Și se mai subliniază faptul că, la fel ca în 1917, refuzul României de a continua lupta pecetluiește în mod irevocabil soarta Germaniei.

Pe 24 august, ziarul „Front National” anunța o știre sosită „în plină insurecție a Parisului”. Articolul vorbește despre lovitura teribilă primită de Reich-ul german. Acest articol, intitulat *În timp ce Parisul luptă, România capitulează*, este un elogiu adus armatei sovietice de către o presă franceză prosovietică. Dar și aici afirmațiile sunt interpretabile. Nu se precizează dacă armata sovietică a eliberat vreun teritoriu românesc. În schimb, se afirmă că „diviziile sovietice imobilizate pe frontul român vor fi disponibile pentru noile ofensive care vor lovi dușmanul”⁶.

În aceeași zi, un alt ziar, de aceeași orientare, „Franc-Tireur”, face o analiză asupra consecințelor insurecției române din august 1944. Se precizează că, din punct de vedere militar, această rupere va conduce la o alianță sovieto-iugoslavă și, în același timp, la izolarea Bulgariei și înconjurarea Ungariei, „Din punct de vedere politic, refuzul României de a continua lupta bate ultimul ceas al Germaniei. Acum, unul după altul și ceilalți sateliți ai Reich-ului vor părăsi tabăra celui învins”⁷.

Tot atunci, „L'homme Libre” anunța, în pagina I, că „Prăbușirea României constituie pentru Reich o amenințare mortală”. Trupele române ocupă Transilvania. Iar în „Le Parisien Libéré” se anunța că evenimentele din România constituie sfârșitul dominației germane în Balcani. Se preciza, în acest articol că deschiderea acestei breșe pe frontul de est deschide întregul sistem balcanic armatei ruse. Autorul sublinia, de asemenea, pierderea, de către Germania, a unei importante surse de aprovizionare cu petrol, prin pierderea puțurilor din România⁸.

Pe 25 august 1944, presa pariziană anunța faptul că România a declarat război Germaniei, iar ziarul „Libération” aprecia reacția germanilor față de acțiunile românilor ca fiind slabă. Ziarul „Le Populaire”, asemeuia 23 august românesc cu capitularea Bulgariei din 1918 și aprecia că această „breșă ireparabilă în zidul de est va conduce la amenințarea Ungariei, eliberarea Vienei și înfrângerea lui Hitler”.

„Combat” anunța, în aceeași zi, că înfrângerea română va conduce la reconsiderarea problemelor dunărene. Aprecia că situația critică a României se datora atât bogăției sale, cât și faptului că prietenii săi se aflau într-o situație dificilă: „Asemenea schimbări de situații pot uimi și surprinde. Pentru a le înțelege trebuie să fi suferit și mai ales nu trebuie pierdut din vedere ca o țară mică, bogată și fertilă ca România, cu grâul său, cu petrolul său, drumurile sale de trecere este o pradă ispititoare și ușoară, când cei mai buni susținători de-ai săi și prietenii săi sunt și ei într-un moment critic al istoriei lor, victime tre-cătoare ale destinului”⁹.

La rândul său, „Le Figaro” apreciază avantajele deschise în fața armatei roșii o dată cu capitularea României. Considerând că insurecția română a condus la dezorganizarea bastionului german din Balcani, ziarul afirmă că aceasta conduce la deschiderea unei căi libere de acces a armatei sovietice către Iugoslavia și Grecia¹⁰.

⁴ „L'Aube” 23 august 1933, p. 1–2. (Jules Peyrol, „A început invadarea Germaniei?”). Ibidem, fila 4.

⁵ „Libération”, 23 august 1944, pag. 1 (*Capitularea României hotărâște definitiv soarta armatei germane*). Ibidem, fila 37.

⁶ „Front National”, 24 august 1944, p. 1. Ibidem, fila 43–44.

⁷ „Franc-Tireur”, 24 august 1944, p. 2 (*România capitulează*).

⁸ „Le Parisien Libéré”, 24 august 1944, p. 1 (*Capitularea română sună clopotele dominației germane în Balcani*). Ibidem, fila 62.

⁹ „Combat”, 25 august 1944, p. 1. (*Noutăți din sud-est*), ibidem, fila 68.

¹⁰ „Le Figaro”, 25 august 1944, p. 1 (*Armistitiul r mân deschide pentru armata sovietică calca spre Iugoslavia și Grecia*), Ibidem, fila 72.

Știrile cu caracter militar sunt incluse și ele printre comentariile dedicate subiectului România în acele zile. Astfel, la 26 august, „France Libre” anunță că la București și Ploiești trupele române au încercuit armata germană și au început înaintarea în Transilvania. Aceasta în timp ce alte ziare comuniste și prosovietice, anunță intrarea triumfală a armatei ruse în unele orașe românești.

„L'Humanité” dedică evenimentelor din România spații largi. Astfel, pe 25 august, semnala că în București, eliberat în întregime de armata română, germanii sunt alungați, pas cu pas, din punctele strategice pe care intenționau să le acapareze. La 26 august, același ziar anunța că, după capitularea României, Germania se apropie cu pași repezi, de catastrofa finală.

Tot pe 26 august 1944, „Le Figaro” publică un articol semnat de Marius Magnien, în care autorul face o paralelă între eliberarea Parisului și evenimentele românești din august 1944. Apreciind că atitudinea României va avea o influență directă asupra Bulgariei, acest autor prosovietic apreciază contribuția URSS la cucerirea independenței popoarelor balcanice. Laudele sale sunt contrazise de datele publicate de însuși ziarul care îi publică articolul. Pentru că faptele propriu-zise nu pot fi acoperite de propaganda politică.

Faptele nu au putut fi ocolite și presa pariziană le-a consemnat ca atare. Astfel, la 27 august, „L'Aube” prezintă reacția Germaniei la declarațiile României din 23 august, precizând că Germania a fost cea care a deschis ostilitățile, neacceptând poziția guvernului român. De asemenea, prezintă luptele de la București și pierderile cauzate de armata română trupelor germane.

La rândul său, „France Libre” anunță pierderile germane din România și faptul că trupele române amenință serios armata inamică, aflată în retragere. Se mai precizează că elementele rămase pe teritoriul românesc au fost deja dezarmate. „În ciuda promisiunilor solemne, dar perfide ale șefilor armatei germane, având în vedere actele de provocare la care s-au dat acestia din urmă (bombardarea Bucureștiului, mitraliera populației civile) guvernul consideră că Germania s-a pus în stare de război cu România. Regimentul gărzii regale a respins un atac german împotriva aeroportului Băneasa. Încetul cu încetul germanii se predau. Drumul Băneasa — București este acoperit cu rămășițele armatei germane”¹¹.

„Le Parisien Libéré” anunță, tot la 27 august, că refuzul României de a continua lupta înseamnă pentru Reich-ul nazist pierderea Balcanilor. Mai preciza, de asemenea, faptul că trupele române au respins cu succes un atac german împotriva Bucureștiului.

Comentariul militar făcut de Jacques Darcy în „Le Figaro” din 27 august accentuează faptul că armata germană s-a confruntat cu armata română, fapt care a condus Germania la o situație catastrofală pe frontul de est. Armata germană este astfel pe cale de a suferi una din cele mai grele înfrângeri”¹².

Situația politică din România este prezentată la 28 august de către ziarul „L'Aube”, la rubrica *Ultima oră*. Se vorbește aici despre apelul către națiune inițiat de 4 partide politice românești, subliniindu-se ideea că „pacea nu trebuie să ne găsească de partea celor care au vândut granițele noastre. Trebuie să ștergem toate urnele de asociere cu hitlerismul, pentru a ne regăsi adevăratul nostru destin”¹³.

„France Libre” din 28 august 1944, prezintă, în pagina I, știri militare referitoare la retragerea germană din România și ocuparea trecătoarelor Carpaților de către trupele române, precum și despre încercuirea de către români a garnizoanei germane din București. În pagina a 2-a se face un comentariu foarte ilustrativ asupra consecințelor armistițiului românesc: „Este posibil ca abandonarea subită a războiului de către România să devină unul din factorii decisivi ai războiului. Acum rusii vor putea înainta fără luptă și în mare viteză spre căminele petroliere, de asemenea, ei vor putea lua o bună parte a bogatelor recolte ale României pe care Hitler le putea conta”¹⁴.

Rolul decisiv al armatei române în eliberarea teritoriului național nu poate fi contestat nici de autorii prosovietici. Astfel, același M. Magnien publica, în „L'Humanité” un articol în care, glorificând colaborarea militară româno-sovietică nu putea să nu sesizeze schimbarea aspectului războiului din România, unde trupele române îi goniseră pe germanii din București”¹⁵.

¹¹ „France Libre”, 27 august 1944, p. 1. Ibidem, fila 12.

¹² „Le Figaro”, 27 august 1944, p. 1. (Jacques Darcy, *În România este în curs în mică măsura a 12 divizii germane*), Ibidem fila 13.

¹³ „L'Aube”, 28 august 1944, pag. 2 (*Ultima oră: Partidele române lansează un apel către națiune*), Ibidem, fila 7.

¹⁴ „L'Humanité”, 28 august 1944, pag. 2.

¹⁵ Ibidem, fila 27.

Evidențierea acțiunilor armatei române continuă și în zilele următoare, când, la 29 august, „France Libre” anunță, în prima pagină, că rușii au trecut dincolo de Bucureștiul eliberat de către români. Articolul subliniază, principalele acțiuni din aceste zile: preluarea de către ruși a zonei petrolifere a Ploieștiului, preluarea de către ruși a portului Constanța, precum și campania românească din Transilvania și atacurile flotei române împotriva navelor germane de pe Dunăre.

„Le Figaro” anunța, și el, pe 29 august, înaintarea trupelor sovietice pe teritoriul românesc, precizând, în același timp, că trupele române duceau, pe întreg teritoriul țării, lupte grele cu trupele germane, făcând 12.000 prizonieri.

Succesele armatei române sunt evidențiate și în ziua de 30 august, de către „Franc-Tireur” care vorbește despre încercuirea unei puternice formații germane de către trupele românești. Și tot în acest ziar apare, în aceeași zi, o știre despre românii participanți la eliberarea Parisului. Este vorba despre participarea unor luptători români la ocuparea primăriei arondismentului XIX, la luptele din Quartier Latin și ocuparea Ambasadei României la Paris.

Un interesant articol publică, la 30 august, „L'Homme Libre”. În pagina a doua, autorul articolului *Intrarea României în război a fost provocată de politica de la Vichy?* autorul ajunge la concluzia că o atare părere ar însemna o „adevărată escrocherie cu sentimentele filofranceze ale poporului român”. Unul dintre argumente îl reprezintă declarația unui român înrolat în FFI, pe care îl citează: „Mulți francezi nu au înțeles că în 1941 România a declarat război Rusiei, la fel cum nu au înțeles schimbarea subită a alianțelor din aceste ultime zile”¹⁶.

„Le Figaro” apreciază, în articolul intitulat *Dislocarea balcanică*, faptul că întoarcerea României ar constitui cea mai grea lovitură primită de Germania în această parte a Europei. „Întâi pentru că o privează definitiv de ultimele rezerve de petrol pe care bombardamentele neincetate le lăsase intacte. Apoi, pentru că cu concursul României accesul către câmpia ungară... se pătrunde ușor în Austria... adică în Germania”¹⁷.

Pe 31 august, ziarele pariziene continuă să anunțe succesele armatei române. „Front National”, ziar prosovietic, anunță, în pagina întâia, că armata română continuă să-i gonească pe germani din țară. „Le Figaro”, anunță, în aceeași zi, că înaintarea sovietică este pe râul Ialomița, ultima linie de apă înainte de capitală. Dar precizează că Bucureștiul este „ținut ferm” de către trupele românești.

Despre curățarea completă a Bucureștiului și grelele pierderi suferite de armata germană din România scrie și „L'Aube” din 1 septembrie 1944. „Libération” preciza, în aceeași zi, ce a însemnat intrarea trupelor sovietice în Ploiești pentru armata germană și evoluția operațiunilor militare, în continuare. În primul rând, pentru Germania, pierderea Ploieștiului a însemnat pierderea unei treimi din disponibilul de carburant, dezastru ce va influența rapid toate fronturile. În al doilea rând, se precizează că, înainte de sosirea trupelor sovietice, trupele românești au curățat capitala de ultimele rămășițe ale trupelor germane, făcând mulți prizonieri¹⁸.

Ziarele apărute în zilele următoare precizează că acțiunile armatei române au asigurat o înaintare rapidă și sigură a armatei sovietice. Este cazul lui „Franc-Tireur” care, pe 2 septembrie, scria că după luarea Ploieștiului, „armata roșie a dobândit o libertate de acțiune aproape completă în România”. De asemenea, „Front National” enumeră realizările armatei române care permit trecerea armatei sovietice prin trecătorile Carpaților, către Transilvania.

Această evidențiere a câtorva aspecte din presa franceză apărută în august-septembrie 1944 a intenționat să contureze un element de apreciere a rolului presei scrise ca document istoric. Evident, presa își are valoarea ei, mai ales ca mod de prezentare a faptelor ca atare. Presa, însă, se reîntoarce prin comentarii, care, la rândul lor, se bazează pe realități, dar păstrează amprenta capacității autorului și a orientării sale politice. În evenimentele de mare importanță, cum au fost acelea din august 1944, aspectele subiective sunt pregnante, dar și elementele obiective pot face ca amprenta partizană să fie estompată. Același lucru se întâmplă și în cazul de față, presa franceză, indiferent de orientarea sa politică, neputând să nege aspecte mai mult decât evidente. Astfel, ziarele comuniste și prosovietice nu pot trece peste acțiunile armatei române, care a eliberat teritoriul național, facilitând

¹⁶ „L'Homme Libre”, 30 august 1944, pag. 2 (*Intrarea României în război a fost provocată de politica de la Vichy?*) Ibidem fila 56.

¹⁷ „Le Figaro”, 30 august 1944, pag. 1 (*Dislocarea balcanică*) Ibidem, fila 74.

¹⁸ „Libération”, 1 septembrie 1944, pag. 1 (*Trupele sovietice au intrat în București*). Ibidem, fila 39-40.

înaintarea armatei ruse. Alăturarea știrilor despre acțiunile de curățire ale armatei române și intrarea triumfală a sovieticilor în diverse orașe românești nu pot conduce decât la o concluzie corectă.

Un alt aspect, prezent mai ales în comentariile politice, îl reprezintă mândria națională a francezilor, cărora le-a plăcut să asocieze insurecția pariziană cu evenimentele din 23 august 1944 din România. Ignorând faptul că însuși cursul războiului a determinat simultaneitatea acestor evenimente, unor asemenea autori le-a plăcut să creadă că evoluția politică românească a fost determinată de sentimentele filofranceze ale românilor. Astfel, pe 6 septembrie 1944, un articol din „Libération” vorbea despre ecoul considerabil al capitulării Franței în România, afirmând că cedarea franceză a descurajat spiritul de rezistență. O dată cu ieșirea din umbră a rezistenței franceze, în 1944, s-a reanimat și acest spirit. „Eliberarea Parisului de către FFI a galvanizat forțele de rezistență din România și probabil nu este o simplă coincidență că lovitura de stat de la București, a suvenit la 24 de ore de la declanșarea insurecției de la Paris”¹⁹.

Pe de altă parte, în „Combat” se scria cu emoție și mândrie: „Azi, în Parisul eliberat, când bucuria izbucnește și speranța renaște, gândurile noastre se îndreaptă către prietenii noștri din București, către cei care au plătit scump fidelitatea lor...”²⁰.

Există, însă, și poziții mai lucide, care prefigurează și viitorul României. „Defense de la France” (care va deveni „France Soir”) scria, în acele zile: „Fără îndoială, Bucureștiul va trebui să plătească un tribut Moscovei și să dea garanții în Basarabia și poate în Marea Neagră. Însă, trecând la o redresare rapidă, România este asigurată să regăsească în ora păcii, simpatia pe care și-a câștigat-o luptând în 1914—1918 cot la cot cu aliații”²¹.

Percepția evenimentelor din august 1944 din România în viața politică franceză a fost complexă și presa a reflectat această complexitate. În ansamblu, această percepție a fost și corectă. Presa a reliefat exact aspectele cele mai dureroase pentru partea cel mai grav afectată în urma acestor evenimente: Germania. Un raport al lui Keitel către Hitler (înmănat ulterior generalului Montgomery și remis apoi lui W. Churchill) preciza: „Capitularea României, pe lângă consecințele imediate, de ordin militar, a produs, în același timp, și o răsturnare de fronturi extrem de periculoasă, ce va duce la pierderea teritoriului, nu numai al României, ci și al Bulgariei, Iugoslaviei și Greciei, punând în pericol toată armata germană din Balcani.

Deosebit de pierderea pozițiilor din Carpați, pierderea grăului și petrolului românesc constituie o altă mare și grea pierdere, în urma căreia armatele ruse vor putea ajunge, în vreo câteva săptămâni, în fața Budapestei. Dat fiind că aceasta este, în decurs de 30 de ani, a doua oară când România trădează Germania, se impune a se lua toate măsurile ca România să dispară de pe harta Europei, iar poporul român să dispară ca națiune”²².

Planurile germane au fost zădărnice, în ciuda eforturilor lor, de către armata română, dar poporul român a avut, în deceniile următoare, de plătit ceea ce un ziarist francez numea, în zilele fierbinți, tributul către Moscova.

¹⁹ „Libération”, 6 sept. 1944, pag. 2 (*Lovitura de stat*). Ibidem, fila 41.

²⁰ „Combat”, 25 august 1944, pag. 2 (*Viitorul*), Ibidem, fila 68.

²¹ „Defense de la France” („France Soir”), 30 august 1944, pag. 1, Ibidem, fila 58.

²² Raportul generalului Keitel către Hitler. Arhivele Statului, București, Fond Casa Regală, dosar 12 bis (1945).

DOCUMENTE PRIVIND PARTICIPAREA REGIMENTULUI 5 VĂNĂTORI INSTRUCȚIE LA LUPTELE DIN ZONA TIMIȘOARA ȘI CRIȘANA (septembrie — octombrie 1944)

ALEXANDRU IORGU GIURAN | VALERIU A. GIURAN

Cu toată trecerea timpului, după o jumătate de secol, ne îndreptăm gândul cu vie emoție, legitimă considerație și aleasă recunoștință către militarii Armatei Române, care călăuziți de un înalt spirit patriotic, de dragoste nețărmurită față de glia strămoșească, înălțărați de pildele de vitejie ale străbunilor, continuând tradițiile și virtuțile ostășești ale unităților, au fost prezenți la datorie în războiul antihitlerist, începând de la 23 august 1944 și până la terminarea în Europa a celui de al doilea război mondial, săvârșind cu grele sacrificii strălucite fapte de arme, care vor rămâne înscrise la loc de ciume în paginile nepieritoare ale istoriei.

Spre a nu fi uitați eroii diferitelor regimente precum și faptele de eroism săvârșite de militarii din prima linie în confruntările cu adversarul, se impune introducerea în circuitul științific a unor documente inedite, care grupate pentru ficcare unitate în parte, să aducă un aport informațional suplimentar, conținând în special *numele bravilor ostași care și-au dat viața în drumul de luptă străbătut*, cu detaliile necesare. Aceste date sunt utile pentru a fi corelate cu misiunile indeplinite pe zile și sectoare, în vederea recompunerii cât mai veridice a imaginii câmpului de luptă precum și a efectelor generate.

Promotia de recruți ai Regimentului 5 Vânători (Partea Sedentară sau Instrucție) din garnizoana Timișoara, care a fost instruită de la finele lunii mai și până în august, a fost angajată de la 23 august 1944, fără a avea pregătirea terminată, în variate acțiuni de luptă în sectoare și condiții diferite, începând cu participarea în dispozitivul de apărare al orașului Timișoara. Itinerariul eroic început la Timișoara a fost continuat prin Beliu, Talpoș, Salonta, Ciuneghiu precum și pe teritoriul Ungaric până la nord-vest de Debrețin în apropiere de Tisa, până în noiembrie 1944 când Regimentul 5 Vânători a fost desființat¹.

Întrucât în *Jurnalul de operații* al Regimentului 5 Vânători Instrucție², la menționarea pierderilor pe zile erau nominalizați numai ofițerii și subofițerii (morți sau răniți), ostașii căzuți pe câmpul de onoare fiind redați doar numeric, a apărut necesară cercetarea și a unor alte categorii de documente militare ale vremii, investigate în măsură mai redusă, deși utile prin informații de detaliu conținute (*procesele verbale de deces* ale ostașilor, întocmite de diferitele subunități, *tabele centralizatoare de pierderi în oameni și materiale*, precum și situația militarilor dați dispăruți și reveniți pe front la unitate).

Prin intermediul acestei modeste lucrări, sunt supuse atenției 24 diferite documente militare (extrase), cea mai mare parte reprezentând *procesele verbale de deces* ale unor militari din Regimentul 5 Vânători Instrucție. Sunt ostași și gradați care în iureșul luptelor de la Timișoara și din Crișana, în septembrie și octombrie 1944 și-au dat viața îndeplinind misiunile încredințate *pro patria*.

De menționat că la data de 16 septembrie 1944, în dispozitivul de apărare al orașului Timișoara, *Batalionul I* (comandant cpt. Petrescu I.) din Regimentul 5 Vânători Instrucție, în sectorul atribuit — partea de sud a localității pe un aliniament de apărare înaintat și extins, localitățile Șag și Parța respectiv malul de nord al râului Timiș — a luptat în repliere în condiții extrem de dificile contra unui inamic superior în ce privește dotarea. Concomitent *Batalionul II* (comandant cpt. Stamatiu I.) din Regimentul 5 Vânători Instrucție a acționat în partea de nord-vest a orașului Timișoara, la marginea cartierului Mehala³.

¹ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Stat Major, fond 1119, dos. nr. 12.

² Ibidem.

³ Ibidem.

Ambele batalioane mult distanțate în spațiu, în situațiile specifice din sectoarele respective precum și condiții defavorabile pentru lupta de apărare s-au confruntat cu un inamic superior ca dotare cu material de război, fapt care a impus un plus de voință, ingeniozitate și un înalt spirit de sacrificiu.

Numele bravilor militari din Regimentul 5 Vânători Instrucție, care începând din 16 septembrie 1944 și-au dat viața pentru apărarea Timișoarei, orașul de garnizoană al unității, rămase până în prezent în anonim, trebuie odată să fie înscrise cu litere de aur în paginile istoriei militare românești. Este un act de dreptate care nu mai trebuie să întârzie chiar dacă Regimentul 5 Vânători a fost desființat în noiembrie 1944 iar militarii vărsați unor unități⁴ și eroii săi au fost trecuți în penumbra istoriei din diverse interese străine neamului nostru.

Sunt nume care nu trebuie niciodată neglijate sau uitate la Timișoara și care ar fi necesar să figureze și ele la loc de cinste pe o placă memorială, spre veșnică aducere aminte: Soldat MOINA M. NICOLAE, Soldat TULUC MILIVOI, Soldat NEGRU IOAN, Soldat JIANA CONSTANTIN, Sergent ROȘU ILIE, Soldat MARIN IOAN, Soldat BRANCU IOAN, Soldat RUSU PETRU, Soldat BĂDOIU PETRU, Sergent ȘERBAN CONSTANTIN.

Continuând drumul de luptă în CRIȘANA, Regimentul 5 Vânători Instrucție a avut în a doua parte a lunii septembrie și primele zile din octombrie 1944, confruntări cu inamicul în localitățile Beliu, Talpoș, Salonta și sectoarele din vecinătatea localității Ciumeghiu⁵.

Sunt prezentate *procesele verbale de deces* ale unor eroi din unitate care și-au dat viața pe meleagurile Crișanei îndeplinind misiunile încredințate: Soldat SURDU IOAN, Soldat SILAGIU IOAN, Soldat RUSU VALERIU, Soldat PÎRVU CONSTANTIN și Sergent DAN NICOLAE.

Documentele redau identitatea militarilor căzuți pe câmpul de onoare, iar unele prin datele conținute relevă nivelul de efort prin consumul de muniții al unor subunități pentru armamentul din dotare, respectiv pierderile materiale înregistrate.

Aceste informații atașate la consemnările din Jurnalele de operații, aduc un aport suplimentar de certă valoare și utilitate, evidențiind oportunitatea continuării cercetărilor istoriografice și în această direcție.

1

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Moina M. Nicolae din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul comunei Șag din județul Timiș

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie 16, la Șag — Timiș, Noi, Locot. Kandler St., Comand. Companiei împreună cu subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal cele ce urmează:

În ziua de 16 /șasesprezece/ ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile a încetat din viață Sold. MOINA M. NICOLAE ctg. 1945/516. În vârstă de 23 ani. De profesie': agricultor. Născut la data: 16 IX 923, comuna Tencanav, județul Dolj. Domiciliat în Tencanov, județul Dolj. Fiul lui Marin și al Floarea. Căsătorit cu: născută: Copii: Moartea a avut loc în comuna Șag, Timiș, cauza rănilor, fiind lovit de schije brandt. Moartea a fost verificată de Medic Cap. T.R. Kiser Eugen. Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal spre cele legale.

Comand. Companiei
S. Kandler

Subofițer cu Administrația
Plot. Stirbu

Medic Dr. Eug. Chiser

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Stat Major, (în continuare: A.M.Ap.N.), fond 4473, dos. nr. 5194, f. 26.

2

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Tuluc Milivoi, din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul localității Parța din județul Timiș

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16, la Parța-Timiș,

Noi, Locot. I. Cărpinișan, Comand. Companiei Comandă, împreună cu Plot. Trască, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal cele ce urmează:

În ziua de 16 /șasesprezece/ ale lunii septembrie 1944, la ceasurile 8 a.m., a încetat din viață Soldatul TULUC MILIVOI, ctg. 1936. În vârstă de 30 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de: 16 VII 914, comuna Felnac, județul Timiș. Fiul lui: Petru și Perside. Căsătorit cu: născută: Copii:

Moartea a avut loc în comuna Parța, jud. Timiș, din cauza rănilor, fiind lovit de glonț de armă automată. Moartea a fost verificată de Cdt. Companie. Drept pentru care a încheiat prezentul proces verbal spre cele (legale).

Comand. Companie

Subofițer cu administrația

Lt. T. Cărpinișan

Plut. Trască

Medic:

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 45

3

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Negru Ioan, din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul localității Parța din județul Timiș

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16, la Parța-Timiș,

Noi, locot. Cărpinișan, Comand. Companiei Comandă împreună cu Plot. Truscă, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal, cele ce urmează:

În ziua de 16 /șasesprezece/ ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile, a încetat din viață soldatul NEGRU IOAN, ctg. 1945/236. În vârstă de 21 ani. De profesiune: agricultor. Născut la data de 1 VIII 923, comuna Fârlug, județul Severin. Domiciliat în comuna Fârlug, județul Severin. Fiul lui Ion și al Elena. Căsătorit cu: născut(ă): Copii

Moartea a avut loc în comuna Parța, Timiș, în urma rănilor fiind lovit de schijă proiectil tun a(nți) c(ar). Moartea a fost verificată de cdt. Companie. Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal spre cele legale.

Comand. Companie

Subofițer cu Administrația

Lt. T. Cărpinișan

Plut. Truscă

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 46

4

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Jiana Constantin, din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul localității Șag din județul Timiș

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16, la Șag, Timiș.

Noi, Locot. Cărpinișan, Comand. Companiei comandă împreună cu Plot. Trască, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul Proces-Verbal, cele ce urmează:

În ziua de 16 ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile a încetat din viață Sold. JIANU CONSTANTIN, ctg. 1945 994. În vârstă de 21 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de: 20 VII 1923, comuna Curmătura, județul Dolj. Fiul lui Nicolae și al Iovița. Căsătorit cu:, născută:, copii:

Moartea a avut loc în comuna Șag-Timiș, din cauza rănilor fiind lovit de schijă brandt. Mărtea a fost verificată de cdt. companiei.

Drept pentru care am încheiat prezentul Proces-verbal spre cele legale.

Comand. Companiei

Subofițer cu administrația

Lt. T. Cărpinișan

Plut. Trască

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 47

5

Extras din procesul verbal de deces al sergentului Roșu Ilie, din Regimentul 5 Vânători Instrucție, din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul de apărare de la nord-vest de Timișoara

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16, la n(ord)-v(est) Timișoara.

Noi, Locot. Cărpinișan, Comand. Companiei Comandă împreună cu Plot. Trască, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul Proces-Verbal, cele ce urmează:

În ziua de 16 /șasesprezece ale lunii septembrie, anul 1944, ceasurile 10,30, a încetat din viață Serg. Roșu Ilie, ctg. 1944 847. În vârstă de 22 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de: 21 I 922, comuna Plopi, județul Mehedinți. Domiciliat în comuna Plopi, județul Mehedinți. Fiul lui Constantin și al Ioana. Căsătorit cu:, născută:, copii:

Moartea a avut loc în comuna: n(ord)/est) Timișoara, județul Timiș, din cauza: fiind mort pe poziție. Moartea a fost verificată de cdt. companiei.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal spre cele legale.

Comandantul Companiei

Subofițer cu Administrația

Lt. T. Cărpinișan

Plut. Trască

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 48

6

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Marin Ioan, din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul de apărare de la nord-vest de Timișoara.

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, ziua septembrie, șasesprezece, Timișoara.

Noi, Locot. Popescu N-lae, comand. Comp. 6-șasea — împreună cu Plot. Maj. Maier Teodor, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal, cele ce urmează:

În ziua de 16 /șasesprezece/ ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile, a încetat din viață Sold. MARIN IOAN, ctg. 1945/359, în vârstă: 21 ani. De profesie: agricultor. Născut la data de: 28 VII 923, comuna Bucăvăț, județul Timiș. Fiul lui Gheorghe și al Rădița. Căsătorit cu:, născută copii

Moartea a avut loc în comuna: n(ord)-v(est) Timișoara, cauza: rănilor, fiind lovit de schije. Moartea a fost verificată de Medic Cap. T.R. Kiser (Chiser) Eugen.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal spre cele legale.

Comand. Companiei
Lt. Popescu Ctiu (Nicolae)

Subofițer cu Administrația
Plot. Maier

Medic Dr. Eug. Chiser

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 19

7

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Brancu Ioan, din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul comunei Șag din județul Timiș

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16, la Șag:

Noi, Locot. Vermeșan Nic., comand. Comp. 8-a, împreună cu Plot. Major Gaju Gh., subofițer cu administrația comp., constatăm prin prezentul proces verbal, cele ce urmează:

În ziua de 16 sept., 1944, al lunii, 1944, la ceasurile a încetat din viață Sold. BRANCU IOAN, ctg. 1945, Matr. contr. 499. Vârsta: 21 (ani). Profesiunea: Plugar. Născut în: Utvin, Timiș, 11 VI 923, Com. Utvin, județul Timiș. *Domiciliat în*: comuna Utvin, județul Timiș. Fiul D-lui și al D-nei Ghizela (a se arăta dacă trăiește). căsătorit: (a se arăta dacă trăiește): Copii are: —

Moartea a avut loc în comuna Șag, jud. Timiș, din cauză că în luptă fiind lovit de proiectil. Moartea a fost verificată de: (a se arăta medicul):

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal.

Comandantul Companiei
Căpitan (Locotenent) Vermeșan

Subofițer cu Administrația
Plot. Maj. Gaju Gh.

Medic: (ss. indescifrabil).

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 3

8

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Rusu Petru, din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din ziua de 16 septembrie 1944, în sectorul Comunei Șag din județul Timiș

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16 la Șag-Timiș.

Noi, Locot. T. Cărpinișan, Comand. Companiei Comandă, împreună cu Plot. Trască, subofițer cu Administrația, constatăm prin prezentul proces-verbal, cele ce urmează:

În ziua de 16 ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile, a încetat din viață Sold. RUSU PETRU, ctg. 1945. Vârsta de 21 ani. Profesiunea: Agricultor. Născut la data: 5 IX 1923, comuna Păulești, județul Lăpușna. Domiciliat în Păulești. Fiul lui Vasile și al Victoria. Căsătorit cu:, născută: Copii:

Moartea a avut loc în comuna Șag-Timiș din cauza rănilor, fiind decedat pe poziție și înmormântat în cimitirul com. Șag, Timiș. Moartea a fost verificată de cdt. Companiei.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal spre cele legale.

Comand. Companiei

Subofițer cu Administrația

Lt. T. Cărpinișan

Plut. Trască

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 49

9

Extras din situația întocmită de Compania 7-a a Batalionului II din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, privind pierderile în luptele din sectorul vest și nord-vest de cartierul Mehala din Timișoara, în ziua de 16 septembrie 1944

Regimentul 5 Vânători**Situația**

de armamentul acestei Companii ce a suferit pierderi în luptele de la vest, Mehala-Timișoara, 16 septembrie 1944

Nr. crt.	Numele și Pro(e)numele	Gradul	conting.	Detalii		(. . .)
1.	Laeș Gheorghe	Sold.	1945	rănit	16 IX	(. . .)
2.	Bogdan Dumitru	"	"	"	"	(. . .)
3.	Achim Iosif	"	"	"	"	(. . .)
4.	Rusu Ioan	"	"	"	"	(. . .)
5.	Bădoiu Petru	"	"	mort	"	(. . .)

Comand, Comp. 7-a

Lt. r./ss. / C. Ungureanu

Văzut

L.S. Comand. Bat(alionului) II

/ss./ Cpt. I. Satmatiu

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5185, f. 61

10

Extras din declarația Locotenent rez. Viorel Ioan, comandantul Companiei I-a a Batalionului I din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, privind pierderile suferite în luptele din sectorul localității Parța, județul Timiș, în ziua de 16 septembrie 1944.

Declarație

Subsemnatul Locot. Viorel Ioan, Comandantul Comp. I-a prin prezenta declar că în luptele din com. Parța din 16 sept., 1944, această companie fiind atacată de inamic cu tancuri, a fost forțată să se replieze lăsând pe poziție un număr de:

- 5.000 tuburi arse, armă Z.B.
- 37.700 tuburi arse, Pușcă Mitr<alieră> Z.B.
- 3.200 tuburi arse, Pist Mitr<alieră> Orița
- 8 lăzi ambalat cartuse Z.B.
- 1 ladă ambalat cartușe Pistol Mitr. Orița.
- 8 zincuri ambalat cartușe Z.B.
- 128 cartoane
- 2.560 lame încărcătoare.

Aceste materiale nu au putut fi adunate de pe teren din lipsă de timp.
(. . .) Declarația Comand. de Plutoane nu se poate anexa fiind răniți și evacuați.

Comand. Comp. 1-a

/ss./ Locot. Viorel

18 sept. 1944

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5185, f. 14

11

Extrase din situația centralizatoare întocmită de Compania 1-a a Batalionului I din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, privind pierderile suferite în luptele din sectorul localității Parța, județul Timiș, în ziua de 16 septembrie 1944

Reg. 5 Vtori

Comp. 1-a

Situația centralizatoare

a armamentului prevăzut în inventarele individuale ale oamenilor morți, răniți, evacuați și dispăruți în luptele din com. Parța, în ziua de 16 sept. 1944

Nr. crt.	Numele și Pro<e>numele	grad.	conting.	detalii	Armament			
					puști	baionet	Pist. P.M. Mitr. și încărc.	încărcăt. PM
1.	Negoiu Florea	serg.	1938	dispărut	1			1
2.	Mocuța Nicolae	„	1943	rănit	1			1
3.	Gostilă Petru	„	1943	dispărut	1			1

(puști) (baionete)

4.	Jecoviță Ioan	cap.	1941	rănit	1	1
5.	Jădăneanțu D-tru	"	1943	dispărut	1	1
6.	Buzatu Ioan	sold.	1943	rănit	1	1
7.	Rentea Gheorghe	"	1935	rănit	1	1
8.	Tuluc Miliivoi	Sold.	1936	mort	1	1
9.	Dincă Gheorghe	"	1945	dispărut	1	1
10.	Lupu Ștefan	"	1945	"	1	1
11.	Marian Ioan	"	1945	"	1	1
12.	Belgea Florea	"	1945	"	1	1
13.	Cioară Dumitru	"	1945	"	1	1
14.	Colompari Iosif	"	1945	rănit	1	1
15.	Pescari Ioan	"	1945	rănit	1	1
16.	Salanta Vasile	"	1945	rănit	—	—

Puști mitra.: 1

Încărc. P. Mitra.: 10

				(puști)	(baionete)	
17.	Baicu Gavril	"	1945	dispărut	1	1
18.	Silagi Gh.	"	1945	dispărut	1	1
19.	Negru Ioan	"	1945	mort	1	1
20.	Stănuță Ioan	"	1945	rănit	1	1
21.	Pârnu Marcu	"	1945	rănit	1	1
22.	Dragomir C-tin	"	1945	rănit	1	1
23.	Borta Teodor	"	1945	dispărut	1	1
24.	Coiman Ioan	"	1945	rănit	1	1
25.	Buzatu Ștefan	"	1945	rănit	1	1
26.	Monea Valeriu	"	1945	dispărut	1	1
27.	Bocea Virgil	"	1945	rănit	1	1
28.	Iulian Teodor	"	1945	dispărut	1	1
29.	Călin Nicolae	"	1945	dispărut	1	1
30.	Vâlceanu Ioan	"	1945	dispărut	1	1
31.	Lăcătuș Ilie	"	1945	rănit	1	1
Total =					30	30

(puști) (baionete)

Puști Mitr(aleră) = 1

Încărc(ătoare) P. Mitr. — 10.

Se certifică de noi prezenta situație, de exactitatea,

Comand. Comp. I-a

Văzut

L.S.

Lt. Viorel

Comand. Bat(alionului) I

Căpitan Petrescu

12

Extras din procesul verbal din 16 septembrie 1944, încheiat de Compania 6-a din Batalionul II a Regimentului 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, privind consumul de muniție în luptele din sectorul de apărare de la nord-vest de Timișoara, în ziua de 16 septembrie 1944

Regimentul 5 Vânători

Compania 6-a

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 16, Noi, Locot. Popescu, Comand. Comp. 6-a și Plut. Major Maier Teodor, subofițer cu administrația comp. 6-a, ambii din Regimentul 5 Vânători, am constatat prin prezentul proces verbal că în luptele de la nord-vest Timișoara, în ziua de 16 septembrie 1944, s-au consumat următoarele cantități de muniție notate mai jos:

6.400 cartușe pușcă și P<ușcă> M<italieră> Z.B.
 1.200 cartușe pistol mitr<alieră> Orița
 40 proiectile Brand 60 mm
 40 focoase Brand 60 mm
 40 cartușe Brand 60 mm

. . .)).

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5185, f. 50

13

Extras din procesul verbal încheiat în ziua de 17 septembrie 1944 de Compania a 3-a din Batalionul I a Regimentului 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua șaptesprezece. Noi, Lt. Spătaru Constantin, Comand. Companiei 3-a, asistat de Plot. major Dicu Ion cu administrația companiei, constatăm prin prezentul proces verbal că în luptele din ziua de 16 IX 1944, la Șag, compania a avut următoarele pierderi în munițiuni și materiale din forță majoră:

52.030 tuburi cartușe arse Z.B.
 7.728 lame încărcătoare Z.B.
 28 lăzi ambalat cartușe Z.B.
 145 cutii carton ambalat cartușe Z.B.
 7.400 buburi Pist Mitr<alieră> „Orița” (. . .)

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal în triplu exemplar spre cele legale.

Comand. Companiei 3-a

Subof. cu administr<ația>

/ss./ Lt. C. Spătaru

Plot. Major /ss./ I. Dicu

A.M.Ap.N., fond 4473 dos. nr. 5183, f. 31

14

Extras din situația centralizatoare întocmită de Compania 4-a Mitraliere a Batalionului I din Regimentul 5 Vânători Instrucție, privind pierderile în urma luptelor din zilele de 16 și 17 septembrie 1944 în sectorul Șag și aliniamentul de apărare de la sud și sud-est de Timișoara

Regimentul 5 Vânători

Compania 4-a

Situația centralizatoare

de armament pierdut în luptele de la Șag, județul Timiș, în ziua de 16 și 17 IX 1944

Nr. crt.	Numele și prenumele (prenumele)	Grad	ctg.	detalii	(. . .)
1.	Platanov Nicolae	Sold. T.R.	1946	dispărut	(. . .)
2.	Bulzan Petru	Sold.	1945	"	(. . .)
3.	Scutesoiu Petru	Sold.	1945	"	(. . .)
4.	Jebeleanu Teodor	"	"	"	(. . .)
5.	Rudăreanu Ioan	"	"	"	(. . .)
6.	Vasi Aurel	"	"	"	(. . .)
7.	Mită Constantin	"	"	"	(. . .)
8.	Danciu Nicolae	"	1944	"	(. . .)
9.	Sorinean Isaia	"	"	"	(. . .)
10.	Ilut Găvrilă	"	1942	"	(. . .)
11.	Boca Traian	Cap.	1941	"	(. . .)
12.	Lipat Grigore	Sold.	1935	"	(. . .)
13.	Ciocov Ioan	"	1933	"	(. . .)
14.	Adam Ioan	"	1945	"	(. . .)
15.	Nediu Ioan	"	1941	"	(. . .)
16.	Nedelcu Iosif	"	1936	"	(. . .)
17.	Luminosu Aurel	"	1945	rănit	(. . .)
18.	Săvescu Cornel	"	1945	"	(. . .)
19.	Trăicon Ioan	Sold.	1941	rănit	(. . .)
20.	Pomană Mihai	"	1945	"	(. . .)

Se certifică exactitatea (. . .).

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5185, f. 37

15

Extras din procesul verbal de deces al soldatului Bădoi Petre din Compania 5-a a Batalionului II din Regimentul 5 Vânători Instrucție din garnizoana Timișoara, căzut la datorie în luptele din sectorul nord-vest Timișoara, în ziua de 18 septembrie 1944

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, 18 la n(ord)-v(est de) Timișoara.

Noi, Lt. St. Kandler, comand. Compania 5-a împreună cu Plot. Gh. Știrbu, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal cele ce urmează:

În ziua de 18 ale lunii septembrie anul 1944, la ceasurile 15,30, a încetat din viață Sold. Bădoi Petre ctg. (1)945/1039.

În vârstă de 21 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de 8 VII 1923, comuna Crosna, județul Gorj. Domiciliul în comuna Rodos, județul Gorj. Fiul lui Dumitru și al Ioana. Căsătorit cu: , născută: , Co pii:

Moartea a avut loc în comuna: n<ord>-v<vest> Timișoara, din cauza rănilor, fiind lovit de gloanțe de pistol mitralieră.

Moartea a fost verificată de Medic Cap. T.R. Kiser (Chiser) Eugen.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal spre cele legale.

Comand. Companiei

Subofițer cu administrația

Lt. S. Kandler

Plot. Gh. Stirbu

Medic: Dr. Eug. Chiser

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 24

16

Extras din procesul verbal de deces al sergentului Șerban Constantin din Compania 2-a a Batalionului I din Regimentul 5 Vânători Instrucție, căzut la datorie în luptele pentru apărarea Timișoarei

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna sept., ziua 19 la Timișoara.

Noi, căpitan Petri Pavel, Comand. Comp. 2-a împreună cu Pl. Maj. Ignea Ion, sub ofițer cu administrația comp<aniei>, constatăm prin prezentul proces verbal cele ce urmează

În ziua de 18 septembrie — ale lunii septembrie 1944 —, la ceasurile 13 a încetat din viață Serg. ȘERBAN CONSTANTIN ctg. 1937. Matr<icol>:

În vârstă de: Profesiunea: agricultor. Născut: 20 IV 1916, comuna Bălcița, județul Mehedinți. Domiciliat în comuna Bălcița, județul Mehedinți. Fiul D-lui Iordache și al D-nei Numira (?). Căsătorit cu: , copii:

Moartea a avut loc în comuna Parța, jud. Timiș din cauză că în lupta în retragere.

Moartea a fost verificată de Comand. Companiei /comp. fiind silită să se replieze/.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces-verbal.

Comandantul Companiei

Subofițer cu Administrația

Căpitan Petri

Plot. Maj. Ignea

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 4

17

Extras din situația centralizatoare întocmită de Compania 2-a din Batalionul I a Regimentului 5 Vânători Instrucție, privind pierderile suferite în luptele din sectorul localității Parța, județul Timiș, în ziua de 16 septembrie 1944 și în continuare în dispozitivul de apărare adoptat pe direcția de sud și sud-est Timișoara între 17—19 septembrie 1944

R. 5 V. P(artea) O(perativă)

Compania 2-a

Situafia centralizatoare

a armamentului și muniției prevăzută în inventarele individuale ale oamenilor morți, răniți, evacuați și dispăruți în luptele de la Parța-Timișoara, pe date de 17, 18, 19 sept. 1944

Nr. crt.	Numele și prenumele	grad	contg.	detalii	(. . .)
1.	Crăciun Nicolae	Serg.	1943	disp.	(. . .)
2.	Oprescu Dumitru	Serg.	1937	rănit	(. . .)
3.	Tomî Ioan	Serg.	1943	rănit	(. . .)
4.	Șerban Constantin	Serg.	1937	mort	(. . .)
5.	Ciolac Nicolae	Cap.	1936	disp.	(. . .)
6.	Marinoiu Alexandru	sold.	1940	disp.	(. . .)
7.	Boată Ioan	"	1945	"	(. . .)
8.	Baica C-tin	"	1945	"	(. . .)
9.	Corcozeanu Gh.	"	1945	"	(. . .)
10.	Dobos Vasile	"	1945	"	(. . .)
11.	Stoiadin Aurel	"	1945	"	(. . .)
12.	Hota Nicolae	"	1945	"	(. . .)
13.	Copos Florian	"	1945	"	(. . .)
14.	Motău Iosif	"	1943	"	(. . .)
15.	Craioveanu Petru	"	1941	"	(. . .)
16.	Bungău Vasile	"	1941	"	(. . .)
17.	Dulcean Vasile	"	1938	"	(. . .)
18.	Bogosan Gh.	"	1945	"	(. . .)
19.	Bolbăreanu Ioan	"	1945	"	(. . .)
20.	Balcu Nicolae	Serg.	1943	"	(. . .)
21.	Pop Artimon	Serg.	1943	disp.	(. . .)
22.	Jurca Achim	"	1941	"	(. . .)
23.	Buldur Nicolae	"	1945	"	(. . .)
24.	Milu Vasile	"	1945	"	(. . .)

Total: (. . .)

Se certifică de noi exactitatea prezentei situații.

Comand. Comp. 2

/ss./ Locot. Const. D. Gomoiu

Văzut

L.S. Comand. Bat(alionului) I

/ss./ Cpt. Petrescu

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 518 5, f. 17

18

Raportul Nr. 21 din 19 septembrie 1944, înaintat de Sublocotenent Florea Constantin, Comandantul Plutonului 1 din Compania 2-a, Batalionul I al Regimentului 5 Vânători Instrucție, privind pierderile în luptele din sectorul Comunei Parța, județul Timiș, din 16 septembrie 1944

— copie —

19 IX 1944

La pierderi

Comand. Comp. 2-a

Cpt. P. Petri

Nr. 21/1944 sept. 19

Comand Plut(onului) 1

Către

COMPANIA 2-a

Am onoare a raporta că grupa de Branduri de 60 mm afectată acestui Pluton, în ziua de 18 (corect 16) septembrie 1944, în comuna Parța, județul Timiș, fiind incercuit(ă) de inamic, comandantul Grupei a fost rănit mortal, servanții principali parte din ei au fost răniți iar parte din ei au fost făcuși prizonieri. 2 (două) piese Brand 60 mm; 16 (șaisprezece) cutii tablă port muniții; 2 (două) aparate de ochire; 2 (două) cadrane ajutor, 8 (opt) Regulam Brandt. 60 mm; 2 (două) genți piele; 2 (două) capace gura țevii; 1 (una) invelitoare furculiță; 2 (două) oglinzi aparat ochire; 1 (un) picior prelungitor și 8(opt) lăzi ambalat muniție au rămas la inamic.

Comandantul Plotonului I

Sublt. /ss./ Florea Constantin

Pentru conformitate

Comandantul Companiei 2-ă

ss. Locot. Const. D. Gonoiu

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5185, f. 20

19

Extras din procesul verbal de constatarea decesului soldatului Surdu Ioan, din Regimentul 5 Vânători Instrucție, căzut la datorie în luptele din ziua de 25 septembrie 1944, pentru eliberarea localității Talpoș din județul Bihor

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie și nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua douăzeci și cinci, la Talpoș,

Noi, Popescu Constantin (corect Nicolae) comand(antul) companiei șase, împreună cu Plot. Mayer Teodor, ofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces-verbal, cele ce urmează:

În ziua de 25 ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile a încetat din viață, Sold. SURDU IOAN, ctg. 1945/1199.

În vârstă de 21 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de 11 X 1923, comuna Sidiciu, județul Dolj. Fiul lui Ilie și al Veta. Căsătorit cu:, născută:, copii:

Moartea a avut loc în comuna Talpoș, cauza rănilor primite pe câmpul de luptă fiind lovit de schije de proiectil artilerie.

Moartea a fost verificată de Medic cap. T.R. Kiser (Chiser) Eugen.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal spre cele legale.

Comandantul Companie (6-a)

Subofițer cu Administrația

Lt. Popescu C-tin (Nicolae)

Plot. M. Maier

Medic: Dr. Eug. Chiser

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 20

20

Extras din procesul verbal de constatarea decesului soldatului Silagiu Ioan din Regimentul 5 Vânători Instrucție, căzut la datorie în luptele din ziua de 25 septembrie 1944, pentru eliberarea localității Talpoș din județul Bihor

Proces-Verbal

Astăzi, una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua douăzeci și cinci, la Talpoș (. . .).

În ziua de 25 ale lunii septembrie, anul 1944, la ceasurile a încetat din viață Sold. H(S)ILAGIU IOAN ctg. 1945/36.

În vârstă de 21 ani. Profesiunea: Agricultor, Născut la 15 II 1923, comuna Bucovăț, județul Timiș. Domiciliat în comuna Bucovăț, județul Timiș. Fiul lui Ion și al Anica. Căsătorit cu, născută:, copii:
Moartea a avut loc în comuna Talpoș (. . .) .

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 21

21

Extras din procesul verbal de constatarea decesului soldatului Rusu Valeriu, din Regimentul 5 Vânători Instrucție, căzut la datorie în luptele din ziua de 25 septembrie 1944, pentru eliberarea localității Talpoș din județul Bihor

Proces-Verbal

Astăzi, una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 25, la Talpoș (. . .).

În ziua de 25 /douăzeci și cinci/ ale lunii septembrie 1944, la ceasurile a încetat din viață sold(atul) RUS(U) VALERIU, ctg. 1943, control 921.

În vârstă: 23 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de 8 V 1921, comuna Banloc, județul Timiș. Domiciliat în comuna Banloc, județul Timiș. Fiul lui Ion și al Checiniu. Căsătorit cu:, născută:, copii:

Moartea a avut loc în comuna Talpoș (. . .).

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 23

22

Procesul verbal de constatarea decesului soldatului Pârvu Constantin din Regimentul 5 Vânători Instrucție, din ziua de 30 septembrie 1944, la Salonta, județul Bihor

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna septembrie, ziua 30, la Salonta.

Noi, Locot. S. Candler, comand(antul) companiei 5, împreună cu Plot. Gheorghe Stirbu, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal, cele ce urmează:

În ziua de 30 /treizeci/ ale lunii, 30 septembrie 1944, la ceasurile a încetat din viață sold(atul) PÂRVU CONST(ANTIN) ctg. 1945, control 254.

În vârstă: 21 ani. Profesiunea: Agricultor. Născut la data de 14 XI 1923, comuna Motăței, județul Dolj. Fiul lui Petru și al Ana. Căsătorit cu:; născută:; copii:

Moartea a avut loc în comuna (orașul) Salonta (. . .) din cauza rănilor primite pe câmpul de luptă.

Moartea a fost verificată de Medicul caporal T.R. Kiser (Chiser) Eugen.

Drept pentru care am încheiat prezentul proces verbal spre cele legale.

Comand(antul) Companiei (5-a)

(Lt.) S. Kandler

Subofițer cu Administrația

Plot. Gh. Stirbu

Medic: Dr. Eug(en Chișer)

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194,

23

Extras din procesul verbal de deces al sergentului Dan Nicolae din Compania 8-a a Batalionului II din Regimentul 5 Vânători Instrucție, din garnizoana Timișoara, din data de 5 octombrie 1944

Proces-Verbal

Astăzi, anul una mie nouă sute patruzeci și patru, luna octombrie, ziua cinci, la Vânători.

Noi, Locot. Vermeșan Nicolae, comand. companiei opt-a împreună cu Plot. Maj. Goga Gheorghe, subofițer cu administrația, constatăm prin prezentul proces verbal cele ce urmează:

În ziua de cinci ale lunii octombrie, anul 1944, ceasurile a încetat din viață Serg. DAN NICOLAE ctg. 1938/280. În vârstă: 28 ani. Profesiunea: agricultor. Născut la data de 6 aprilie 1916, comuna Cosovenii de Jos, județul Dolj. Domiciliat în comuna Cosovenii de Jos, județul Dolj. Fiul lui Ilie și al Floarei. Căsătorit cu:, născută:, copii:

Moartea a avut loc în comuna Vânători, județul Arad (. . .)

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5194, f. 48

24

Tabel nominal întocmit de Compania 1 a Batalionului I din Regimentul 5 Vânători Instrucție, conținând militarii înapoiți pe front din dispariție

Reg<imentul> 5 V-tori <Vânători Instrucție>

(Batalionul I)

Comp<ania> I-a

Tabel nominal
de oameni înapoiți din dispariție

Nr. crt.	Numele și prenumele	gradul	contingentul	data când a fost dat dispărut	locul unde a fost dat dispărut	data când s-a înapoiat	Obs.
1.	Butoancă Gheorghe	Sold.	1941	2 oct. 1944	Salonta Mare	2 nov. 1944	
2.	Cioară Dumitru	Sold.	1945	19 sept. 1944	Pața	2 nov. 1944	

A.M.Ap.N., fond 4473, dos. nr. 5151, f. 132.

SECURITATE ȘI TERITORIU NAȚIONAL

ELEMENTE FUNDAMENTALE ALE SECURITĂȚII ROMÂNIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

ELIZA CAMPUS

Securitatea a constituit, în mod incontestabil, problema vitală a politicii interne și externe a României interbelice. Ca și alte țări mici și mijlocii¹ ce-și făuriseră sau întregiseră prin lupta întregii națiuni statul național suveran-unitar, în decursul anului 1918, România a depus mari eforturi pentru a-și menține și a-și apăra securitatea sa teritorială. În consecință, a pus în slujba acestei securități spirit novator, ascuțită inteligență, fermitate ca și flexibilitate, impunându-și pe plan internațional o diplomatie pluridimensională, dotată atât cu oameni politici experimentați, cât și cu valoroși specialiști. De asemenea, au fost experimentate atunci și diverse modele de strategii, în funcție de cerințele politice ale unei etape istorice date; a fost necesară, de pildă, o strategie a concesiilor, dar aceasta a fost pusă în acțiune numai în scopul păstrării valorilor fundamentale, legate ireversibil de apărarea statului²; a fost necesară, câteodată, o strategie care, având drept obiectiv apărarea acelorași valori, a impus schimbarea³ anumitor teze în politica externă: ilustrativă a fost, în acest sens, Convenția de la Montreux din 1936, prin care a fost revizuit Tratatul de la Lausanne din 1923; a fost necesară, uneori, o strategie dură, inflexibilă, dar bogată în idei novatoare și constructive, în scopul apărării Pactului Societății Națiunilor, ca și a marilor principii ale dreptului internațional și ale civilizației europene; au fost necesare, de asemenea, în lumina acelorași obiective, și o strategie a neutralității și o strategie pentru salvagardarea păcii generale⁴, strategii ce serveau însă, implicit, și la păstrarea integrității și suveranității țării. Sub obediența acestor înalte țeluri, România, ca și alte state mici și mijlocii, s-a afirmat pe plan internațional având, în mod neîndoielnic, un rol însemnat în activitatea diplomatică mondială dedicată apărării păcii și securității⁵.

De aceea, în perioada interbelică apărarea Societății Națiunilor a constituit o permanentă, o majoră preocupare a tuturor guvernelor României. De altfel, încă în timpul primului război mondial, și mai ales după încheierea lui, ideea organizării unui for mondial dedicat apărării păcii universale și indivizibile și-a găsit inflcărați partizani în România⁶, ca și în multe alte țări ale globului. Astfel, s-a creat Asociația pentru Societatea Națiunilor din România, care a adus substanțiale contribuții la congresele Asociațiilor pentru Societatea Națiunilor convocate, în anii 1919—1920, la Paris, Londra și Roma⁷. De altfel, multe dintre propunerile românești au fost adoptate la Congresul de la Londra⁸ și susținute la Conferința Păcii de Léon Bourgeois⁹:

¹ *Small States in Europe and Dependence*, Otmar Höll (editor), Wilhelm Braumüller, Universitäts-Verlagbuchhandlung, Wien 1983 (în continuare SSE).

² Hans A. Mouritzen, *Defensive Acquiescence: making the best of dependence*, în SSE.

³ Ole Elgström, în SSE, p. 262—267, arată necesitatea unor schimbări, unor revizuirii în politica externă activă, concepută ca un mijloc preventiv împotriva dependenței.

⁴ Bengt Sundelius, în SSE, p. 284.

⁵ Cristian Popișteanu, *Initiative roumaines dans la consolidation de la paix et de la s'urité dans le Sud-Est de l'Europe, 1919—1929*, în *Mouvements et initiatives de la paix dans la politique internationale*, édité par Jacques Bariéty et Antoine Fleury, Peter Lang, Borne, 1987, p. 281—295 (în continuare MIP); Vladislav Marianović, *Idées et initiatives en faveur de la paix internationale en Yougoslavie, 1918—1929*, în MIP, p. 259—279; Eliza Campus, Nicolas-Constantin Fotino, *La Roumanie et le Pa te Briand-Kellogg*, în MIP, p. 371—382.

⁶ E. Pangrati, *Opinia politică mondială și Societatea Națiunilor*, în *Politica Externă a României*, Cultura Românească, 1925, p. 328—332.

⁷ *Ibidem*; C. Disescu, președinte al Asociației pentru Societatea Națiunilor din România; E. Pangrati, președintele Comitetului activ, Elena Văcărescu și D. Negulescu, secretari generali.

⁸ *Ibidem*, p. 333.

⁹ Președintele Asociației franceze pentru Societatea Națiunilor.

astfel, din cauza ideilor și a principiilor ce a elaborat și în ciuda opoziției Consiliului celor Patru care conducea Conferința de Pace, s-a putut obține ca România și alte state mici și mijlocii* să devină membre fondatoare ale Societății Națiunilor⁹. Practic, s-a produs atunci o adâncă schimbare în structura vieții internaționale: oficial, Concertul European, Balanța forțelor, alte vechi instrumente politice de mare putere nu mai puteau opera în relațiile internaționale. Dar, așa cum se știe, marile puteri au găsit noi mijloace pentru a domina Societatea Națiunilor în pofida principiilor Pactului, care sancționau deplina egalitate în drepturi între statele mari și mici. România se situa însă pe o poziție similară cu cea a Elveției, care, prin Felix Calonder, șeful Departamentului Politic, declarase, în iulie 1919: „oare o Societate a Națiunilor defecuoasă, dar susceptibilă de ameliorare, nu este preferabilă neantului?”¹⁰.

În acest sens, trebuie să subliniem faptul că în România, ca și în multe alte state mici și mijlocii, a existat mereu convingerea că, deși imperfect, Pactul putea fi îmbunătățit prin activitatea membrilor Societății Națiunilor. Aceasta, cu atât mai mult cu cât erau apreciate în mod deosebit ideile privind securitatea colectivă, incluse în articolele 10 și 11, paragraful 1, ale Pactului, conform cărora „orice război sau amenințare cu război, fie că atinge în mod direct sau nu pe vreun membru al Societății, interesează întreaga Societate și aceasta trebuie să ia măsuri proprii unei eficace salvagărdări a păcii națiunilor”¹¹. De asemenea, se considera că securitatea colectivă era întărită prin articolul 16, care impunea sancțiuni colective agresorului, începând cu cele economice până la cele militare¹².

De aceea România a apărut întotdeauna Pactul SDN, care a constituit, în ciuda carențelor sale, o garanție majoră pentru suveranitatea și integritatea sa teritorială. De aceea, împreună cu alte state mici și mijlocii, a adus în anii 1923—1924 o substanțială contribuție¹³ la acțiunile de respingere categorică a Tratatului de asistență mutuală, ce ar fi putut aduce grave prejudicii Pactului Societății Națiunilor. De aceea, a apărut și a contribuit, prin Nicolae Titulescu, la elaborarea textului *Protocolului de la Geneva*¹⁴, instrument diplomatic destinat să întărească efectiv forul mondial, document adoptat, de altfel, în unanimitate, de către Adunarea SDN la a cincea sesiune din octombrie 1924. De aceea, când, la 7 martie 1936, Germania nazistă a ocupat zona demilitarizată a Rinului, România a considerat că se dăduse o lovitură mortală atât Societății Națiunilor și securității colective, cât și întregului sistem de alianțe bazat pe garanțiile oferite de Pactul forului mondial. Atunci, așa cum se știe, România, prin Nicolae Titulescu, a propus Franței o colaborare în toate domeniile, inclusiv cel militar¹⁵, deoarece situația deve-

* Polonia, Regatul Sârbilor, Croaților, și Slovenilor, Cehoslovacia, Belgia, Portugalia, Grecia. ș.a.

⁹ Gustav Pordea, *Organisme de securitate internațională*, Tipografia Cartea Românească, Cluj, 1946, p. 54, 55. În Comisia care a elaborat documentul fundamental al SDN, delegatul României a fost Constantin Diamandy. Comisia și-a încheiat lucrările la 14 februarie 1919. La 28 aprilie 1919, Conferința Păcii a adoptat în unanimitate Pactul Societății Națiunilor, care a intrat în vigoare la 10 ianuarie 1920.

¹⁰ *Documents diplomatiques suisses*, sous la direction de Jacques Freymond et Oscar Gauye, vol. VII, préparé par Antoine Fleury et Gabriel Imboden, avec la collaboration de Daniel Bourgeois, Benteli Verlag, Berne, 1984, documentele 6 și 11, p. 9—14; 20—25; G. Kreis, *Entre deux états de la diplomatie internationale permanente: réflexions et jugements sur la Société des Nations au moment de la fondation des Nations Unies* în *La diplomatie multilatérale*, „Relations Internationales”, no 39/1984, p. 373—387.

¹¹ Gustav Pordea, *op. cit.*, p. 328.

¹² *Ibidem*, p. 333, 334.

¹³ *Journal Officiel de la Société des Nations*, 1924, p. 1169, Réponse du Gouvernement roumain, signée I. G. Duca, le 24 Août 1924.

¹⁴ Gustav Pordea, *op. cit.*, p. 60—72: *Protocolul de la Geneva*; Arh. MAE, fond Societatea Națiunilor, dosar 3, Proiect. *Protocole pour le Règlement pacifique des différends internationaux* présenté à l'Assemblée le 1er Octobre 1924 par la première et la troisième Commissions; Gheorghe Matey, *Dezarmarea în centrul problemelor internaționale și atitudinea României*, Edit. Academiei, București, 1971, p. 26; Dimitrie Gusti, *Protocolul*, în *Politica Externă a României*, Cultura Națională, București 1925, p. 369—375

¹⁵ Nicolae Titulescu. *Documente diplomatice*, Edit. Politică, București 1967, p. 722, 726—728 ș.a.; documentele 423, 426 ș.a. Eliza Campus, *La diplomatie roumaine et les relations franco-allemandes pendant les années 1933—1939*. în *RFA*, p. 347—348.

nise excepțional de gravă¹⁶. Se știe, de asemenea, că guvernul francez a primit cu multe rezerve propunerile de colaborare militară atât ale României, cât și ale Cehoslovaciei, Iugoslaviei și Poloniei, deoarece pe de o parte politica conciliatoristă a Parisului și Londrei era, atunci, în plină ascensiune, iar pe de altă parte unele partide politice pledau pentru pacifism, făcând o intensă propagandă în acest sens¹⁷. Într-un asemenea climat, Societatea Națiunilor nu a reacționat, deși în martie 1936 ordinea politică, juridică și teritorială a Europei fusese grav încălcată: astfel, încă de atunci se deschisese larg drumul spre apogeul politicii conciliatoriste, care avea să se încheie cu faimosul Acord de la Munchen, din 29 septembrie 1938. Sacrificând Cehoslovacia, în favoarea Germaniei naziste, Franța și Anglia au distrus nu numai ordinea juridică, politică și teritorială a Europei, ci au distrus pe plan mondial credibilitatea în Societatea Națiunilor.

În orice caz, ședința secretă a Adunării din 30 septembrie 1938¹⁸ oferă un grăitor exemplu privind gradul de slăbiciune și decădere în care ajunsese forul mondial. Președintele De Valera a întrebat atunci Adunarea dacă după Acordul de la Munchen mai considera necesară o prelungire a ședințelor. Delegații statelor ce urmăreau să anexeze și ele părți din Cehoslovacia — maghiarul Nikl și polonezul Komarnichi — au arătat că Societatea Națiunilor nu mai trebuia să funcționeze nici măcar formal. Delegatul Marii Britanii, Butler, invocând destinderea ce s-ar fi realizat prin Acordul de la Munchen, a propus însă o formulă aleatorie: amânarea deciziei. Franța și URSS au sprijinit propunerea britanică și astfel forul de la Geneva a continuat să viețuiască, lipsit de orice fel de autoritate¹⁹. Nu este lipsit de interes faptul că România și Elveția s-au abținut de la vot, conștiente de gravele mutații ce aveau să se producă în echilibrul european. În consecință, ele nu puteau să fie de acord cu ideea „destinderii” proclamată de Marea Britanie²⁰. De altfel, în primele zile ale lunii octombrie 1938, declarațiile guvernului francez în Camera Deputaților și, mai ales, afirmația primului ministru Daladier potrivit căreia „trebuie să se pună bazele unei organizări pe principii noi a Europei și a lumii”²¹, vădeau pe deplin faptul că dacă *de jure* Societatea Națiunilor mai exista, *de facto* ea fusese, în fond, anihilată de însăși marile puteri fondatoare. În toamna anului 1938, România, ca și alte state mici și mijlocii cu interese similare, se găsea, așadar, în situația de a nu se mai putea buia pe Societatea Națiunilor, elementul fundamental — cheia de boltă a securității sale.

În același timp, se poate constata că, în mod obiectiv, din cauza situației privind lipsa de autoritate a SDN se produsese și anumite diminuări ale celorlalte instrumente de securitate pe care se sprijinea România; acestea deoarece tratatele și pactele internaționale, tratatele și pactele bilaterale și multilaterale, ca și principiile dreptului internațional, elemente fundamentale pentru apărarea suveranității și integrității teritoriale a țării erau ireversibil legate de o reală funcționare a Societății Națiunilor.

În acest spirit, vom examina în mod succint felul în care s-a reflectat colapsul Societății Națiunilor asupra celorlalte importante instrumente de securitate ale României.

Cel mai de seamă dintre ele a fost, în mod indubitabil, *Mica Înțelegere* — alianța regională cu caracter federal creată în anii 1920—1921 de România, Iugoslavia și Cehoslovacia. Planul de a înființa o atare organizație fusese gândit și discutat încă din 1918²²; desigur, cele

¹⁶ Colonel J. Defrasne, *L'événement du 7 Mars 1936*, în *Les relations franco-allemandes, 1933—1939*, Editions du CNRS, Paris 1976, p. 274—275 (în continuare *RFA*); Georges Castellam, *Le réarmement clandestin du Reich (1930—1935)*, vu par le 2e Bureau de l'Etat-Major, Plon, Paris 1954 și *Le réarmement clandestin de l'Allemagne dans l'entre-deux guerres*, în *RFA*, p. 277—296.

¹⁷ Raymond Aron, *République impériale. Les Etats-Unis dans le monde, 1945—1972*, Calman-Lévy, Paris, 1973, p. 34; Jacques Bariéty, *Léon Blum et l'Allemagne*, în *RFA*, p. 33—55.

¹⁸ Arh. MAE, fond 71/România, dosar 304, telegrama 658/30 septembrie 1938, semnată V.V. Pella, reprezentantul României pe lângă SDN.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, fond special, dosar 304, telegrama 5304/30 sept. 1938 de la legația din Paris, semnată Cesianu; raport 1150/6 oct. 1938, de la legația din Oslo, semnat Jurașcu. Arată că Hamlo, președintele Stortingului i-a spus că „Cehoslovacia a fost măcelărită de prietenii ei cei mai buni”.

²¹ Ibidem, telegrama 5313 4 oct. 1938, de la legația din Paris, semnată Cesianu; telegrama 267/3 oct. 1938, de la legația din Londra, semnată Grigorcea. Arată că Neville Chamberlain cedase Germaniei „ca zonă de influență întreg bazinul danubian”.

²² Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat (în continuare Arh. BCS), fond Saint-Georges, dosar 497, *Memoriu*, semnat Take Ionescu, privind fundarea Micii Înțelegeri; T. G. Masaryk, *La résurrection d'un Etat*, Plon, Paris 1930, p. 374; Edouard Beneš, *Souvenirs de guerre et de révolution, 1914—1918*, Ernest Leroux, Paris 1929, p. 102—103, vol. II; Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. Științifică, București 1968.

tr-i țări care au realizat-o au avut drept obiectiv major apărarea statelor lor naționale, unitare și suverane, create în decursul anului 1918, state recunoscute apoi prin tratatele de pace și deci și prin Tratatul de la Trianon din 1920; dar încă din 1918, ele își propuseseră să creeze, prin proprii mijloace și în proprii interese, un spațiu geografic central european unitar și să răstoarne prin fapte concrete ideea așa-numitului vacuum ce s-ar fi produs prin dezagregarea Imperiului austro-ungar. În cei aproape douăzeci de ani, cât a dăinuit, Mica Înțelegere a dovedit pe deplin că a putut construi și a pus în practică pe plan regional un model de conviețuire interstatală bazat pe principiul federal al egalității absolute în drepturi a statelor participante, aducând astfel implicit o contribuție de prim rang la istoria gândirii politice a Europei²³.

Acordul de la Munchen a oprit, prin forță sau mai bine zis prin amenințarea cu forța, funționarea întregului mecanism juridico-politic al Micii Înțelegeri, care putuse să acționeze cu suveranitate în condițiile respectării depline a principiilor de drept internațional, incluse îndeosebi în Pactul Societății Națiunilor.

În ciuda gravei situații ce se crease pe plan european prin încălcarea acestor principii vitale, trebuie să relevăm faptul că România a purtat, în toamna anului 1938 și în decursul anului 1939, o meritoasă și laborioasă activitate diplomatică, destinată să apere atât Cehoslovacia mutilată²⁴, cât și ceea ce se mai putea salva din Mica Înțelegere. În acest scop, au fost inițiate numeroase demersuri pentru a impune respectarea *Tratatului Frontierelor*²⁵, semnat la Sèvres, la 10 august 1920. Prin acest tratat, se stabileau frontierele dintre România și aliatele sale, recunoscându-se, o dată în plus, statutul teritorial al statelor naționale unitare, ce se creaseră sau se întregiseră în anul 1918. Menținerea acestor frontiere constituia atunci un fapt de majoră importanță regională și europeană, având o categorică semnificație antirevizionistă²⁶. În ciuda tuturor demersurilor făcute la Paris, Londra, Berlin, Varșovia și în alte capitale, România nu a izbutit să convingă în acest sens nici marile puteri, nici măcar pe aliata sa Polonia. După publicarea la 2 noiembrie 1938 a Sentinței arbitrale de la Viena²⁷, când Joachim von Ribbentrop și contele Galeazzo Ciano au mutilat din nou Cehoslovacia, oferind Ungariei teritoriile răvnite de ea, eforturile României de a menține frontiera sa comună cu Cehoslovacia au continuat totuși, deși această frontieră fusese tăiată în trei locuri. Atitudinea pasivă a marilor puteri — Franța și Marea Britanie — a înlesnit efectiv celui de-al III-lea Reich atât anexarea, la 15 martie 1939, a Boemiei și Moraviei, cât și acordarea „protecției” sale binevoitoare statului marionetă Slovacia. Statul național Cehoslovacia a fost atunci, temporar, distrus. Distrusă a fost tot atunci, *de jure*, prin forța Faustrecht-ului și organizația Mica Înțelegere, care constituise aproape douăzeci de ani, cât a dăinuit, un solid instrument de securitate și de echilibru nu numai pentru cele trei state participante, ci pentru întreaga Europă centrală ca atare.

Îi mai rămăneau totuși României ca instrumente valoroase destinate securității țării: *Tratatul de amicitie și alianță cu Franța, legăturile prietenești deosebit de solide cu Marea Britanie și Pactul Înțelegerii Balcanice*. Trebuie să constatăm că, în ciuda tensiunii crescânde, specifice crizei antebelice, ca și la începutul celui de al doilea război mondial, aceste instrumente nu numai că au funcționat în mod exemplar, dar s-au și dezvoltat, luând forme deosebit de favorabile pentru securitatea României.

*Tratatul de alianță și amicitie cu Franța*²⁸, încheiat la 10 iunie 1926, a constituit, încontes-tabil, un eveniment istoric deosebit de important pentru apărarea integrității teritoriale a Româ-

²³ Eliza Campus, *State și Relații internaționale*, Edit. Politică, București, 1988, p. 98—114, paragraful: *Mica Înțelegere, creație a zonei continentale central-europene*.

²⁴ Vojtech Mastny, *The Beneš-Stalin-Molotov Conventions in December 1943*, *New Documents, Minuta 3, din 16 decembrie 1943*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Wien 1972, p. 332, Beneš a declarat atunci că „românii s-au purtat cu noi mai bine decât alții”.

²⁵ Arh. MAE, fond Convenții, vol. 13, S. 2, *Traité entre les principales Puissances Alliées et Associées et La Roumanie, l'Etat Tchéco-Slovaque le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et la Pologne*, relatif à certaines frontières de ces Etats, le 10 Août 1920, Sèvres. Textul conține 5 articole.

²⁶ Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Edit. Politică, București, 1980 p. 385—393.

²⁷ Arh. MAE fond 71/România, dosar 1937—1938, *Sentința arbitrală de la Viena*, semnată von Ribbentrop, Galeazzo Ciano, 2 noiembrie 1938.

²⁸ Arh. MAE, fond Convenții. Tratatul a fost semnat la Paris la 15 iunie 1926 de Constantin Diamandy, ministrul României la Paris și de Aristide Briand, ministrul de externe al Franței. Briand i-a cerut lui Diamandy să-l antedateze din cauza crizei de guvern din Franța; N° 7756/19 iunie 1926, de la legația din Paris. Trimite textul original al Tratatului, care cuprinde: 1 — Tratatul de alianță; 2 — Convenția militară; 3 — Protocolul pactului de neagresiune permanentă a României față de URSS; 4 — Convenția de arbitraj. Tratatul a fost publicat în Monitorul Oficial din 20 ianuarie 1927.

niei. El oferea, în mod evident, un plus de garanție, un plus de securitate, mai ales cu caracter moral, deoarece Franța era și ea direct interesată în menținerea *statu quo*-ului juridic, politic și teritorial al Europei postbelice.

În toamna anului 1938, însă, opinia publică românească își punea în mod firesc întrebarea dacă Franța va mai respecta Tratatul de alianță, deoarece ea își repudiasse propria semnătură de pe tratatele ce o legau de Cehoslovacia. Ori, așa cum se știe, România își punea totuși mari speranțe în marea sa aliată; aceasta cu atât mai mult cu cât o poziție favorabilă a Franței aducea implicit și sprijinul Marii Britanii, semnatară a tuturor tratatelor de pace prin care România fusese recunoscută ca stat național unitar și suveran.

În toamna anului 1938 se putea constata că negocierile pentru prelungirea Tratatului dintre România și Franța, care expirase la 10 iunie 1936, continuau. În acest sens, deosebit de semnificativă a fost sosirea la București a unei delegații franceze, condusă de Alphand, director al Acordurilor Comerciale, delegație care avea indicația să contracareze ofensiva economică a Germaniei în sud-estul și orientul Europei²⁹. De altfel, documentele atestă că în noiembrie 1938, guvernul, ca și opinia publică franceză erau pe deplin conștienți de imperioasa necesitate de a sprijini România, convinși fiind că ea constituie „singurul reazăm pentru a reține descinderea Germaniei spre Gurile Dunării și Bosfor”³⁰. Ca urmare a acestei stări de fapt, guvernul Franței a ridicat la rang de ambasadă Misiunea de la București³¹; fosta misiune militară franceză a demonstrat în noiembrie 1938 pentru prietenia cu România³², iar Asociația „La Renaissance Française” i-a înmănat ministrului României la Paris medalia de onoare; apoi, în decembrie, a fost semnat Acordul cultural între România și Franța³³. Ca urmare a acestei situații, Grigore Gafencu, ministrul de externe al României, declara, în decembrie, într-un expozeu făcut la radio București, că România continua să poarte politica sa tradițională de alianță cu Franța și de prietenie cu Marea Britanie³⁴. Această politică tradițională era cu atât mai necesară cu cât, în ianuarie 1939, Parisul informa Bucureștii despre planurile naziste deosebit de primejdioase, ce se inițiau împotriva României³⁵, iar de la Berlin veneau știri precise potrivit cărora Germania și Italia porniseră o acțiune de largi proporții în vederea infeudării României și a Iugoslaviei la Axa Roma-Berlin³⁶. În martie 1939, când devenise evident faptul că în fond Acordul de la München favorizase marșul rapid al Germaniei spre centrul și sud-estul Europei, al III-lea Reich începuse să-și exercite cunoscutele sale presiuni ultimative asupra României, pentru a obține un inrobitor tratat economic³⁷. În această atmosferă, România a hotărât să se lege și mai puternic de Franța, în timp ce Parisul venea în întâmpinarea deciziilor aliatei sale, dându-și seama și de necesitatea strategică de a avea un prieten și aliat de nădejde în Europa centrală și sud-estică. În aceste împrejurări au fost acordate României *Garanțiile unilaterale franco-britanice*³⁸, din 13 aprilie, care au produs o vie satisfacție în opinia publică românească. Satisfacția era cu atât mai mare, cu cât documentul nu includea numai o reafirmare clară a principiilor incluse în tratatul dintre România și Franța, ci și, așa cum apreciau juriștii de la Haga, el constituia „o reafirmare, însoțită de promisiunea unei imediate asistențe, a unor obligații preexistente ale Franței și Angliei, înscrise în prima parte a articolului 10 din Pactul

²⁹ Ibidem, telegrama 5416/10 noiembrie 1938, de la legația din Paris, semnată Cesianu.

³⁰ Ibidem, fond România, dosar 380, telegrama 5442/17 noiembrie 1938, de la legația din Paris, semnată Cesianu.

³¹ Ibidem, Fond 71/Franța, dosar 68, raport 5462/20 noiembrie 1938, de la legația din Paris, semnat Cesianu.

³² Ibidem, raport 3145/29 noiembrie 1938, de la legația din Paris, semnat Cesianu.

³³ Ibidem, Fond *Mica Înțelegerere*, dosar 30, *Accord pour le développement des relations internationales, entre la France et la Roumanie. Décembre 1938*.

³⁴ Ibidem, Fond 71/Anglia, dosar 40, Expozeul lui Grigore Gafencu la radio București, 29 decembrie 1938.

³⁵ Ibidem, Fond 71/Franța, dosar 69, telegrama 32/23 ianuarie 1939, de la ambasada din Paris, semnată Gheorghe Tătărescu. Relatează despre convorbirile avute cu primul ministru Daladier, cu ministrul de externe Georges Bonnet, cu Alexis Léger, secretar general la Quai d'Orsay și cu generalul Gamelin.

³⁶ Ibidem, fond 71/România, dosar 76 bis, telegrama 39033/19 ianuarie 1939, de la legația din Berlin, semnat Brabețianu.

³⁷ „Monitorul Oficial”, no 66/18 martie 1939, *Comunicatul oficial* no. 17, privind Consiliul de Coroană din 17 martie 1939. S-au aprobat măsuri militare pentru apărarea intereselor naționale.

³⁸ *Documents on International Affairs*, Oxford University Press, London 1951, vol. I, p. 201–202, *Extracts from Declaration by the French President of the Council, 13 April 1939, on the Guarantees to Greece, Rumania and Poland; Extracts from Statement of the British Prime Minister, 13 April 1939, on the Guarantees to Greece and Rumania*.

Societății Națiunilor³⁹. Grăitor în acest sens este și faptul că Franța a reluat tot atunci și contactele pe plan militar, generalul Weygand urmând să sosească la București⁴⁰; iar la 24 august 1939, guvernul britanic a ținut să comunice, în mod special României, că Garanțiile acordate de Anglia rămân în vigoare, chiar după cele intervenite în urma semnării, la 23 august 1939, a Pactului sovieto-german, Ribbentrop-Molotov⁴¹. În consecință, puternicele legături româno-franceze, ca și solida prietenie cu Marea Britanie au continuat să se adâncească, chiar și după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, în ciuda Declarației de neutralitate a României. Un exemplu elocvent în această ordine de idei este oferit și de convorbirile din 11 și 12 septembrie 1939, dintre Armand Călinescu, primul ministru al României, Adrien Thierry, ambasadorul Franței, și Sir Reginald Hoare, ministrul Angliei. Se stabilise atunci un plan potrivit căruia, în caz de agresiune împotriva României, industria ei petrolieră urma să fie distrusă⁴². Consultări în această problemă capitală au mai avut loc și în lunile octombrie, noiembrie și decembrie 1939, vădind o strânsă apropiere româno-franco-britanică⁴³. De altfel, în toamna și iarna anilor 1939—1940, România se simțea și mai bine sprijinită, deoarece Tratatul anglo-franco-turc, din 19 octombrie 1939, îi oferea, indubitabil, un plus de garanție. Revelatoare în acest sens este și convorbirea din 24 octombrie 1939 dintre diplomatul francez Spitzmüller și Al. Cretzeanu, secretar general la ministerul de externe. Acesta a declarat atunci demnitarului român că dispozițiile diplomatice elaborate prin tratatul din 19 octombrie 1939 au stabilit o solidaritate efectivă între alianța franco-anglo-turcă și Comunitatea britanică, ceea ce va permite Franței și Angliei să aducă eventual la îndeplinire, în cele mai bune condiții, angajamentele de asistență pe care și le-au asumat în favoarea Greciei și a României⁴⁴. Așadar, în iarna și primăvara anului 1940, România a continuat să întrețină cele mai cordiale relații, atât cu Parisul, cât și cu Londra, primind permanente asigurări în legătură cu *Garanțiile* ce îi se acordaseră la 13 aprilie 1939. Astfel, la 18 aprilie 1940, primul ministru al Marii Britanii a luat o poziție deosebit de fermă în Camera Comunelor în legătură cu garanțiile privitoare la integritatea teritorială a Greciei și a României⁴⁵.

Se poate constata deci că, până în mai-iunie 1940, când s-a produs catastrofa capitulare a Franței, România s-a putut sprijini în mod efectiv pe alianța cu Franța, pe prietenia cu Marea Britanică, deci și pe Garanțiile acordate de cele două mari puteri. Când acest deosebit de important instrument de securitate a încetat să mai funcționeze, din cauza dramaticelor evenimente din iunie 1940, se putea constata că: 1 — Tratatul de alianță cu Franța, deși continua să existe *de jure*, fusese anihilat *de facto*; 2 — Garanțiile anglo-franceze, lipsite de sprijinul uneia din părțile contractante, nu mai puteau oferi României nici măcar suportul moral-politic ce constituise, în fond, principalul atribut al acestor garanții.

Din nou violența, și deci dreptul forței, distrusese un alt instrument fundamental de securitate al României.

Concomitent cu incapacitatea de funcționare a instrumentelor de securitate, România mai constata că Tratatul multilateral de prohibire a războiului⁴⁶ (Pactul Briand-Kellogg) nu izbutise să pună în vigoare mecanismul internațional de oprire a războiului și că, în consecință, nici Protocolul de la Moscova, semnat la 9 februarie 1929, parte integrantă a acestui tratat, nu putea funcționa. Mai spera totuși, în ianuarie 1940, în valabilitatea Convențiilor de definire a agresorului, semnate la Londra, la 3 și 4 iulie 1933, și, de aceea, făcea demersuri pentru a

³⁹ Arh. MAE, Fond 71/România, dosar special 398, *Memoriu* redactat de Grigore Gafencu. Citează informațiile primite de la V.V. Pella, ministrul României la Haga.

⁴⁰ Ibidem, telegrama 291/23 aprilie 1939, de la Paris, semnată Gafencu și Tătărescu; dosar 503, telegrama 27482/30 aprilie 1939, semnată Armand Călinescu.

⁴¹ Ibidem, dosar 503, *Scrisoare* semnată Reginald Hoare, 24 august 1939, de la legația Marii Britanii București, adresată lui Grigore Gafencu, ministrul de externe.

⁴² Ibidem, fond 71/Anglia, *Notă* asupra Convorbirii din 2 noiembrie 1939 între Grigore Gafencu, Adrien Thierry și Sir Reginald Hoare. Convorbirea a avut loc la domiciliul lui Grigore Gafencu.

⁴³ Ibidem, dosar 503, raport 920/24 decembrie 1939, de la ambasada din Paris, semnat Franasovici.

⁴⁴ Ibidem, fond 71/Franța, dosar 69, *Notă* asupra Convorbirii din 24 octombrie 1939, dintre domnul Secretar general Al. Cretzeanu și domnul Spitzmüller, de la ambasada Franței la Ministerul Afacerilor Străine.

⁴⁵ Ibidem, fond 71/E9, dosar 3, telegrama 329/18 aprilie 1940, de la legația din Londra, semnată V. V. Tilea.

⁴⁶ *Treaty for renunciation of War. Text of the Treaty, Notes, Instruments of ratification and of adherence and other Papers*, United States Printing Office, Washington, 1933.

încheia un pact bilateral de neagresiune cu Uniunea Sovietică⁴⁷. Dar în martie 1940 Bucureștiul constata, cu îngrijorare, că noul ministru de externe, V. Molotov, schimba cu duritate și în mod radical orientarea politică imprimată până atunci de Maxim Litvinov. Astfel, la 4 martie 1940, noul șef al diplomației sovietice publica în „Pravda” articolul *Manevrele imperialiștilor englezi și francezi în Balcani*⁴⁸, vădind o certă și deplin favorabilă poziție față de Germania nazistă.

În ciuda acestei grave stări de fapt, la 6 martie 1940, la ședința Consilierilor regali, prezidată de Carol al II-lea, s-a decis păstrarea aceleiași orientări în politica externă a României⁴⁹. În aprilie 1940 însă, noua poziție politică a Moscovei s-a reflectat direct amenințător asupra României, concretizându-se printr-un Memorandum⁵⁰, în 15 puncte, prin care se ridica, în mod deschis și arrogant problema Basarabiei.

În asemenea împrejurări, singurul instrument de securitate pe care se mai putea sprijini România era *Înțelegerea Balcanică*. Situația internă a acestei organizații federale, antirevizioniste, creată la 9 februarie 1934, continua să fie pozitivă⁵¹, în ciuda presiunilor crescânde exercitate de al III-lea Reich. De aceea, încă la începutul lunii ianuarie 1940, România și-a manifestat dorința ca Statele Majore ale celor patru aliate să reia contactele, în vederea aplicării angajamentelor prevăzute în Convențiile militare ale Înțelegerii Balcanice⁵².

Aceste probleme vitale, cât și altele de majoră importanță, au fost rezolvate la sesiunea ordinară a Înțelegerii Balcanice⁵³, ce s-a desfășurat la Belgrad, la începutul lunii februarie 1940. S-au luat atunci decizii cu adevărat istorice, pornindu-se de la principiul de bază al acestei organizații federale „a veghea împreună la păstrarea dreptului fiecăruia dintre aliați la independența și integritatea teritoriului său național”⁵⁴. Tot atunci, alianța a fost prelungită pe șapte ani, hotărându-se concomitent ca Marile State Majore să țină un permanent contact. Necesitatea menținerii unor continue legături între înalții factori militari rezulta, de altfel, în mod direct din decizia de maximă importanță ce s-a luat atunci, ca *alianța celor patru state să fie extinsă împotriva oricărui agresor*⁵⁵. În februarie 1940, așadar, Înțelegerea Balcanică devenise un real instrument de rezistență care putea constitui o adevărată stăvilă în fața cotoptoriilor.

În România, ca și în statele aliate cu ea, deciziile luate la sesiunea de la Belgrad au fost primite cu vie satisfacție și cu mari speranțe⁵⁶. În aprilie-mai 1940, însă, în întreaga Europă atmosfera a înregistrat o efectivă și deosebit de apăsătoare schimbare. Victoriile celui de-al III-lea Reich suprimau cu uluitoare rapiditate toți pilonii ce susțineau forța dreptului, încrederea în tratate și în principiile dreptului internațional. De aceea, cind Germania nazistă a început să amenințe statele Înțelegerii Balcanice⁵⁷, s-a produs o evidentă slăbire a solidarității

⁴⁷ Arh. MAE, fond URSS, dosar nr. 83. Conține corespondența diplomatică cu Moscova, din iarna și primăvara 1940.

⁴⁸ Ibidem, fond 71/E9, dosar 90, raport 583/4 martie 1940 de la legația din Moscova, semnat Davidescu.

⁴⁹ Ibidem, fond URSS, dosar 137, partea a III-a a Memorului citit de Grigore Gafencu în fața lui Carol al II-lea și a Consilierilor regali, martie 1940.

⁵⁰ Ibidem, dosar 90, telegrama 913/7 aprilie 1940, de la legația din Moscova, semnată Davidescu. Trimite Memorandumul sovietic; Arhiva Ministerului de Externe din Roma, fondul Romania, telegrama 18429/P. R. de la ambasada Italiei la Moscova, către Externe Roma, semnată de Mascia. Obiectul telegramei: Movimento truppe alla frontiera rumena (fără dată, după conținut, spre sfârșitul lunii mai 1940).

⁵¹ Vezi Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, Edit. Academiei, București, 1972, partea a III-a a monografiei; Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, Edit. Politică, București, 1970.

⁵² Arh. MAE, fond Înțelegerea Balcanică, Nota 10970/C/30 ianuarie 1940, semnată general Florea Țenescu, șeful Marei Stat Major, adresată Ministerului Afacerilor Străine.

⁵³ Ibidem, dosar 24, Procès verbal de la 8e Session ordinaire du Conseil Permanent de l'Entente Balkanique, 2—4 février 1940, Belgrade. Au participat: Grigore Gafencu, Jean Métaxas, Sükrü Saraçoğlu, Cincar Marcović.

⁵⁴ Ibidem, dosar 10, *Communiqué à la Presse* du Conseil Permanent de l'Entente Balkanique.

⁵⁵ Ibidem, dosar 24, *Minută* remisă Marei Stat Major la 7 februarie 1940, de către Ministerul Afacerilor Străine privind hotărârea Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice.

⁵⁶ Ibidem, fond 71, Turcia, dosar 61, telegrama circulară nr. 6658/5 febr. 1940 semnată Gafencu către misiunile diplomatice ale României. Gafencu arată că lucrările Sesiunii s-au terminat dând „deplină satisfacție României”.

⁵⁷ Ibidem, fond 71/E 9, dosar 3, telegrama 828/20 aprilie 1940, de la legația din Berna semnată Gurănescu. Arată că al III-lea Reich cerea în forme ultimative României și Iugoslaviei să demobilizeze rezervele și să execute „total” angajamentele economice; telegrama 1294/5 mai 1940 de la ambasada din Belgrad semnată Cădere. Relatează asupra presiunilor exercitate de Clodius, în vizită la Belgrad.

în cadrul acestei alianțe. Mai ales după capitularea Franței, fiecare stat căuta noi și noi mijloace pentru a-și salvarda propria integritate teritorială. De altfel, în vara anului 1940, România era conștientă că, în mod obiectiv, alianța Înțelegerca Balcanică, existentă *de jure*, era anihilată *de facto*. Era conștientă, de asemenea, și de faptul că situația catastrofală în care se aflau toate instrumentele de securitate ce-și făurise se produsese nu din cauza principiilor incluse în tratatele, în convențiile și în pactele ce încheiase, ci din cauza triumfului vremelnice al dreptului forței, care domina, cu brutalitate, întreaga Europă.

Se poate conchide că, în perioada interbelică, România și alte țări mici și mijlocii, având interese similare cu ea, au luptat cu vigoare și perseverență pentru instituționalizarea, pentru punerea în vigoare a principiilor privind salvardarea atât a securității continentale, cât și a celei regionale. Dar, în aceeași perioadă interbelică, cronică istorică mai consemna și faptul că marile puteri occidentale acceptaseră doar în mod oficial și pur formal instituționalizarea principiilor de apărare a securității. De aceea au tolerat încălcările acestor principii, chiar și atunci când ele s-au comis prin forță sau prin amenințarea cu forța. Astfel s-a ajuns, pas cu pas, la slăbirea și apoi la anihilarea temporară a principiilor de securitate internațională. Forța brutală nu a ucis și nu va ucide, însă, niciodată valoarea intrinsecă a acestor înalte principii, care în perioada strict actuală au căpătat și continuă să capete noi dimensiuni, devenind norme de conduită internațională.

ROMÂNIA ȘI PROBLEMA BANATULUI IUGOSLAV ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1941

EUGENE B. BOIA

Unul din teritoriile din sud-estul Europei devenit zonă de litigiu în 1941 a fost Banatul, regiune agricolă care include o parte din vestul României, o parte din nord-estul Iugoslaviei și o mică porțiune din sudul Ungariei. Acesta este mărginit la nord de râul Mureș (Maros), la vest de râul Tisa (Tisza), la sud și sud-vest de Dunăre și se învecinează la est cu Transilvania și Țara Românească.

Slavii au început să se stabilească în această regiune în secolul al VI-lea, iar maghiarii în secolul al IX-lea. În secolul al XIII-lea Banatul devine un ținut de frontieră al Ungariei. În 1522 turcii cuceresc Banatul și îl transformă într-o provincie (pașalâc) cu centrul la Timișoara (Temesvár). Prințul Eugen de Savoia recucerește regiunea în 1716. Prin Tratatul de la Passarowitz (Požarevac) din 1718, Austria primește drept de control asupra regiunii, care ia numele de Banat și începe să funcționeze ca provincie. Prin intervenția Împărătesei Maria Tereza se instaurează în Banat o administrație civilă. Sunt aduși aici, cu miile, coloniști germani și de alte origini, în timp ce românii, care alcătuiau populația locală, sunt mutați în zone mlăștinoase sau de-a lungul văii Dunării, reprezentând granița cu Imperiul otoman. În 1779 Viena instaurează în Banat o administrație maghiară și acesta, cu excepția unei scurte perioade când va face parte din regiunea austriacă Voivodina, respectiv din 1849 și până în 1860, va rămâne sub controlul Budapestei până în anul 1918. După datele recensământului unguresc din 1910, Banatul avea o populație de 1.582.133 de locuitori, din care 38,9% erau români, 17,9% sârbi, 24,5% germani, 12,5% unguri și 6,2% alte grupuri etnice mai puțin numeroase.

Una din consecințele primului război mondial a fost dispariția Imperiului austro-ungar. Ca urmare a Tratatului de la Trianon din iunie 1920, Banatul a fost împărțit între România și regatul nou creat sârbo-croato-sloven, cu excepția districtului Szeged, care a rămas în Ungaria.

În timpul perioadei interbelice România și Iugoslavia au întreținut, în mare, legături prietenești, și aceasta într-o regiune caracterizată în general de mari animozități de sorginte națională. Ambele state erau membre ale Micii Antante și ale Antantei Balcanice, două alianțe regionale încheiate în scopul menținerii unui status quo teritorial. Amestecul tot mai pregnant al marilor puteri în această regiune va duce la dizolvarea acestor alianțe în perioada 1938—1940.

În cursul perioadei iunie-septembrie 1940 Moscova, Berlinul și Roma au exercitat presiuni asupra României pentru ca aceasta să cedeze o serie de teritorii Uniunii Sovietice, Ungariei și Bulgariei. Relațiile româno-iugoslave au fost la rândul lor afectate de evenimentele în plină desfășurare.

În noaptea de 26/27 iunie 1940, Bucureștiul a primit de la Moscova un ultimatum prin care i se cerea cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. Câteva ore mai târziu Bucureștiul informa Belgradul cu privire la acest ultimatum, adăugând că România era hotărâtă să se apere de agresorul sovietic. În această situație, guvernul român dorea să știe dacă se poate baza pe un ajutor militar din partea Iugoslaviei împotriva unei posibile agresii venite și din partea Bulgariei și/sau a Ungariei, în conformitate cu tratatul bilateral de alianță și cu Pactul Balcanic¹.

Răspunsul Belgradului a fost evaziv și în vizibilă contradicție cu aceste acorduri. Printre altele, guvernul iugoslav explica faptul că, în eventualitatea în care Ungaria și/sau Bulgaria

¹ Alexandru Crețianu, *Memorandum, Criza în relațiunile noastre cu Iugoslavia*, [București, 7 ianuarie 1941, în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond Mica Înțelegere, vol. 31 (1927—1938), p. 161, (mai departe citat ca Arhiva MAE, Fond MI, 31).

ar ataca la rândul lor România, el va aborda fără amănare guvernele turc și grec spre a pune în discuție situația nou creată și în scopul aplicării acordurilor prin recurgere la forță. Alexandru Crețianu, secretar general al Ministerului român de externe, nota că adoptarea unei asemenea poziții arăta limpede cât de puțin se putea baza România pe un ajutor din partea Belgradului și cât de străină rămăsese Iugoslavia față de România, în ciuda bunei credințe pe care de atâtea ori păru-se să o manifeste în trecut ².

Astfel, în iunie 1940, Iugoslavia nu și-a respectat angajamentele pe care și le asumase față de România prin semnarea acordurilor încă în vigoare. Când Ungaria și Bulgaria și-au făcut la rândul lor cunoscute propriile pretenții teritoriale, în loc să-și ofere sprijinul, Iugoslavia a sfătuit România să accepte un compromis și să facă concesii. Dată fiind situația, guvernul român s-a simțit eliberat de orice responsabilitate decurgând din Pactul Balcanic sau din convenția româno-iugoslavă ³. Drept consecință, evenimentele din iunie-septembrie au golit aceste acorduri de orice caracter operant.

Spre deosebire de România, Iugoslavia rămânea intactă, continuând a crea impresia unei stabilități statale. Când Belgradul va semna un pact de perpetuă prietenie cu Budapesta în 12 decembrie 1940 ⁴, respectiv la numai câteva luni după ce România fusese nevoită să-și cedeze Ungariei Transilvania, Bucureștiul se va simți îngrijorat ⁵. În ciuda oricăror asigurări din partea Belgradului care susținea contrariul, persoane oficiale din Ministerul român de externe se temeau de posibilitatea ca acest pact să conțină și clauze secrete care i-ar da Ungariei mână liberă asupra restului Transilvaniei, Banatul urmând a-i reveni Iugoslaviei ⁶.

În timp ce temerile Bucureștiului cu privire la intențiile Belgradului nu făceau decât să crească, Iugoslavia rămânea divizată pe motivul unor durabile rivalități etnice. Această stare de fapt problematică neliniștea șefii de guvern care, temându-se de posibilitatea unei izolări a țării lor prin încercuirea sa de către statele Axei, au început să negocieze cu Germania problema aderării Iugoslaviei la Pactul Tripartit. Aceasta s-a produs pe data de 25 martie, prin semnarea oficială a documentului de către reprezentanții Iugoslaviei, spre marea nemulțumire a sârbilor. Astfel, în noaptea de 26/27 martie, la Belgrad, un grup de ofițeri sârbi de aviație vor răsturna regenta printr-o lovitură de stat militară, petrecută de altfel fără vărsări de sânge, și vor proclama urcarea pe tron a tânărului rege Petru ⁷.

Evenimentul a stârnit mânia lui Hitler, care a conchis că Iugoslavia se dovedea a fi inconsecventă și ostilă. Într-un cuvânt, trebuia pedepsită. În cursul aceleiași zile de 27 martie, Berlinul a început punerea în punct a atacului asupra Iugoslaviei. Pe de altă parte, nedorind să provoace Germania, guvernul generalului Dusan Simović a declarat că aderă la înțelegerile internaționale semnate de Iugoslavia, printre care și Pactul Tripartit. Cu toate acestea, noul guvern s-a ferit de a ratifica sau de a denunța pactul ⁸.

Spre sfârșitul lunii martie și începutul lunii aprilie 1941 relațiile oficiale dintre România și Iugoslavia au continuat să se răcească, datorită faptului că Belgradul se depărtase de Berlin în timp ce generalul Ion Antonescu dorea să evite a stârni resentimentele lui Hitler ⁹. Pe 30 aprilie Aleksandar Avakumović, ambasadorul Iugoslaviei la București, s-a întreținut îndelung cu Antonescu, după spusele unui reporter de la cotidianul londonez „Times”, fără însă ca cele discutate să transpară în vreun fel ¹⁰. S-a aflat totuși din surse diplomatice că Antonescu îl informase pe ambasadorul iugoslav că România nu intenționa să atace Iugoslavia

² Ibidem, p. 162.

³ Ibidem, p. 161–162.

⁴ Varianta în sârbo-croată a tratatului a fost publicată în *Jugoslavijska 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*, ediția a doua lărgită și revizuită, editori Branko Petranović și Momčilo Zečević, Belgrad: Izdavačka Radna Organizacija „RAD”, 1988, 452 p.

⁵ K. St. Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania, 1941*, în „Journal of Central European Affairs”, 23, nr. 4 (ianuarie 1964), p. 456.

⁶ Crețianu, Memorandum, „Criza în relațiile noastre cu Iugoslavia”, 7 ianuarie 1941, în Arhiva MAE, Fond MI, 31: p. 164.

⁷ Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom* (University Park and London: The Pennsylvania State University Press, 1957), p. 209–210, 215–216; Jacob B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis: 1934–1941* (New York and London: Columbia University Press, 1962), p. 239–245; Dragiša N. Ristić, *Yugoslavia's Revolution of 1941* (University Park/London: The Pennsylvania State University Press, 1966), p. 57–58, 79–105.

⁸ Ristić, *Yugoslavia's Revolution*, p. 113–114, 121–124.

⁹ Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi: 1918–1941*, Vršac: Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za Istoriju, 1984, p. 229.

¹⁰ *Yugoslavia Prepares, Lingering Hopes of Peace*, în „Times”, Londra, 5 aprilie 1941, p. 4.

via. Pe de altă parte, dacă Ungaria ar fi atacat Iugoslavia în intenția de a pătrunde în Banat, România era nevoită să-l ocupe prima, pentru a contracara planurile expansioniste ale Ungariei ce ar urma să fie puse în practică¹¹.

Antonescu s-a întâlnit în decursul aceleiași zile cu feldmareșalul Walther von Brauchitsch, comandant șef al armatei germane (OKH). În timpul întrevederii el a afirmat că armata română nu putea participa într-un „eventual conflict cu Iugoslavia”. Antonescu a atras totuși atenția asupra faptului că pătrunderea trupelor ungurești în Banatul iugoslav ar stârni un asemenea val de indignare în România, încât va fi silit să intervină, ceea ce ar duce la un conflict direct cu Ungaria¹². Generalul era consecvent în politica sa față de Banat, politică ale cărei principii se pare că fuseseră formulate la momentul respectiv.

În cursul aceleiași zile de 3 aprilie Legația germană l-a informat pe Antonescu asupra faptului că Iugoslavia avea intenția să saboteze traficul pe Dunăre, remarcând totodată că lui îi revine responsabilitatea de a lua contramăsurile ce se impuneau. Astfel, spre sfârșitul după amiezi de 5 aprilie Cretzianu l-a convocat pe ambasadorul Avakumović la Ministerul Afacerilor Externe. Bucureștii au avertizat cu această ocazie guvernul iugoslav că orice act de sabotaj la Porțile de Fier va fi privit ca un act împotriva României. Cretzianu a declarat că „România nu va ataca Iugoslavia. În schimb, se așteaptă ca Iugoslavia să nu întreprindă nimic împotriva intereselor românești. Aceasta înseamnă că guvernul României îi cere guvernului iugoslav, și aceasta cu insistență, să nu se angajeze în nici o acțiune dușmănoasă care ar putea afecta sau obstrucționa navigația nici la Portile de Fier, nici în oricare alt punct pe Dunăre. Orice acțiune de acest fel va fi privită de România ca fiind îndreptată împotriva propriilor sale interese. Dacă se vor întreprinde totuși acțiuni de această natură, România se va simți obligată să ia contramăsurile ce se impun”¹³. În ciuda tuturor acestor temeri, Iugoslavia nu a sabotat traficul pe Dunăre.

Înainte de plecarea sa la Predeal, în Munții Carpați, Generalul Antonescu a avut în data de 5 aprilie 1941 o întrevedere cu ministrul american Franklin Mott Günther, care s-a axat pe iminentul conflict militar între Iugoslavia și puterile Axei. Printre alte probleme abordate, generalul și-a exprimat îngrijorarea privind posibilitatea unui atac iugoslav asupra României. Bănuielile sale se bazuau pe informații neconfirmate conform cărora recentul acord între Iugoslavia și Ungaria ar fi avut anexat un protocol secret care viza dezmembrarea României într-un viitor apropiat. În baza acestui protocol Iugoslavia ar fi urmat să primească Banatul românesc în timp ce Ungariei i-ar fi revenit restul Transilvaniei. Ca răspuns la temerile exprimate de Antonescu, Günther s-a referit la prietenia tradițională dintre România și Iugoslavia și a încercat să-l convingă pe general că de fapt Germania fusese cea care promisese Ungariei și Iugoslaviei teritoriul românesc. Informat cu privire la această întrevedere, lordul Edward Halifax, ministrul britanic la Washington, a informat Ministerul Afacerilor Externe al Marii Britanii că „Deși entuziasmul lui Antonescu față de Germania a scăzut în mod vizibil” ministrul american era convins că generalul își va îndeplini obligațiile „oricare ar fi consecințele”¹⁴.

Poziția Bucureștilui poate fi totuși explicată în contextul politic creat de marile puteri și cel decurgând din realitățile regionale. Pilonul central al politicii externe a României era recuperarea teritoriilor pierdute și, la momentul respectiv, Germania era unicul stat destul de puternic pentru a o sprijini în această direcție.

În dimineața zilei de duminică, 6 aprilie, puterile Axei au atacat Grecia și Iugoslavia, ceea ce din urmă sub pretextul că lovitura de stat din martie era un act ostil la adresa Pactului

¹¹ Notă privind comunicarea făcută de ministrul grec, 13 aprilie 1941, primită pe 16 aprilie în Marea Britanie, Public Record Office, Londra, Foreign Office 371/30278, p. 3 (mai departe citată ca PRO, FO). O persoană oficială din cadrul Foreign Office-ului remarca totuși că această informație nu aduce nimic nou.

¹² *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, editată de Ion Calafeteanu și Cristian Popișteanu, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1986, p. 240 (mai departe citată ca *PeR, Dicționar*).

¹³ Așa cum este citat în Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, p. 460. Vezi de asemenea citatul din Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi*, p. 229.

¹⁴ Ion Stanciu, *Situația internă și externă a României în perioada septembrie 1940 — decembrie 1941 în noi surse de documentare străine*, în „Revista de Istorie”, București, vol. 38 nr. 4 (aprilie 1985), p. 345. (mai departe citată ca Stanciu, *Situația României*); viconteul Halifax către Foreign Office, nr. 1615, Washington, 12 aprilie 1941, în PRO, FO 371/30021, p. 3. Halifax menționează ca dată a întâlnirii ziua de 6 aprilie!

tripartit. În ziua aceea Hitler a declarat că Iugoslavia „își datora existența în mod exclusiv Tratatului de la Versailles”¹⁵, un tratat pe care nu încetase nici o clipă să-l combată.

Pe 5 aprilie, cu puțin înainte de miezul nopții, ministrul german al afacerilor externe, Joachim von Ribbentrop a dispus ca în dimineața următoare însărcinatul său de afaceri la București să-l informeze pe Antonescu personal și în mod strict confidențial cu privire la operațiunile dirijate împotriva Iugoslaviei și Greciei. De asemenea, Ribbentrop și-a informat ministrul că nu se avea în vedere nici o pătrundere a trupelor pe teritoriul Banatului ungu-resc¹⁶, gest care în mod evident urmărea să liniștească temerile Bucureștiului.

În consecință, contrar așteptărilor și în ciuda unor rapoarte inițiale, România nu a participat la invazia Iugoslaviei. Bucureștiul a negat faptul că trupele românești ar fi pătruns în Banatul „sârbesc”, iar rapoartele de știri provenind din România au explicat că la momentul respectiv regiunea se găsea sub ocupație germană. Cu toate acestea, trupe germane staționate pe teritoriul României în apropiere de frontiera cu Iugoslavia au luat parte la operațiunile îndreptate împotriva Iugoslaviei. Un mesaj american trimis de la București pe data de 8 aprilie informa că trupele românești nu au pătruns încă în Iugoslavia deoarece Antonescu se opunea unei asemenea acțiuni. Într-o minută a Ministerului britanic al Afacerilor Externe, P. Rose făcea în data de 16 aprilie următoarele speculații: „Este posibil ca Antonescu să fi încercat să pună stăpânire asupra Banatului, chiar și numai în vederea obținerii Transilvaniei printr-un viitor schimb cu Ungaria”¹⁷.

În data de 12 aprilie Hitler a dat ordinul de împărțire a Iugoslaviei. Ungaria a primit teritoriul la nord de râul Mura și de-a lungul râului Drava până la confluența dintre Tisa și Dunăre, în timp ce teritoriul la est de Tisa, respectiv Banatul iugoslav, urma „să rămână la început sub protecție germană”, ca de altfel și teritoriul situat la sud de Dunăre cu importanța sa regiune de mine de cupru Bor. Bulgaria a primit „Serbia de sud” (respectiv Macedonia), în timp ce „fosta Serbie” a trecut sub administrație militară germană, iar Croația a devenit un „stat independent”¹⁸.

Ungaria a profitat de această ocazie pe care o aștepta de multă vreme și, declarând că Iugoslavia încetase să mai existe, și-a trimis trupele pe o porțiune din teritoriul Voivodinei. Amiralul Miklós Horthy a declarat că Ungaria a dorit întotdeauna să-și recupereze „teritoriile pierdute” în mod pașnic. Dar lovitura de stat din Iugoslavia crease dificultăți între aceasta și Axă, fapt care a silit Ungaria să ia măsuri defensive ca urmare a raidurilor întreprinse de Iugoslavia asupra teritoriilor ungurești, după cum pretindea el. Drept urmare, între 11 și 13 aprilie trupele ungurești s-au pus în mișcare și au ocupat Bačka și triunghiul Baranya. Cu toate acestea, în ciuda recunoașterii de către Hitler în fața lui Horthy a „drepturilor” Budapestei asupra Banatului iugoslav, această regiune a rămas sub administrație germană până la sfârșitul războiului, datorită pretențiilor exprimate de România cu privire la această regiune¹⁹.

Câteva zile mai târziu, prezentând împărțirea Iugoslaviei cotidianul londonez „Times”, care până la momentul participării Ungariei la atac părea convins că Budapesta nu se va

¹⁵ „Ungaria lovește pe la spate. Trupe invadează Iugoslavia. Croația este declarată independentă”, „Times”, Londra, 12 aprilie 1941, p. 4.

¹⁶ Doc. nr. 276, Ribbentrop către Legația din România, Telegrama nr. 962, RAM 106, Berlin, 5 aprilie 1941, 11: 30 p.m., în Germania, Auswärtiges Amt, *Documents on German Foreign Policy*, Seria D (1937–1945), vol. 12 (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1962, p. 467–468 (mai departe citat ca DGEP, D, 12).

¹⁷ Viconteala Halifax către Foreign Office, Telegrama nr. 1658, Washington, 15 aprilie 1941, minuta P. Rose, Foreign Office, 16 aprilie 1941 și un raport nedatată al agenției Reuter, Vichy, în PRO, FO 371/29989, p. 29–31. Cu privire la o așa-zisă participare a românilor la invazie vezi, de ex., Editorul, *Mihailovitch*, „Nineteenth Century and After”, Londra, vol. 134, nr. 798 (august 1943), p. 49–50.

¹⁸ Directivele provizorii ale lui Hitler privind împărțirea Iugoslaviei, 12 aprilie 1941, în Royal Institute of International Affairs, *Documents on International Affairs*, 1939–1946, vol. 2, *Hitler's Europe*, ed. Margaret Carlyle, Londra, Oxford University Press, 1954, p. 329–331.

¹⁹ Doc. nr. 296, Erdmannsdorff către Ministerul Afacerilor Externe, Telegrama urgentă nr. 368, Budapesta, 9 aprilie 1941; Doc. nr. 307, Erdmannsdorff către Ministerul Afacerilor Externe, Telegrama foarte urgentă nr. 383, Budapesta, 11 aprilie 1941; Doc. nr. 366, Weizsäcker, secretar de stat, către ministrul afacerilor externe, prin telegraf, Berlin, 17 aprilie 1941, în DGEP, D, 12, p. 493–495, 509–510 și 576; „Ungaria lovește pe la spate. Trupe invadează Iugoslavia. Croația este declarată independentă”, „Times”, Londra, 12 aprilie 1941, p. 4; C. A. Macartney și A. W. Palmer, *Independent Eastern Europe: A History*, Londra, Macmillan & Co., Ltd; New York: St. Martin's Press, 1962, p. 445–447.

amesteca în conflict²⁰, comenta cu nemulțumire că „Ungaria va fi cu siguranță răsplătită pentru perfidia de care a dat dovadă prin primirea districtului (provinciei) Batchka unde există o minoritate ungurească”. Și, o zi mai târziu, același ziar scria că „Ungaria, Italia și Bulgaria își așteptau rândul în a pune mâna pe teritorii pe care n-ici una din ele nu le-ar fi putut obține prin forțe proprii”²¹. În mod cu totul ciudat, nu se făcea nici o referire la România, deși în perioada premergătoare atacului același cotidian părea convins că Antonescu va participa și el și informa că în acea zi fatidică forțele aeriene iugoslave întreprinseseră raiduri asupra Aradului și a altor orașe de pe teritoriul Banatului românesc, părând să creadă că se prefigura o confruntare româno-iugoslavă. Reporterul său de la Washington mai nota că România, „în ciuda străduinței lui Antonescu de a rămâne deoparte, va trebui în final să cedeze”²² și să participe la atacul asupra Iugoslaviei. Aceste previziuni însă nu s-au adevărat.

În 14 aprilie Günther făcea cunoscut faptul că se întâlnise cu Antonescu, care era îngrijorat de știrile transmise de anumiți corespondenți americani aflându-se se pare la Budapesta și care anunțaseră că trupe românești pătrunseseră în Banatul iugoslav. Günther reamintea Departamentului de stat american că informase în telegrama sa din 11 aprilie cu privire la conduita corectă a guvernului român care, în ciuda unor provocări în zona de frontieră nu se amestecase în conflict. Cordell Hull, secretarul de stat american, i-a răspuns lui Günther în data de 16 aprilie. El menționa că ministrul român la Washington informase guvernul american că România nu invadase Iugoslavia, știre primită cu mare satisfacție de guvernul american. Hull mai scria că guvernul american subliniasse în cadrul unei conferințe de presă credința sa că România nu va amenința integritatea teritorială a Iugoslaviei și că Bucureștiul ar trebui să fie informat în această privință²³.

Opinia publică românească din Banat, de o parte și de alta a graniței, era favorabilă față de o intervenție militară română și presa română a început să se refere la Banatul iugoslav și la regiunea Timoc ca fiind provincii românești care trebuie să se unească cu România. Au existat și câteva personalități de marcă, printre care profesorul universitar și în același timp liderul politic Gheorghe Brătianu, care priveau extrem de favorabil anexarea Banatului. S-au purtat de altfel numeroase discuții privind un coridor etnic românesc extinzându-se din Banat și până la Marea Adriatică și trecând prin Homolja, Serbia răsăriteană, Macedonia și Albania. Se argumenta că populația din aceste zone era alcătuită din români sau din romani care fuseseră supuși unor influențe slave și ar trebui să se reîntoarcă la matcă²⁴.

Această concepție nu era împărtășită unanim și existau de altfel indicii cum că o asemenea acțiune era privită cu oarecare teamă, în special de liderii care manifestau o deschidere spre occident. Cu două zile înainte de atacul asupra Iugoslaviei, liderul național-țărănist Iuliu Maniu i-a trimis generalului Antonescu o scrisoare în care îi făcea cunoscută poziția adoptată de partidul său în eventualitatea unui atac militar german asupra Iugoslaviei la care ar participa și trupe române. Trebuie subliniat faptul că Maniu era considerat de iugoslavi ca fiind „un mare susținător al cooperării româno-iugoslave”²⁵.

Având în vedere evenimentele din martie, un conflict militar între Germania și Iugoslavia este greu de evitat, îi scria Maniu lui Antonescu. Dat fiind că România era membră a Pactului tripartit, argumenta el, Germania și Italia ar putea chiar să-i ceară României să accepte ca ofensiva germană împotriva Iugoslaviei să pornească de pe teritoriul românesc sau, mai mult decât atât, să-i pretindă să participe cu trupe la această acțiune militară. Maniu sublinia faptul că pretenții de o asemenea natură sunt inadmisibile, ținând cont de prietenia tradițională dintre România și Iugoslavia. El se referea de asemenea la tratatul de alianță dintre cele două țări care, din punctul lui de vedere, nu fusese abrogat. Maniu îi reamintea lui Antonescu de faptul că în conformitate cu acest tratat România era obligată să nu permită nici o acțiune militară dirijată împotriva Iugoslaviei de pe teritoriul propriu. În plus, o acțiune

²⁰ *Neliniște în Ungaria*, „Times”, 2 aprilie 1941, p. 2; „Tensiune la Belgrad, Iegația germană părăsește orașul. Iugoslavia e gata pregătită”, *Ibidem*, 4 aprilie 1941, p. 4.

²¹ „Planurile germane cu privire la Iugoslavia. Împărțirea”, „Times”, 17 aprilie 1941, p. 3; „Martiriul iugoslavilor”, *Ibidem*, 18 aprilie 1941, p. 4.

²² „Hitler atacă în Balcani. Iugoslavia și Grecia sunt invadate” și „Un ajutor gen ros din partea Statelor Unite”, „Times”, 7 aprilie 1941, p. 4.

²³ Stanciu, *Situația României*, p. 345–346.

²⁴ Aleksandar G. Avakumović, *Banat 1941 godine, Glasnik Srpskog Istoriko-Kulturnog Društva „Njegoš”*, Chicago, Il.), 8 decembrie 1961, p. 50.

²⁵ *Ibidem*, p. 52.

militară directă împotriva Iugoslaviei ar constitui o gravă eroare politică pe care națiunea română nu ar putea nici să o înțeleagă, nici să o aprobe²⁸.

La două zile după atacul împotriva Iugoslaviei, Constantin I. C. (Dinu) Brătianu i-a trimis lui Antonescu o scrisoare asemănătoare. În această scrisoare a sa din 8 aprilie, liderul Partidului Național Liberal reafirma necesitatea ca România să mențină o politică de neutralitate în războiul dintre Axă și Iugoslavia, indiferent de știrile conform cărora avioane iugoslave ar fi bombardat orașele românești Timișoara, Arad și Oravița. Brătianu totuși se îndoia că aceste avioane ar fi fost iugoslave, din moment ce credea puțin probabil faptul că iugoslavii să fi informat guvernul României de o asemenea acțiune. Mai mult, Brătianu părea să creadă că o asemenea acțiune ar fi fost justificată din partea Iugoslaviei, dată fiind „ocupația militară” germană a României care fusese întreprinsă sub pretextul perfecționării armatei române. El se întreba dacă România era cu adevărat neutră din moment ce devenise o bază de acțiune pentru operațiile germane în Balcani, expunându-se astfel unor posibile bombardamente. În ciuda acestui fapt, Brătianu îi scria lui Antonescu că spera ca generalul să nu abandoneze politica de neutralitate, considerând că opinia publică românească ar accepta un război în scopul realipirii teritoriilor pierdute, dar nu și unul îndreptat împotriva Greciei sau a Serbiei²⁷.

România nu a participat într-adevăr la invazia și desființarea Iugoslaviei datorită unui număr de factori cum ar fi opoziția unor personalități politice influente, cât și pe considerentul relațiilor româno-iugoslave din trecut, și aceasta în ciuda faptului că, după cum sublinia Antonescu, nu exista nici o îndoială privind faptul că avioane iugoslave bombardaseră orașe românești. În scrisorile sale de răspuns adresate lui Dinu Brătianu și Iuliu Maniu, generalul sublinia totuși faptul că puterile Axei nu-i ceruseră României să participe la acțiunea împotriva Iugoslaviei²⁸. Dar dacă este să analizăm bine lucrurile, germanii țineau situația sub control.

Numeroși observatori aveau totuși temeri privind o iminentă intervenție a României. Acest punct de vedere era îndeosebi împărtășit de diplomații iugoslavi la București, care considerau foarte probabilă o „cliberare și unificare română” în condițiile în care Germania ar fi câștigat războiul. Se temeau că România ar ocupa una din regiunile pe care le considera românești și că Iugoslavia, la sfârșitul războiului, ar fi nevoită să intre în conflict cu România spre a-și recăpăta teritoriile pierdute. Astfel, incheia Avakumović, pentru întâia dată în istoria relațiilor dintre aceste două popoare, s-ar produce mari vărsări de sânge²⁹.

Era în interesul Germaniei ca iugoslavii și românii să recurgă la „bunele servicii ale Berlinului pentru a se apăra unii de alții, dat fiind că o politică similară dăduse bune rezultate în „rezolvarea” controversei asupra Transilvaniei dintre România și Ungaria. Avakumović nota că românii își pierduseră încrederea în ei înșiși ca urmare a pierderilor teritoriale pe care le suferiseră fără a trage nici măcar un singur foc de armă. În consecință, argumenta Avakumović, Banatul i-ar putea pune lui Antonescu la dispoziție victoria de care avea nevoie pentru a ridica moralul țării. Astfel, ambasada iugoslavă privea ocuparea temporară a Banatului de către români nu numai ca o posibilitate ci și ca o probabilitate. O asemenea acțiune ar fi compromis relațiile româno-iugoslave în mod iremediabil, situație pe care ambasada dorea să o evite, ținând cont de cooperarea din trecut. Un lucru greu de realizat dacă se avea în vedere că în data de 6 aprilie aviația germană bombardase Belgradul pornind de pe teritoriul României. În plus, era foarte probabil ca armata română să pătrundă în Iugoslavia și ca regimul lui Antonescu să recunoască Croația, acțiuni pe care guvernul iugoslav nu putea să le privească decât ca motive de rupere a relațiilor diplomatice. Și totuși trebuia întreprins ceva pentru a preîntâmpina răul, cel puțin în privința Banatului³⁰.

Avakumović avea totuși impresia că la momentul respectiv Antonescu încerca să-l evite. Trebuia deci să ajungă la general prin intermediul unor prieteni, în special cei din

²⁸ Doc. nr. 167, Iuliu Maniu către Ion Antonescu, scrisoare, București, 4 aprilie 1941, în Direcția Generală a Arhivelor Statului, Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară, 23 August 1944 *Documente*, 4 volume, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1984–1985, 1: 1939–1943 (1984), p. 239–240. Publicată de asemenea ca doc. nr. 9 în *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. 2, ed. Iosif Constantin Drăgan, Cannaregio Venetia, Ed. Nagard 1988, p. 180–181 (mai departe citat ca *Antonescu*, 2).

²⁷ Doc. nr. 170, C. I. C. Brătianu către Ion Antonescu, scrisoare, București, 8 aprilie 1941, în 23 August 1944, 1: p. 243–244; doc. nr. 10 în *Antonescu*, 2, p. 182. În mod surprinzător, deși la un timp extrem de scurt de la căderea Iugoslaviei, el se referă la ea ca la „Serbia”.

²⁸ Doc. nr. 11, I. Antonescu către C. I. C. Brătianu, București, 9 mai 1941 și doc. nr. 13, I. Antonescu către I. Maniu, București, 22 iunie 1941, în *Antonescu*, 2, p. 183, 208.

²⁹ Avakumović, *Banat 1941 godine*, p. 51.

³⁰ *Ibidem*, p. 51.

cadrul Ministerului Afacerilor Externe care se opunea dezmembrării Iugoslaviei dar care nu putea face nimic pentru a o împiedica. Avakumović a apelat și la Iuliu Maniu prin bunele servicii ale unui intermediar. Liderul Partidului Național-Țărănesc i-a cerut lui Antonescu număidecât să nu pătrundă în Iugoslavia³¹.

Avakumović a apelat de asemeni la ministrul american Günther, care a răspuns „cu bucurie” cererii sale de a sta de vorbă cu Antonescu. Alți prieteni vechi ai Iugoslaviei, cum ar fi fostul prim ministru Gheorghe Tătărăscu, l-au abordat la rândul lor pe Antonescu în această problemă³².

Obținerea unei audiențe la Regele Mihai fără știrea guvernului era un lucru greu de realizat, deoarece suveranul se găsea la momentul respectiv la Sinaia, Prințesa Elizabeta Ghica, domnișoară de onoare, a stat de vorbă cu Regina mamă Elena, care la rândul său a stat de vorbă cu Regele. Constantin Collas, ambasadorul Greciei, a fost singurul diplomat străin care a putut avea o întrevedere cu Regina mamă fără îngăduința guvernului, această datorită originii grecești a Eleni. Avakumović a fost informat de ambasadorul Greciei că Regele Mihai, într-o lungă conversație cu Antonescu, îi ceruse cu insistență acestuia să nu ordone pătrunderea trupelor române în Banat și că Regele avea toate motivele să creadă că de data aceasta generalul îi va asculta sfatul. Chiar și Maniu i-a trimis Regelui un meino-ramand pe această problemă, la cererea lui Avakumović. Drept rezultat, România nu a participat la dezmembrarea Iugoslaviei. Dar, după spusele ambasadorului iugoslav, Antonescu rămăsese nemulțumit de intervenția acestuia pe lângă Rege și îi purta pică. „În mod cert, ambasadorul iugoslav a influențat poziția adoptată de generalul Antonescu” scria câțiva ani mai târziu Kosta Pavlovitch, un fost diplomat iugoslav la București. Pavlovitch abordase la rândul său o serie de români, ca de pildă fostul ministru al afacerilor externe Istrate Micescu, și reușise să-l contacteze direct și pe Rege, prin intermediul unei rude³³.

Dar Antonescu își formulase deja o politică în problema Banatului iugoslav, sub presiunile unor forțe interne favorabile intervenției și datorită situației pe plan extern în regiune. Presa română și cercurile naționaliste priveau cu ochi buni anexarea Banatului. El considera de asemenea că dacă Banatul nu este al Iugoslaviei, atunci în nici un caz nu poate fi al Ungariei, ci al României. De altfel, în răspunsurile sale adresate pe larg lui Dinu Brătianu și Iuliu Maniu, Antonescu făcea o trecere critică în revistă a stării relațiilor româno-iugoslave începând cu anul 1916. El punea în special accent pe eforturile susținute desfășurate de România pentru a convinge Belgradul să acorde românilor din Iugoslavia dreptul de a avea școli și biserică în care să se folosească limba română. Concluzia sa era că Iugoslavia nu fusese niciodată un aliat sincer al poporului și statului român³⁴.

Între timp, aflat în imposibilitatea de a lua legătura cu guvernul său care la momentul respectiv se găsea în exil în Palestina, Avakumović a decis să se adreseze și unor foruri mai înalte. Singurul contact iugoslav oficial pe care l-a avut a fost cu Milan Gavrilović, ministrul iugoslav din Moscova. Astfel, Avakumović l-a rugat și pe Gavrilović să intervină la Moscova, informându-l că Antonescu nu era „stăpân în propria lui casă” și că singura voce de care Bucureștii ar mai ține cont ar fi cea a Moscovei³⁵. Altfel spus, prietenii iugoslavi au recurs la șantaj (amenințarea Sovietelor) pentru a împiedica România să ia Banatul. Era însă greu de prevăzut efectul pe care o astfel de amenințare l-ar fi putut avea asupra lui Antonescu, ținând cont de faptul că nu acesta era adevăratul stăpân în propria sa casă ci germanii. Și, dat fiind că pactul Ribbentrop-Molotov din 1939 era încă în vigoare, este foarte posibil ca Iugoslavia să-i fi cerut Moscovei să intervină în favoarea sa pe lângă Berlin.

În spiritul prieteniei sovieto-iugoslave, Gavrilović a difuzat prin intermediul postului Radio Moscova un apel către Antonescu. Mai mult decât atât, Gavrilović i-a trimis lui Antonescu un mesaj personal în care îl ruga să nu compromită relațiile româno-iugoslave pe viitor prin ocuparea Banatului: „Pentru noi, iugoslavii, nu prezintă mare importanță faptul de a fi ocupați de germani, de italieni, de unguri, de bulgari sau de români; va fi însă de cea mai mare importanță pentru cei pe care îi vom găsi în Iugoslavia atunci când ne vom

³¹ Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, p. 462; Avakumović, *Banat 1941 godine*, p. 51–52. Maniu a trimis probabil acest apel pe 7 aprilie, doc. nr. 30, Eugen Cristescu, Șef al Serviciului Special de Informații, către I. Antonescu, *Raport privitor la acțiunea grupării național-țărăniște și a lui Iuliu Maniu, din septembrie 1940*, în *Antonescu*, 2, p. 300.

³² Avakumović, *Banat 1941 godine*, p. 52.

³³ *Ibidem*, p. 53; Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, p. 462.

³⁴ Doc. nr. 11, I. Antonescu către C. I. C. Brătianu, București, 9 mai 1941 și doc. nr. 13, I. Antonescu către I. Maniu, București, 22 iunie 1941, în *Antonescu*, 2, p. 183, 209–210.

³⁵ Avakumović, *Banat 1941 godine*, p. 54.

reîntoarce. Și ne vom reîntoarce cu siguranță. Urmează-mi sfatul, *mon général*. Lasă-le altora prăzile de război și gloria efemeră a unei politici fără viitor³⁶”. Acest demers făcut în direcția Bucureștiului era în mod evident mai curând o amenințare decât un sfat.

Ca răspuns la acțiunile diplomatice întreprinse de Iugoslavia, Antonescu s-a mărginit la a-i reproșa Belgradului atitudinea pe care acesta o adoptase față de România în perioada iunie-septembrie 1940. Lucru care transpune în instrucțiunile pe care i le trimite în 19 aprilie ministrului Grigore Gafencu aflat la Moscova, ca replică la „inițiativa” avută acolo de Gavrilović³⁷. Apelul adresat Moscovei de către Avakumović și care le dăduse Sovietelor prilejul de a se amesteca într-o problemă care nu îi privea stărnise resentimentele lui Antonescu. Cu toate acestea Avakumović se felicita pentru „succesul” său în prevenirea unei intervenții române în Iugoslavia³⁸. În mod cu totul surprinzător, Avakumović nu și-a dat seama, sau poate nu a vrut să-și dea seama că de fapt germanilor le revenea decizia dacă Banatul va fi ocupat de trupe românești sau ungurești, sau dacă va fi administrat direct de către germani. Astfel, independent de voința lui Antonescu (și a românilor), germanii au fost în ultimă analiză cei care au decis în problema Banatului în 1941. Românii au încercat totuși să influențeze decizia Berlinului în favoarea lor.

La scurt timp după ocuparea și destrămarea Iugoslaviei, delegați din regiunile iugoslave locuite de români au sosit la București pentru a cere protecție și unirea cu România. În data de 16 aprilie ambasada iugoslavă de la București a informat alarmată guvernul iugoslav via Ankara că în ziua aceea generalul Antonescu primise o delegație de români din Banatul iugoslav. Se făceau de asemenea referiri la inițierea unei campanii active în presa română vizând obținerea Banatului iugoslav³⁹. Informația apare și într-o telegramă a agenției de presă a guvernului de la Vichy transmisă de la București și preluată de agenția Reuter: „O serie de personalități notabile române din Banatul sârbesc i-au adresat generalului Antonescu o petiție prin care se cerea realipirea [sic] Banatului la România”. Se adăuga totuși că până în acel moment România nu formulase nici o pretenție teritorială⁴⁰.

În 14 aprilie, 80 de români dintr-o serie de comunități din zona de nord a Banatului iugoslav au sosit la Timișoara. Misiunea lor era de a cere autorităților române să ia Banatul sub protecția lor, dat fiind că provincia fusese lăsată pradă anarhiei de către autoritățile iugoslave. Acestea din urmă, după cum se arăta, părăsiseră regiunea încă din ziua de sâmbătă (probabil 12 aprilie, când ungurii se găseau deja în Bačka iar trupele germane venind dinspre Niș ocupaseră Belgradul). În urma retragerii armatelor sârbești, regiunea rămăsese lipsită de apărare și la discreția bandelor de răufăcători care prădau și ucideau. În sate și orașe administrația centrală era inexistentă, fiecare dintre acestea guvernându-se după cum le ducea capul. În situația creată, românii au luat conducerea comunităților în propriile mâni, au înălțat steaguri românești și au luat toate măsurile de prevedere pentru a apăra podurile⁴¹.

Odată ajunsă la Timișoara, delegația i-a adresat lui Antonescu o telegramă cerând „protecția statului român și reanexarea [sic] Banatului sârbesc la patria mamă”. Asociația

³⁶ Așa cum se citează în Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, p. 462, care nu precizează dacă știrea apărea în transmisia radio sau în scrisoare; Avakumović, care prezintă o versiune ușor modificată, afirmă că informația apărea în textul scrisorii, *Banat 1941 godine*, p. 54. Vezi și Grigore Gafencu către I. Antonescu, telegrama nr. 1258, Moscova, 14 aprilie 1941, în Arhiva MAE, Fond Înțelegerea Balcanică, vol. 21, așa cum se citează în Eliza Campus, *Din politica externă a României: 1913–1947*, București, Ed. politică, 1980, p. 560 și nota nr. 168, în care nu se citează decât ultima propoziție.

³⁷ I. Antonescu către G. Gafencu, nr. 2989, București 19 aprilie 1941, în Arhiva MAE, Fond IB, vol. 21, așa cum se citează în Campus, *Din politica externă*, p. 560.

³⁸ Avakumović, *Banat 1941 godine*, p. 54.

³⁹ Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi*, p. 229. Transpare faptul că o comunicare directă cu guvernul Iugoslaviei era dificilă. Așa cum a scris un diplomat iugoslav mulți ani mai târziu, liniile telefonice de la ambasada iugoslavă fuseseră tăiate și chiar și transmisia pe telegraf era des întreruptă, Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, p. 461.

⁴⁰ Raport nedat al Agenției Reuter, în PRO, FO 371/29989, p. 32.

⁴¹ „Polizeiquästur der Stadtverwaltung Timișoara, Sicherheitsstelle, Liste” în U. S. National Archives, Department of the State, Records of the German Foreign Office, T 120, Roll 193, 222 149735–36, mai departe citat ca T 120, Roll 193; *Românii din Banatul Sârbesc cer protecția statului român și alipirea la patria mamă*, „Unirea”, București, 17 aprilie 1941, p. 8.

refugiaților din Banatul iugoslav cu sediul la Timișoara a trimis la rândul ei o telegramă asemănătoare ⁴².

În seara de 16 aprilie un grup de membri ai delegației inițiale a sosit la București și a fost primit în audiență la Antonescu. Cu această ocazie grupul i-a înmănat șefului statului român memorandumul în mod oficial ⁴³. În ziua imediat următoare presa a anunțat că delegația a avut o întrevedere și cu profesorul Nichifor Crainic, ministrul propagandei naționale ⁴⁴. Este interesant de remarcat că presa română nu a pomenit nimic despre poziția guvernului în această problemă și nici despre răspunsul pe care acesta l-a dat delegației. O săptămână mai târziu l'ucureștii l-a prezentat totuși Berlinului poziția sa oficială ⁴⁵.

Între timp, presa românească și-a continuat campania în favoarea Banatului. Ziarul bucureștean „Universul”, de pildă, scria că la Conferința de pace de la Paris din 1919 delegația română a probat cu fapte și cu documente dreptul României asupra întregului Banat. Dar intervenția marilor puteri și dorința sinceră a României de a-și consolida legăturile de prietenie au sfârșit prin a convinge Bucureștii să accepte cedarea unei părți a Banatului Iugoslaviei. În aprilie 1941, odată cu ocuparea de către unguri a regiunii dintre Sava și Dunăre, Banatul a devenit o regiune izolată, ceea ce pe bună dreptate a trezit îngrijorare în rândurile populației. Concluzia la care se ajungea în articol era că guvernul român are datoria de a face în așa fel încât interesele privind unitatea națională și solidaritatea întregii națiuni române să fie apărate cu toată hotărârea ⁴⁶.

„Unirea”, pe de altă parte, invinovăța iugoslavia pentru turnura pe care evenimentele o luaseră în regiune, încercând totodată să justifice acțiunile românilor din Banat. Se spunea că lovitura de stat de la 27 martie din Belgrad și trecerea bruscă a Iugoslaviei în tabăra aliaților au precipitat evenimentele în Balcani. Lovitura de stat, considerată o aventură, i-a dăunat Iugoslaviei atât din punct de vedere militar cât și politic, dat fiind că a zguduit statul în așa măsură încât acesta a început să se dezintegreze înainte ca trupele germane să-și atingă obiectivele ⁴⁷.

În toate comunitățile abandonate de autoritățile sârbești frâncle administrației au fost preluate de locuitorii români și tricolorul românesc a fost ridicat pe toate clădirile publice. Românii din Torontal și din zonele la sud de Timiș s-au adunat și au hotărât ca toți liderii lor în număr mare, să meargă la București pentru a cere protecție din partea României ⁴⁸. Pavlovitch pretinde că Victor Cădere, ministrul român de la Belgrad, a organizat întâlniri cu caracter special ale minorității române din Iugoslavia în cadrul cărora s-a cerut alipirea la România. Afirmatia sa pare să implice că acțiunea era dirijată de fapt de guvernul român, dat fiind că îl acuză pe generalul Antonescu de a fi „ridicat o problemă care fusese de mult rezolvată”, respectiv poziția românilor în Iugoslavia. Pavlovitch pretinde că Antonescu și Mihail Sturdza, ministrul afacerilor externe, au ridicat această problemă în cursul vizitei lor la Roma din 14–16 noiembrie. Opinia publică română, după cum afirmă el, nu era la curent cu această situație, iar generalul Antonescu nu i-a îngăduit presei să abordeze problema decât după ce s-a instalat ferm la conducerea guvernului ⁴⁹. Și cu toate acestea, ceea ce Pavlovitch nu explică este cum anume fusese rezolvată problema românilor din Iugoslavia și spre satisfacția cui. Un indiciu privind această „rezolvare” ar fi referirea sa la românii de pe valea Timocului și valea Moravei ca fiind „valahi”, în bună concordanță cu politica iugoslavă oficială din al cărei punct de vedere această populație (precum și cea din Macedonia) era de altă naționalitate. Principiile acestei politici sunt încă în vigoare la Belgrad.

⁴² *Românii din Banatul Sârbesc cer protecția statului român și alipirea la patria mamă*, „Unirea”, 17 aprilie 1941, p. 8; *Românii din Banatul „sârbesc” cer să fie încorporați la România*, „Universul”, 18 aprilie 1941, p. 9.

⁴³ A[lexandru] T[issescu], *Bănățenii din Jugoslavia cer protecția României*, „Unirea”, 18 aprilie 1941, p. 1.

⁴⁴ *Delegația românilor din Banat s'a prezentat D-lui Ministru Nichifor Crainic*, Ibidem, 18 aprilie 1941, p. 3; *Ultime informații*, „Universul”, 18 aprilie, p. 11. Pavlovitch pretinde în mod surprinzător că Mihai Antonescu, la data aceea ministru de stat, a fost cel care a primit această delegație, *Yugoslavia and Rumania*, p. 461.

⁴⁵ Vezi mai jos.

⁴⁶ *Românii din Banatul „sârbesc” cer să fie încorporați la România*, „Universul”, 18 aprilie 1941, p. 9.

⁴⁷ A[lexandru] T[issescu], *Bănățenii din Jugoslavia cer protecția României*, „Unirea”, 18 aprilie 1941, p. 1.

⁴⁸ Ibidem. Sursa nu oferă informații suplimentare privind această întâlnire din aprilie 1941, când au fost aleși reprezentanții.

⁴⁹ *PeR, Dicționar*, p. 239; Pavlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, p. 461, 456–457.

Alte delegații din partea românilor din Iugoslavia erau însă așteptate să sosească la momentul respectiv, ceea ce nemulțumea pe germani care doreau să mențină pacea în tabăra lor prin împiedicarea oricărui conflict între români și unguri. În ziua de luni 28 aprilie, la Timișoara a sosit o delegație alcătuită din Dr. Alexandru Butoarcă, fost membru în parlamentul iugoslav, și preotul Adam Fiștea, ca delegați ai românilor din Banatul iugoslav, și Dr. Cudanović împreună cu preotul Gheorghe Suveica, reprezentându-i pe românii de pe valea Timocului. Acestora li s-a făcut o primire oficială de către autoritățile orașului și s-au întâlnit cu presa, prezentând cu această ocazie situația românilor din Iugoslavia⁵⁰. Cățiva ani mai târziu, ambasadorul Avakumović va scrie că însuși ministrul român la Belgrad, respectiv Victor Cădere, a însoțit această delegație⁵¹. Dar săptămânalul „Voința Banatului” nu a publicat detalii privind declarațiile făcute cu privire la situația românilor din Iugoslavia, foarte probabil ca urmare a intervenției ministrului german Manfred von Killinger, făcută cunoscută, și care protesta împotriva articolelor de presă în favoarea acordării Banatului României, acesta interzicând transmiterea unor asemenea informații⁵². Se avea în mod clar în vedere prevenirea apariției unor certuri între membrii taberei germane.

Cotidianul bucureștean „Universul” informa totuși că delegații au discutat soarta românilor din Iugoslavia și au subliniat necesitatea luării de măsuri pentru redeschiderea bisericilor și înființarea de școli românești, mai ales pe valea Timocului unde 300.000 de români erau complet deznaționalizați fără școli și cu biserici în care slujbele se țineau în sârbă⁵³.

Spre deosebire de delegația anterioară, se anunța că grupul care sosise recent urma să-i prezinte la București un memorandum lui Antonescu, în calitate de șef al statului și președinte al Consiliului de Miniștri, cât și generalului Erich Hansen, comandantul trupelor germane în România. Se afirma de asemenea că delegația era gata să meargă și la Berlin pentru a-l întâlni pe cancelarul Adolf Hitler⁵⁴. Până în prezent nu a fost pus în lumină nici un document care să ateste un astfel de demers. În orice caz, așa cum de altfel o indică negocierile diplomatice, guvernul german deja hotărâse soarta Banatului iugoslav și astfel de grupuri nu ar fi avut șanse să influențeze Berlinul, dat fiind faptul că acesta dorea să-și păstreze ca aliați atât România cât și Ungaria. Favorizarea unuia ar fi însemnat pierderea loialității celuilalt.

La nivel local, se pare că au existat tentative de creare a unui *modus vivendi* între români și germanii născuți în zonă, și aceasta în mod independent față de Berlin. În 15 mai, la Deutsche Haus din Gross Betschkerek (Veliki Beckerek, actualmente Zrenjanin) a avut loc o întâlnire între liderul comunității germane din Iugoslavia și un reprezentant al românilor. S-a decis ținerea unei adunări naționale în orașul respectiv, în cadrul căreia să se alcătuiască o listă de propuneri care urmau să fie înaintate guvernului român sub formă de memorandum⁵⁵. Dar această inițiativă a rămas fără ecou din interese de rațiune superioară: pace și supunere în tabăra Axei.

Pe de altă parte, diferitele delegații ale românilor din Iugoslavia au întărit poziția lui Antonescu în tratativele sale cu liderii politici români și cu Germania privind situația românilor din statul slav de la sud. Antonescu a pus în special sub semnul întrebării pretențiile lui Dinu Brătianu și Iuliu Maniu că ar reprezenta opinia publică românească. Adevăratele sentimente pe care le nutrea țara se exprimau prin numeroasele cereri telegrafice cât și prin delegațiile care soseau cu scopul de a solicita urgenta intervenție militară a României pentru salvarea românilor din Iugoslavia, după cum sublinia generalul⁵⁶.

În răspunsul lui din 22 iunie către Iuliu Maniu, Antonescu l-a acuzat pe liderul Partidului Național Țărănesc de faptul că unica sa preocupare viza teritoriile cedate din trupul Tran-

⁵⁰ *Doleanțele românilor din Iugoslavia*, „Universul”, 30 aprilie 1941, p. 3; *Românii din Timoc au sosit la Timișoara*, „Voința Banatului”, 21, nr. 18, Duminică 4 mai 1941, p. 1.

⁵¹ Avakumović, *Banat 1941 godine*, p. 50. Pawlovitch totuși nota că delegația a fost numai primită de Cădere, probabil în Belgrad, *Yugoslavia and Rumania*, p. 461.

⁵² Killinger către Ministerul Afacerilor Externe, telegrama nr. 1092, București, 22 aprilie 1941, în T 120, Roll 193, 222/149539; publicată ca doc. nr. 382 în *DGFP*, D, 12, p. 603–604.

⁵³ *Doleanțele românilor din Iugoslavia*, „Universul”, 30 aprilie 1941, p. 3.

⁵⁴ *Românii din Timoc au sosit la Timișoara*, „Voința Banatului”, 21, nr. 18, duminică 4 mai 1941, p. 1.

⁵⁵ *O constătuire româno-germană la Becicherecul Mare*, ibidem, 21, nr. 21, duminică 25 mai 1941, p. 1.

⁵⁶ Doc. nr. 11, I. Antonescu către C. I. C. Brătianu, București, 9 mai 1941 și doc. nr. 13, I. Antonescu către I. Maniu, București, 22 iunie 1941, în *Antonescu*, 2, p. 184, 212.

silvaniei. În plus, generalul îl acuza pe liderul transilvănean de a fi uitat că existau români și interese românești pe care România trebuia să le apere chiar dacă politica anglofilă a lui Maniu i-ar fi interzis acestuia să-și exprime un punct de vedere în această problemă. Astfel, guvernul României va participa la orice acțiune menită să dea satisfacție aspirațiilor naționale românești. Aceste aspirații, sublinia el, îi priveau pe toți românii rămași în afara granițelor⁵⁷.

Antonescu, în mod evident, continua să se situeze pe o poziție de neîncredere față de iugoslavi care, în iunie 1940, nu acordaseră românilor nici un sprijin, fie el și moral. El îi acuza de asemenea și de duplicitate în cursul negocierilor în vederea aderării la Pactul Tripartit. Existau zvonuri, sublinia el, că iugoslavii ar nutri aspirații revizioniste față de România, respectiv că anexarea Banatului iugoslav ar fi fost una din condițiile aderării lor la pact⁵⁸.

Atitudinea adoptată de Antonescu față de Iugoslavia și cu privire la problema Banatului era o reflecție a sentimentelor românilor din Iugoslavia și ale unui mare număr de români din România. După cum subliniasă Antonescu în răspunsurile sale la scrisorile lui Brătianu și Maniu, în perioada 1919—1941 Bucureștiul negociase cu Belgradul, fără prea mare succes, de altfel, drepturile românilor din Iugoslavia. Începând însă cu luna aprilie 1941, Berlinul devenise în mod forțat partenerul de discuții al Bucureștiului în problema Banatului și a românilor din Iugoslavia. Totul pare să indice că Bucureștiul reușise pentru moment să împiedice o ocupare a Banatului de către trupele ungurești, aceasta în ciuda unor eventuale promisiuni făcute Budapestei de către germani. Dar orice speculații privind situația care s-ar fi creat între Ungaria și România în legătură cu zona respectivă în eventualitatea în care Germania și aliații săi ar fi câștigat războiul sunt lipsite de sens.

Kosta Pavlowitch scrie totuși că Antonescu nu numai că s-a opus cererilor Germaniei de a ataca Iugoslavia în aprilie 1941 dar a și refuzat să ocupe Banatul „sârbesc” pe care germanii îl ofereau României⁵⁹. Constantin Cesiann, un fost diplomat român, susține același lucru într-un articol publicat în 1980 în „Limite”⁶⁰. Însuși editorul unui ziar britanic scria în 1943 că „România a refuzat cu demnitate să ocupe sau să anexeze parte din teritoriul iugoslav”⁶¹. Pe baza unor documente din arhivele germane și române se pare însă că nu acesta a fost cazul.

Bucureștiul a ridicat problema Banatului în 3 aprilie, înainte de invadarea Iugoslaviei de către trupele Axei, temându-se de posibilitatea unui acord între Berlin și Budapesta pe baza căruia trupele ungurești ar pătrunde în regiunile locuite de un mare număr de români și de foarte puțini unguri. Acționând pe baza instrucțiunilor primite de la Antonescu, Raoul Bossy, ministrul României la Berlin, l-a informat atunci pe ministrul afacerilor externe Joachim von Ribbentrop în data de 4 aprilie de dorința României de a pătrunde în Banatul iugoslav cu trupe române, în eventualitatea că trupele ungurești ar invadea teritoriul respectiv. Bossy a pretins că existau 100.000 de români care locuiau în regiune, în timp ce ungurii nu se găseau acolo decât în număr extrem de redus, deci teritoriile respective nu trebuiau date Ungariei, decizie care, spunea el, ar stârni un val de indignare generală în România. În seara zilei de 5 aprilie ambasadorul Ritter îl informa pe Bossy că „în cazul unor posibile operațiuni militare cu participarea trupelor ungurești, trupele ungurești vor rămâne pe malul vestic al râului Tisa”. Astfel, teritoriul la est de Tisa, deci Banatul, nu va fi călcat de trupe ungurești⁶². Era însă exact contrariul a ceea ce dorea Budapesta.

La trei zile după invadarea Iugoslaviei de către Axă, ministrul german la Budapesta raporta via nelinește a guvernului ungar cu privire la pretențiile Bucureștiului asupra Banatului. Primul ministru ungar Laszlo Bárdossy considera că România „ridică pretenții compl-

⁵⁷ Doc. nr. 13, I. Antonescu către I. Maniu, București, 22 iunie 1941, în *ibidem*, p. 190, 211.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 211.

⁵⁹ Pawlovitch, *Yugoslavia and Rumania*, 1941, p. 462; Idem, *Roumanie-Allemagne (1939—1941)*, în „Balkan Studies”, Tessaloniki, 15, nr. 2 (1974), p. 259. Din nefericire el nu specifică clar când anume a fost făcută această așa-zisă ofertă și de către cine.

⁶⁰ C. Cesiann, *Două luări de atitudine, puțin cunoscute, ale României față de desmembrarea Cehoslovaciei în 1938 și a Iugoslaviei în 1941*, în „Limite”, Paris, nr. 30—31, Decembrie 1980, p. 10—11.

⁶¹ Editor „Mihailovitch”, *Nineteenth Century and After*, vol. 134, nr. 798, august 1943, p. 55.

⁶² *PeR, Dicționar*, p. 240; doc. nr. 276, Ministrul de externe Ribbentrop către Legatia din România, telegrama foarte urgentă strict secretă nr. 277, Ambasador Ritter, Memorandum, e. o. Pol. I M 885 g. Rs., Berlin, 5 aprilie 1941, în *DGFP*, D, 12, p. 467—469.

nejustificate la adresa teritoriului care actualmente este iugoslav și care a fost anterior ungu- resc, dar niciodată românesc". Și, ignorând posibilitatea unei confruntări deschise în Banat, el își exprima mai curând aprehensiunea privind un atac al Ungariei din partea României cu punct de plecare în Transilvania, imediat ce trupele ungurești s-ar angaja în luptă. Minis- trul german l-a asigurat pe Bărdossy că o asemenea acțiune din partea lui Antonescu era „aproape sigur de neimaginat”⁶³.

Ungurii totuși, nu s-au lăsat conșolați. În 12 aprilie, Döme Sztójay, ministrul ungar la Berlin, și-a exprimat față de secretarul de stat, baronul Ernst von Weizsäcker, îngrijora- rea privind faptul că Antonescu se aștepta la o confruntare militară în eventualitatea că tru- pele ungurești ar pătrunde în Banat. El afirma de asemenea că Hitler ar fi declarat ungarilor, și lui personal, că Ungaria urma să primească teritoriile pierdute în 1918, „menționând în mod explicit Banatul”. Mai mult, Sztójay își exprima dorința ca, pentru a evita alte compli- cații, Antonescu să fie informat că în ceea ce privește Banatul fuseseră deja făcute aranja- mente în favoarea Budapestei. În schimb Weizsäcker se exprima clar că date fiind acordurile în vigoare, trupele ungurești nu vor trece Tisa îndreptându-se spre est, „în consecință nu au cum să se întâlnească cu trupe române în Banat”. El dezmințea de asemenea că vreun condu- cător militar de mai mică importanță ar putea depăși granița Tisei⁶⁴. Impresia cum că Berli- nul ar fi favorizat în vreun fel Bucureștiul este complet greșită, el nu făcea altceva decât să evite o confruntare între aliații săi.

În aceeași zi Ribbentrop informa Legația de la București că în cazul în care românii ar cere examinarea situației în care părți ale Iugoslaviei sunt ocupate sau luate în posesie, răspunsul va trebui să fie că situația pentru moment rămâne ca atare. O împărțire definitivă ar urma să se facă la încheierea păcii și până atunci, administrația militară nu era decât o măsură provizorie⁶⁵. Acest ultim aspect a fost transmis de Ribbentrop și Budapestei impre- ună cu cererea, venită în numele lui Hitler, ca ideea pătrunderii trupelor ungurești în Banat să fie abandonată, deoarece i s-a promis Bucureștiului că numai trupe germane vor intra în regiune. Acest fapt nu indica o schimbare a politicii, explica ministrul afacerilor externe, ci o măsură de prevedere în eventualitatea unor confruntări ungaro-române⁶⁶.

Bărdossy totuși considera că este „o idee bună ca trupele ungurești să se deplaseze în Banat la rândul lor, cât de curând posibil, pentru ca în mintea românilor să nu se creze- de idei false și speranțe deșarte”. El se referea și la o scrisoare a lui Hitler trimisă regentului Horthy, în care liderul german ar fi afirmat că pentru Ungaria s-a ivit ocazia de a-și restabili drepturile cu privire la teritoriile din Iugoslavia, ceea ce în ideea lui Bărdossy „se referea în mod necesar” la toate zonele din Iugoslavia care aparținuseră anterior Ungariei”⁶⁷.

Într-o scrisoare trimisă după adunarea din 12 aprilie secretarului de stat Weizsäcker, respectiv în data de 15 aprilie, ministrul ungar Sztójay a reiterat propunerea ungară că guvernul român să fie informat că Banatul urmează să-i fie acordat Ungariei, pentru a se evita eventuale neînțelegeri și dispute pe viitor. El adăuga destul de alarmat că, în confor- mitate cu o serie de informații demne de încredere venite de la București, guvernul Româ- niei pregătea documente care să justifice pretențiile sale cu privire la „fostul” Banat iugoslav. „Se intenționează, printre altele, să se publice și scrisorile sau notele care arată că, la momen- tul reorganizării (respectiv dezmembrării) teritoriale a României din 1940, Iugoslavia nu a răspuns la cererea sa de ajutor, abandonându-și astfel aliata într-un moment dificil” scria Sztójay. „În consecință, România avea acum mână liberă în eventualitatea unei împărțiri a Iugoslaviei”⁶⁸.

⁶³ Doc. nr. 296, Erdmannsdorff către Ministrul de externe, telegrama urgentă nr. 368, Budapesta, 9 aprilie 1941, în *DGFP*, D, 12, p. 494.

⁶⁴ Doc. nr. 321, Secretar de stat Weizsäcker, Memorandum St. S., nr. 252, Berlin, 12 aprilie 1941, în *Ibidem*, p. 525—526.

⁶⁵ Ribbentrop către Legația din România, telegrama foarte urgentă nr. 933, Baden (Tren Special), 12 aprilie 1941, în T 120, Roll 193, 222/149501; publicată ca doc. nr. 330 în *DGFP*, D, 12, p. 534—535.

⁶⁶ Doc. nr. 340, Ribbentrop către Legația din Ungaria, telegrama extrem de urgentă nr. 212, Tren Special Heinrich, nr. 622, Berlin, 14 aprilie 1941, în *DGFP*, D, 12, p. 548.

⁶⁷ Doc. nr. 344, Erdmannsdorff către Ministrul de externe, telegrama urgentă nr. 397, Budapesta, 14 aprilie 1941, în *Ibidem*, 551. Totuși, scrisoarea lui Hitler nu s-a găsit în arhi- vele Ministerului german al Afacerilor Externe.

⁶⁸ Doc. nr. 253, Secretarul de stat Weizsäcker, Memorandum St. S. 254, Berlin, 15 aprilie 1941, în *Ibidem*, p. 562—563. Documentele la care se referea Sztójay sunt probabil cele prezentate cu o lună mai târziu la Berlin (vezi mai jos) dar guvernul lui Antonescu nu a publicat nici o colecție de surse privind Banatul.

Sztójay s-a reintălnit cu Weizsäcker în 17 aprilie pentru a discuta problema ocupării și achiziționării teritoriului iugoslav, care încă nu fusese soluționată. Ministrul ungar a prezentat un memorandum care trecea în revistă acțiunile diplomației germane în chestiunea acordării Ungariei a teritoriului iugoslav pe care Budapesta îl pretindea din 1918. El pune accent pe necesitatea rezolvării problemei privind acordarea Banatului, reamintindu-i Berlinului că acesta îi promisese Budapestei regiunea și argumentând că România se pregătea să ocupe porțiuni din această regiune în cursul săptămânii care urma să vină⁶⁹. În plus, Weizsäcker scria că Sztójay „a avansat la rândul său o serie de argumente istorice și etnografice în favoarea acordării Banatului Ungariei, independent de faptul că Hitler deja decisese în favoarea Ungariei. Această decizie fusese într-adevăr atât de clară încât regentul, în scrisoarea sa de răspuns către Führer, se obținuse de a mai readuce problema în discuție”⁷⁰. În ciuda acestei explicații cum că decizia Führerului fusese atât de clară, Sztójay a ridicat totuși problema Banatului în cursul unei întrevederi pe care a avut-o cu Hitler două zile mai târziu.

Hitler a subliniat faptul că trupelor ungurești li se interzicea să pătrundă în Banat în scopul prevenirii unor fricțiuni cu România care nu formulase nici un fel de pretenții teritoriale, probabil ca un afront la adresa constantelor cereri ale Budapestei cu privire la regiune. Mai mult, datorită loialității lui Antonescu față de Germania cât și poziției sale precare, Hitler a afirmat că este în interesul Ungariei și al României „ca zona în dispută să rămână ocupată de noi pentru moment”. El a adăugat totuși că zona „trebuie să-i revină Ungariei”. Pe de altă parte, el a indicat că lui Antonescu trebuie să i se acorde toată considerația, deoarece căderea lui nu ar reprezenta un câștig pentru Germania. „Antonescu trebuia ajutat și poziția sa întărită”, rațiuni de ordin strategic impunând pentru moment ca acesta să fie menținut la putere⁷¹.

Sztójay a replicat că Budapesta dorea să aibă relații bune cu Bucureștiul dar „Ungaria avea motive de îngrijorare dat fiind că în discursurile sale Antonescu bătea apropiori la o revizuire”. Hitler a contraargumentat că Antonescu era nevoit să o facă pentru a ține la respect opoziția; un lucru greu de justificat în fața opiniei publice ungurești, a afirmat Sztójay. Desigur, a subliniat el, ungarii ar primi cu brațele deschise o soluționare a problemei „atâta vreme cât granițele istorice ale Ungariei rămân neatînse”. În opinia sa, românii ar trebui să fie foarte mulțumiți cu teritoriile sârbești⁷² (de ex. Timocul).

Cercurile conducătoare germane se străduiau acum să nu lase ca situația să le scape din mâini. Berlinul a informat Bucureștiul că în nici un caz Germania nu preconizează să-i acorde României teritoriile bănațene care aparținuseră Iugoslaviei. Berlinul pretindea că minoritatea română în această regiune nu reprezintă decât aproximativ jumătate din cifra de 130.000 de locuitori avansată de București. Se sublinia că în orice caz legația germană nu trebuie să încurajeze agitația românilor în problema Banatului, aceasta cu referire la telegrama din 17 aprilie în care se pare că legația recomandase o rezolvare a problemei în favoarea României⁷³.

În răspunsul său la această acuzație, Manfred von Killinger, ministrul german la București, a arătat că nu existau discuții de nici un fel cu autoritățile române privind Banatul „sârbesc”. El își aducea în propria sa apărare protestele pe care și le exprimase la adresa articolelor de presă în favoarea acordării Banatului României și faptul că „interzisese transmisia”. Von Killinger atribuia vina cu privire la creșterea speranțelor legate de Banat atitudinii românofile de care ulterior dăduseră dovadă cercurile diplomatice și jurnalistice din România, „chiar dacă acest fapt nu se datorează probabil unor instrucțiuni venite de la Roma”⁷⁴.

⁶⁹ Doc. nr. 366. Secretar de stat Weizsäcker către Ministrul de externe, telegrafiat, Berlin 17 aprilie 1941, în *Ibidem*, p. 574—577.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 576—577.

⁷¹ Doc. nr. 371, Hewel, un membru din corpul de personal al Ministerului de externe, Memorandum nedatată Für. 226, *Consemnarea convorbirii dintre Führer și Ministrul Majestății sale ungare contele Sztójay la ora 5:00 p.m. în data de 19 aprilie 1941, în apartamentul Führerului* în *Ibidem*, p. 581—584.

⁷² *Ibidem*, p. 585.

⁷³ Rintelen, diriginte în Departamentul politic al Legației din România, telegrama extrem de urgentă nr. 275, Tren Special/nr. 1075, Berlin, 21 aprilie 1941, în T 120, Roll 193, 222/149526; publicată ca doc. nr. 376, în *DGFP*, D, 12, p. 592; von Killinger către Ministerul de externe, telegrama nr. 1049, București, 17 aprilie 1941, în T120, Roll 193, 222/149521—22.

⁷⁴ von Killinger către Ministerul de externe, telegrama nr. 1092, București, 22 aprilie 1941, în T120, Roll 193, 222/149539; publicată ca doc. nr. 382 în *DGFP*, D, 12, p. 603—604.

Italienii, în mod firesc, s-au situat de partea românilor, frații lor latini, în speranța unei creșteri a influenței lor în detrimentul germanilor, care anterior îi îndepărtaseră de Ungaria.

Românii între timp și-au intensificat acțiunile în această problemă. La o săptămână de la vizita la București a delegației române din Banatul iugoslav, Antonescu a trimis la Berlin propunerile României cu privire la reorganizarea Balcanilor. Sosit la Berlin de la București în după amiaza zilei de 23 aprilie, consulul german, generalul Adolf Windecker, a depus memorandumul guvernului român (datat 22 aprilie) în care se exprimau clar pretențiile României cu privire la Banatul iugoslav. Memorandumul era însoțit de șapte alte documente care argumentau propunerile Bucureștiului, printre care memorandumul delegației mai sus menționate, alcătuită din preoți, profesori și țărani, care reprezentau românii din Banatul iugoslav și care cereau intrarea armatei române în regiune.

În memorandum se menționa faptul că Ungaria și Bulgaria primiseră teritorii în trecut dar nu fuseseră mulțumite. Se pretindea că o suprațenie bulgară, și deci a slavilor din Balcani, nu ar fi în interesul echilibrului rasial în regiune. Tot astfel, se afirma în memorandum, echilibrul regional s-ar pierde printr-o supradimensionare a Ungariei. Pe de altă parte, Antonescu se abținuse până la momentul respectiv în a formula pretenții teritoriale. „Dat fiind însă ajutorul economic pe care România l-a oferit în timpul operațiunilor Puterilor Axei, guvernul român crede că a sosit momentul să își prezinte punctul de vedere cu privire la modificările teritoriale ce vor veni”. Guvernul român își exprima în mod expres îngrijorarea sa în ceea ce privește soarta românilor din afara României, îndeosebi a celor de la sud de Dunăre. El afirma că Banatul, sudul Dobrogei și o zonă compactă din Balcani pornind de la valea Timocului și până la Bitol (Monastir) și Salonika sunt zone specific românești din punct de vedere al împărțirii pe etnii. „Drept rezultat al noilor aranjamente teritoriale în favoarea Bulgariei” se sublinia în memorandum, „600.000 de români se vor găsi într-o situație în care le va fi cu neputință să-și apere drepturile naționale”⁷⁶.

Memorandumul de asemenea scotea în evidență faptul că favorizarea Ungariei și a Bulgariei prin slăbirea României ar complica poziția guvernului român. Punând accent pe încrederea deplină pe care Antonescu o are în simțul de dreptate al Führerului, memorandumul urmărea să-l determine pe Hitler să îmbrățișeze cauza românilor. Subliniindu-se faptul că poziția guvernului român trebuie întărită, erau propuse o serie de soluții⁷⁶.

Astfel, Bucureștiul propunea revizuirea frontierelor țărilor din sud-estul Europei ale căror teritorii fuseseră lărgite în 1940–1941, deoarece evenimentele de ultimă oră produsese schimbări în echilibrul politic din zona Balcanilor. Mai mult, pentru întâia oară România ridică în mod oficial pretenții cu privire la Banatul „sârbesc”. El propunea de asemenea o Macedonie liberă „cu includerea grupului național român, sau cu promisiunea unei zone românești pentru populația de origine română de pe valea Timocului și cea a râului Vardar, sau un ‘condominiu’ germano-româno-italian în regiunea Timoc (cu posibila participare a Bulgariei)”⁷⁷. Se scotea în evidență faptul că o astfel de soluție ar separa sârbii de bulgari, protejând drumul Belgrad-Salonic. În plus, România insistă asupra dreptului său privind sudul Dobrogei din moment ce Bulgaria ar urma să primească o porțiune largă de pe coasta Mării Egee. Ca o concluzie, în eventualitatea organizării unei conferințe, Antonescu cerea să i se îngăduie să prezinte poziția României prin consultare directă, eventual în prezența lui Hitler. Antonescu se temea în mod evident ca nu cumva să se repete evenimentele din vara anului 1940, când românilor li se dictaseră condițiile acordurilor de la Viena.

Documentul privitor la Banat care fusese anexat memorandumului descria regiunea ca fiind o unitate geografică, etnică, istorică și economică și arăta că ea ar fi trebuit să-i revină în întregime României în 1919. În plus, memorandumul delegației reprezentând românii din Banat la care se alăturase o listă de 80 de persoane venite la Timișoara în data de 14 aprilie se găseau și ele incluse ca argumente susținând pretențiile României cu privire la regiunea respectivă⁷⁸.

Câteva zile mai târziu, în data de 27 aprilie, generalul Antonescu a discutat în detaliu cu von Killinger ideile prezentate în memorandumul înaintat lui Hitler. Antonescu și-a expri-

⁷⁶ Velhagen, o persoană oficială din Ministerul de externe, Memorandum confidențial, Berlin, 23 aprilie 1941, în T 120, Roll 193, 222/149545; publicată ca doc. nr. 387 în *DGFP*, D, 12, p. 616–617. Ministerul de stat Mihai Antonescu pretindea că este autorul acestui memorandum care, după cum spunea el, fusese trimis și Italiei. Vezi Gh. Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. 1, Iași, 1990, p. 275, 286.

⁷⁷ T 120, Roll 193, 222/149546; doc. nr. 387, în *DGFP*, D, 12, p. 616–617.

⁷⁸ T 120, Roll 193, 222/149547–48; doc. nr. 387 în *DGFP*, D, 12, p. 617.

⁷⁹ *Ibidem*.

mat îndeosebi temerile sale cu privire la o uniune a slavilor. Și a profitat din nou de ocazie pentru a pune accentul asupra unui condominiu pe linia Belgrad—Salonic cu ajutorul românilor macedoneni ⁷⁹.

Pe 6 mai, ministrul de stat Mihai Antonescu i-a declarat lui von Killinger că într-o conversație purtată cu Bossy la Berlin, ministrul de stat Meissner s-a referit la faptul că România va primi Banatul „sârbesc”. Pus la curent, Ribbentrop a informat prin intermediul unei telegrame că Bossy a interpretat greșit „câteva cuvinte prietenești” spuse de Meissner. El adăuga că Bossy credea în mod greșit că remarcă privitoare la faptul că Germania privea cu înțelegere dorințele României — așa cum sunt ele formulate în memorandumul înaintat la Berlin — ar indica faptul că România va primi Banatul „sârbesc”. Meissner urmează să aibă o discuție cu Bossy, îl informa Ribbentrop pe von Killinger, „pentru a readuce la dimensiunile ce se cuvin” falsele interpretări ale ministrului român care au creat o impresie greșită la București ⁸⁰.

Pe de altă parte, Antonescu aștepta cu nerăbdare un răspuns din partea lui Hitler la memorandumul său, adăuga von Killinger. Cu toate acestea, ministrul de externe Ribbentrop a replicat că Berlinul nu putea la momentul respectiv să examineze mai îndeaproape ideile avansate de România în memorandum. Ca răspuns, el îl informa pe ministrul german la București că Ministerul german al Afacerilor Externe avea în vedere invitarea lui Antonescu cât de curând în Germania, pentru discutarea „problemelor importante cu care se confruntă actualmente politica românească” și vizita va cuprinde și o întâlnire cu Hitler ⁸¹.

Între timp, Germania și-a continuat discuțiile cu ungurii în privința Banatului. În data de 28 mai, Weizsäcker a reluat convorbirile pe acest subiect începute cu opt zile înainte cu ministrul ungar. El i-a declarat lui Sztójay că deocamdată nu se va răspunde afirmativ la cererea exprimată de Ungaria și că înțelegerea deja existentă trebuie să rămână în vigoare. „Ungaria are o promisiune fermă din partea noastră în privința Banatului și nu mai trebuie acum decât să aibă răbdare” a subliniat Weizsäcker ⁸². Astfel, atât Bucureștiului cât și Budapestei li s-a spus că Berlinul va lua o decizie în problema Banatului pe viitor, dar că pentru moment chestiunea era închisă. Și în ciuda faptului că ambele părți implicate au rămas nemulțumite, Ungaria mai mult decât România, chestiunea și-a pierdut din caracterul acut pe măsură ce protagoniștii au început să se confrunte cu alte probleme, în special după invadarea Uniunii Sovietice de către puterile Axei în data de 22 iunie.

⁷⁹ von Killinger către Ministerul de externe (pentru Ministrul de externe Ribbentrop), telegrama strict secretă nr. 1170, București, 20 aprilie 1941, în T 120, Roll 193, 222/149577—79; publicată ca doc. nr. 416 în *DGFP*, D, 12, p. 656—658.

⁸⁰ Ribbentrop către Legația din România, telegrama strict secretă nr. 1304, Berlin, 9 mai 1941 în T 120, Roll 193, 222/149620; publicată ca doc. nr. 481 în *DGFP*, D, 12, p. 746, 747.

⁸¹ Ribbentrop către Legația din România, telegrama strict secretă nr. 430, Fuschl/ nr. 1456, Berlin, 25 mai 1941 în T 120, Roll 193, 222/149651; publicată ca doc. nr. 551 în *DGFP*, D, 12, p. 876.

⁸² Doc. nr. 564, Secretarul de stat Weizsäcker, Memorandum St. S. nr. 364, Berlin, 28 mai 1941, în *DGFP*, D, 12, p. 909—910.

ISTORIA REGIMULUI TOTALITAR — ESEURI ȘI SINTEZE

ROMÂNIA SUB REGIMUL COMUNIST (1944—1989)

APOSTOL STAN

1. OCUPAȚIA SOVIETICĂ

Lovitura de stat de la 23 august 1944, înfăptuită de regele Mihai împreună cu cercurile Palatului, semnifică afirmarea unei voințe politice de restaurare a independenței și suveranității statului român într-unul din momentele cele mai grele, când o parte a teritoriului național fusese deja transformat în teatru de operațiuni militare germano-sovietice. Ea aducea pe plan politic constituirea unui guvern militar sub președinția generalului C. Sănătescu, girat de cei patru miniștri fără portofoliu: Iuliu Maniu pentru național-tărăniști, Dinu Brătianu pentru național-liberali, C. Titel Petrescu pentru social-democrați și L. Pătrășcanu pentru comuniști, acesta din urmă deținând și interimatul justiției. Seara, la ora 22, printr-o proclamație specială difuzată prin radio, regele Mihai anunța ieșirea României din războiul antisovietic și alăturarea coaliției Națiunilor Unite.

Primele măsuri ale noului guvern urmăreau desprinderea efectivă de Germania. Intenția era ca această operație să se facă în mod pașnic, prin acordarea unei libertăți depline trupelor germane de a se retrage de pe teritoriul țării. O asemenea poziție fusese exprimată de Sănătescu chiar în noaptea de 23 august lui Killinger, ministrul Germaniei la București. Numai că, somat de Hitler, care ceruse imperios arestarea regelui și a noilor autorități și, apoi, reinstalarea mareșalului Antonescu, în zorii zilei de 24 august trupele germane s-au considerat în stare de război cu România. Principalul lor scop consta în anihilarea noilor autorități. Au început, în consecință, un șir de bombardamente asupra capitalei, vizate fiind Palatul Regal și instituțiile guvernamentale. Într-o asemenea situație, pentru a i se evita capturarea, regele a fost trimis într-un adăpost sigur la Târgu Jiu, unde a rămas până la 10 septembrie, când evenimentele s-au limpezit. Guvernul Sănătescu însuși, dat fiind pericolul efectiv al represaliilor germane, își ținea reuniunile în subsolul Băncii Naționale, timp de câteva zile părăsind chiar capitala și stabilindu-se la Bolintin.

Constrâns să se supună stării de război impusă de Germania, guvernul Sănătescu dădea dispoziții corespunzătoare armatei române. Capitala era într-un grav pericol, expusă unor atacuri aeriene desfășurate asupra centrului ei. Prin bombardamente succesive erau avariate o serie de clădiri: Palatul Regal, Teatrul Național, Ateneul, Palatul Telefoanelor etc. Lupte similare sunt angajate și pe Valea Prahovei, unde trupele hitleriste încercau să mențină controlul asupra zonei petroliere. La 26 august însă, într-o stare de incertitudine pentru guvernul Sănătescu, în sprijinul armatei române intervenea decisiv aviația anglo-americană. Erau provocate grele pierderi bazelor inamice din pădurile Băneasa și Otopeni, de unde porneau frecventele raiduri asupra Bucureștiului. De abia după lichidarea acelor trupe germane guvernul Sănătescu dobânda convingerea că lovitura de stat devenise ireversibilă.

Înfrântă în capitală, trupele germane aveau o soartă similară și pe Valea Prahovei, la finele lunii august fiind capturați peste 56 mii militari, dintre care 14 generali, împreună cu armamentul și materialul de război. În consecință, la începutul lui septembrie, armata română reușise prin forțe proprii să se desprindă de Germania, asigurând curățirea propriului ei teritoriu de trupele lui Hitler și evitarea transformării României în teatru de operațiuni militare sovieto-germane.

Asupra guvernului Sănătescu apăsa însă o preocupare mai presantă, anume asigurarea unor condiții de legalitate pentru armatele sovietice aflate deja pe teritoriul țării, dar care la 30—31 august, prin primele lor unități de avangardă, băteau la porțile Bucureștiului. Întrucât lovitura de stat nu reușise să-și asigure un armistițiu prealabil, din cauza condițiilor referitoare la pierderea Basarabiei și Bucovinei de nord, negocierile fiind întrerupte, guvernul Sănătescu se grăbea să restabilească contactele cu Națiunile Unite. La 24 august, un emisar

însoțit de un fost prizonier britanic, plecau la Constantinopol. La 29 august — după desprinderea de germani —, o delegație specială era trimisă la Moscova. Sănătescu voise s-o pună sub conducerea celor mai importanți lideri politici, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, dar aceștia nu acceptau să semneze un acord care implica inevitabil cedarea Basarabiei și Bucovinei de nord. În consecință, în fruntea delegației a fost plasat Lucrețiu Pătrășcanu, reprezentantul comuniștilor în guvern, în ideea că datorită culorii lui politice, sovieticii ar putea fi aduși la sentimente mai bune. Din delegație mai făceau parte Ghiță Pop, Barbu Știrbei și Dumitru Dămăceanu.

Ajunși la Moscova, delegația română constata că autoritățile sovietice nu se grăbeau să semneze armistițiul, urmărind ca între timp să asigure o penetrare cât mai profundă a armatelor lor în România și s-o trateze ca pe o țară cucerită. Aceeași delegație, convinsă la plecare că armistițiul urma să-l semneze cu Națiunile Unite, constata că, în fapt, negociații erau doar sovieticii. Ca atare, ministrul lor de externe, Molotov, înmăna condiții grele, fără ca reprezentanții anglo-americani, cu o prezență simbolică la negocieri, să încerce moderarea exceselor. Consecința era că armistițiul — semnat la 12 septembrie — era un dictat sovietic, delegații și experții români pledând în zadar pentru condiții mai bune. Se consensua întorcerea armelor împotriva Germaniei și o participare la război cu cel puțin 12 divizii, anularea dictatului de la Viena și plata unor depășubiri de război în valoare de 300 milioane dolari. Deși un dictat, armistițiul stabilea, totuși, un cadru legal al raporturilor cu Uniunea Sovietică, supuse de la pătrunderea armatei roșii în țară așprei legi a ocupantului străin.

Primele unități sovietice de avangardă care pătrundeau în București, la finele lui august, făceau dovada unei armate de ocupație. Soldații, unii organizați în bande, jefuiau și confiscau tot ce întâlneau în cale, dar mai cu seamă automobile și mijloace de transport pentru trupe, alimente și diverse bunuri de consum. Era astfel vizat nu numai avutul public, ci și cel al locuitorilor. Marinarii sovietici debarcați la Constanța au îngrozit locuitorii, făcându-i pe mulți să-și părăsească rosturile. Femeile, ca pretutindeni, erau expuse violurilor sub privirile îngrozite ale bătrânilor și copiilor. La 31 august, contactând un general al armatei roșii și cerându-i disciplinarea trupelor, Sănătescu primea răspunsul deprimant că — până la semnarea armistițiului — România va fi tratată ca o țară cucerită. Din această perspectivă, bunurile jefuite și confiscate erau considerate pradă de război. În acest context se plasează și decizia comandamentului armatei sovietice care, la 31 august — cu toate protestele lui Sănătescu — ridicase pe mareșalul Antonescu și pe ceilalți asociați ai guvernării, deportându-i în Uniunea Sovietică.

După semnarea armistițiului, trupele sovietice continuă să considere România o țară ocupată, deși Moscova o declarase aliată. Țara devenea ținta unei spolieri sistematice de vite, produse agricole și mai cu seamă de petrol. România era folosită ca bază de aprovizionare nu numai pentru trupe, ci și pentru alte nevoi sovietice. În acest sens, în toamna lui 1944, se transporta dincolo de Prut tot felul de bunuri, încât pentru fluidizarea traficului se extinsese ecartamentul de cale ferată pe Valea Siretului până la Ploiești. Ca atare, sovieticii, cu propriile lor trenuri, luau „tot petrolul”, precum și mii de vagoane de material de forat. Armata roșie mai pretindea mari sume de bani atât pentru propria ei întreținere cât și a Comisiei de control. Exigențele acestea au alimentat inflația monetară, amplificată și de punerea în circulație a rublei rusești careia i se stabilea un curs forțat și cu totul exagerat.

România este deci supusă unei stoarceri economice sistematice. În noiembrie, ministrul Christu care conducea comisia de executare a armistițiului, adus la desperare de „exigențele și abaterile” de la prevederile armistițiului, își depunea demisia. Arbitrariul, forța și dictatul utilizate în impunerea de reparații în contul despăgubirilor de război sleiseră România. Pentru a se pune o regulă pretențiilor sovietice exagerate, la 16 ianuarie 1945 se obține o convenție specială prin care se fixau ritmul și cantitățile de mărfuri ce trebuiau livrate.

Angajată hotărât în războiul pentru eliberarea Transilvaniei de nord, România, fără să fi obținut condiții speciale de cooperare militară, cu deosebire o individualitate distinctă a trupelor ei, își mobiliza armata națională alături de armata roșie. În septembrie și octombrie 1944 erau purtate lupte aprige peste Carpați, la 25 octombrie atingându-se Carei și Satu Mare, ultimele localități românești eliberate. Numai că, comandamentul sovietic nu permitea trupelor române să pătrundă în Cluj, după cum nu admitea nici autorităților române să se instaleze în teritoriul eliberat. Trupe sovietice mențin astfel Transilvania de nord ca o cucerire proprie de război, urmând s-o folosească ca un târg politic în raporturile cu guvernul român. În ciuda acestei situații, începând cu finele lui octombrie 1944 și până în mai 1945, armata română era angajată în lupte grele pe teritoriul Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. La finele războiului, sub raportul numărului total de ostași ai Națiunilor Unite mobilizați împotriva lui Hitler, prin cele 20 divizii, România ocupa locul al patrulea.

Pe fondul precipitării desnodământului favorabil al războiului, autoritățile militare sovietice erau preocupate de soarta armatei române, spre a nu constitui un obstacol în calea scopurilor lor politice. Pentru a o submina din interior, aduceau în țară mai întâi divizia „Tudor Vladimirescu” și apoi cealaltă unitate, „Horia, Cloșca și Crișan”, prima destinată a furniza cadrele politice pentru soldații de pe front, în timp ce cea de-a doua pentru infiltrarea spatelui frontului. Mareșalul Malinovski însuși — trimis la București cu misiunea de a schimba bazele de formare și instruire a armatei naționale —, în ianuarie 1945, nu se sfia să declare că România nu prezenta sovieticilor încredere. Iniția, în consecință, primele măsuri de comunizare a armatei.

2. ASALTUL COMUNIST ASUPRA PUTERII

Schimbară de orientare politică și de guvern avusese loc în condițiile unei revărsări inevitabile a puhoiului sovietic asupra României, care aducea nu numai amputarea teritorială — prin pecetluirea pentru mult timp a soartei Basarabiei și Bucovinei de nord —, o ocupație militară și un șir de obligații materiale care anihilau sursele de prosperitate ale națiunii, ci și ceva mai grav. Pe teritoriul țării era cantonată o armată care aducea sămânța comunismului și mijloacele de a o implanta. Dacă armatele napoleoniene, în secolul trecut, cutrierau Europa, sădiseră ideile de libertate, egalitate și fraternitate, de data aceasta armata roșie este folosită ca un mijloc de comunicare pretutindeni unde pătrunde. România, prin urmare, ajungea exact în situația pe care Titulescu, în anii 30 ai secolului nostru, încercase s-o evite, propunând diverse combinații și alianțe ale țărilor democratice pentru împiedicarea unor conflagrații întrevăzute — în caz de neputință în a le zăgăzui — ca o modalitate de revărsare a bolșevismului asupra Europei.

Sub guvernul Sănătescu care la 30 august repunea în funcție Constituția din 1923 cu toate drepturile și libertățile cetățenești și politice, România restaura regimul monarhiei constituțională, suspendat în 1938 prin domnia personală a lui Carol II. În climatul unor asemenea libertăți, dar mai cu seamă al prezenței masive a armatei roșii — circa un milion de soldați —, se deschidea o acerbă luptă pentru putere. Tonul era dat de partidul comunist, un grup de obediență sovietică, dedat ani în șir unor activități conspirative și ilegalizate în 1924, datorită contestării legitimității reconstituirii României Mari. Pondere numerică a acestui partid — la 23 august — nu depășea o mie de membri, cei mai mulți fiind recrutați din rândul minorităților: evrei, maghiari, bulgari etc. Puși în slujba Uniunii Sovietice, comuniștii români nu depășeau nivelul unor oameni mediocri, cu o conștiință istorică, patriotică și politică limitată, dar îndeosebi alterată de doctrina comuni tii a luptei de casă. Printre ei însă erau unii care se evidențiaseră, în țară, ca sindicaliști sau greviști: Doncea, Băgu, Gheorghiu-Dej, Gh. Apostol, Chivu Stoica etc. Intelectuali de calibrul nu posedau, dar în această categorie se distingeau L. Pătrășcanu și Emil Bodnăraș. Se aflau în exil, în „patria comunismului victorios”, Ana Pauker, Vasile Luca, Leonte Răutu etc. Toate aceste elemente, în contextul dramei națiunii române sfâșiată între hitlerism și bolșevism, consideră — îndată după 23 august 1944 — că sosise momentul recuperării tuturor frustrărilor și neîmplinirilor lor politice. Dezertor din armata română și devenit agent NKVD, Emil Bodnăraș fusese parașutat în România de armata roșie cu misiunea de a reanima partidul comunist. Încă din aprilie 1944, după ce, împreună cu C. Părvulescu îndepărtau pe Ștefan Foriș — considerându-l trădător, iar, apoi, lichidându-l — organizau o conducere provizorie care primea ordine directe de la Moscova.

Comuniștii se lansează deci în viața politică cu toată energia, având în spate un protector ca Rusia sovietică, devenită în România singura putere dominantă. O situație în genul acesteia nu mai existase niciodată în secolele de restriște ale națiunii române, nici chiar în epoca protectoratului, când abuzurile Rusiei erau contrabalansate de suzeranitatea turcească.

Pe baza unui plan sovietic și dezinteresați de soarta națiunii, dacă până la finele lui august 1944 nu însemnaseră nimic în viața politică, comuniștii devin îndată extrem de combativi. Făcând abstracție de situația dramatică a statului român aflat la discreția armatei roșii, se arată grăbiți în reconstituirea unei puternice organizații politice. Punând la baza activității lor ideile leniniste ale luptei de clasă și internaționalismului proletar, se adresează cu precădere muncitorimii și locuitorilor săraciți, ațărându-le ura împotriva „exploatoarelor”. Primele reuniuni comuniste în întreprinderi erau semnalate încă de la 27 august, când apar sindicate „unice”. În zilele și săptămânile următoare, acțiunea de înregimentare a muncitorimii era continuată, în multe cazuri utilizându-se amenințări. Chiar din acest stadiu de formare a organizațiilor sindicale se inocula morbul unui destin al muncitorimii în calitate de clasă

politică conducătoare, urmând să-și asume a asemenea rol la capătul unei lupte acerbe împotriva burgheziei și moșierimii, cele două clase exploataatoare, cum erau numite. Asociindu-și și alte elemente politice dornice de parvenire rapidă, comuniștii împânzesc întreprinderile și instituțiile cu sindicate unitare, un eufemism prin care li se ascundea adevărata natură. În ianuarie 1945 constituiau Confederația generală a muncii pusă sub patronajul lui Gheorghe Apostol.

Dar sindicatele își pierdeau funcția lor socială obișnuită, devenind „o curea de transmisie” la dispoziția partidului comunist. Pentru a slăbi injecțiile lor politice, comuniștii își propun subordonarea conducerii întreprinderilor și instituțiilor. Încă din noiembrie 1944, prin presiune, în multe întreprinderi era introdus „controlul muncitoresc” asupra producției și distribuirii produselor de consum. La „Malaxa”, de pildă, sindicatele muncitorești înlătură conducerea tehnică, promovând o altă de orientare comunistă, chipurile sub pretextul curățirii întreprinderilor economice de elemente fasciste. Pentru a învrăjbi satele în scopul dobândirii de aderenți, în mod iresponsabil și în plin război pentru eliberarea Transilvaniei de nord, comuniștii lansau un apel pentru confiscarea marii proprietăți, formând comitete țărănești menite a realiza o reformă agrară pe cale revoluționară.

Ceea ce urmăreau însă comuniștii îndată după 23 august era acaparea puterii politice. Prin ziarele lor recent apărute—„România liberă” și „Scântea” mai ales—întrețin puternic în opinia publică ideea că guvernul Sănătescu nu era decât o prelungire a dictaturii mareșalului Antonescu, învinuindu-l pentru că nu proceda imediat la arestarea legionarilor, a vinovaților de dezastrul țării și la judecarea criminalilor de război. Îndemnați, susținuți și chiar manevrați de Moscova care, în primele zile ale lui octombrie, obținuse de la premierul britanic, W. Churchill, „dreptul” de dominație asupra României, comuniștii deveneau agresivi. Începând cu finele lunii septembrie 1944 ei organizează demonstrații în capitală și în alte orașe ale țării, când sute de mii de oameni, cu deosebire muncitori scoși cu forța din întreprinderi, fac presiuni pentru aducerea la putere a unui guvern „democrat”. În unele județe, tinzând să subordoneze autoritățile guvernamentale sunt organizate demonstrații în jurul unor bande teroriste care promovează în funcții — pe cale „revoluționară” — prefecți obedienți.

Comuniștii pretind puterea în forma camuflată a unui Front național democrat. Pentru a-și ascunde adevărata identitate, conștienți de lipsa lor de aderență socială în România, încearcă să-și extindă influența printr-o încrengătură de organizații, cele mai multe având o existență fantomatică sau episodică și reprezentând doar câțiva membri. Partidul comunist pretinde, astfel, puterea în numele Frontului național democrat alcătuit, împreună cu el, din Partidul socialist țărănesc, Uniunea patrioților, Societatea scriitorilor, Uniunea tineretului comunist, Frontul plugarilor, Madosz-ul, etc.

Dar planurile de aservire politică a României și de înfudare față de Moscova se izbeau de o puternică rezistență. Comunismul în societatea românească nu fusese nici măcar o „plantă exotică”, neavând bază socială și ideologică în condițiile în care aproape două treimi din populație erau țărani proprietari de pământ, cărora li se adăugau elementele comerciale și ale clasei de mijloc din orașe. Muncitorimea proletarizată, invocată de regulă de comuniști, era un strat social care nu depășea un milion, datorită și faptului că o bună parte a ei avea rădăcini și interese agricole. Pe plan politic interesele vitale ale națiunii se regăseau în demersurile și activitatea — întreruptă în anii dictaturilor carlistă și antonesciană — Partidului Național Țărănesc, Partidului Național Liberal și Partidului Social Democrat. Liderii acestor formațiuni politice: Iuliu Maniu, Constantin (Dinu) Brătianu și Constantin Titel Petrescu încercau să asigure democratizarea României în împrejurările agravate de dominația sovietică. Ei aveau de înfruntat un partid comunist care tindea să restaureze — în forme mult mai aspre — dictaturile de care societatea românească abia se degajase. Și pentru că Partidul Național Țărănesc era cel mai popular, cu rădăcini și aderenți în sânul țărănimii și al clasei mijlocii, șefii acestuia, Iuliu Maniu și Ion Mihalache, deveneau principala țintă a atacurilor comuniste. Democratismul lui Maniu și mai cu seamă rezistența față de comunism erau stigmatizate drept rigiditate și reacționarism. De aici o întreagă campanie publicistică prin radio cu deosebire pentru discreditarea celei mai proeminente personalități politice din acel moment. Constantin Titel Petrescu, pentru că refuza obediența comunistă și apăra o social-democrație autentică, găsea demnitate, fermitate și curajul de a apăra identitatea propriului partid, într-un moment în care comuniștii se străduiau să-l infiltreze și asimileze.

Cele trei partide politice democratice, prin acțiunea diversionistă a unui guvern FND, se vedeau aruncate de aceeași parte a baricadei. Sub raport politic, societatea românească se polarizase, disputa de esență a tuturor partidelor democratice purtându-se cu comuniștii și asociații lor deghizați printr-o diversitate de nume. Ca atare, presiunile exercitate prin demonstrații de stradă comuniste erau contracarate de regulă de național-țărăniști. La 13 octombrie 1944, de pildă, se organizase o demonstrație de anvergură care urma a fi reluată de altele. Îngrijorată de adeziunea populației față de național-țărăniști, Moscova intervenea di-

rect pentru suspendarea demonstrațiilor în favoarea democrației, pretextând chipurile că ar fi de natură legionară. Intruziunea directă a lui Stalin în bătălia desfășurată în România între comunism și democratism, îl făcuse pe șeful guvernului, generalul Sănătescu, să exclame: „vae victis!” La 16 octombrie 1944, PNT publică manifestul program prin care denunța manevrele comuniste de cucerire a puterii politice sub forma diversionistă FND.

În această luptă acerbă pentru putere, C. Sănătescu părea total depășit. În imposibilitatea de a ajunge la o deplină soluție politică pentru un guvern de stabilitate, același șef al guvernului accepta să prezideze o nouă formațiune numită la 4 noiembrie 1944. Dacă FND nu reușise să preia singur puterea — de data aceasta a unui guvern politic —, se făcu recunoscut, în schimb, ca o entitate distinctă prin care comuniștii se acopereau. Maniu și Dinu Brătianu acceptau funcții de miniștri fără portofoliu.

Dar efemeritatea celui de-al doilea guvern Sănătescu apărea chiar din start, întrucât comuniștii nu-și încetau acțiunile de paralizie economică, în întreprinderi și instituții, precum și pe plan social, prin demonstrații și înfruntări în stradă. Țara devenea chiar mai neguvernabilă și blamabilă pentru Moscova care, invocând necesitatea asigurării spatelui frontului antihitlerist, făcea puternice presiuni pentru un guvern de obediență comunistă. Regele Mihai însă, la 6 decembrie 1944, promova ca șef de guvern un cunoscut adversar al dictaturii lui Antonescu, generalul N. Rădescu. Acesta din urmă a inițiat decrete-legi vizând organizarea sindicatelor, pedepsirea criminalilor de război, egalitatea în drepturi a minorităților, etc. Comuniștii însă, tot mai avizi de putere și asigurați de sprijin direct de Stalin — în urma călătoriei lui Dej la Moscova, în ianuarie 1945 — intensifică acțiunile de sabotare economică și administrativă, angajându-se direct într-o acțiune de preluare a puterii. Se izbiră însă de Rădescu care, prin curaj și hotărâre, le-a opus o puternică voință de a curma tulburările sociale. În seara zilei de 11 februarie convoca în sala „Aro” o reuniune în care arunca un blam asupra comuniștilor pentru că destabilizau societatea și statul, anunțând măsurile de apărare a legalității și stabilității. Adepții unei conduite de rezistență la comunism jubilau pe străzile Bucureștiului, întrevăzând în Rădescu o voință fermă de apărare a democrației. Îndemnați de sovietici, comuniștii răspund manifestărilor menționate, la 13 februarie, printr-o demonstrație masivă prin care cereau un guvern FND. La 19 februarie, neclintit în poziția de rezistență, Rădescu demitea din funcția de subsecretar la ministerul de interne pe reprezentantul comunist. La 24 februarie, o altă demonstrație comunistă viza ocuparea instituțiilor țării, o tentativă directă de cucerire a puterii pe cale „revoluționară”. Prin focurile de armă trase de gărzile comuniste, în înfruntarea cu armata, au căzut 2 morți și 8 răniți. Rădescu atacă direct la radio pe Ana Pauker și Vasile Luca. Ziarele comuniste, în schimb, îl etichetează drept criminal, corului detractorilor adăncându-i-se 14 ofițeri superiori în frunte cu Vasiliu Răscanu, D. Dămăceanu, Ilie Crețulescu etc., precum și intelectuali ca C. I. Parhon, D. Mezincescu, N. Lupu, N. Hortolomei, M. Sadoveanu, Simion Stoilov etc. Chiar fiul lui Rădescu, printr-o epistolă publicată în „Scânteia”, își blama tatăl pentru curajul de a se opune comunismului.

La 28 februarie sosea la București Vișinski, cel care aducea de regulă de la Moscova „nenorociri”. Tot atunci, generalul sovietic Susaikov ordonă ca trupele române din interior să fie trimise pe front, iar efectivele rămase în țară să fie dezarmate. Rușii deveneau stăpâni absoluți în România, întăriți într-o asemenea convingere și de acordul de la Ialta, survenit între timp, prin care dominației lor în centrul și răsăritul Europei nu i se punea nici o condiție. România, acum, era o pradă ușor de asimilat de colosul sovietic care plasa în față pe comuniști. În acest context, în consens cu planurile sovietice de aservire, la 28 februarie, sub presiunea unor demonstrații muncitorești nriase și pe fondul demantelării structurilor legale de putere, guvernul Rădescu se destrăma. Și pentru că însăși viața îi era în pericol, șeful guvernului se refugiază la ambasada britanică, de unde câteva luni mai târziu pleca în emigrație.

3. SOVIETICII ÎMPUN GUVERNUL GROZA

Căderea guvernului Rădescu însemna nu numai ascuțirea contradicțiilor politice dintre comuniști și forțele democratice, ci și mai cu seamă înăsprirea atitudinii Moscovei față de factorul politic de ultimă instanță, regele Mihai. La finele lui februarie 1945, Stalin trimisese la București pe Vișinski cu misiunea specială de a impune un guvern procomunist. Poziția aceasta a fost nu numai sugerată, ci chiar dictată. Primit de rege în primele zile ale lui martie, Vișinski se izbi de rezistența acestuia care invocă recentele acorduri de la Ialta. Exasperat de intransigența tânărului monarh, emisarul lui Stalin recurse la durități și expresii ireverențioase, sfârșind prin a arunca, pe lângă amenințări, argumentul suprem: „Ialta sunt eu!”

Sfătuit de consilieri, printre care chiar de fostul șef al guvernului, C. Sănătescu, care-ieruse să cedeze pentru „liniștea țării”, regele Mihai acceptă formula unui guvern FND. S-a ajuns astfel la formațiunea ministerială Petru Groza de la 6 martie 1945, în care comuniștii și aliații lor preluau conducerea țării. Prin Gheorghe Tătărescu, șeful unei disidențe liberale dornică să se înfrupte din beneficiile puterii, ca vicepreședinte și ministru de externe, guvernul Groza încerca să dobândească o aparență de onorabilitate și de diversitate politică, să ascundă că reprezenta interesele sovietice, ale comuniștilor și oportuniștilor români.

Pentru a-i întări poziția în țară, autoritățile de la Moscova decideau, la 9 martie, să concedă guvernului Groza administrația nordului Transilvaniei. După eliberarea de la finele lunii octombrie 1944, din considerații politice, autoritățile sovietice se instalaseră acolo ca într-o provincie ocupată. O asemenea atitudine voia să exprime incertitudinea reîntregirii părții vestice a țării, condiționând-o de bunăvoința Moscovei. Conștiința de ilegitimitatea raptului Basarabiei și Bucovinei de nord, prin ținere sub propria administrație a nordului Transilvaniei, circa o jumătate de an, și, apoi, prin restituirea ei către guvernul român, rușii voiau să se prezinte drept restauratori ai integrității României, spre a-și face propriul rapt mai puțin odios. Dar trăgându-se preluării administrației zonei menționate fusese dorită chiar de comuniști care, identificând Transilvania ca un bastion al lui Maniu, au susținut ca preluarea ei să se realizeze într-un moment politic favorabil, atunci când erau ei stăpâni pe putere.

Chiar de la instalare, cu consimțământul și sub presiunea sovietică, guvernul Groza deschidea o acțiune de restructurare a armatei române. Era vizată, mai întâi, comanda supremă, cu deosebire generalii Sănătescu și Mihail, dar și numeroși alți ofițeri care erau demși sub diferite pretexte. În sânul armatei, inclusiv la nivelul comandanților, erau plasați „educatori politici” puși la dispoziție de divizia „Horia, Cloșca și Crișan”, formată în Uniunea Sovietică și comandată de generalul Lascăr. Se semăna sămânța unei armate de „pretorienii și mercenari”, străină de interesele națiunii și subordonată partidului comunist. Într-un context de afectare gravă a suveranității naționale, rușii continuau să prade țara. Iar pentru ca un asemenea jaf să fie legalizat și mai ales să se desfășoare sistematic, în iulie 1945 guvernul Groza înființa vestitele sovromuri prin care sovieticii dobândeau un control absolut asupra economiei românești.

Promovând aceeași politică diversionistă bazată pe adversitatea de clasă, în condițiile în care țara se afla încă în război, după ce cu mai multe luni înainte îndemnase pe țărani să ocupe cu forța marile proprietăți, la 23 martie 1945 Groza făcea să se promulge legea agrară. Supunea confiscării toate proprietățile mai mari de 50 hectare, precum și o parte a inventarului agricol, abia reușind să constituie un fond funciar de peste 1 460 000 hectare. Erau împroprietărite 900 mii familii țărănești, dintre care 400 mii fără pământ, cu 1 100 000 hectare, în timp ce circa 400 mii hectare erau rezervate organizării unor ferme de stat. Erau primate măsuri radicale nu atât pentru consolidarea proprietății țărănești prin loturile insignifiante acordate, cât mai ales pentru paralizarea proprietății mari și mijlocii și în general a agriculturii bazată pe proprietatea particulară.

Partidul comunist, pivotul guvernului Groza, deschidea o susținută și sistematică campanie de ideologizare a societății în spiritul cunoscutelor teze ale luptei de clasă și internaționalismului proletar, adică ale contopirii cu sovietismul și bolșevismul. La 21 martie 1945, pentru pregătirea cadrelor lui politice, înființa o universitate muncitorească, transformată ulterior în Academia „Ștefan Gheorghiu”. În a doua parte a lunii octombrie, la conferința lui națională — când Dej devenea secretar general —, același partid aducea în prim plan un program de industrializare și electrificare, dar fără a menționa colectivizarea. Voința de a face din Uniunea Sovietică un model de dezvoltare social-politică era exprimată de o puternică activitate de propagandă culminând la 7 noiembrie 1945, ziua revoluției bolșevice, prin decretarea ei ca sărbătoare națională. Capitala și orașele de reședință județeană erau cufundate în roșu, simbolul comunismului.

În contextul unei puternice crize economice și al mizeriei întinsă la scara întregii societăți, când alimentele de bază, inclusiv pâinea erau raționalizate, guvernul Groza reintroducea cenzura, interzicând zierele de opoziție, dar și activitatea partidelor democratice. Devenit stăpân asupra mass-mediei, guvernul își îngăduia să debiteze fără replică tot felul de „minciuni și exagerări”. Sub pretextul arestării și judecării legionarilor, criminalilor de război și colaboratorilor acestora, aceleași autorități dezvoltă mijloacele represive ale statului, cu deosebire aparatul ministerului de interne, în sânul căruia pun bazele viitoarei securități, organizată cu personal sovietic, după metodele NKVD. Pusă în slujba partidului comunist, securitatea urmărește fiecare acțiune a liderilor opoziției democratice: Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Dinu Brătianu, C. Titel Petrescu. Ziaristi și comentatori de presă sunt, de asemenea, intimidați, în cazul în care, cei acuzați de colaboraționism, pe timpul războiului antisovietic, nu erau arestați. Ca atare, datorită cenzurii, opinia publică era semiparalizată, în locul știrilor

autentice — pentru combaterea minciunilor și exagerărilor comuniste — își făceau loc intens zvonurile.

Sfârșitul victorios al războiului adusese în tabăra Națiunilor Unite dezbinarea. Pentru a-și digera prada, Uniunea Sovietică se întorcea împotriva propriilor ei aliați, instalând — cum arăta Churchill, la Fulton (SUA), la 5 martie 1946 — o „cortină de fier” prin care scinda Europa și provoca războiul „rece”. România era expusă direct unui asemenea pericol, mai ales că înseși puterile occidentale, prin ambiguitatea acordurilor cu Stalin, fie că nu știseră, fie că nu voiseră să le deoace, contribuiseră la realizarea planurilor satrapului din Kremlin. Fără a cunoaște toate dedesubturile politicii internaționale și convingși că viitoarea conferință de pace va pune capăt ocupației sovietice, forțele democratice din România, deși aveau de înfruntat un adversar implacabil ca Uniunea Sovietică, se plasează ferm pe pozițiile rezistenței la inmixțiuni. Învcă acordurile Națiunilor Unite, inclusiv acelea de la Ialta privind organizarea postbelică a lumii și încearcă să domolească elanul comunist al guvernului Groza. Ca șef al statului, regele Mihai își asumă un rol mai activ de garant al suveranității naționale și al instituțiilor democratice, într-un moment în care, recunoscând importanța loviturii de stat de la 23 august pentru precipitarea sfârșitului războiului, în iulie 1945, Stalin îi remitea ordinul „Victoria”, decorație care mai fusese conferită și lui Eisenhower și Montgomery.

Pe baza unor semnale ale puterilor occidentale de contestare a extensiunii comunismului în Europa răsăriteană, concretizate în blamul lui Ernest Bevin asupra guvernului Groza, la 21 august 1945 regele Mihai îi cerea demisia. Groza însă, susținut de autoritățile sovietice din țară, refuză să-și abandoneze funcțiile. În semn de protest, regele Mihai nu mai contrasemna actele oficiale lovindu-le de nulitate printr-o „grevă regală”. Pentru susținerea acțiunii de demitere a conducerii comuniste a țării, învingând cenzura și mai cu seamă persecuțiile, partidele democratice: PNT, PNL și PSD folosesc data de 8 noiembrie, onomastica regelui, pentru organizarea unor proteste publice. Prin sloganul „Regele și patria!”, clamat în fața Palatului regal de mii de demonstrații, opoziția democratică afirmă respingerea categorică a începutului de dictatură comunistă. Groza însă a aruncat în stradă bande înarmate, printre care spioni și agenți sovietici, care au provocat încăierări, busculade și ciocniri cu demonstrații, slobozind focuri de armă prin care au fost omorâți oameni. Represiunea a fost asociată cu numeroase arestări în rândul tineretului. Comuniștii au organizat, apoi, cu muncitorii din fabrici, atacuri asupra sediilor partidelor democratice, afișe răspândite pe străzile capitalei ferând desființarea acestora. În disputa cu opoziția intervenise public chiar ambasadorul sovietic care ațara guvernul Groza.

Criza constituțională, creată prin „grevă regală” a durat până la finele lui decembrie 1945. La Moscova survenise o conferință a miniștrilor de externe ai Uniunii Sovietice, Marii Britanii și Statelor Unite care — desfășurată între 16—26 decembrie — adopta hotărâri privitoare la România. Deși până atunci nu recunoscuseră guvernul Groza pentru modul cum monopolizase puterea, anglo-americanii, în incapacitatea unor măsuri decisive, pentru a restabili legăturile cu el, îi puneau condiția, acceptată de ruși, de a include în componența lui câte un reprezentant național-tărănesc și național-liberal, în vederea netezirii căii pentru organizarea unor alegeri libere. Ca urmare a acestor decizii, guvernul Groza era constrâns să-și relaxeze într-o anumită măsură atitudinea față de opoziție. La 7 ianuarie 1946 primea în componența lui, ca miniștri fără portofoliu, pe Emil Hațieganu, reprezentând PNT, și Mihail Romniceanu, în numele PNL. Cu concesii formale, se încheia „grevă regală” și implicit consacrarea externă a guvernului Groza prin vizita la București a reprezentanților celor trei puteri: Vișinski (Uniunea Sovietică), Harriman (Statele Unite) și Kerr (Marea Britanie). Depășiți de evenimentele din centrul și răsăritul Europei și incapabili să împiedice aici impunerea dominației absolute a puterii sovietice — deși președintele Truman se angajase în acest sens — anglo-americanii încercau să amăgească opinia publică prin afirmarea unui interes pentru România.

Relaxând într-o anumită măsură cenzura, Groza permise reapariția unor ziare ale opoziției, dar prin syndicatele subordonate ale tipografilor încerca să le controleze prin presiuni vizând atenuarea criticii. Încordarea dintre ruși și americani permitea însă comuniștilor să conducă discreționar. Armata română, infiltrată între timp cu elemente dubioase, în martie 1946 avea drept comandant șef pe mareșalul sovietic Tolbuhin. La 6 mai, după ce mareșalul Antonescu era adus din captivitatea sovietică, era deferit *Tribunalului poporului* pentru a fi judecat de crime de război. Era un simulacru de proces în care acuzații se făceau vinovați pentru că îndrăzniseră să poarte un război pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei de nord. Dependenți total de Kremlin, prin ministrul Justiției, L. Pătrășcanu, comuniștii avertizau pe rege de gravele consecințe asupra țării, în cazul comutării pedepsei cu moartea la care fusese osândit mareșalul. Drept urmare, Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Vasiliu și Alexianu erau executați la 1 iunie 1946. În contextul procesului menționat, guvernul Groza profita de ocazie

pentru a instala în țară o atmosferă de teroare, în miez de noapte arestându-se un mare număr de foști demnitari.

Pentru a se instala deplin la putere, comuniștii încep să pregătească alegerile. În martie 1946, îmboldiți de ideea de a lichida concurența social-democrată, reușeau să scindeze această formațiune politică, obligându-l pe C. Titel Petrescu să creeze PSD Independent. În lunile următoare, adoptând cunoscuta tactică de alianțe conjuncturale cu grupări insignifiante, constituiau în vederea alegerilor Blocul partidelor democratice, în care intrau un PDSR obedient, un PNȚ Anton Alexandrescu, un PNL Tătărescu, Frontul Plugarilor Groza, PNP etc. La 15 iulie, printr-o lege electorală, se introducea sistemul parlamentar unicameral și dreptul de vot începând cu 21 de ani. Cheltuind miliarde de lei pentru propria propagandă, în ciuda mizeriei agravată de ocupația sovietică, comuniștii organizau manifestații în străzi în care chemau „toată pleava societății”, inclusiv armata pe care o aduseseră în stare de supunere.

Opoziția democratică exprimată de cele trei partide politice, dar mai cu seamă de PNȚ, se aruncă cu toată energia în campania electorală. Deși dezavantajată de practici discriminatorii, supusă și expusă la atacuri ale unor bande de bătăuși, opoziția se identifica, în ultimă instanță, cu Maniu, devenit în acele împrejurări elementul catalizator al rezistenței naționale împotriva comunismului. Maniu face demersuri insistente pe lângă anglo-americani — diplomați și ziariști — cerând presiuni asupra guvernului Groza, spre a impune alegeri libere și a-l face să înceteze persecuțiile și brutalitățile la care era supus cu deosebire PNȚ.

Alegerile parlamentare s-au desfășurat la 19 noiembrie 1946, într-o atmosferă de mare agitare și încordare. Totuși, cu excepția unor pături orășenești — funcționari, intelectuali și muncitori —, majoritatea copleșitoare a societății, țărâniea și clasa de mijloc, era imună față de comunism. Deși generalul Sănătescu ar fi dorit ca alegerile să le câștige comuniștii — după cum mărturisește —, dar pe fondul unei opoziții democratice cu o pondere parlamentară de cel puțin 35%, pentru a permite României să reziste presiunii Moscovei, rezultatele reale au fost dezastruoase pentru guvernul Groza. Intrat în panică, la îndemnul ocupanților sovietici, în noaptea de 19/20 noiembrie, au fost eliminați din localurile de vot reprezentanții opoziției, schimbându-se total listele și realizându-se cel mai mare furt de urne din istoria noastră politică. S-au inversat astfel rezultatele, încât PNȚ, din câștigător detașat, abia își asigura 32 mandate, în contextul propulsării frauduloase a guvernului Groza cu 348 locuri. Aceste alegeri — consacrand la 1 decembrie un parlament constituit dintr-o „adunătură de persoane insignifiante” — însemnau, în fapt, moartea democrației și a instituțiilor constituționale.

Devotându-se total Moscovei, guvernul Groza îngenunchia în fața atitudinii acesteia la Conferința păcii de la Paris unde delegații lui, îndeosebi ministrul de Externe, Gh. Tătărescu, n-au formulat sub nici o formă un drept al României asupra Basarabiei și Bucovinei de nord. Fără a obține de la ruși cobeligeranța meritată de contribuția la războiul antihitlerist, România era tratată ca o țară învinsă prin grele reparații impuse de guvernul sovietic în valoare de 300 mii dolari, în afară de bunurile spoliata și deja capturate. Delegații români erau preocupați mai cu seamă de unele clauze economice printr-o de anglo-americani. Orbiți de putere și aserviți fără rezervă rușilor, delegații — Tătărescu, Pătrășcanu, Voitec și Dămăceanu — au refuzat să susțină demersurile neoficiale ale exilului românesc condus de Gr. Gafencu care voia să promoveze un protest asupra raptului Basarabiei și Bucovinei de nord.

După semnarea tratatului de pace de la Paris, guvernul Groza întreprindea măsuri efective de lichidare fizică a opoziției, cele dintâi victime fiind național-țărâniștii care, în martie 1946, erau arestați și trimiși în închisori „în lanțuri”. Se instala deschis o „dictatură roșie” care nu putea tolera o alternativă politică. Conducerea PNȚ în frunte cu Maniu, în contextul în care încercase trimiterea în străinătate a lui Ion Mihalache, era arestată și întemnițată. În august 1947, PNȚ era dizolvat, șefii lui, Maniu și Mihalache, fiind judecați și condamnați la temniță pe viață pentru vini imaginare. Cu ei, morți în închisori, se lichida însăși democrația română, căci în noiembrie 1947, după dispariția PNL și PSD Independent, erau eliminați din parlament și din guvern chiar „tovarășii de drum”, liberalul Gh. Tătărescu.

Singurul obstacol instituțional împotriva dictaturii comuniste pe cale de încheiere rămăsese monarhia. Regele, în mai multe rânduri, încercase să obțină pentru acțiunea de rezistență un suport occidental, ultima dată în noiembrie 1947, cu ocazia unei vizite la Londra. Abandonat de anglo-americani, devenise un fel de ostatec privilegiat al armatei sovietice. Ca atare, tot mai greu putea să blocheze asaltul comunist spre o putere discreționară. Regele era în imposibilitatea de a-și exercita prerogativele politice, cum îi indica Constituția. Deși comuniștii făcuseră unele schimbări instituționale esențiale, subminându-i prin infiltrare chiar siguranța, regele reprezenta încă obstacolul împotriva regimului politic totalitar. De aici decizia de a-l răsturna, dar fără a face vâlvă, datorită popularității lui interne. Din aceste motive, Groza și Dej, recurgând la pistol și șantaj — uciderea unor tineri deținuți politici — în con-

dițiile în care găzile regale fuseseră infiltrate cu comuniști, reușeau să-i impună abdicarea, la 30 decembrie 1947, și proclamarea, de către Adunarea deputaților, a republicii. Se constituia astfel un prezidiu în care erau plasați oameni insignifianți din punct de vedere politic, președintele, C. I. Parhon, având alături ca membri pe M. Sadoveanu, Șt. Voitec, Gh. Stere și Ion Niculi. În acest mod, se lichida regimul democratic al monarhiei constituționale instituit în 1866, instaurându-se totalitarismul comunist sub aparența unei forme republicane.

4. SISTEMUL POLITIC COMUNIST

La începutul anului 1948, comuniștii români deschideau calea instituționalizării unui regim totalitar care afecta nu numai sferile politice, ci și pe cele social-economice și culturale. Dacă pentru țară ocupația sovietică era un dezastru, pentru ei însemna împlinirea unui vis. În satisfacerea poftei lor de putere, conștient sau nu, se transformau în uneltele și pionii unui vast plan de dominație a Moscovei asupra Europei centrale și răsăritene. Comuniștii români se pun la dispoziția unor consilieri sovietici, deveniți factori de decizie, precum și a altor experți, mulți spioni NKVD, care infiltrează toate instituțiile publice, mai ales cele militare, ale siguranței statului, ale ministerului de interne, ale învățământului și culturii. Transformată într-o țară captivă, România era supusă unei sistematice sovietizări, adică asimilării unei orânduri politice și social-economice potrivit dogmelor leninist-staliniste, precum și unei intense rusificări. Prin chiar imnul național se proorocea „înfrățirea” veșnică a românilor cu „poporul sovietic eliberator”.

Instrumentul unei asemenea schimbări radicale este partidul unic. La 22–23 februarie 1948, împreună cu social-democrații lui Lotar Rădăceanu și Ștefan Voitec, care abandonaseră pe C. Titel Petrescu, comuniștii creau Partidul muncitoresc român. Era o organizație politică de tip bolșevic care, în numele clasei muncitoare, devenită axul întregii vieți politice, pretindea să conducă discriminatoriu și absolutist întreaga societate. Noua formațiune politică se autodefineste o emanație muncitorească. Grupările politice clientelare, mai precis acele grupuscule de oameni care serviseră spre a se crea o fațadă de diversitate, se autodizolvau treptat.

Odată constituit partidul unic, se procedea la schimbarea instituțiilor politice, respectiv a modului de guvernare prin care diferitele puteri publice erau manevrate dintr-un singur centru, de către PMR. Concepția statului partidului unic era transpusă pe plan constituțional mai întâi în 1948, apoi în 1952 și, în fine, în 1965. Era consacrată o formă republicană de organizare a statului, inclusă în însuși numele țării. Constituțiile comuniste afirmau formal o serie de drepturi și libertăți, dar le îngrădeau prin condiționarea exercitării lor de o serie de factori, dar mai cu seamă prin invocarea intereselor pretins sociale, în detrimentul libertăților și afirmării persoanelor și grupurilor umane. Erau, apoi, definite atribuțiile diferitelor instituții: președintele statului, Consiliul de miniștri, administrația locală etc. Dar toate drepturile și libertățile proclamate, precum și separarea puterilor statului prin mecanismul unor instituții distincte, erau practic anulate prin instituționalizarea rolului conducător al partidului unic, transformat într-un factor decisiv în societate și în stat, în genul puterilor deținute de monarhiile absolutiste din evul mediu.

Adoptându-se mecanic modelul sovietic de organizare politică, puterile publice erau o simplă transpunere în limba română a acelor rusești. Corpul legiuitor unicameral devenea Marea Adunare Națională în fruntea căreia îndată după abolirea monarhiei fusese plasat un Prezidiu. Practic, sub o asemenea organizare, nu exista un șef al statului. Pe măsura depășirii fazei primare a asimilării instituționale sovietice, comuniștii se izbesc în relațiile interstatale de necesitate — fie și formală — a reprezentării printr-un organism consacrat. Drept urmare, în martie 1961, se crea Consiliul de Stat. La 28 martie 1974, pentru a-și satisface nemăsurata vanitate, dar și pentru a crea iluzia unei estompări a puterii lui în calitate de șef exclusiv al unui partid, Ceaușescu crea funcția de președinte de republică, un organism paralel cu acela al Consiliului de Stat și, în consecință, inutil.

Consiliul de Miniștri își schimbă esențial atât natura funcțiilor, cât și componența departamentelor. Pentru realizarea statului dictaturii proletariatului sau al democrației socialiste, guvernul își întărea laturile represive, cu precădere ministerul de interne — complet militarizat —, cu componența esențială a poliției politice — securitatea —, dar și ministerul forțelor armate sau al apărării naționale, conceput ca o instituție menită prioritar să apere „cuceririle revoluționare”. Guvernul mai îngloba tot felul de ministere și comitete în frunte cu cel al planificării prin care conducea direct economia națională. Unitățile administrativ-teritoriale, județele și plășile, primele reconstituite ulterior, erau înlocuite cu regiuni și raioane. Erau desființate primăriile și prefecturile, locul lor fiind luat de instituții de inspirație bolșevică. Se

creau astfel sfaturile sau consiliile populare — o traducere a sovietelor — care erau organele legale ale administrației județene, orașenești și comunale.

Noile instituții ale puterilor publice intrau în vigoare în martie-aprilie 1948, când — în temeiul unei legi electorale care acorda dreptul de vot începând cu 20 ani — se constituia Marea Adunare Națională. Alegerile pentru corpul legiuitor și pentru sfaturile sau consiliile populare erau organizate de către Frontul Democrației Populare sau, mai târziu, Frontul Unității Socialiste, o formulă degheizată de pluralism. Căci dacă la început, sub o asemenea siglă se prezentau în jurul PMR cel puțin caricaturi de partide: Frontul Plugarilor, național-liberalul Bejan și țărănist-democratul Lupu, ulterior, prin autodesființarea acestora, organismul constituit ad-hoc cu ocazia alegerilor era o simplă fațadă.

Legalitatea atât de des invocată de comuniști era un simulacru. Ea este încălcată chiar în condițiile când ei devin un unic și atotputernic partid. Căci pentru aceasta, în virtutea dreptului arogat de forță politică conducătoare, alegerile pentru organismele statului nu sunt decât un mijloc de a le sancționa hotărârile. Ca atare, listele cu candidați exprimă preferința lor absolută, fără nici o legătură cu interesele sau gusturile electoratului. În condițiile unor liste unice sau chiar ale simulacrului ceaușist, uneori, al celor doi candidați, pentru partidul comunist votul devine un act patriotic. A nu-l exercita era o gravă culpă, întrucât absenteismul se transformase într-o modalitate de protest. Ca partid unic, comuniștii voiau să ateste prin vot că pretenția lor de înfrumusețare a voinței națiunii avea o bază electorală, de unde succesul candidaților în alegeri cu procentaje maxime. Furtul de urne în condițiile sistemului electoral comunist constă în falsificarea numărului total al participanților la vot de către autoritățile înseși, pe fondul creșterii absenteismului și anulării sau substituirii votetinelor din urne care, în climatul anonimatului, dobândeau o formă de exprimare a unor revendicări economice și politice, inclusiv de proferare a unor insulte îndreptățite la adresa acelorași veșnici conducători.

Sistemul politic comunist, atât sub Dej cât și sub Ceaușescu, nu este nici democrat, nici măcar liberal, ci absolutist și totalitar. El menține doar aparența unei guvernări bazate pe autonomia diferiților factori de putere, justiția însăși, prin procuratură îndeosebi, fiind prima chemată să încalce normele statului de drept. Dacă sub Dej se menținea o oarecare separație formală între funcțiile de partid și de stat, sub Ceaușescu mai ales, ocuparea oricărei demnități în organele puterii de stat era condiționată de calitatea de membru al partidului comunist, încât aproape nici o funcție nu mai putea fi obținută decât în numele acelei calități politice.

Dominația discreționară a partidului comunist era asigurată de un instrument instituționalizat, securitatea. Este poliția politică, un „aparat” implacabil care recurge la crimă și diversivne în sânul societății, pentru a menține monopolul politic al partidului unic. Ea nu este un simplu serviciu de informații necesar oricărui stat pentru a se apăra de intruziuni externe, pus sub controlul organelor constituționale, ci un organism subordonat direct șefului partidului. Prin securitate este dominată nu numai societatea, dezintegrându-se grupurile de nemulțumiți și agregați ca adversari ai puterii totalitare, ci chiar oameni din eşaloanele superioare ale acesteia, afirmați sau bănuți pentru tendințe de schimbare sau pentru veleități conducătoare. Cei care organizează acest sistem monstruos de supraveghere a populației printr-o rețea densă de informatori, strecurați în toți porii societății, la început, sunt agenții sovietici Bodnarenko și Nicolski. Ulterior, după ce a fost parțial epurată dar niciodată descotorisită de spioni ai Moscovei, ca și partidul, securitatea a devenit națională, subordonată fie de Dej, fie de Ceaușescu, servindu-i în împlinirea planurilor lor politice.

Începând îndeosebi cu 1948, partidul comunist dobânda un caracter de masă. Supralicitându-i natura muncitorească, pretenția că reprezintă interesele maselor populare în detrimentul unui pumn restrâns de „exploatați”, pe fondul impunerii unui monopol politic, comuniștii atrag muncitori și țărani, dintre oamenii cu cel mai scăzut nivel educațional. Li se alătură, apoi, elementele oportuniste din medii burgheze, intelectuale și funcționărești, unele trecute prin fostele partide democratice sau chiar pe la legionari. Se crează, prin urmare, un partid cu sute de mii de membri, deseori epurat și reconstituit, cu pretenția de a se menține drept avangardă revoluționară a clasei muncitoare. Ulterior, sub Ceaușescu, prin intenția de a asigura partidului un rol conducător la nivelul tuturor structurilor societății, de a-l transforma „într-un centru vital” al acesteia, s-a organizat un agregat imens de aproape patru milioane de membri. Partidul își subordonase organizațiile unice de tineret și de femei, inclusiv sindicatele transformate într-o „curea de transmisie” a propriilor lui ordine. Erau înregimentați în organizații speciale nu numai școlarii, ci și preșcolarii.

Agglomerarea unui număr mare de membri în partidul comunist nu venea dintr-o vocație democratică, ci dintr-un mimetism menit a-i ascunde caracterul totalitar. Din aceste motive, ceea ce conta pentru el erau nu sutele de mii sau milioanele de membri, ci numărul re-

strâns care compunea organismele conducătoare, inclusiv activiștii plătiți pentru o asemenea funcție. Se constituia, astfel, un fel de castă, o nomenclatură — cum s-a numit îndreptățit — care acaparează puterea și-o exercită în mod absolut. Structura nomenclaturii era condiționată decisiv de conducătorul suprem, sub Ceaușescu ea având un caracter de familie. Nomenclatură este pregătită în școli și academii speciale, mulți dintre membri ei fiind analfabeți cu diplomă. Ea este distribuită în funcții politice și administrative. Soarta întregului partid depindea de grupul politic conducător sau chiar de un lider care-l personaliza. Ca atare, clasa politică sau nomenclatura este formată nu atât pe baza unor afinități doctrinare, cât mai ales în funcție de interese personale. Pentru că partidul comunist nu este o organizație de dezbatere ideologice, ci una de execuție, membrii lui fiind apreciați după reacția mecanică față de dispozițiile transmise de sus.

5. DICTATORII DEJ ȘI CEAUȘESCU

În sistemul totalitar comunist, viața politică se releva de regulă sub o formă festivă, a unei unități de „monolit” între partid, guvern și popor. Congresele, conferințele naționale sau plenarele partidului par a se desfășura cu fața la națiune. În realitate însă, în culise, de sus până jos, se consuma o acerbă luptă pentru putere, uneori dramatică și învâluită într-o dispută principială pentru „linia politică justă”. În consecință, relațiile „tovărășesti” dintre conducători ascund, în fapt, o junglă extrem de periculoasă, care la suprafața societății nu transpare decât prin aspecte minore, neesențiale și derutante.

Disputele cele mai aprinse, în anumite momente favorizate de influențele și presiunile diferiților factori, erau dictate de lupta pentru promovarea în eşaloanele superioare ale conducerii partidului: biroul politic sau comitetul politic executiv. Pretențiile trebuiau însă învăluite în concepte și principii. Învinșii se expuneau la grave urmări, întrucât controversale individuale erau ridicate la rangul de grave culpe politice care deveneau chiar fatale. Căci adversitatea și ura de clasă propagate în societate făceau ravagii — în unele cazuri — chiar în rândul liderilor învinși în competiția pentru putere. Dej, care fusese impus de Stalin ca secretar general, aparținea grupului cu origine muncitorească. În contextul proverbialei suspiciuni comuniste, veleitățile lui erau periclitate de un intelectual și om politic mai luminat, L. Pătrășcanu, cel care spusese că mai întâi se simțea român și apoi comunist, cât și de activiști sovietizați și rusificați în anii petrecuți în Uniunea Sovietică, cu precădere Ana Pauker și Vasile Luca. În consecință, devenit secretar general al partidului unic, în 1948, prin manevre oculte, Dej îndepărta pe Pătrășcanu din funcții, iar apoi, în aprilie 1954, după ce-i inscena un proces pentru înaltă trădare, îl executa. S-a descotorosit, între timp, în 1952, de grupul Ana Pauker și Vasile Luca, ultimul sfârșindu-și viața în închisoare.

Climatul de ușoară destindere politică survenită în toate țările comuniste după moartea lui Stalin, în 1953, nu deschidea o evoluție mai democratică în sânul partidului comunist român. În loc de a fi destituit pentru stalinism — cum se proceda cu foștii șefi de partid din Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și chiar Bulgaria —, Dej nu întâmpina nici o rezistență internă serioasă, ceea ce nu-i permitea lui Hrusciiov să-și pună în aplicare uneltirile. Ca atare, în 1956; în loc de a-și pierde puterea, Dej se răfuia decisiv cu unii dintre critici: C. Părvulescu, Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski, pe care-i elimina. Reformismul socialist care contaminase o parte a Europei răsăritene, inclusiv Uniunea Sovietică, era deci repudiat la București; unde dogma dominației neîngrădite a partidului unic și a conducătorului lui rămânea imuabilă.

Lupta pentru putere desfășurată la eşaloanele superioare comuniste se resințea negativ în întreaga societate românească. Cu deosebire în anii 1949—1953, cad victime zeci de mii de oameni care erau transformați în deținuți politici. Cu excepția național țărăniștilor care fuseseră deja „lichidati”, ținta repressiunii devin alți membri ai partidelor democratice: liberali, social-democrați independenți, inclusiv Gh. Tătărescu. Urmează, apoi, preoți ortodocși și greco-catolici, chiaburi și frunțași ai sărbilor și șvabilor din Banat, aceștia din urmă victime pe altarul conflictului ideologic cu Tito. Se deschid astfel închisorile, cea de la Sihghet concentrând elite politice românești, inclusiv pe Maniu care muria, acolo, în 1953. La Pitești, se creează o închisoare de reeducare, unde o parte din deținuți — cărora li se „spălase” creierul — erau transformați în călăii celorlalți care refuzau să-și recunoască vreo vină. La Aiud, Gherla, Râmnicu Sărat și în zeci de alte locuri, închisorile gemeau. În Bărăgan erau înființate tabere speciale pentru deportați, iar în Dobrogea, la canalul Dunăre-Marea Neagră, zeci de mii de oameni erau trimiși în captivitate, mulți dintre ei fără măcar a fi judecați. Acestor victime în 1956 li se adăugau peste 1.000 intelectuali solidarizați cu revoluția maghiară.

România gema sub un despotism neîntâlnit în istoria ei și sub un stăpân autocrat care se chema Dej. Acesta exercita separat sau cumulativ funcții ca șef de partid și de guvern, președinte al Consiliului de Stat. El a încheiat în juru-i o echipă de oameni mediocri, avizi de putere: Chivu Stoica, Gh. Apostol, Al. Drăghici, N. Ceaușescu. Dej și-a mai alăturat și oameni cu un anume orizont: Groza, Maurer, Voitec, Bărlădeanu, Bodnăraș, etc., toți constituindu-se într-un adevărat clan care guverna țara ca pe un fief.

Echipa menționată, după moartea lui Stalin, fără a abandona fidelitatea față de dogmele acestuia, făcea o ușoară translație dinspre internaționalism care însemna sovietism în haină rusească, spre naționalism care echivala cu românism în straie comuniste. Calea aleasă conducea spre momentul aprilie 1964 al „declarației de independență” care însemna pe plan intern deschiderea unui proces de derusificare și desatelizare, dar nu și de desovietizare și destalinizare. Partidul comunist român își afirma un statut de entitate politică distinctă, pe plan intern luând măsura de deschidere a închisorilor politice și de eliberare condiționată a celor mai mulți deținuți, înțelegându-se dreptat în societate, dar niciodată ca cetățeni cu drepturi depline, urmărindu-i și șantajându-i tot timpul cu concursul securității.

În martie 1965, moștenirea politică a lui Dej — funcțiile de șef de partid și de stat —, cu omplicitatea lui Maurer, Bodnăraș și Voitec, a fost preluată de N. Ceaușescu, în detrimentul succesorului lăsat de Dej, Gh. Apostol, și de Chivu Stoica. Aceste schimbări la vârf prelungec relativă relaxare politică timp de câțiva ani, de data aceasta sub imperiul necesității consolidării poziției noului șef. Într-un asemenea context, critica politicii interne care în 1964 fusese estompată, permitea un anume dezgheț ideologic care acoperea o perioadă scurtă, până în 1971, folosită de Ceaușescu și noii lui asociați în întărirea propriilor poziții. Erau vizați cu deosebire adversarii direcți ai lui Ceaușescu, atât Gh. Apostol cât și Al. Drăghici, șeful securității. Relativă liberalizare era utilă și pentru detașarea de vechea gardă comunistă, instituită ca o categorie politică parazită și veleită de a guverna, recompunându-se eșaloanele superioare cu elemente devotate lui Ceaușescu: Verdet, Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Ion Dincă, Emil Bobu, Dumitru Popescu, etc. Ceaușescu crede că poate să dea o nouă față partidului, în genul în care încercase Hrușciiov, denunțând cultul lui Stalin și crimele comise în numele socialismului. Încearcă, prin urmare, să se distanțeze de Dej. Ca urmare, în locul unei revizurii a întregului cortegiu de ilegalități, Ceaușescu se rezumă să reabiliteze post mortem pe Pătrășcanu și alți comuniști destituiți din funcții pe motive imaginare, ca Miron Constantinescu, de pildă. Pentru el, rolul conducător al partidului, adică exercitarea unui monopol politic în societate, rămânea o axiomă. De aici dezvoltarea lui numerică mastodontică.

Pentru a descompune clicile din eșalonul superior al partidului, acele grupuri care își făceau un privilegiu din funcțiile ocupate, permițându-le urzirea de conspirații — ca aceea care conduseseră la înlăturarea lui Hrușciiov —, Ceaușescu introducea principiul rotației cadrelor superioare, o modalitate de a împiedica constituirea de feude în diferite domenii prin cultivarea unor relații clientelare la eșaloanele inferioare ale partidului. Prezentată ca o intenție de democratizare, rotația cadrelor îl făcea pe Ceaușescu stăpân absolut în materie decizională atenuând, pe de altă parte, imaginea unei conduceri osificate. Ceaușescu își permitea să restaureze un simulacru de stat de drept prin transpunerea mecanică și automată în legi — fie de către MAN, fie de către el însuși, prin decrete, ca președinte al țării — hotărârile de partid. El putea proclama, astfel, instaurarea democrației socialiste, ca cea mai perfectă formă de guvernare a societății.

Orbit de putere, dar supus și presiunii unei soții de o ambiție maldădivă, transformată în principal sfetnic, cu concursul aliaților lui clientelari, Ceaușescu suprapune eșaloanele superioare ale partidului peste cele ale statului. În acest mod, separația formală între atribuțiile de partid și guvernamentale era anulată. Rarele voci critice auzite la nivelul conducerii superioare — C. Părvulescu, Ion Iliescu, Virgil Trofin și, în sfârșit, Maurer — sunt anihilate în masa informă și depersonalizată a unei conduceri total obediente, creată de Ceaușescu. Într-un asemenea climat, guvernarea României dobândește o formă dinastică prin promovarea unui moștenitor și asocierea la decizii, în primul rând a soției și a copiilor, dar și a neamurilor și a altor persoane apropiate, întocmai ca în evul mediu. Ca șef de partid, al Consiliului de Stat, al Armatei și ca președinte al României — spre a nu mai menționa alte demnități supreme —, Ceaușescu tronează ca un monarh absolut, ca un stalinist întârziat.

Componenta ideologică a „epocii” Ceaușescu este un neostalinism și maoism îmbrăcate în straie naționale. Era aceeași linie politică inaugurată de Dej în 1964, dar exacerbată prin acoperirea ortodoxiei comuniste, antimodernismului și antireformismului printr-o crustă naționalistă. Aceasta însemna, sub raport politic, o promovare în funcții a elementului românesc, printr-o substituție dreptată a minoritarilor, evrei și unguri mai ales, care în primii ani ai socialismului dominaseră numericeste în eșaloanele decizionale ale puterii comuniste. Pe

plan istoric și doctrinal, comuniștii ultimelor decenii nu-și mai caută legitimarea în legăturile cu bolșevicii și Uniunea Sovietică — adevărata sursă a puterii lor — , ci se proiectează în moștenirea națională, căutându-și originea într-o social-democrație de care erau străini sau chiar mai mult, în revoluția de la 1848 și Unirea din 1859 și 1918. Deși în momentele respective contestaseră legitimitatea României Mari, se prezentau acum ca exponenți principali ai acesteia! Ceaușescu preia în bagajul lui ideologic chiar moștenirea marilor voievozi și parțial a marșalului Antonescu, în general a unor conducători autoritari, dar niciodată moștenirea României democratice din secolul trecut și de dinaintea instaurării comunismului. Este un naționalism pervertit, în care valorile preluate sunt răsturnate și deformate până la caricatură — ca, de pildă, Ceaușescu ca președinte de republică, cu un buzdugan în mână! — , prin el încercându-se să se acopere un sistem social-politic străin nu numai de aspirațiile populare, dar chiar de tradiția și moștenirea politică național democratică. Clamat mai mult decât înfăptuit, naționalismul slujea și de diversivone politică, ca mijloc de destrămare, în momente de criză, a unor nemulțumiri interne, prezentate drept uneltiri străine, dăunătoare statului. Naționalismul ceaușist echivala cu izolaționismul, cu închistarea într-un sistem stalinist și maoist, spre a-l feri de contagiune democratică externă, de infuzia ideilor liberale.

Conducând dur societatea și supunând-o la grele eforturi, Ceaușescu intensifică componenta ideologică a politicii interne până la paroxisim, urmărind crearea „omului nou”. După model chinezesc și nord-corean era lansată o nouă revoluție culturală, în 1971. În numele ei se declanșează o acțiune sistematică de omogenizare socială în vederea formării „poporului uni muncitor”, o societatea complet depersonalizată în care se topea întreaga diversitate cultural-confesională, inclusiv specificul minorităților etnice, amalgamate într-un tot artificial. După ce societatea fusese destructurată și atomizată în prima fază a socialismului, venea acum rândul unei remodelări asupra omului însuși, pentru a-i estompa deosebirile individuale și a-i afecta însăși esența. Sunt, astfel, dictate măsuri pentru o instrucție și educație atee, în care rolul principal îl juca ideologia. Un asemenea mecanism fusese instalat la nivel oficial și în societate prin lichidarea diversității informaționale și publicistice, inclusiv programele distractive. Un instrument esențial de dezvoltare a conștiințe socialiste l-a constituit cultul personalității. Era o acțiune de pervertire a spiritului critic, declanșată în primii ani ai totalitarismului comunist prin cultul lui Stalin, practicat parțial chiar de Dej, în folosul lui, în ultimii ani ai domniei. Ceaușescu, după ce la preluarea puterii combătuse adulara conducătorilor, făcea din cultul propriei persoane o adevărată industrie, desfășurată în numele libertăților publice, prin ziare și cenacluri speciale, printre care excelau cele conduse de poeții de curte Adrian Păunescu și Vadim Tudor. Intocmai ca lui Stalin, lui Ceaușescu — sub imboldul întregului aparat de partid — i se închinau cantate, picturi și sculpturi. Cultul lui, la care era asociată și Elena Ceaușescu ca „savant de renume mondial”, era practicat sistematic în cele mai diferite ocazii, în ședințe ideologice, politice și chiar științifice. Prezența lui de a întruchipa „epoca de aur”, cele mai cutezătoare împliniri materiale și pe tărâmul libertăților publice și ale drepturilor personalității umane era o rușine națională.

6. ECONOMIE SOCIALISTĂ: INDUSTRIALIZARE ȘI COLECTIVIZARE

Asumându-și monopolul asupra puterii politice, partidul comunist își propunea, urmărind modelul sovietic, restructurarea radicală a naturii întregii proprietăți. Scopul consta în proletarianizarea întregii societăți, desprinderea membrilor acesteia de orice fel de avere — excluzând bunurile personale de strictă necesitate — , considerată un furt și un instrument de exploatare a omului de către om.

Evoluția spre un asemenea tip de societate este marcată încă din decembrie 1946, când Banca Națională era etatizată. O stabilizare monetară din august, anul următor deschidea calea unor confiscări măscate a unor sume de bani acumulate cu deosebire de negustori și țărani mai bogați. Premisele economice socialiste erau puse însă în mai 1947, când prin lege erau înfunțate oficii industriale, pentru îndrumarea, supravegherea și controlul activității atât în sectorul de stat, cât și cel capitalist. Prin măsuri concomitente se organiza controlul guvernului asupra utilizării creditului, se fixau programe de producție pentru marile întreprinderi industriale — începutul planificării și centralizării deciziilor — și organizarea, în decembrie 1947, a primelor unități ale comerțului de stat. În același context, țăranilor li se stabileau cote obligatorii de a furniza la prețuri subevaluate cantități de diferite produse agricole, inclusiv vite.

Momentul decisiv însă pentru schimbarea radicală a naturii proprietății în industrie, mine, transporturi, comerț și bănci era 11 iunie 1948, când se adopta legea naționalizării.

În temeiul ei, cele mai importante sectoare ale economiei naționale erau confiscate de la deținători și declarate proprietate de stat. Se lichida astfel burghezia mare industrială, comercială și bancar-financiară. Pentru accentuarea caracterului centralizat al conducerii economice se constituiau centrale industriale și, apoi, se adopta pe un an un plan general, o premisă a introducerii cincinalelor staliniste. Urmărindu-se, apoi, lichidarea oricărei întreprinzător particular mic și mijlociu, surveneau alte naționalizări de farmacii, laboratoare chimice și de aparate medicale, depozite de medicamente, spitale, etc. Începând cu luna aprilie 1950 se declanșa o acțiune de naționalizare a locuințelor de la orașe.

În agricultură, la 2 martie 1949 se confiscau proprietățile de 50 hectare, obținându-se un total de 342 319 hectare, folosite pentru dezvoltarea fermelor de stat. Se desființa, cum se spunea în epocă, moșierimea ca clasă. Numai că, spre a schimba radical structura proprietății agrare, era nevoie de a acapara întinderea copleșitoare a acesteia aflată la țărani. La 24 iulie 1949 se inaugurarau primele gospodării agricole colective, asocieri colhoznice cărora li s'acordau facilități și privilegii, spre a demonstra „superioritatea agriculturii socialiste”. Din acel moment, timp de peste un deceniu, până în aprilie 1962, era declanșată o susținută și metodică campanie de colectivizare, mai precis de confiscare a pământului țărănimii. Acțiunea, în fapt un război împotriva majorității copleșitoare a societății alcătuită din proprietari agricoli mici și mijlocii, s-a desfășurat în etape și pe multiple planuri. În temeiul luptei de clasă — dogma călăuzitoare a partidului unic —, în prima fază a colectivizării, ațărând țărănimea săracă împotriva aceleia mai înstărite, după ce inițial o opuseseră marii proprietari, comuniștii au dezlănțuit-o, apoi, împotriva chiaburilor și țărănimii mijlocii. Satul, văzut odinioară ca un paradis, a fost transformat într-un infern. Asupra celor mai înstăriți și productivi dintre locuitorii lui a fost impuse cote exagerate, iar, apoi, din cauza neputinței de a le împlini, confiscări de bunuri, persecuții, arestări și închisori, înseși datele oficiale admitând că au fost deținuți ilegal circa 80 mii țărani. Marea majoritate a țărănimii mijlocii a devenit, astfel, obiectul unor sollicitudini speciale. Mijloacele persuasiv demagogice au fost combinate cu șantaj, presiuni și arestări. În plină zi, satele erau supuse unei campanii de „lămurire” de către sute de mii de activiști, muncitori din fabrici, intelectuali, în timp ce în plină noapte, fruntașii lor erau arestați, bătuți și întemnițați. Era o acțiune rar întâlnită în istorie de desmoștenire violentă a țărănimii sub forma trucată a unei renunțări benevole la un patrimoniu agricol. Ca urmare, în 1957, după încheierea colectivizării în Dobrogea, Dej a crezut că poate accelera în întreaga țară. Decizia pare să-i fi fost impusă și de învățămintele trase din revoluția maghiară din 1956, anume că o țărănie neproletariată în masa putea fi un grav pericol pentru însuși regimul politic totalitar. De aici decizia accelerării colectivizării țărănimii mijlocii. Dej însă s-a izbit de o rezistență neașteptată, o autentică răscoală în Muntenia și Oltenia, unde o parte din țărani au reușit să-și recupereze averea confiscată. Dându-li-se o satisfacție momentană, prin presiuni succesive, mai cu seamă prin teroare, țărani au fost forțați să cedeze pământul. În aprilie 1962, odată cu dispariția proprietății particulare, era lichidat un important reazem al rezistenței față de comunism.

Prin naționalizare și colectivizare se institua așa-numita proprietate socialistă unitară asupra mijloacelor de producție, de stat și cooperatistă. Legile economice de piață, sub impriul cărora se dezvoltase România timp de cel puțin un secol, erau înlocuite cu pretinsa lege a dezvoltării planice proporționale, un voluntarism prin care întreaga economie era comandată de burocrăți de la centru. S-au aplicat — din 1951 până în 1989 — un șir de planuri cincinale care și propuneau construirea socialismului și comunismului. Cum realitățile erau mult mai aspre decât dogmele politice, în 1969, Ceaușescu își permitea „erezia” de a introduce în vocabularul ideologic conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată, o modalitate de îndepărtare a raiului comunist spre începutul mileniului al treilea!

Axul central al economiei socialiste a fost politica de industrializare. Pretutindeni unde a fost comunism, exponenții lui politici s-au trezit la conducerea unor națiuni în care minoritatea, goparul capitalismului, cum spunea Marx, fie că era insignifiantă ca clasă fie că lipsea cu desăvârșire. Ca atare, ca și în alte părți ale lumii comuniste, și în România noii conducători și-au propus să dezvolte industria în mod prioritar. Dar nu orice ramură a acesteia, mai cu seamă producția de bunuri de consum care se afirmase în condițiile capitalismului, ci industria grea, cu pivotul construcțiilor de mașini. Pentru că, potrivit dogmelor partinice, în aceste domenii se afirmă proletariatul modern de fabrică, înzestrat cu o conștiință socialistă, adversar implacabil al capitalismului și apărătorul intransigent al socialismului. Ca urmare, începând cu Dej, dar mai ales sub Ceaușescu, națiunea română a fost supusă unor stoarceri extraordinare de muncă și valori materiale în numele construirii unei industrii socialiste. Cu prețul unor datorii externe de miliarde de dolari, s-au făcut investiții în utilaje și tehnologii; punându-se în funcțiune o întreagă industrie națională. Au apărut, astfel, fabrici, întreprinderi și combinate care au diversificat enorm peisajul nostru economic, dezvoltându-se

atât ramurile extractive — cărbunele și petrolul — , cât și cele prelucrătoare: construcțiile diferitelor tipuri de mașini și produse industriale. Petrochimia, dezvoltată la maximum pe seama rezervelor de țiței și gaze naturale, precum și o gigantică industrie metalurgică și de construcții de mașini au făcut din România o putere industrială.

Uriașul acesta însă avea picioare de lut. Creșterea economică nu fusese organică, ci artificială. Certată cu legile pieței, industria socialistă continua neabătut o cursă cantitativă, realizând mărfuri necompetitive și aglomerând uriașe cantități de produse în metalurgie, chimie și construcții de mașini care, nevândute în totalitate în CAER și în țările lumii a treia, chiar sub prețul de cost, erau stocate. Survenise deci o gravă criză economică determinată de o investiție uriașă de forță de muncă și bani într-o industrie concepută, pusă în funcție și dezvoltată aproape fără limite din considerente politice, anume de a constitui o bază economică pentru totalitarismul comunist. România trăia la finele anilor '80 un paradox, acela de a avea o industrie diversificată, dar în loc de prosperitate, aducea sărăcie celor peste 20 milioane locuitori.

Industrializarea și colectivizarea au provocat o remodelare a hartei ocupaționale a României. Abandonate și expuse aproape paraginei, multe sate se destramă sau rămân închisate în subdezvoltare prin exodul locuitorilor lor spre orașele care — conștient de creșterea industriei — devin neîncăpătoare pentru cohortele numeroase de muncitori, tehnicieni, birocrați economici și politici. Urmarea este o acțiune grăbită de urbanizare, de construcții enorme de locuințe în blocuri-cazarmă, sumăr sau insuficient finisate, simple aziluri pentru o populație văzută exclusiv ca forță de muncă ieftină. Comparate cu multe din locuințele și așezările înghesuite și insalubre, noile locuințe păreau un progres. Numai că, asemenea construcțiilor, în loc de a îmbunătăți urbanizarea, dimpotrivă, o degradau prin diminuarea conținuturilor de civilizație: căldură, apă, electricitate, tramă stradală, igienă etc.

Ceaușescu desăvârșea reconstrucția urbană prin concepția megalomanică și fanatică de a desprinde înseși satele din matca lor tradițional-istorică, spre a stârpi înclinațiile individuale ale unei țărâni imună față de colectivism. A procedat, în consecință, la demolări masive în zonele istorice ale unor mari orașe, cu deosebire în capitală, proiectând și construind blocuri de dimensiuni uriașe, în contradicție totală cu arhitectonica și estetica locală. Satele înseși — leagănul naționalității române — sunt supuse demolării, pe ruinele unora din ele construindu-se aceleași blocuri-cazarmă, proces întrerupt numai de prăbușirea comunismului.

7. PROPRIETATE ȘI CLASE SOCIALE

Transformările radicale din societatea românească aduceau o proletarizare în masă, cu puține excepții, a tuturor persoanelor fizice și juridice. Marile virtuți ale noii orânduri constau în lipsa unor averi personale. Modelul prefigurat în această privință era nomenclatura care își rezervase, în folosință gratuită sau la prețuri simbolice, vile luxoase, autoturisme, bunuri felurite, inclusiv case de vacanță și terenuri de sport, din proprietatea „întregului popor”.

Pe parcursul celor peste patru decenii de comunism, concepția despre proprietatea particulară a rămas în linii mari neschinbată. Spre deosebire de alte țări ca Iugoslavia, Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, unde era admisă chiar o mică proprietate agricolă și meșteșugărească, conducătorii români au asigurat în toate sectoarele economice proprietatea statului și aceea cooperatistă. Ca atare, cei mai loviți au fost țărani cărora, spre a fi constrânși să presteze munci în CAP, li s-a strâmtorat lotul individual până aproape de anulare. În orașe, în schimb, s-a acceptat parțial proprietatea asupra unui apartament la bloc și asupra unui autoturism.

În ciuda lichidării burgheziei și mosierimii și omogenizării sociale — adică egalizării în sărăcie — , apar evidente discrepante mai ales prin modul de trai burghez al nomenclaturii. Birocrația economică și industrială, căreia i se alăturau elemente din aparatul militar și al securității, constituie un strat social privilegiat. Posedă importante venituri din salarii și din beneficii rezultate din funcțiile deținute. Dispunea, de asemenea, de monopolul legăturilor și călătoriilor externe, ceea ce-i determina, atât pe ei, cât și pe membrii familiilor lor, să-și însușească modul de trai burghez, dar din teamă dus cu discreție, departe de privirile locuitorilor în fața cărora așifau egalitarism și austeritate.

Muncitorii, inginerii și tehnicienii — potrivit ierarhiei stabilite de partidul unic — se bucură de o poziție relativ bună. Ei încasează salarii mulțumitoare și au asigurată o aprovizionare cu alimente și bunuri de consum preferențială. După ce au fost desființate cartelele și rațiile, în 1954, ei încearcă o oarecare prosperitate realizată prin sistemul cotelor și, apoi, obligațiilor impuse țăranilor. Ei întrețin, în plus, iluzia că sunt clasa politică conducătoare

prin faptul că dintre ei se recrutează cadre pentru aparatul politic, militar și al securității. Dar pentru a stăpâni mediul muncitoresc în plină evoluție numerică, în mijlocul lui este întreținută dezbinarea și neîncrederea, plasându-se în funcțiile tehnice oameni mediocri, aleși pe criterii politice. Muncitorimea și intelectualitatea tehnico-economică, pe măsura cronicizării lipsurilor datorate industrializării excesive și necompetitive, se înstrăinau de puterea politică, ceea ce determină împănarea lor cu tot mai multe elemente ale securității, unele dintre acestea preluând direct conducerea unor întreprinderi, instituții și ministere.

Țărani colectivști, dar și puținii particulari din localitățile montane sunt stratul social cel mai defavorizat. În agricultură — după efectuarea colectivizării — nu s-a reușit coagularea unui strat social care să se constituie în factor productiv propulsor. CAP-urile sunt o concentrare a unei birocrații agricole care, în loc de a administra averea satelor, se ocupă de chiverniseala proprie. Pe calea furturilor președinților și brigadierilor, dar și a jafului organizat de stat pe calea monopolizării muncilor mecanice de către întreprinderi speciale, SMA, CAP-urile sunt într-o permanentă criză de forță de muncă.

Țărănimea cooperatistă reprezintă o categorie socială mai mult nominală. Subzistența ei se bazează pe activități auxiliare în orașe, unde membri ai unor familii deveneau navetiști și obțineau venituri bănești. Întreținând, în plus, și o mică gospodărie, țărani rezistă economic pe micile parcele, refuzând să lucreze în colectiv pentru venituri simbolice. Cei care efectuează, totuși, munci sunt fie lipsiți de alte resurse de viață, constrânși să facă un număr de norme spre a-și apăra lotul personal de confiscare, fie, în fine, interesați de sustragerea unor recolte. Țărănimea colectivistă — alcătuită din femei și bătrâni — nu este o clasă. Muncile agricole, mai cu seamă în epoca recoltării, resimt o mare nevoie de brațe, asigurate de regulă, prin mobilizare forțată, de orășeni: elevi, studenți, muncitori, funcționari și intelectuali.

8. REVOLUȚIE CULTURALĂ

Orânduirea comunistă modelează radical, subordonându-le, instituțiile învățământului public, științei, culturii și creației artistice. În 1948, era schimbat sistemul învățământului public. Unificat și laicizat, a fost apoi epurat de cele mai competente elemente. În decursul anilor, s-au făcut în numele lui tot felul de experimentări. Campionul schimbărilor a fost Ceaușescu care a încercat să transforme școala într-o instituție furnizoare prioritar de forță de muncă pentru industrie și agricultură, dar și de educație comunistă a unui tineret tot mai debusolat. În ciuda erorilor comise prin tendința de politizare, prin cuprinderea în sferile sale instituționale a unor mase importante de elevi și studenți, îndeosebi la început, învățământul public a ridicat nivelul intelectual al societății românești.

Schimbările afectează profund însuși modul de organizare a Academiei Române, în 1950, când era transformată dintr-un for de consacrare într-o instituție directă de conducere a cercetării științifice. Personalitățile ei eminente, în cazul în care nu ajunseseră în închisori, erau eliminate pentru culpa de a fi purtătorii ideologiei burgheze. În prim plan, pe lângă unele personalități științifice cu înclinații comuniste, apar birocrați și politicieni care dominau această instituție. În decursul anilor s-au format însă echipe de tineri cercetători care devin un ferment de depolitizare și de transformare a instituției într-un veritabil for științific. Pentru a evita o asemenea ipostază, după ce mai întâi deposeda pe academicieni de indemnizații și privilegii bănești, în 1970, Ceaușescu scinda Academia, spre a o domina mai ușor. Unele din secțiile ei deveneau instituții autonome, printre ele figurând Academia de Științe Sociale și Politice care, subordonată direct de partidul comunist, era legată de politica ideologică a acestuia.

Scriitorii, de regulă spirite independente și iscoditoare, sunt și ei organizați într-o uniune. În mod similar se procedează cu actorii, artiștii plastici, muzicienii și compozitorii etc., șub o asemenea formulă punându-se capăt organizațiilor autonome în sferele culturii și artei. În domeniul informației publice, în 1949 se înființa Agerpres, precum și Radiodifuziunea și, mai târziu, Televiziunea ca instituții dirijate direct de același partid. Pentru răsplata creatorilor din domeniul științei, culturii și artei socialiste se instituie titluri ca: om de știință emerit, artist al poporului, maestru emerit al artei, artist emerit, profesor emerit, învățător emerit, etc.

Partidul comunist pune stăpânire și asupra bisericii. Cu toată campania ateistă, în fapt un război ideologic permanent declarat împotriva religiei, comuniștii nu-și permit distrugerea bisericii ca instituție, ca în Albania. Faptul se datoră atât relativei slăbiciuni a sentimentului religios în societatea românească, cât și cunoscuței docilități a ierarhiei bisericii față de stat. Pentru comuniști însă — datorită subordonării față de Roma —, pericolul era biserica unită. Ca atare, printr-o lege specială din 1948 era interzisă. În anul următor, se elabora sta-

tutul de funcționare a bisericilor ortodoxe prin care era pusă sub control sistematic și menținută sub o stare de aservire. Ierarhia ortodoxă nu numai că nu răspunde în nici un fel campaniilor ateiste purtate ani în șir de partidul comunist, dar nu găsește în sânul ei forță nici măcar să protesteze împotriva demolării lăcașelor ei de cult, în ultimii ani ai lui Ceaușescu.

Comunismul în România s-a afirmat de la început până la prăbușire prin monopolul asupra gândirii, în consecință, după ce era instalat traicnic la putere, partidul unic dezlănțuia o susținută acțiune de epurare ideologică. Începând din anii '50, a urmat un proces de debarasare de oamenii de cultură și știință, în fapt de figurile reprezentative ale națiunii, sub pretextul că erau îmbibate de „cultura burgheză”. Pentru aceasta s-a recurs nu numai la destituirea lor din funcții, dar în cazul multora chiar la arestare. Mai târziu, prin anii '60—'70, o parte dintre intelectualii incriminați erau parțial „reabilitați”, considerându-se că nu mai prezentau un pericol pentru vîlăstarele noii societăți.

Seriitorii, publiciștii, istoricii, sociologii, politologii și filosofii indezirabili au fost interziși, cărțile lor din bibliotecile publice fiind trecute la index sau — în cazul cel mai bun — trecute în fonduri speciale, greu accesibile. Faza de început a comunismului a substituit un asemenea gen de literatură cu o invazie de traduceri rusești.

După depășirea stadiului inițial de descalificare a întregii culturi naționale prin etichetarea de a fi „burgheză”, s-a deschis un proces, nemcheiat niciodată, de evaluare critică a așa-zisei moșteniri culturale. În funcție de interese ideologice și propagandistice, erau „reabilitați”, redăți circulișului public, dar niciodată complet, în cele mai multe cazuri trunchiați, chiar Eminescu și Iorga pe care comuniștii se prefăceau că i-au amintit. Un asemenea procedeu, efectuat la început din perspectivă proletcultistă, n-a fost abandonat niciodată, nici de Ceaușescu care interzicea scrierile unor autori deveniți între timp indezirabili ideologic sau politic. Datorită acestei obtuzități, ani în șir au fost interziși pentru societate, considerată imatură, nu numai gânditori cu orientare de dreapta ca Nae Ionescu și Nichifor Crainic, ci chiar filosofi de talie mondială ca Emil Cioran și Mircea Eliade.

Partidul comunist este preocupat să difuzeze propria ideologie. În această privință, el intră în conflict nu numai cu întreaga noastră moștenire istorică, culturală și ideologică, dar și cu spiritul cristic pe care este clădită societatea. Promovând lupta de clasă, proprietatea colectivă, rolul conducător al partidului și paradisul social, comuniștii tipăresc în milioane de exemplare operele lui Marx, Engels, Lenin și Stalin. Pe măsură ce survenea confuzia ideologică în mișcarea comunistă internațională, prin apariția a două centre de coordonare, una pretins reformistă la Moscova și alta ortodox stalinistă la Pekin, comuniștii români s-au confundat într-un prețins „naționalism ideologic”, un stalinism într-o nouă versiune. Au fost tipărite, astfel, „operele” lui Dej și apoi Ceaușescu, oameni rudimentari ca pregătire intelectuală și incapabili să depășească orizontul tezelor comuniste însușite mecanic. În acest sens, Editura Politică era transformată într-o instituție care tipărea în milioane de exemplare „operele” lui Ceaușescu, transformate în călăuză pentru construirea societății socialiste multilaterale dezvoltate.

Ideologizarea societății a fost un proces desfășurat de jos până sus, de la cadrele de conducere ale partidului până la cei din urmă muritori. Celor dintâi li se asigura o pregătire sistematică în școli și academii de partid, instituția supremă de consacrare fiind „Ștefan Gheorghiu”. Acestea i-au fost subordonate, pentru asigurarea unei ideologizări „unitare”, în cadrul pretinselor reciclări periodice, înseși universitățile și institutele de cercetare. Îndoctrinarea se efectua, apoi, prin sistemul învățămîntului public, pe toate treptele lui, nu numai prin disciplinele umaniste, istoria, filosofia și economia politică, ci și prin orele de dirigenție sau disciplină specială a socialismului. Preșcolarii și elevii din clasele inferioare și medii erau conduși la monumentele comuniste, inclusiv la muzee deschise în toate orașele, cu deosebire la acela al partidului comunist prin care se deforma însuși adevărul istoric.

Nici oamenii maturi nu erau scutiți de indoctrinarea permanentă prin diferite forme de învățămînt politic care angrenau milioane de oameni. În acest proces, un loc important l-a avut mass-media, ziarele care, toate, erau un monopol comunist, precum și Radioul și Televiziunea. Pe o asemenea cale, societatea era supusă unui asediu ideologic permanent, expusă să audă repetate până la sațietate aceleași principii și formulări teoretice care se conciliau tot mai puțin cu realitățile zilnice radical opuse.

Comunismul, în numele unei fericiți generale, anulează libertatea de creație prin cenzura ei ca un act oarecare, desfășurat pe baza unor indicații politice. Acestea vin mai cu seamă din partea unei instituții speciale, a unui aparat de cenzură, centralizat sau pe domenii distincte, care nu permite accesul la tipar decât a creației adecvate sub raport politic.

Literatura este menită să fie o oglindă a schimbărilor social-economice și mentale, dar nu ca o înregistrare a realității, ci ca o reflectare din perspectiva realismului socialist. Menirea artei constă în exprimarea unei tendințe generale, iar nu a unor sentimente sau stări emoționale individuale. I se recomandă în permanență drept virtute supremă explorarea mediilor muncitorești, considerate imune prin definiție pentru orice deviere de la aspirațiile chipurile

socialiste. Filosofia, sociologia și mai cu seamă istoria trebuiau să oglindească atât legile succesiunii orânduirilor sociale, cu anunțarea inevitabilității substituției capitalismului prin socialism și comunism, cât și manifestările concrete ale luptei de clasă.

Primele opere apărute sub impactul canoanelor ideologice sunt în literatură și în lingvistică unde Stalin devenea ghid călăuzitor și erou de cantate și epopee. Cei care oferă exemple sunt M. Sadoveanu, Eusebiu Camilar, Ion Călugăru, Mihai Beniuc, Dan Deșliu, Titus Popovici, Zaharia Stancu etc. În domeniul istoriei tronează Mihail Roller și P. Constantinescu-Iași, care schimbă fundamental imaginea asupra istoriei noastre naționale, inclusiv asupra etnogenezei românești în care elementul determinant devine zona slavii. În filozofie, prin Iononescu-Gulian, în economia politică prin Barbu Zaharescu, Vasile Malinschi și N. N. Constantinescu, se puncau bazele noilor științe sociale.

Reorientarea cercetării și creației în principalele domenii ale limbii, culturii, literaturii, artei și științelor sociale potrivit normelor marxist-leniniste, în contextul în care din viața publică fuseseră eliminate elitele intelectualității naționale, era o autentică dezrădăcinare. Academia Română însăși — în 1953, de pildă, în locul stimulării unor cercetări veritabile — devenea un for în care până și academicienii specializați în științele naturii se întreceau în a-i găsi lui Stalin merite „geniale”.

Moartea lui Stalin, în 1953, favorizează într-o anumită măsură creația cultă în toată Europa răsăriteană, inclusiv în România, deși ceva mai târziu. Procesul renașterii artistice, culturale și științifice era legat și de formarea unei noi generații de intelectuali — scriitori, profesori și cercetători — care, deși crescuți în climatul indoctrinării, în contact cu realitățile, unii resping clișeele realist socialiste și proletcultiste. Începând cu 1963, dar cu deosebire în anii '66-'70, pe lângă recuperarea unui Tudor Arghezi, de pildă — dar cu unele compromisuri —, se afirmă Nichita Stănescu, N. Manolescu, Vasile Voiculescu, Ion Negoițescu, N. Brăban, M. R. Parascu, N. Balotă, Augustin Buzura, Ana Blandiana, etc., care în poezie, proză, critică și istorie literară marchează o cotitură spre matca națională.

Un proces relativ similar se înregistrează și în istoriografie prin reconsiderarea parțială a lui N. Iorga și A. D. Xenopol, iar mai târziu a lui C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu și chiar G. Brătianu. Lucrările de istorie nou apărute, preocupate de aspecte social-economice, sunt înecate în sociologism și apologism. Spiritul critic — armă specifică istoriografiei —, dacă nu este anulat, este extrem de anemiât. În istoriografie se acreditează diferite mituri, mai cu seamă acela privând evenimentele în care erau implicați comuniștii.

În 1960 începea publicarea unui tratat de istorie a României, deficitar sub raportul condiționării exclusiv materialiste a devenirii noastre istorice, dar interesant prin faptul că încerca să se desprindă de tezele lui Roller. Explicația materialist-dialectică a trecutului începând de la origini, se oprea la 1877, cu volumul al patrulea, apărut în 1964. Continuarea publicării era întrecută aici datorită imposibilității concilierii exigențelor științifice cu cele ideologice, fără a se fi prejudiciat însăși ființa noastră statală. Cu alte cuvinte, minciunile materialiste punând sub semnul întrebării însăși formarea României Mari, în 1918, al cincilea volum al tratatului a fost trimis la topit. Ulterior, la îndemnul lui Ceaușescu, după ce s-a elaborat un alt tratat, textele acestuia au rămas în mape datorită proiectării unei imagini a trecutului necoordonate cu concepția comunistă a conducătorului de partid.

Creația culturală, artistică și științifică se desfășoară deci tot timpul într-un climat politic și ideologic nefavorabil, într-o continuă luptă pentru învingerea restricțiilor cenzurii. În România, conducerea de către partid a acestor domenii n-a încetat niciodată. Dacă literatura își asumă — prin unii autori — o anumită libertate de a evoca critic anii de început ai comunismului, precum și unele efecte negative ale acestuia pe planul sensibilității și destinului uman, artele plastice și creația muzicală sunt înfudate total.

Istoriografia devine un apanaj al Institutului de Istorie al partidului comunist, un laborator de contrafacere a înșeși mărturiilor istorice, precum și al Centrului de Istorie Militară care, sub conducerea lui Ilie Ceaușescu, își aroga un rol călăuzitor. Instituțiile academice de specialitate, deși subordonate de secția de propagandă a partidului, prin întreaga lor producție elaborată, sunt într-un permanent conflict cu cele două citadele ale mitologiei istorice. Cu toată cenzura ideologică, istoriografia se degajă, totuși, de unele vicisitudini, cu deosebire în domeniul arheologiei, istoriei vechi și medievale, uneori chiar moderne. Sunt realizate performanțe importante, dar printr-o luptă permanentă cu cenzura. Îndată însă ce temele istoriografice se intersectau cu partidul comunist, a fi căutat adevărul despre trecutul acestuia echivala cu o erezie.

Științele naturii sunt și ele tributare ideologiei, mai cu seamă voluntarismului conducătorilor partidului. Institutul de Matematică, de pildă, a fost desființat într-un moment în care devenise un centru științific greu de manevrat politic. Pe măsură ce se întărea poziția politică a Elenei Ceaușescu, ambițiile ei de a fi „savant de renume mondial” erau înghețate. Ca

atârse, științele naturii și le subordonează prin Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnologie dispersând cercetarea în laboratoare și instituții, inclusiv în Institutul Central de Chimie pe care-l conducea direct și a cărui activitate, desfășurată de numeroși cercetători, era trecută în contul ei personal, de a-i făuri o operă științifică prin care putea să aspire chiar la un premiu Nobel! Într-un asemenea climat, la care se adaugă o penurie cronică a instrumentelor electronice și a tehnologiei pentru laboratoare, precum și lipsa de contacte științifice externe, cercetările nu puteau depăși limitele modeste.

Revoluția culturală se soldează, în consecință, cu apariția unei noi intelectualități, cu origini sociale în straturile cele mai modeste. Este poate unul din meritele socialismului care a eliberat învățământul de toate gradele de opreliștile materiale, permițând valorilor autentice să apară la suprafață. Dar, chiar de la început, principiul egalității și gratuității accesului la învățământ, cultură și știință a fost grav viciat prin condiționarea lui politico-ideologică. Accesul la unele trepte ale învățământului superior era subordonat condiției sociale, iar valoarea ca unic criteriu de selectare a ierarhiilor conducătoare a fost grav alterată de calitatea de membru de partid și de obediența absolută față de directivele ideologice și politice. Noua intelectualitate este apreciată și promovată nu atât pentru performanțele profesionale, ci pentru activitatea desfășurată în numele partidului comunist.

9. O IDENTITATE A COMUNISMULUI ROMÂN: POLITICA EXTERNĂ

Abandonată de țările occidentale la Conferința de pace de la Paris, în 1947, România devenea un stat captiv sub ocupația discreționară a Uniunii Sovietice. Aceasta, încă din martie 1946 — cum remarca Churchill la Fulton (SUA) — interpusese între Vest și zona ei de ocupație o „cortină de fier”, provocând „războiul rece”. România este deci prinsă în cleștele Moscovei, într-o conjunctură în care, nestăjenită de anglo-americani, își sateliza centrul și sud-estul Europei: Iugoslavia, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Bulgaria, Albania și RDG. Instrumentul principal de subordonare a politicii externe era armata de ocupație. Urmău, apoi, legăturile ideologice care conduceau, în 1947, la Cominform, o formulă de reanimare a Internaționalei a treia comuniste. În temeiul solidarității muncitorești, asemenea relații, până la moartea lui Stalin, erau decisive în orientarea politicii noastre externe. Satelitizarea era efectuată printr-un tratat de prietenie și asistență mutuală cu Uniunea Sovietică, cu o valabilitate de două decenii. Prin acorduri similare, România fusese legată și de Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia și Iugoslavia. Tratatul cu aceasta din urmă era însă denunțat după excluderea ei din Cominform. Dornică să domine absolut zona centrală și sud-est europeană, în iunie-august 1948, la Belgrad, Moscova reorganiza comisia Dunării, excluzând dintre membrii ei statele occidentale neriverane. În contextul respingerii de către Molotov a planului Marshal de ajutorare economică a întregii Europe, comuniștii români, în 1948, fac jocul Moscovei și, în ianuarie 1949, aliniază țara Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, o organizație creată pentru statele satelite ca o contrapondere la Piața Comună în curs de infiripare. În noiembrie 1955, la Varșovia, alături de Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, RDG și Ungaria, România era vasalizată și din punct de vedere militar printr-un tratat impus de Uniunea Sovietică. Ea se izolase de circa un deceniu nu numai de Occidentul care-i fusese aliatul tradițional, ci și de comunitatea internațională, de ONU, al cărui membru nu devenea decât în octombrie 1955.

Moartea lui Stalin, în 1953, provoca o dezgheț politic și ideologic printre maghiari, poloni și cehi. La Moscova surveneau aspre confruntări pentru putere în urma cărora apărea în prim plan Hrusciiov, mai șiret și mai hotărât în promisiunile de a înlătura teroarea cel puțin la nivelul conducerii de partid și de stat, unde Stalin și Beria o instalaseră. La București unde acaparase toate frâiele puterii, Dej se simțea vizat direct. Starea lui de neliniște se accentuează pe măsură ce Hrusciiov, dornic de a-și consolida poziția internă, încearcă să provoace o destalinizare în întreaga Europă răsăriteană, adică să substituie cel puțin conducătorii aflați în funcție cu elemente mai puțin compromise. Aceste frământări, în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia și Bulgaria provoacă înlocuirea conducătorilor de partid care-și legaseră direct numele de Stalin, rezistență la schimbare survenind doar în Albania și România. Dej pretindea că destalinizarea o efectuase încă din 1952, când eliminase grupul Ana Pauker. Și cum în partidul comunist nu exista o forță care să-i contrabalanseze puterea, el persevera în a-și apăra funcțiile, în ciuda rezervelor lui Hrusciiov. În 1955, Dej formulează pentru prima dată ideea autonomiei partidului comunist prin necesitatea adaptării marxism-leninismului la condițiile locale, precum și prin respectarea suveranității, egalității și neamestecului în afacerile interne.

Dar antagonismul dintre Dej și Hrușciov se estompa treptat. În 1956, pe fondul relaxării exigențelor dogmatice și al diminuării rolului conducător al unor partide comuniste, în Polonia izbucneau revolte muncitorești, iar în Ungaria o revoluție autentică, periclitând nu numai „cuceririle socialiste”, ci și dominația sovietică în Europa răsăriteană. Adept al dogmelor comuniste, Dej se reabilita în fața deznodământului negativ al politicii „reformiste” a lui Hrușciov, precum și prin aprobarea intervenției militare sovietice în Ungaria. Scăpat, astfel, de presiunea lui Hrușciov, Dej se grăbea să execute pe Pătrășcanu, comunistul mai luminat care-l amenința chiar din închisoare. Pe măsură ce Hrușciov își consuma reformele în simplă retorică demagogică, dar și datorită schismei apărute prin China lui Mao, devenită cel de-al doilea centru al mișcării mondiale comuniste, orientat spre cultivarea moștenirii staliniste, Dej nu se mai simțea izolat. Aceasta și datorită faptului că uneltilor sovietice - uși puteau găsi exponenți într-un partid pe care Dej îl organizase ca pe un angrenaj dogmatic și epurase, la toate nivelele, de elementele dubioase,

Politica externă începea, prin urmare, să-și contureze o identitate, mai cu seamă din 1958, când Hrușciov era convins să-și retragă trupele din România. Având în Maureș un politician abil, Dej înțelegea că a contrabalansa Uniunea Sovietică, deopotrivă pe planul relațiilor de partid și al celor statale, se impunea utilizarea scindării între Moscova și Peki: Ca atare, în loc de a se replica în jurul exclusiv al Moscovei — cum procedaseră cele mai n ulte state est-europene —, conducătorii de la București mențin relații bune cu China care, în 1960, îndrăznea să critice Moscova chiar de la București. Au fost promovate, concomitent, contacte cu Iugoslavia, încheindu-se un acord pentru construirea în comun a hidrocentrali de pe Dnăre. Tot la începutul anilor '60 se reconsideră relațiile cu statele occidentale. Se constituie, astfel, grupuri parlamentare pentru contacte cu Belgia, Marea Britanie, Franța, Italia, Islanda, Norvegia, Danemarca, acționându-se concomitent pentru transformarea rangului de reprezentare la nivel de ambasadă. Comerțul exterior al României, până atunci un apănaj sovietic, era și el reanimat spre Occident, după ce Bucureștii plătea compeșaii pentru bunurile străinilor naționalizate în 1948. Balanța comerțului român, import și export, cu țările occidentale evoluează constant, diminuând ponderea sovietică până la 37,7%, la import și 39,8%, la export, în răstimpul 1958—1965.

Dar, începând cu 1962, raporturile cu Moscova devin încordate din cauza pretenției esteția de a realiza o integrare economică în sânul CAER prin organisme interstatale, ceea ce însemna o subordonare a intereselor naționale scopurilor rusești. Conducătorii de la București se vedeau astfel depredați de principala lor părghie de dominare a societății, planurile economice. În martie 1963 se respingea conceptul de integrare economică, revigorându-se o decizie CAER din 1960 care accentua necesitatea coordonării planurilor naționale. Este o repudiere a încercării sovietice de a transforma România într-un hinterland agrar, atât pentru ea cât și pentru statele industrializate din bloc: Cehoslovacia și RDG. Poziția aceasta se constituie timp de mulți ani într-un element de adversitate cu aproape toți membrii CAER.

Confruntarea menționată este folosită cu dibăcie de conducătorii de la București pentru afirmarea propriei lor identități într-o lume comunistă bipolarizată. În împrejurările acutizării contradicțiilor dintre Hrușciov și Mao, comuniștii de la București se transpun chipurile în postura de mediatori. Trimit astfel la Pekin o delegație condusă de Maurer, în 1 artie 1964, care sfârșește — pe fondul intensificării adversității între cei doi giganti comuniști — prin a proclama neutralitatea partidului comunist român, într-un moment în care rușii reușiseră să-și alinieze toate țările din Est, cu excepția Albaniei care adera la tabăra chineză. Din acel moment, în politica de contrabalansare a presiunii sovietice, componenta chineză avea să joace un rol important în politica externă a României, până la prăbușirea comunismului în Europa răsăriteană.

Un reflex al acestei deschideri de politică externă era încercarea partidului comunist de a se legitima în fața națiunii. În aprilie 1964, publica prin mass-media și preluca în rganizațiile sale o declarație denumită neoficial „de independență”. Sub forma principală a apartenenței la o familie ideologică marxist-leninistă, se respingeau tendințele hegemoniste sovietice, proclamându-se egalitatea în drepturi și suveranitatea tuturor partidelor comuniste. În numeroasele ședințe de partid, prelucrarea declarației a constituit o modalitate a demnitatei comuniștii de a se deroba de răspunderea care le incumba, în legătură cu modul cum colaboraseră la impunerea dominației sovietice asupra țării. Fără să se combată rătăcirile ideologice și ale practicii politice, critica considera legitimă orânduirea socială și politică, combatându-i excesele pe care le punea în seama ocupanților sovietici. Se blama mai cu seamă exploatarea economică sovietică, izolarea externă, rusificarea culturii. Pe plan intern, în afară de deschiderea închisorilor politice, se luau măsuri pentru derusificarea unor instituții culturale și științifice, inclusiv a numelor unor străzi. Survine, în același context, o prudentă reabilitare a unor concepte cu încărcătură națională și o redescoperire a unei latinități pier-

dută în cele două decenii anterioare prin exagerarea slavismului din limba națională. Pentru a combate rolul nefast al rusilor, inclusiv raptul Basarabiei, se recurgea la o critică indirectă la Marx, ale cărui texte despre români erau publicate într-o asemenea atmosferă.

Moartea lui Dej, în martie 1965, îl aducea în fruntea partidului comunist pe tânărul N. Ceaușescu, într-un moment în care la Kremlin, prin lovitura de palat din octombrie 1964, noul stăpân devenise Brejnev. Sub pretextul unei conduceri colective, acesta urmărea curmarea experimentelor reformatoare, devastatoare atât pentru imperiul sovietic, dar mai cu seamă pentru dominația acestuia în Europa răsăriteană.

Noua echipă Ceaușescu-Maurer, inițial sub impulsul acestuia din urmă, își propunea să continue politica externă recent încheiată și proclamată ca atare. După ce vizita Franța, în 1964, în anul următor Maurer se deplasa în Austria, precum și în alte capitale occidentale. Ceaușescu, în schimb, mergea la Kremlin unde se făcea recunoscut de Brejnev, dar nu uita să mențină contacte cu Iugoslavia și China. În contextul consolidării politicii sovietice de aliniere în spatele ei a țărilor Europei răsăritene — în disputa ideologică cu Pekinul, conducătorii de la București își continuau calea de neutralitate. În 1967, vicecancelarul R. F. Germane, Willy Brandt, vizita Bucureștiul, consecința fiind stabilirea imediată de relații diplomatice. România se remarcă prin politica de depășire a solidarității de bloc și în 1967, când refuza, în urma războiului israelo-arab, să se incline directivei sovietice care pretindea sateliților ei să rupă relațiile diplomatice cu Israelul. Gesturile acestea, în atmosfera alinierii necondiționate a Europei răsăritene, aduceau României un succes incontestabil. La ONU, cu suport occidental, în 1967, ministrul ei de externe, Corneliu Mănescu, era ales președinte al celei de-a XXII-a sesiuni a adunării generale. Dar răsplata cea mai spectaculoasă a unei asemenea linii politice externe a constituit-o vizita generalului de Gaulle în România, în mai 1968. Prin politica lui de depășire a blocurilor militare, de combatere deopotrivă a hegemoniilor americane și sovietice asupra Europei, de destindere și de cooperare de la Atlantic până la Urali, de Gaulle credea că poate să facă din București un element de erodare a pactului de la Varșovia, întocmai cum proceda el cu NATO.

Momentul critic al unei asemenea politici externe îl constituie criza cehoslovacă. În vara lui 1968, contaminat de liberalism și reformism, partidul comunist cehoslovac reușea să propulseze un program democratic, dar și o echipă conducătoare nouă, în frunte cu Dubcek. Șefii comuniști de la București, mai cu seamă Ceaușescu, fără a împărtăși reformismul cehoslovac, văd în politica noilor autorități o atitudine care trebuia încurajată. Urmări exemplul lui Tito, Ceaușescu vizita Praga între 15—17 august, semnând împreună cu Dubcek un tratat de prietenie, colaborare și asistență mutuală.

Brejnev însă, ostil reformismului pe care-l considera un ferment dăunător dominației sovietice în Europa răsăriteană, asigurându-și concursul RDG, Poloniei, Ungariei, Cehoslovaciei și Bulgariei, în imposibilitatea de a restaura ortodoxia comunistă prin demersurile politice și diplomatice încercate pe lângă conducătorii de la Praga, ocupa Cehoslovacia la 21 august 1968, zdrobind o revoluție pașnică.

Conducătorii români interpreteaua invazia pactului de la Varșovia ca un precedent periculos pentru propria lor existență ca oameni politici. Înfricoșați de o posibilă restaurare a unei ocupații sovietice directe asupra României, în ziua de 22 august, strânsi în jurul lui Ceaușescu, organizau o masivă reuniune populară în care denunțau invazia Cehoslovaciei. O asemenea atitudine întempestivă din partea Bucureștiului, legat totuși de Moscova prin fondul ideologic comun și prin identitatea sistemului de guvernare, a stârnit în societatea românească un ecou extraordinar. Pentru prima oară sub regim comunist au apărut în sufletul poporului mari speranțe de libertate, dând naștere unor impresionante, autentice și spontane acțiuni de solidaritate cu conducătorii. Românii ajunseseră să trăiască ziua când cei care ani în șir elogiașeră imperiul sovietic pentru o pretinsă generozitate, îi denunțau acum public caracterul opresiv și agresiv. Într-un asemenea context, cota de popularitate a lui Ceaușescu a atins apogeul. Sentimentul că conducătorii țării se identificaseră, în fine, cu interesele ei superioare s-a întărit puternic și printr-o declarație, amintind într-un fel pe aceea din 1964, către parlamentele și guvernele lumii, inclusiv ONU, prin care Marea Adunare Națională — organismul legislativ amorf — afirmă în mod solemn voința României de independență. În atmosfera unui puternic elan național, conducătorii de la București decideau formarea unor gărzii patriotice, menite-a fi utilizate în apărarea țării.

În august 1968, Kremlinul nu hotărâa invazia României, întrucât „erezia” ei, spre deosebire de aceea cehoslovacă, nu era periculoasă pentru viabilitatea sistemului comunist. Din aceste motive, cu acordul țărilor pactului de la Varșovia, exceptând România, Brejnev formula explicit doctrina suveranității limitate, adică dreptul Moscovei de a interveni inclusiv prin forța armelor, pretinzându-se unde prin reforme interne era afectată ortodoxia comunistă. Se afirma astfel deschis faptul că pactul de la Varșovia era un instrument nu împotriva impe-

rialismului — cum se pretindea oficial —, ci pentru permanentizarea captivității țărilor Europei răsăritene de către însăși Uniunea Sovietică.

Conducătorii politici din țările zguduite periodic de reformism și liberalism: Ungaria, Cehoslovacia și Polonia au înțeles că, date fiind interesele strategice ale Moscovei, trebuie să admită ca o axiomă prezența armatelor ei pe teritoriul lor. Și-au dobândit deci dreptul de a efectua anumite experimente economico-sociale și prin repetatele răcoale și revoluții naționale prin care trecuseră, chiar dacă contraziceau modelul clasic al sovietismului. Kadlar al Ungariei, în 1968, implementa o minireformă economică bazată pe forțele pieței. Polonia evolua spre un liberalism intelectual care contamina mediile muncitorești, dând naștere unui sindicat liber, Solidaritatea, consacrat chiar de secretarul general al partidului, dar zdrobit, în 1981, spre a se evita o intervenție sovietică, de generalul Jaruzelsky care instanța o dictatură militară, detronând partidul comunist de pe postamentul de forță politică conducătoare.

Politica externă a Bucureștiului — după depășirea momentelor de derută — își urmărea cursul consolidărilor. Dar pentru atingerea acestui obiectiv ea avea nevoie de un suport american. În consecință, în 1969, în condițiile în care era doar un candidat la președinție, Nixon era adus la București, unde era întâmpinat de zeci de mii de locuitori, ca solul unei supraputeri așteptată zadarnic ani în șir, după război, să salveze România de comunism. Relația specială cu Nixon, devenit între timp președinte, avea să-i fie lui Ceaușescu benefică. Căci interesați în descompunerea blocului sovietic, după exemplul oferit de Tito, americanii erau hotărâți să sprijine orice disidență față de Moscova. Ca urmare, un fel de relație specială se crează între Ceaușescu și trei președinți americani: Nixon, Ford și Carter, mai cu seamă în anii '70, când Kremlinul se decidea să stopeze confruntarea cu lumea liberă și să promoveze din nevoi economice imperioase o anume cooperare. În climatul general al afirmării unor tendințe de depășire a politicii de bloc, Ceaușescu găsea interlocutori favorabili la Paris, Londra, Roma, Bruxelles și în alte capitale europene. Erau anii unor mari speranțe de pace care culmineau, în 1975, cu Helsinki, cu instituirea Conferinței securității și cooperării europene.

Roadele unei asemenea politici erau imense. Lui Ceaușescu i se deschidea accesul la creditul și tehnologia occidentală pe care voia să le utilizeze în creșterea și modernizarea economică. În 1971 România devenea membru al Fondului Monetar Internațional și al Băncii Mondiale, obținând, apoi, de la americani clauza națiunii celei mai favorizate, iar de la Piața Comună, în 1973, un regim preferențial. Rezultatul era echilibrarea comerțului exterior care, în 1982, avea următoarea pondere: 36,7% cu țările socialiste, dintre care 31,6% cu CAER, 32,8% cu țările capitaliste dezvoltate și 30,51% cu țările în curs de dezvoltare. În 1960, acestea din urmă reprezentau doar 6% din comerțul României.

Deschiderea și mai ales relațiile speciale cu țările lumii a treia de pe toate meridianele este o altă latură a politicii externe a guvernului de la București. Aici, în lumea a treia, se angajau dispute aprige între democratism și totalitarismul comunist prin intermediul celor două supraputeri care susțineau forțe politice interne în lupta pentru putere. În Vietnam, Angola, Nicaragua, Abisinia, Somalia și în alte zone fierbinți ale globului, acolo unde deseori înfruntarea lua forma luptei armate, cu accente antiamericane, Ceaușescu susținea de regulă forțele comuniste. Mișcarea statelor nealiniat — creată de Tito, Neru și Nasser — era pentru același conducător român o principală țintă de atracție. El credea că statele subdezvoltate pot constitui pentru industria lui disproporționată, inefficientă și lipsită de materie primă, piețe de desfacere importante.

Ceaușescu și-a creat o poziție privilegiată în relațiile cu israelienii și arabii. Depășind cu abilitate, în 1967, boicotul și represaliile arabe, pentru menținerea legăturilor cu Israelul a acordat Organizației pentru Eliberarea Palestinei o serie de facilități, inclusiv tabere pentru instruire militară, făcând deseori pe negociatorul între cele două părți. Israelul a cultivat pe Ceaușescu atât din cauza relațiilor lui strânse cu lumea arabă, dar mai cu seamă pentru faptul că, în afară de Uniunea Sovietică, rămăsese singurul interlocutor comunist din Europa răsăriteană.

În relațiile cu comunitatea comunistă din care făcea parte, Ceaușescu continua să rămână pe poziții de neutralitate ideologică. Conciliile și conferințele internaționale convocate de Brejnev în scopul recompunerii în jurul lui a unității mondiale a comunismului suit pentru conducătorii de la București un prilej pentru consolidarea identității proprii. Sub raportul practicii politice reformismul era tot mai mult atras de colectivismul și etatismul chinez și nord-corean, opuse liberalismului european. Ca atare, în 1971 optează pentru o asemenea formă de comunism pe care-l promovează cu neînduplecare până la prăbușirea lui, în decembrie 1989.

Făcându-și relații externe diversificate, Ceaușescu este capabil să reziste presiunilor integraționiste cu caracter militar și economic care veneau nu numai din partea sovietică, ci și a aliaților ei privilegiați: cehii și est-germanii. Relațiile efective cu Moscova se destind treptat în contextul pregătirii Conferinței pentru securitate și cooperare europeană. În 1976 Ceau-

șescți vizita Basarabia și Crimeea, iar apoi Brejnev venea la București. Călătoria peste Prut pare să fi fost condiționată de sovietici, voință să însemne un act de abandonare a acestei provincii românești, transformată în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Folosită în scopuri politicianiste, Basarabia era total abandonată. Câțiva naționaliști de peste Prut căre, spre a scăpa de represiunea sovietică ceruseră lui Ceaușescu ajutor, erau denunțați Moscovei.

Dar tot esafodajul unei politici externe clădită cu migală și mari eforturi, începând cu finele anilor '70, după Conferința securității și cooperării europene, se năruia treptat. Și aceasta pentru că fusese concepută pentru condițiile unei luni circumscrise în limitele celor două blocuri, când o deviere ușoară din front părea încărcată de semnificație. Începând din 1975, în schimbul garanției date de occidentali pentru frontierele estice și recunoașterii diplomatice a RDG, mai cu seamă din nevoia de revigorare economică — prin infuzie de tehnologie occidentală — pentru a-și dezvolta capacitățile militare, Moscova făcea concesiile care aveau să-i fie fatale. Recunoștea, astfel, împreună cu toți sateliții, necesitatea circulației libere a ideilor și mai cu seamă a oamenilor. Erau drepturi care figurau formal chiar în constituțiile comuniste, dar de data aceasta dobândeau o recunoaștere printr-un tratat.

În atari condiții modificate, politica externă a lui Ceaușescu de a fi un element de legătură între cele două blocuri nu-și mai găsea obiect de acțiune. În Europa răsăriteană, ca urmare a Conferinței de la Helsinki, se înfiripă rapid grupuri ale societății civile în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, inclusiv în Uniunea Sovietică. Chiar în România, în 1977, apare grupul pentru apărarea drepturilor omului condus de Paul Goma, precum și un sindicat liber. Ceaușescu însă, ostil deschiderii democratice, întocmai ca rușii, ia măsuri drastice pentru dizolvarea organizațiilor pe cale de înfiripare ale societății civile. Dar, prin asemenea acte, poziția lui în lumea liberă se degradează. În anii apariției sindicatului polonez Solidaritatea, Ceaușescu care de regulă se găsea în stare de divergență cu conducătorii sovietici, își dezvăluia adevărata natură de comunist ortodox, adversar al celor mai elementare drepturi ale omului. Și pe măsură ce în statele din Europa centrală supuse controlului sovietic, prin unele reforme dar mai cu seamă prin presiuni populare, erau sparte tiparele colectivismului și etatismului comunist, Ceaușescu se închidea tot mai mult în dogme, manifestând de data aceasta grijă pentru soarta comunismului european și mondial, supus eroziunii reformiste.

Dar politica externă independentă a lui Ceaușescu se năruia începând cu martie 1985, când cârna imperiului sovietic era preluată de Gorbaciov. Politica acestuia de colaborare cu americanii și democrațiile occidentale, l-a estompat total pe Ceaușescu care nu-și mai găsea interlocutori externi decât în dictatori ca Kim Ir Sen, Gadafi sau Sadam Hussein, până și China stărnindu-i repulsie prin economia de piață promovată. Presiunile Washingtonului în direcția drepturilor omului aduceau pierderea clauzei națiunii celei mai favorizate, în 1988, și năruirea componente americane a politicii externe a Bucureștiului. În cadrul reuniunilor conferinței europene, delegații români, prin susținerea unor lozinci din epoca războiului rece privitoare la independență și suveranitate, se izolaseră complet. România oficială nu se mai asemăna în Europa decât cu Albania. Politica de izolare impusă de ocupanții sovietici la finele anilor '40, ajunsese în același punct mort — după deschierea din anii '60 — '70 — prin însăși acțiunile conducătorilor români. Culmea ironiei este că, încolțit de necesitățile asigurării unei piețe pentru desfacerea produselor unei industrii necompetitive și supracentralizate, Ceaușescu ajungea să propună o revitalizare a CAER și mai cu seamă o intervenție militară în Polonia pentru a zdrobi Solidaritatea care, prin toleranța lui Gorbaciov, preluase puterea pe cale pașnică, oferind în întregul bloc o cale de urmat. Ungaria și Cehoslovacia care refuzaseră să se constituie în jandarmi în apărarea RDG de hemoragia demografică spre Germania federală, erau de asemenea reprobate. Printre comuniștii europeni Ceaușescu nu mai găsea decât un singur aliat, Honecker, cel care insistă pentru o acțiune a pactului de la Varșovia împotriva răscoalărilor populare care conduceau la unificarea germană.

10. PRĂBUȘIREA COMUNISMULUI

Destructurată și atomizată, afectată în sistemul de organizare instituțională și în autonomiile specifice, sărăcită total prin promovarea exclusivă a proprietății statului asupra mijloacelor de prosperitate, societatea românească nu găsește în sânul ei, ca în alte state europene, forțe coagulatoare de luptă împotriva comunismului. Ea nu are o ierarhie bisericească capabilă să apare, fie și numai sufletele enoriașilor, și nu mai posedă nici intelectuali de anvergură care să devină cel puțin exponenții unei diversități culturale. Se formează cu deosebire prin institutele Academiei Române cercetători care încep să aperse libertatea de opinie și mai cu seamă de creație. Dar, după lichidarea unor răzmerițe țărănești la finele anilor '60, comunismul în România: părea instalat „deplin și definitiv”, cum spuneau conducătorii de partid.

Marea masă a poporului, după colectivizarea și dezmembrarea satelor prin aglomerarea în orașe, este atrasă de sutele de mii și chiar milioanele de locuri de muncă create de o industrie în plină expansiune. Construirea socialismului, deși cu prețul deposedării milioanelor de locuitori de proprietate, părea să-i favorizeze, prin schimbarea în bine, pentru mulți, a condițiilor de viață urbană. „Oamenii muncii” par să fie avantajați, la început, de schimbări și prin egalitarismul promovat în societate. Cu o muncitorime cu amintiri agricole și cu o mentalitate obedientă față de stat, în România nu survin revoltele din Ungaria și Polonia. Sătele, de unde în momente de restriște veneau impulsuri uneori violente de schimbare, deși ținute în frâu prin teroare, răbufniseră în anii '50 prin răscoale locale, îndeosebi în munții Argeșului, în Transilvania și în alte locuri. Aceste manifestări au fost însă izolate și înăbușite. În 1956, cu ocazia revoluției din Ungaria, în Transilvania și București, tineretul studențesc contesta crimele socialismului, dar glasul lui firav era repede înăbușit. S-a sperat că „declarația de independență” din 1964, dar mai cu seamă cea din 1968 vor aduce schimbări pe calea umanizării socialismului. Dar prin politica lor de independență, o modalitate de apărare a scaunelor ocupate față de ingerințele sovietice, comuniștii români au derutat mulți ani opinia publică, în condițiile în care erau încurajați și sprijiniți financiar și tehnologic de înșeși statele occidentale democratice.

Pe fondul unei somnolențe naționale apare mișcarea salarială a minerilor din Valea Jiului, în vara lui 1975. Greva de câteva zile le-a adus îmbunătățiri temporare, dar, apoi, și represiune selectivă și sistematică desfășurată de securitate. O acțiune similară se mai desfășura peste un deceniu, în noiembrie 1987, la Brașov, când muncitorii de la uzina de autocaioane au mărșăluit în oraș, au atacat sediul partidului și au ars portretele lui Ceaușescu, scandând lozinci pentru îndepărtarea lui din funcții. Forțele represive însă au recurs la măsuri drastice, umplând închisorile cu deținuți.

Conferința securității europene provocase în întreaga Europă răsăriteană apariția unor grupuri pentru apărarea drepturilor omului. În acel context se plasează, în 1977, grupul Paul Goma și primul sindicat liber creat de brașoveanul Ionel Cană. O disidență românească de proporții nu se încheagă însă, căci puterea comunistă dezorganizează în fașă, prin infiltrări și arestări, grupurile pe cale de constituire, constrângând liderii la emigrare. În aceste momente apar primii emigranți politici care părăseau raiul socialist. În alte cazuri, disidența este folosită ca mijloc de emigrare, mai ales de către români. Minorități importante ca germanii și evreii, în temeiul unor înțelegeri guvernamentale, părăseau masiv România. Emigrarea se efectua în multe cazuri prin trecerea ilegală a frontierei cu Iugoslavia sau Ungaria, în ultimul timp, pentru unii soldați cu moartea sau detenția. Fără care în ultimii ani ai domniei lui Ceaușescu se constituia într-o zonă de tranzit pentru români, inclusiv pentru minoritatea maghiară era Ungaria, unde se aglomeraseră peste 30 mii persoane, în așteptarea unor pașapoarte pentru Occident.

O altă formă de disidență internă consta în trimiterea către posturile de radio străine, extrem de mult ascultate în țară, a unor proteste împotriva modului de guvernare comunistă. Într-o asemenea ipostază se remarcă numeroși români, dar în ultimul timp Nicu Stăncescu, poetul Mircea Dinescu, scriitorul Dan Petrescu și Doina Cornea. Criticile îndreptățite, împărtășite în forul lor intim de numeroși români, n-au stărnit însă o mișcare de anvergură cu caracter protestatar, capabilă să zdruncine dictatura lui Ceaușescu. În consecință, chiar în anii perestroikăi lui Gorbaciov, când întreaga Europă răsăriteană, inclusiv China, erau zguduite de experimente reformatoare și mișcări în favoarea libertăților publice, România părea a fi rămas încremenită în pasivitate.

Ceea ce menținuse România în stare de apatie decenii în șir era un sistem aproape perfect de teroare și de control asupra societății exercitat de securitate, un monopol ideologic și informațional realizat de partid care a reușit în mare măsură să intoxice marea masă a poporului și s-o arunce în confuzie, o teamă permanentă de ocupație sovietică cultivată ca o sperietoare de autoritățile comuniste și mai cu seamă o incapacitate a societății de a-și crea centre de rezistență la totalitarism, din cauza anihilării tuturor autonomiilor și a societății civile, precum și a instalării sărăciei și mizeriei la scară socială largă.

Socialismul n-a adus prosperitatea materială sperată. Depășindu-se momentele grele de după război și mai cu seamă jaful sovietic în contul reparațiilor, au urmat suferințele materiale impuse de industrializare și colectivizare prin care, concentrându-se eforturi uriașe în direcția „acumulării socialiste”, au survenit drastice reduceri în consumul populației, explicate prin moștenirea precară burghezo-moșierească. Nivelul de trai a început să înregistreze o oarecare ameliorare în anii '60 și '70, dar niciodată nu s-a ajuns la o abundență de produse de consum și de bunuri alimentare, promisă doar în comunism. Dacă în orașe fusese atins un nivel relativ acceptabil de satisfacere a locuitorilor, nu însă fără cozi și fără existența în permanență a pieței negre, satele au fost în afara sistemului comunist de aprovizionare. Aici se instalează

o sărăcie endemică, distrugându-se chiar baza de subzistență a locuitorilor prin lichidarea micilor loturi, ceea ce-i constrânge chiar pe țărani să-și caute aprovizionarea în orașe.

În anii '80, populația era controlată sistematic printr-o politică diabolică. Pentru stimularea creșterii demografice, se institua controlul polițienesc al procreației care mergea până la anihilarea totală a personalității umane. Penuria alimentară se cronicizează, produsele indispensabile subzistenței devenind un articol important de speculă și de creare a unei piețe negre subterane, pe care conducerea de partid n-a putut-o lichida niciodată. Criza alimentară a fost atât de profundă, încât Ceaușescu, spre a-i acoperi proporțiile, a acuzat națiunea că „mănâncă prea mult”. Pentru a-și justifica politica de infometare s-a făurit programul de alimentație științifică, cu specificarea numărului de calorii și produse de consum, concomitent cu deschiderea unor fabrici pentru prepararea de alimente artificiale, din resturi de carne în amestec cu soia. Dar cum orașele asaltau magazinele alimentare care deveneau tot mai goale, regimul comunist supunea populația la privațiuni neînchipuite nici în timp de război. Alimentația este livrată pe tabele speciale. Căldura și apa caldă din apartamente sunt strict drămuite, frigul și uneori chiar paraziții de corp făcându-și apariția. Combustibilii solizi, inclusiv consumul particular de benzină sunt strict raționalizate. Țăranii erau din nou impuși la cote obligatorii pe micile lor grădini și spoliați inechitabil de produse prin transformarea acestora în troc obligatoriu pentru cumpărarea produselor industriale. Pe un asemenea fond, cultul lui Ceaușescu și al „epocii lui de aur” părea nu numai o ironie, ci și o batjocură.

În noiembrie 1989 însă, după prăbușirea zidului Berlinului prin abandonarea republicii comuniste de însuși Gorbaciov, în opinia publică românească surveneau mari schimbări. Dacă clasa politică conducătoare — nomenclatura — era inconștientă, inclusiv la ultimul congres al partidului, în noiembrie 1989, care reinstala pe Ceaușescu în toate prerogativele, într-un moment de răscruce a istoriei, poporul român, până atunci somnolent și atestând o resemnare cu propria soartă vitregă, se trezea. În primul rând unele orașe prin tineretul lor obosit și săturat de toate paradele mincinoase ceaușiste și triumfaliste, pe fondul unei mizerii cronicizate. S-au convins, astfel, că suportul extern al sistemului comunist — puterea sovietică —, pentru prima dată în relațiile cu România, dorea o schimbare reformatoare, dar cei care o respingeau erau comuniștii de la București. În condițiile în care, cu excepția Albaniei, căzuseră toți dictatorii roșii, românii n-au mai ezitat. În decembrie 1989, mai întâi la Timișoara și apoi la București, o explozie de nemulțumire a adus masele populare în străzi. După ce inițial le-a disprețuit, efectuând o călătorie tocmai în momentele de răscoadă de la Timișoara în Iranul aiatolahilor, Ceaușescu își etala întreaga forță represivă. Respingând reformele cerute și mai cu seamă cedarea pașnică a puterii, conducătorii comuniști însângerau tineretul, prețul plătit fiind însă nu numai nimicirea unui dictator sângeros, ci a întregului sistem totalitar comunist care înlănțuise România timp de mai bine de patru decenii.

OPINII

OPINIILE PRIVIND ACTUL DE LA 23 AUGUST 1944 ȘI U.R.S.S.

MARIN C. STĂNESCU

Ca orice eveniment major din istoria unui popor, actul de la 23 august 1944, săvârșit în România a suscitat și va mai suscita, multă vreme de acum încolo, confruntări de idei. Comentarii, interpretări, informații noi privind rolul factorilor implicați în desfășurarea lui vor fi reliefate în perioada următoare.

În ceea ce ne privește, dorim să prezentăm în fața dumneavoastră unele opinii personale formulate pe baza informațiilor furnizate de trei personalități comuniste ale momentului respectiv în legătură cu un fapt nu lipsit de relevanță istorică și anume dacă U.R.S.S. de atunci și Cominternul au avut sau nu vreun rol în pregătirea și desfășurarea evenimentelor de la 23 august 1944 din România. Cei trei sunt: Chivu Stoica — intim al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Constantin Pârvulescu — începând din 4 aprilie 1944 secretar general al P.C.R. și Valter Roman — directorul postului de radio „România liberă” de la Moscova.

Așadar, Chivu Stoica, aflat în detenție politică în lagărul de la Târgu-Jiu, ne înfățișează aspecte ale raporturilor dintre grupul comunistilor de la Târgu Jiu, condus de Gheorghiu-Dej, și cel al unora dintre liderii clandestiniști din afară, în frunte cu Constantin Pârvulescu, secundat de Emil Bodnăraș, figură misterioasă a comunismului din țara noastră, și de Iosif Rangheț.

Cronologic vorbind, relatările lui Chivu Stoica se referă la perioada martie-iulie 1944, respectiv la trei întâlniri avute la Târgu Jiu de Emil Bodnăraș, emisarul lui Pârvulescu, și Gheorghe Gheorghiu-Dej¹. Nu este cazul să detaliem conținutul acestui text axat pe probleme legate de lupta pentru putere din conducerea P.C.R., în speță pe raporturile dintre Gheorghiu-Dej și Pârvulescu. Reținem misiunea lui Bodnăraș de a obține acordul lui Dej, membru al C.C. al P.C.R. din 1934, la înlăturarea lui Ștefan Foriș din funcția de secretar general al P.C.R. (până la 4 aprilie) și a planului de măsuri menite să ducă la înlăturarea lui Ion Antonescu. Constantin Pârvulescu avea nevoie de acceptul lui Dej nu numai pentru capitalul politic pe care acesta îl reprezenta în mișcarea comunistă românească, ci și pentru votul lui, deoarece inițiatorii înlăturării lui Foriș nu aveau majoritatea din cei 8 membri ai C.C. După datele obținute ulterior de la Dej și Bodnăraș, Chivu Stoica relatează despre actul din 4 aprilie 1944. Deci grupul Pârvulescu nu avea nici un acord din afară, respectiv din U.R.S.S.

Interesant de reținut este faptul că Emil Bodnăraș avea cunoștință de doi agenți sovietici, ce trebuiau să vină la București, dar pe care aviatorul sovietic i-a parașutat, din greșeală, la Chișinău. La rândul său, Pârvulescu se referă și el la aceștia, precizând că, totuși, unul dintre ei ar fi venit, în ultimă instanță la București. Despre misiunea lor nimeni nu spune mai mult. Noi credem că era vorba de organizarea unor grupe de „partizani”, capitol la care Foriș nu realizase aproape nimic. Ca o paranteză trebuie să adaug că în preajma lui 23 august 1944, în munții Parâng fusese parașutat, venind din U.R.S.S., un alt grup restrâns condus de Constantin Doncea. Dar nici acesta n-a mai apucat să facă ceva. Deci sovieticii încercau, pe sepe proprii, să realizeze, pe la spate, acte antiromânești.

În interviul dat de Constantin Pârvulescu în 1975, acest sincer și devotat slujitor al statului sovietic afirma de mai multe ori că tot ceea ce ei au făcut în România în anii războiului și mai ales în anii 1943—1944, n-a avut nici o legătură cu U.R.S.S. și Cominternul, că totul — frontul unic, Blocul Național Democratic, respectiv colaborarea cu alte forțe politice — le-au realizat în lumina ideilor cuprinse în documentele congresului al VII-lea al Internaționalei Comuniste².

Înainte de a ne referi la evenimentele din primăvara și vara anului 1944, ținem să menționăm o informație mai puțin cunoscută, furnizată de C. Pârvulescu. El spune că la sfârșitul

¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond amintiri, dosar 342, filele 4—11.

² Biblioteca Academiei Române, arhiva istorică, fond XVII, dosar 2637, filele 1—8.

anului 1943, Gheorghe Tătărescu le-a propus să trimită la Moscova pe Lucrețiu Pătrășcanu împreună cu un colonel spre a sonda opinia sovieticilor în legătură cu ceea ce se pregătea în țară, ceea ce denotă, o dată în plus, după opinia noastră, că nici atunci Partidul Comunist din România n-avea nici o legătură cu Moscova.

Deși i-a fost un dușman consecvent lui Pătrășcanu, Părvulescu îl citează alături de câțiva comuniști care au participat în 1944 la făurirea frontului unic muncitoresc și a Blocului Național Democrat, cu P.N.Ț., P.N.L., P.S.D. și alte formațiuni politice mai mici. El spune că în acest scop „noi am lucrat pe mai multe căi și în această direcție am folosit pe de o parte pe Lucrețiu Pătrășcanu, care era binecunoscut în cercurile înalte ale burgheziei și palatului, iar pe de alta pe profesorul Petre Constantinescu-Iași, pe un muncitor mecanic de la Uzinele de gaz și electricitate, Petre Ion, Constantin Agiu și Vasile Băgu [și pe tânărul avocat Mihai Magheru — adăugăm noi]. Principalii tovarăși care trebuiau să facă această legătură și au purtat tratative au fost Lucrețiu Pătrășcanu și Petre Constantinescu-Iași”.

Ceea ce cred că trebuie să reținem este răspunsul său categoric negativ în legătură cu așa-zisul rol al foștilor lideri ai Cominternului în frunte cu Dimitrov, citați de istoriografia bulgară în 1974, și de cei ai Uniunii Sovietice în pregătirea evenimentelor din august 1944. „Vreau să precizez cu toată fermitatea — spunea el — că toate acțiunile care au dus la realizarea frontului unic muncitoresc, la încheierea Blocului Național-democratic, la pregătirea și înfăptuirea insurecției din august 1944, au fost inițiate, organizate și duse la bun sfârșit de către cadrele de bază ale P.C.R. aflate în țară, în libertate, cât și în lagăre și închisori. Aceste cadre nu au avut nici o legătură cu conducerea Cominternului, nu au primit nici o sugestie din partea instructorilor sau conducătorilor de la Comintern. În tot timpul războiului, noi nu am avut nici un contact cu Gheorghe Dimitrov, Maurice Thorez, Mathias Racoși, Wilhelm Pieck, Ana Pauker sau alte cadre din conducerea Cominternului. Noi am inițiat și am înfăptuit toate acțiunile legate de pregătirea și înfăptuirea insurecției din august 1944, fără știrea și acordul acestora, fără consultarea Cominternului Acesta este adevărul istoric

Istoricii de azi ar trebui să înțeleagă că în acele împrejurări nici nu era posibil să menținem legătura cu conducătorii Cominternului, deoarece uriașul front care despărțea România și Moscova nu ne permitea să ne întâlnim cu tovarășii aflați în U.R.S.S.”.

Vreau să trag atenția că aceste afirmații aparțin unui habotnic comunist de tip bolșevic care a iubit fără margini Uniunea Sovietică și Internaționala Comunistă. O dovadă o constituie și gestul său de la congresul al XI-lea al P.C.R., săvârșit după îndelungile discuții avute cu Pelve, șeful delegației P.C.U.S. la acel eveniment.

În fine, a treia opinie, venită din afara țării, chiar de la Moscova, aparține lui Valter Roman, ajuns în patria socialismului biruitor după încheierea războiului civil din Spania. În 1944, el era directorul postului de radio „România liberă” și locuia la hotelul „Lux”, pe bulevardul Maxim Gorki, unde-și avuseseră reședința toți liderii străini de marcă ai Internaționalei Comuniste⁸.

Dar iată și opiniile lui, exprimate la 10 iunie 1975. Valter Roman arată că în seara zilei de 23 august 1944, la ora 23,30, ora Moscovei, spicherul Anatol Bejan i-a telefonat și i-a transmis comunicatul transmis de postul de radio București. Realizându-i semnificația majoră, s-a dus cu textul la Ana Pauker, care a primit știrea cu indiferență și i-a cerut să facă el un comentariu. Valter Roman arată că a făcut acel comentariu și că tot el l-a citit la microfonul postului de radio „România liberă”.

Însă faptul important, legat de subiectul comunicării de față, s-a consumat a doua zi dimineața. Deci, în 24 august, la ora 6, a fost luat de acasă și dus la Ministerul de Externe sovietic, unde l-a găsit pe V. M. Molotov, semn că evenimentele de la București îi luaseră prin surprindere pe sovietici, după opinia noastră.

Molotov i-a cerut detalii asupra evenimentelor din România și a insistat foarte mult să afle de la el dacă Lucrețiu Pătrășcanu a devenit membru al guvernului Sănătescu în calitate de reprezentant al Partidului Comunist din România, sau este o inițiativă personală. După cum scria Valter Roman, care nu-l cunoscuse niciodată pe Lucrețiu Pătrășcanu, i-ar fi declarat că nu știe și i-a indicat-o pe Ana Pauker. Dar Molotov a insistat să-i cunoască opinia. Și atunci, neavând încotro, i-a spus că „am convingerea că el reprezintă oficial partidul comunist”.

Discuțiile au continuat într-o atmosferă tensionată, Molotov lăsându-i în mână, pentru câteva minute, dosarul de cadre al lui Lucrețiu Pătrășcanu, adus în acea noapte din arhiva Cominternului, dosar în care a văzut multe note informative. Socotim că și acest episod demonstrează neparticiparea sovieticilor în pregătirea și înfăptuirea actului de la 23 august și, totodată, că el marchează începutul sfârșitului lui Lucrețiu Pătrășcanu.

⁸ Loc. cit., dosar 2649, filele 1—3.

Valter Roman nu mai dă alte amănunte despre cele întâmplate acolo, dar concluziunea: „Mai târziu a devenit foarte clară cauza îngrijorării tovarășilor sovietici. Cred și astăzi că răsturnarea lui Antonescu, ieșirea noastră din războiul antisovietic și alăturarea țării și a armatei la coaliția antihitleristă prin propriile noastre forțe i-au deranjat și au încurcat chiar anumite socoteli, ei crezând (și în aceasta vina Anei Pauker este capitală), că în țară nu este nimic, nu se face nimic, că partidul nostru și alte forțe nu duc o luptă eficientă pentru realizarea acestor obiective, că totul va fi făcut de armata sovietică. Când tovarășii sovietici au aflat de evenimentele din țară, au fost vădit dezorientați și nemulțumiți că ele, fără îndoială, însemnau pentru ei, luarea unor măsuri care n-au fost prevăzute în planurile inițiale”.

Acest pasaj este, credem, deosebit de relevant, pentru ceea ce dorim să susținem și anume că între înfăptuirea actului de la 23 august 1944 și U.R.S.S. n-a fost nici o legătură.

Înainte de a încheia, îmi permit să fac o mică divagație pornind de la cele spuse de el în legătură cu Ana Pauker. Dacă lucrurile relatate așa au stat, eu cred că se poate face o legătură între atitudinea ei din 23—24 august de la Moscova și afirmația ce i se atribuie că la acea dată P.C.R. n-avea mai mult de 1000 de membri. Dincolo de subiectivismul ei, trebuie spus că nimeni niciodată nu va putea stabili numărul membrilor acestui partid nu numai în 1944, dar nici de la 1924 până la 1944. Deoarece nu există o evidență și nici o continuitate a activității în P.C.R. a celor ce se considerau membrii lui.

Revenind la succintul și discutabilul subiect abordat în această comunicare socot că problema poate fi discutată mult, mai ales dacă și alte surse documentare, de altă proveniență, vor fi descoperite, cum este deja cazul cu însemnările proeminentului om politic național-țărănist Ioan Hudiță. Deocamdată, afirmațiile celor trei comuniști cred că ne îndreptățesc să formulăm opinia că sovieticii și organele lor politico-militare n-au fost amestecate în pregătirea și înfăptuirea actului de la 23 august 1944 din România și că acesta a fost realizat în exclusivitate de forțele politice românești din țară. Rolul încă dubios al lui Emil Bodnăraș, câteva persoane, în grupuri restrânse, parașutate, nu cred că ar fi un argument împotriva opiniilor ce v-am prezentat. În acest sens apare încă o dată falsitatea tezelor din istoriografia românească din primele decenii de după 23 august 1944, care, în cor cu cea sovietică, nu vorbea decât despre așa-zisul rol eliberator al armatei roșii, deci al U.R.S.S.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNE DE COMUNICĂRI LA UNIVERSITATEA: DIN BUCUREȘTI: „MITURILE COMUNISMULUI ROMÂNESC”

1—2 aprilie 1994

Centrul de Istorie a Imaginarului din cadrul Universității din București începe să devină o prezență activă în peisajul cercetării umaniste de la noi, organizând în zilele de 1—2 aprilie 1994 cea de-a doua sesiune de comunicări, ce o continua pe prima desfășurată în noiembrie 1993. Cele două manifestări sunt solidare nu numai prin egida sub care au prins viață, cât mai ales prin tematica lor, și anume mitologia istorică, sesiunea din aprilie propunându-și să trateze un caz particular — miturile comunismului românesc. Chiar dacă în preambul nu s-a făcut o distincție teoretică și metodologică, în ultima instanță, între mit, pe de-o parte, și clișeu mental sau reprezentare socială, pe de alta, comunicările prezentate au subsumat demersul lor exigențelor impuse de titulatura inițiatorului și au relevat auditoriului aspecte ale imaginarii din România epocii comuniste. Acestea s-au constituit într-o largă paletă, mergând de la discursul esențial al materialismului dialectic, la cel al propagandei pe care acesta o girează, de la ideile și comportamentul clasei politice, la diseminarea ideologicului în domenii precum literatura și arhitectura.

Nu întâmplător prof. univ. Lucian Boia deschide lucrările sesiunii susținând comunicarea *Cele două fețe ale mitologiei comuniste*, aceasta constituind o privire de ansamblu asupra articulațiilor corpului doctrinar ce avea să normeze câteva decenii de istorie românească. Autorul postulează dintru început existența unui nucleu mitic în cadrul oricărei ideologii. Această aserțiune, plină de semnificații, ne duce cu gândul fie spre considerarea mitului ca o categorie epistemică indispensabilă, de la care pornește orice interpretare a realității, fie spre valențele funcționale ale acestuia, ca element stabilizator și poate anchilozant prin caracterul său exemplar. „Marxismul este un milenarism” ne spune prof. Lucian Boia, înscriindu-se pe linia celor care au studiat materialismul dialectic ca religie (Mircea Eliade identifica temele mitice ale marxismului: rolul izbăvitor al celui Drept, lupta eshatologică dintre Bine și Rău, instaurarea Vârstei de Aur, iar Henri Desroche consacra două cărți importante acestei probleme, *Marxisme et Religion* și *Signification du marxisme*).

Milenarismul revelat de doctrina instrumentalizată de comunism este însă de un tip aparte, exemplu cum nu se poate mai relevant a ceea ce însemna *coincidentia oppositorum*. Mitologia comunistă nu lasă în afara câmpului său nici o porțiune de real. Ea este deopotrivă naționalistă și internaționalistă, voluntaristă și deterministă, progresistă și retrogradă, antinomii cărora dialectica le conferea legitimitate (poate fi inteligibilitate?). Ultima concluzie a autorului vizează capacitatea doctrinei comuniste de a penetra corpul social și a lăsa urme adânci, una din dovezile prezentului fiind conflictul din Jugoslavia, pe care prof. Lucian Boia îl consideră consecința logică a acțiunii ideologiei în discuție.

Următoarele două intervenții, aparținând prof. Antoaneta Tănăsescu, *Un Făt-Frumos special: omul nou*, și prof. Eugen Negrici, *Mituri diversioniste în literatură*, tratează felul cum se materializează în creația scriitoricească preceptele doctrinare.

Făt-Frumos este personajul pozitiv al unei literaturi ce răspunde unui proiect ideologic, acela de edificare a omului nou. În sine, această idee rezonază cu arhetipul mitic al „umanității renăscute” și se concretizează în „tovarășul” care, recunoscând în „codul manierelor elegante o expresie retrogradă a moralei burgheze”, își cizelează comportamentul urmând precizările codului eticii și echității socialiste. El nu poartă pălărie și nici umbrelă, semne ale decadentului regim trecut, și nu utilizează niciodată apelativele „doamnă”, „domnule”. Noul prototip al „omului civilizată” respinge mimetismul elitei anterioare, se străduiește să nu preia nimic din ceea ce a constituit modelul de civilitate al unei societăți.

La rândul său, prof. Eugen Negrici deslușește mecanismul de alcătuire a poeziei patriotice. Utilizarea termenului „mecanism” pare să dea cel mai bine seamă de realitatea ce se ascunde

în spatele lui, realitate rece, mecanică, lipsită de fior creativ, în care cuvintele se cheamă automat unele pe altele și se pun în mișcare asemenea unui carusel. Autorul pune în lumină rețeta care comandă această producție poetică: un substantiv — cuvânt-cheie (soare, viitor, patrie, țărână, etc); un epitet ornant cu lăz patetic (luminos, brav, înaripat, eroic); verb în registru mobilizator (a urca, a se avânta, a îndrăzni, a cuteza). Analiza prof. Eugen Negrici este încă o ilustrare a modului cum a funcționat în România „limba de lemn, riscând să ne transforme gândirea firească în gândire de lemn”.

Tot fenomenul literar îl preocupă și pe studentul la istorie Marcel Bălici, autor al comunicării „*La trecutu-și sumbru, falnic viitor*”, istorie și poezie în Moldova sovietică. Marcel Bălici face o distincție necesară, absentă în majoritatea intervențiilor, precizându-și astfel punctul de vedere. Domnia sa deosebește „poezia care nu exprimă” de cea care „nu ne exprimă ci îi exprimă”, punând implicit o întrebare incitantă: cât din literatura de comandă și cât din propaganda comunistă a reușit să ne marcheze profund afectul și intelectul? Chiar dacă opinantul nu dă un răspuns, suntem încunoștințați de faptul că obiectul său de studiu îl constituie „poezia fabricată”, cea care răspunde imperativului propagandistic de a crea imagini, și nu mituri, pentru că, spune Marcel Bălici, „Mitul nu se creează, el devine”. Cea mai consistentă parte a lucrării se oprește asupra a două teme din literatura Moldovei sovietice: rolul civilizat r al rusului, provincialismul și trecutul în sclavie, pe de-o parte, imageria demonică asociată românului, pe de alta. Intervenția lui Marcel Bălici, clar abordată metodologic și cu aserțiuni susținute de citate, ne ajută să descoperim imaginarul unei societăți cu care am comunicat extrem de puțin în ultimele decenii.

Expunerea prof. univ. Zoe Petre, decanul Facultății de Istorie a Universității bucureștene, s-a concentrat asupra implicațiilor votării în 1966, a legii de interzicere a avorturilor provocate, considerată ca eveniment global, revelator pentru istoria femeilor din România, dar și pentru o mentalitate mai cuprinzătoare. Sub titlul *Promovarea femeii sau despre deconstrucția sexului*, comunicarea dezvoltă o serie de idei semnificative pentru abordarea din perspectivă antropologică. Politica de emancipare a femeii, de liberalizare a divorțurilor și de reprimare a sexualității, anterioară lui 1966, corespunde modelului de celibat politic al elitei comuniste, „unisex și bărbătoase”, ce reproduce, la rândul său celibatul simbolic al lui Stalin. Apariția cuplului Ceaușescu reprezintă în acest context o ruptură simbolică, familia devenind de acum valoare oficială a comunismului. Astfel, legea din 1966, însoțită de statuarea unei fertilități imaginare prin prelungirea vârstei de interzicere a aortului și prin restrângerea nomenclatorului bolilor ereditare, legea din 1966 deci, are dimensiunea unui viol colectiv, ce întregeste o gândire și o practică totalitară, prin instituirea controlului asupra corpului.

Despre propaganda sovietică a primilor ani postbelici ne-a vorbit lucrarea lui Adrian Cioroianu, cu titlul *Lumina vine de la Răsărit: imaginea URSS în România postbelică (1944—1947)*. Aflăm de fapt câteva frânturi despre felul în care se construiește această imagine, atât prin intermediul presei cât și prin discursurile unor autorități (nu atât din sfera politicului), precum Traian Săvulescu și C.I. Parhon. Punctele asupra cărora se oprește autorul vizează, pe de-o parte statul sovietic (aspectul instituțional), pe de alta câteva prototipuri sociale (aspectele individuale): femeia sovietică, savantul sovietic, etc.

Prima zi a sesiunii se încheie cu o minuțioasă prezentare, susținută de studentul Petr Guran care a vorbit despre *Colectivizare între mit și realitate*. Punct dureros în biografia R măniet comuniste, colectivizarea reprezintă ilustrarea a ceea ce înseamnă impunerea dogmei în real. Ideea „societății fără clase” a constituit mobilul pentru teoretizarea necesității desființării nu numai a marii proprietăți, ci a proprietății de orice fel, instituind o calitate imaginară a „poporului unic”, de proprietar, producător și beneficiar.

Ziua de 2 aprilie a fost consacrată în mare parte expresiilor arhitecturale ale discursului șomunist.

Prof. Alecu Beldiman a început prezentarea *Calea Victoriei Socialismului, o analiză de limbaj*, prin a trece în revistă straturile urbanistice ale Bucureștiului: la primul nivel, medieval, aglomerările urbane se organizează pe parohii; cel de-al doilea, „țărăgrădean”, este reprezentat de construirea podurilor; în sfârșit stratul corespunzător secolelor XIX—XX se concretizează prin amenajarea marilor bulevarde. Toate acestea arată o tendință de dezvoltare a orașului în direcția N-V, tendință jugulată brutal de ansamblul Casa Poporului — Victoria Socialismului, orientat E-V, fiind și aceasta o formă de comportament politic totalitarist.

La rândul său, prof. Sandu Alexandru, rectorul Institutului de Arhitectură „Ion Mincu”, ne-a împărțit rezultatul unor proiecte de cercetare ale catedrei de urbanistică, ce vizau stabilirea centrului istoric și studiul altimetric al capitalei. Pentru realizarea primului proiect arhitectural s-au văzut nevoiți să inventeze noi criterii de identificare a centrului istoric întrucât cel al fortificațiilor, utilizat pentru orașele occidentale nu era valabil în spațiul central-european.

Astfel au fost explorate urmele de incendiu, la care se adaugă cercetarea mențiunilor documentare. În ce privește al doilea proiect, el vizează definirea principiilor de altimetrie în dezvoltarea viitoare a orașului, dată fiind cererea crescândă de clădiri înalte, care se pretează foarte bine amenajării de birouri.

Arhitect Mariana Celac face un scurt excurs comparativ în limbajul arhitecturii de comandă (*O analiză comparată a vocabularului totalitar în arhitectură*), considerațiile sale având ca suport ansamblurile monumentale realizate sau doar gândite pentru Eur, Berlin, New Delhi, Canberra și pentru încoronarea împăratului Bocassa. Trăsăturile comune ce pot fi deduse, se rezumă astfel: cazurile amintite se dovedesc recuperatorii pentru un fals trecut, convocând stiluri arhitectonice consacrate anterior; au aproximativ aceeași dimensiune, cca. 3 km; poartă o încărcătură messianică; sunt realizate la o scară excesivă, dorindu-se instalate în eternitate prin dimensiunile lor gigantice.

Religia cincinală: funcțiile sărbătorilor comuniste este tema dezvoltată de Sanda Ducaru, de la catedra de limba japoneză a aceleiași Universități bucureștene. Domnia sa începe prin a-și asuma întregul risc al criticilor la adresa termenului de „religie cincinală”, pe care l-a creat, critici care însă nu au fost pronunțate probabil și din lipsa posibilității de raportare, întrucât a fost omisă definirea sau justificarea acestuia. Aceasta cu atât mai regretabil cu cât scurgerea „timpului comunist” are o ritmicitate cincinală, exprimată fie și numai prin planurile cincinale sau, pentru un timp, de alegeri, toate acestea putându-i servi ca argumente. În continuare vorbitoarea face o trecere în revistă a funcțiilor sărbătorilor (surprinzător nu face referire la Roger Caillois), apoi stabilește o tipologie a sărbătorilor instituite de regimul comunist în România, pentru ca în final, consacrand un timp mai îndelungat zilei de 8 martie, să se arate surprinsă de demagogia puterii, care clamează politica de ocrotire a femeii, în timp ce realitatea este cu totul alta, cu mult mai dureroasă.

Următoarele două lucrări discută mituri născute pe tărâm istoriografic dar care, predate în școală, au penetrat într-atât percepția asupra istoriei naționale, încât sunt considerate realități mai presus de orice discuție.

Ovidiu Cristea, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” susținând comunicarea *Frontul antiotoman românesc în sec. XIV—XV: realitate istorică sau mit istoriografic?* înclină net în favoarea celei de-a doua variante. Autorul arată, în primă instanță, că pentru evul mediu, criteriul de coagulare socială nu este apartenența etnică, ci credința religioasă și loialitatea față de casa domnitoare, istoria oferind suficiente exemple care să ateste caracterul raporturilor dintre Țările Române în perioada discutată. Pe de altă parte, trebuie recunoscut rolul Ungariei în stăvilirea expansiunii otomane. Comunicarea a fost totodată și o pledoarie implicită pentru adecvarea la obiectul de studiu și pentru evitarea strămutării mecanice a unor categorii ale timpului nostru, în trecut.

Leonard Drulă, student la istorie, investighează *Originile comuniste ale mitului antonescian, ca fațetă a mitului conducătorului, apărător al unei „cetăți asediate”*.

În final am auzit intervenția lui Marius Oprea, *Despre instituții, ideologie și moarte*, relatare cu sugestii moralizatoare a unui caz particular, oglindind lipsa de reper a individului într-o societate care-și reprimă fără scrupule proprii colaboratori.

În încheierea acestei prezentări credem că se conturează cel puțin două concluzii pe marginea mitologiei create chiar prin discursul despre mitologie, parafrazând cuvintele directorului Centrului de Istorie a Imaginarului, prof. univ. Lucian Boia.

O primă trăsătură generală ar fi aceea că majoritatea participanților simt nevoia unui „recul în sfera prealabilului”, cum ar spune Blaga. Aproape toate comunicările încep prin a ne convinge că existența istorică în general și existența comunistă în particular, este marcată de mituri, principiu ce nu pare a fi considerat de la sine înțeles.

O a doua observație privește stilul comunicărilor. Cu foarte puține excepții, ele fie pastșează, fie instalează expunerea într-o atmosferă gravă, solemnă, patetică. Ceea ce dovedește că suntem departe de a putea lua distanță față de o realitate pe care o receptăm acut ca o „lume pe dos”, de coșmar sau de carnaval. Aspectul pe care-l ignorăm adesea este tocmai acela că România comunistă nu a fost o farsă care sa contribuie la o istorie a prostiei sau a umorului, iar noi nu ne-am dedublat întotdeauna; ne-am hrănit dintr-o propagandă și o mentalitate pe care la momentul respectiv am considerat-o guvernată de principiul seriozității.

Mădălina Vărtejanu

REUNIUNEA COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-UCRAINIENE DE ISTORIE, ARHEOLOGIE, ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR

Iași, 18—19 mai 1994

În zilele de 18—19 mai 1994 au avut loc la Iași, în cadrul Institutului de Arheologie, lucrările primei reuniuni a Comisiei mixte româno-ucrainiene de istorie, arheologie, etnografie și folclor, care a pus bazele relațiilor directe între specialiștii din cele două țări. La programul reuniunii desfășurat în cadrul relațiilor interacademice româno-ucrainiene, cu implicarea directă a Filialei Iași a Academiei Române și a Institutului de Arheologie din Iași au luat parte o seamă din membrii Comisiei mixte româno-ucrainiene și invitați: dr. doc. Mircea Petrescu-Dâmbovița, membru corespondent al Academiei Române, președintele comisiei, dr. Dan Gh. Teodor, directorul Institutului de Arheologie din Iași, dr. P. Alexandrescu, directorul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, dr. Constantin Rezachevici, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, dr. Ștefan S. Gorovei, cercetător principal la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, dr. Al. Andronic din Iași, Dan Monah, cercetător la Institutul de Arheologie din Iași și dr. I. Ciobotaru, cercetător principal la Institutul Român de Lingvistică „Al. Philippide”, Iași.

Din partea Comisiei mixte ucrainiano-române au luat parte la lucrări: dr. S. D. Kryzitzki, membru corespondent al Academiei de Științe din Ucraina, director adjunct al Institutului de Arheologie din Kiev și dr. A. V. Orlov, șeful sectorului de etnologie și sociologie de la Institutul de Artă, Folclor și Etnologie din Kiev.

Temele prezentate comisiei s-au referit la o perioadă lungă de timp, din neolitic până în erul mediu: Dan Monah, *Habitatul complexului Cucuteni-Tripolie. Așezările culturii Cucuteni din România*; Mircea Petrescu-Dâmbovița, *Considerații cu privire la complexul Noua-Stinovka-Coslogeni*; I. Ciobotaru, *Influențe reciproce româno-ucrainiene în cultura populară (teme, simboluri, semnificații, curente)*; S. D. Kryzitzki, *Istoria și cultura statelor din zonele nord-vestice ale litoralului Mării Negre (sec. VII—IV î.d.H.)*; P. Alexandrescu, *Probleme privitoare la orașele grecești din Dobrogea*; Dan Gh. Teodor, *Cultura și etnosul așezărilor nis-triano-dunărene din mileniul I e.n. Populații și culturi din spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul I e.n.*; Al. Andronic, *Cercetări în problema fortificațiilor medievale din spațiul carpato-nord-pontic*; Ștefan S. Gorovei, *Relațiile culturale cu „Frăția” din Lvov în sec. XVI—XVII*; Constantin Rezachevici, *Mihai Viteazul și cnejii ortodocși din Rutenia și Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa*.

Dincolo de conținutul bogat al comunicărilor, s-a stabilit protocolul viitoarelor colaborări româno-ucrainiene la nivelul comisiei mixte. S-au făcut propuneri de teme interesând ambele părți, îndeosebi în domeniile arheologic și al instrumentelor de lucru, care se bazează pe o anume unitate de vederi existentă deja. În ceea ce mă privește, pornind de la părerea că o comisie mixtă alcătuită din specialiști trebuie să discute nu atât teme legate de relațiile obișnuite dintre cele două neamuri, ci îndeosebi problemele mai spinoase sau controversate ale acestora, am propus, în acest sens, teme pentru viitoare discuții, aparținând secolelor XIV—XVIII, menite să ducă la o reală informare reciprocă și o clarificare a cunoștințelor în spiritul adevărului istoric.

Începutul a fost făcut.

Constantin Rezachevici

INSTITUTUL ITALIAN DE STUDII FILOSOFICE, NAPOLI: INIȚIATIVE ȘI PROGRAME 1993—1994

Continuând cu generoase, eficiente inițiativ tradițiile cercetării filosofice, reprezentate la Napoli de spirite elevate, ce au ilustrat-o strălucit de la Vico la Croce, prestigiosul Institutul Italian de Studii Filosofice a fost în 1993 promotorul a două apeluri de maximă relevanță prin conținutul lor și prin răspunsul pe care-l vor fi determinat din partea gu-

vernelor și parlamentelor cărora le-a fost adresat, într-o lume care pierde tot mai mult reperele înalte dar, pe alocuri, până și orientările minime ale abecedarului conceptual și moral: apelu pentru filosofie și apelul pentru cercetarea umanistă.

Nu ne este cunoscută până în prezent reacția guvernului și parlamentului de la București față de semnalul transmis prin cele două apeluri dintre care primul, constatând preocupanța aplativă a moravurilor și a formelor de expresie ca și tendința de pierdere a memoriei istorice, o osmoză în care civilizațiile schimbă unele cu altele mai mult defectele și aspectele nocive decât virtuțile, invită forurile în cauză să stimuleze sau să introducă în toate școlile, cu titlu deplin, studiul filosofiei în evoluția și în conexiunile ei cu istoria cercetării științifice, ca bază „pentru o autentică întâlnire între popoare și culturi și pentru crearea de noi categorii care să depășească actualele contradicții și să îndrepte omenirea pe drumul spre bine”, în această fază de gravă criză dar și de extraordinară așteptare, când noțiunea de *umanitate* începe să asume înțelesul de *toți oamenii* și „e nevoie de conștiință civilă. E nevoie de filosofie”.

Cel de al doilea apel identifică — în spirit umanist — în ființa umană, înzestrată cu „dreptul activ la libertatea de gândire, de conștiință și de a protesta contra oricărei constrângeri” o *imago Dei*: în măsură să influențeze istoria, pentru că ea opune forțelor întâmplării, potența operantă, creatoare, virtuțile ei esențiale fiind aceleași „pretutindeni și în orice timp”.

Veritabil creuzet, Umanismul propune compenetrația acestora, adică „a gândirii, a instituțiilor și a cuceririlor tuturor culturilor trecute și contemporane” precum o probează „concordanțele remarcate în civilizațiile Egiptului, Orientului, Ebraismului, Creștinismului, Islamului, și în toate experiențele umane cunoscute”.

Pentru a nu se pierde viziunea modernă a științei născute din Umanism, ca „instrument de cunoaștere și de eliberare”, Institutul napolitan cheamă guvernele civile ale tuturor națiunilor să regândească Umanismul, în care ele își recunosc propriile rădăcini, să promoveze sau să instituie cercetarea umanistă în toate domeniile, începând din școală: „Dar imediat, înainte de a se rătăci cu desăvârșire sensul universal al persoanei umane și înainte de a se dizolva percepția spiritului și a exigențelor sale”.

În nota care îi distinge demersul și prestațiile de elevată factură europeană, Institutul Italian de Studii Filosofice de la Napoli programează în fiecare an academic cicluri de prelegeri, seminarii, dezbateri și mese rotunde asupra unei extinse arii tematice, a unor valori patrimoniale în litere și arte, în drept, istorie, filosofie și știință, expresii ale unor entități naționale diverse dar și calificante ale unui spirit unic al Europei, întrucât cultura și civilizațiile moderne europene purced toate dintr-unul și același mare trunchi al Umanismului, tradiția sa fiind în esență unitară. Activitatea în anul în curs e ramificată în cicluri de seminarii și reuniuni de studii asupra gândirii antice și medievale, a gândirii lui Giambattista Vico — la două secole și jumătate de la moarte —, a gândirii lui Hegel, de filosofia științei, de economie și de istorie modernă și contemporană, cu participarea unor iluștri universitari din toată lumea reprezentativi pentru respectivele domenii de investigație.

Relativ la complexul de studii care ne interesează în mod prevalent, menționăm dintre temele tratate sau de tratat: *Istoriografia spaniolă contemporană* (Antonio Morales Moya), *Constituțiile siciliene* (Raffaele Feola), *Statele Unite și Extremul Orient între cele două conflicte mondiale* (Raimondo Luraghi), *Veletăți interpretative noi ale reformismului iluminist* (Furio Diaz), *Unitarism, federalism și autonomism în Risorgimento* (Gaetano Cingari), *Italia și România: două mișcări politice paralele* (Ștefan Delureanu), *Italia între 1830 și 1847: de la reformele suveranilor la proiectul federal* (Alfonso Scirocco), *Finanțele publice napolitane între spanioli și Bourboni* (Luigi De Rosa), *Naționalismul în Europa* (Stuart Woolf), *Originile Risorgimentului și circulația europeană a ideilor* (Giorgio Spini), *Perspective engleze și americane asupra Italiei din secolul XVIII până azi* (John David) etc. Dintre reuniunile de studii: *Europa* (congres internațional), *Imagini ale lui Robespierre, Stat și economie în Italia între restaurație și revoluție, 1815—1848*.

Seria prelegerilor personale cuprinse sub titlul „Italia e Romania: due Risorgimenti paralleli”, a examinat în evoluția ei percepția românească a procesului de unificare italiană, punând în lumină în ansamblu dezvoltării autonome a celor două mișcări naționale liberal-democratice pentru independență, libertate, unitate și fondarea Statului de drept, raporturile de analogie, concordanță și integrare, dar și diferențele specifice.

Renăscută lingvistic și cultural, lumea românească a ajuns să ia ca model civil și politic Italia risorgimentală, devenită în ochii corifeilor revoluției de la 1848, purtătorul de standard în bătălia populară pentru emancipare, iar după declinul Franței, în 1870, „steaua polară a latinității”. Programul național român, program al unei insule latine aflate în pre-

ziua resurecției, s-a format contemporan cu cel italian. Invitația de a institui cea mai frapantă dintre paralele era implicită în mintea celor care contemplant Italia într-un mod singular. Explicit, ea s-a făcut auzită în cuvintele incitante rostite de Dimitrie Brătianu la Paris, în 1847, în fața comilitonilor solicitați să perceapă ecoul Alpilor și Apeninilor. Asemeni italienilor față de inamicii independenței și unității la care aspirau, românii erau angajați într-o experiență similară în confruntarea cu adversitatea a trei imperii dintre care unul, Austria, oprima părți aparținând ambelor popoare. Ca și pentru Italia, Europa cancelarilor și opinia europeană erau invitate să ia act de existența unei naționalități cu o individualitate marcată în toate ramurile ei din antica Dacie romană. Ceea ce avea incomparabil mișcarea națională italiană pentru a li se propune românilor ca termen de referință privilegiate, ea și nu cea poloneză, cea greacă sau cea slavă meridională, cu toată solidaritatea manifestată, era impactul mitizant al romanității, element psihologic de bază în redescoperirea lor, a cărei conștiință se reînviogorase într-atâtă prin memorabilele acte ale poporului geamăn încât să acționeze ca un catalizator al procesului de renaștere politică.

Structurat în cinci lecții-seminarii, ciclul prezentat a urmărit modul și dinamica în care domniile, guvernele, adunările reprezentative, reprezentanții culturii, elementele populare, opinia română în genere au înțeles mișcarea dezvoltată în secolul al XIX-lea în cadrul tendinței generale de afirmare națională din Europa și îndreptată către realizarea libertății politice, independenței și unității Italiei. Perioada istorică relativă, de la insurecțiile anilor 1820—1821 la unirea Romei cu Italia, a fost astfel obiectul următoarelor teme: *Risorgimento și unitatea Italiei în percepția opiniei române; Italia în literatura și tradițiile populare române din secolul al XIX-lea; Risorgimento și unitatea Italiei în jurnalismul românesc; Mazzinianismul în aria central-europeană și balcanică: cazul democraților români; România și proiectele garibaldiene de acțiune în zonă (1859—1867)*. Ele au fost articulate în expuneri echilibrate, menite să ofere o imagine de ansamblu clară, cuprinzătoare, cu valorizări analitice în limitele necesarului și cu fondarea pe documente și pe o literatură de specialitate la zi, în cazul, mai ales al ultimei teme, și pe revizitarea unor surse preponderent inedite referitoare la planurile conspirative și tentativele de acțiune revoluționară danubiano-balcanice, maghiare, poloneze și elenice inspirate de Mazzini și de mitul lui Garibaldi și având ca principală bază de operațiuni, în două din ipostaze, România. Adresate în principal unui mediu studentesc în curs de formare, în genere cu o oinoaștere relativ restrânsă a istoriei zonale și naționale, prelegerile pot constitui o substanță minimă, utilă aprofundării și amplificării viitoare.

Ștefan Delureanu

„ERRARE HUMANUM”! TOTUȘI, SĂ NU EXISTE LIMITE?

La stăruința d-lui Tudor Mateescu, din partea Redacției Revistei Arhivelor, am acceptat, cu mai bine de un an și jumătate în urmă, să alcătuiesc un material privind activitatea și personalitatea istoricului *Gheorghe I. Brătianu*, pentru rubrica *Preșuratori ai Arhivelor*, apărut de curând, în nr. 4, pe 1993 (p. 434—447). Cercetarea noastră avea în vedere evocarea — la 40 de ani de la dispariția dramatică a distinsului specialist — a unor laturi ale preocupărilor sale în studierea trecutului poporului nostru și a istoriei universale, inițiativă desigur lăudabilă pentru prestigioasa publicație.

Deși i-am solicitat de la bun început redactorului șef al revistei în cauză permisiunea de a-mi efectua corecturile în pagini I și II și totodată îngăduința de a adăuga eventualele titluri bibliografice ale unor studii apărute în perioada în care articolul nostru se afla în proces editorial — fapt acceptat de dl. T. Mateescu, totuși domnia sa nu și-a respectat angajamentul. Rezultatul, departe de a fi pozitiv, învederează o practică condamnată ce duce la proliferarea unor erori care puteau fi înlăturate prin corectarea atentă a paginilor tipografice.

Nu ne vom referi la unele scăpări, datorate procesului editorial, cărora cititorul le poate găsi o scuză, ci cu deosebire la acelea cu un impact nedorit asupra sensului afirmațiilor noastre. Astfel, la p. 435, unde mă refeream la cercetările lui Gh. I. Brătianu — atât de bine cunoscute — referitoare la tradiția întemeierii *statelor românești*, atenția istoricului

apare îndreptată asupra... *salelor românești!* Dacă corecturile ar fi fost efectuate cu atenția cuvenită, la p. 442, r. 24, s-ar fi făcut referire la evenimentele desfășurate în „sud-estul Europei” și nu în *sud sud-estul* continentului. De asemenea, la p. 446, r. 15, nu ar fi apărut referirea la „Traficul la marea Meagră”!

Un număr mare de erori de corectură pot fi însă întâlnite în notele articolului nostru. De pildă, la p. 439, nota 46, în loc de „ați lipsit nemotivat”, cum îi reproșa Iorgu Iordan istoricului, se citește acum ați lipsit *nevinovat!*

La p. 440, nota 50, figurează „Tezaur de documente istorice”, în loc de „Tezauru de monumente istorice”, în care Al. Papiu Ilarian publica în vol. I (1862) cronica lui Matei al Mirelor, utilizată de Gh. Brătianu. Eroarea de corectură a unor date citele la amintita notă a făcut ca și vol. I al *Cronicilor României*, editat de Mihail Kogălniceanu, să figureze la 1972! (în loc de 1872) ca de altfel și ediția operei lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*. Căci, cum ar fi putut utiliza Gh. I. Brătianu, în anii tinereții sale ediții de surse ce apar aici sub date care depășesc cu 10–20 de ani momentul morții sale dramatice, din aprilie 1953.

La p. 445, nota 89, titlul unuia din capitolele citate de noi este „Grandeur et décadence de l'étatisme byzantin” — din care s-au omis „...décadence de...”.

Supărător este apoi faptul că studiul valoros al cercetătorului V. Ciociltan, *Geneză politică pontică a Hoardei de Aur (1261–1265)*, citat de noi la nota 108, de la p. 446, unde ne referem la amendarea unor afirmații ale lui Gh. Brătianu, ca urmare a rezultatelor mai noi dobândite în sfera istoriografiei, apare — inexplicabil — cuprins la nota 111, p. 447. Aici, am făcut referiri la observațiile lui N. Stoicescu cu privire la *Sfatul domnesc*, pornind de la sinteza, valoroasă, a lui Gh. I. Brătianu consacrată acestei probleme și adunării stărilor în Principatele Române, neexistând prin urmare nici o justificare pentru încorporarea contribuției despre politica pontică a Hoardei de Aur, sub amintita notă.

În aparatul lucrării noastre pot fi întâlnite și alte inadvertențe, datorită faptului că Redacția Revistei Arhivelor a găsit de cuviință să schimbe numerotarea notelor din manuscrisul predat spre publicare, fără să opereze corectura corespunzătoare la o parte din trimiterile existente. De aceea, la p. 436, nota 25, apare indicată p. 4 (în loc de p. 439) și nota 44 (în loc de 45) și tot astfel la p. 443, nota 73, sunt citate greșit sub numerele 70 și 68, notele 71 și 69, iar la nota 74 se fac referiri bibliografice la notele 38, 67 și 68, în loc de 39, 68 și 69. Datorită erorilor de corectură, la p. 446, nota 108, sub cifrele 16 și 15, trebuie văzute de fapt notele 17 și 16, apoi la p. 447, nota 111, trimiterile la p. 2, nota 20, privesc p. 436, nota 21.

Este regretabil și faptul că Redacția nu a ținut seama — în aparatul textului nostru — de modul în care numele istoricului Gh. I. Brătianu este atestat în diferitele sale studii sau de felul cum apare el citat de către alți cercetători, încercând să-l uniformizeze. Nu toți autorii care s-au referit la opera și personalitatea sa l-au amintit sub numele „Gheorghe I. Brătianu”, ci și „Gheorghe Brătianu” sau „Gh. I. Brătianu”, chiar „Gh. Brătianu”, forme care trebuiau păstrate, ca atare, în notele bibliografice¹.

În alte câteva cazuri intervenția Redacției în materialul predat de noi spre publicare s-a dovedit la fel de lipsită de teme, de pildă, în înlocuirea termenului *Idem*, unanim utilizat pentru referirea la un autor ale cărui lucrări, alta decât prima citată în succesiune, ne dispensează să figurăm încă o dată numele său. Și totuși, în atare situații, în locul amintitului termen a fost preferată formularea *Ibidem* (cf. p. 435, nota 3 sau 442, nota 69).

Neatenția la corectură a condus și la apariția cu erori a unor onomastice și toponime. Astfel, la p. 441, nota 63, trebuia citat „Thomasino de Camarino” de Ancona (nu... Camario); la p. 442, nota 67, este vorba de „Andrea de Bartholomeo notario” (nu... Bartholomeu...); la nota 69, trebuie citit „Maurokastronul” (nu Murokastronul).

Fără a mai stăruii și asupra altor carențe ne vom exprima încă îngrijorarea față de un nou material, pe care l-am alcătuit tot la solicitarea d-lui Tudor Mateescu, intitulat „*Revista Arhivelor*” la 70 de ani de la apariție (1924–1994), anunțat deja în sunarul prioritar la următorul număr. El totalizează peste 26 de pagini de text și mai bine de 400

¹ Pentru aceasta să se vadă mai ales vol. *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 1988; cf. și Maria G. B. ătianu, *Georges I. Brătianu: l'énigme de sa mort. Les témoignages*, Paris, 1992; de asemenea studiile din „*Revista istorică*”, IV (1993), nr. 1–2, p. 5–54 și p. 139–176 (ed. de John Rogister, Ș. Papacostea, P. Teodor, R. Manolescu și nota lui Fl. Constantin, ibidem, p. 187).

de note, la care, dacă corecturile tipografice nu vor fi efectuate cu atenție, de autor, apare evident riscul ca cititorul să nu se mai aplece în fața unui material omagial. Nădăjduim ca apelul nostru să fie receptat de cei în drept.

Constantin Bălan

ÎNTÂLNIRI CU ISTORICI DE PESTE HOTARE

Mărți, 24 mai 1994, a avut loc în Institutul de istorie „Nicolae Iorga” întâlnirea dintre un grup de cercetători și istoricul Theodor Armon de la Universitatea din Ierusalim, fost cercetător științific al Institutului nostru. După o scurtă prezentare biografică a oaspetelui făcută de directorul Institutului, domnul Theodor Armon a prezentat principalele sale preocupări științifice legate de istoria modernă și contemporană a României, de istoria evreilor și a curentelor de extremă dreaptă din țara noastră. Au urmat discuții cu privire la temele menționate. Au fost, de asemenea, evocate situații și personalități din istoria Institutului din vremea teroarei staliniste. Au participat la întâlnire: Șerban Papacostea, Paul Cernovodeanu, colegi de studenție ai oaspetelui, Ion Stanciu, Florin Constantiniu, Ioan Chiper, Eugen Denize, Virgil Ciociltan, Florin Müller, Florin Anghel, Anca Popescu.

Eugen Denize

NOTE

RAOUL BOSSY, *Amintiri din viața diplomatică, 1918—1940*, Edit. Humanitas, București, 1993, vol. I, 1918—1937, 337 p.; vol. II, 1938—1940, 325 p.

Așa cum un zid trainic se construiește din cărămizi din cele mai solide, la fel o diplomație de înalt nivel se face numai cu diplomați de valoare, cu oameni care, luați în parte, reprezintă fiecare o soluție pentru orice moment. Din multiplele variante pe care o personalitate de talia lui Raoul Bossy le-a oferit posterității — diplomat, politician, istoric, publicist — volumele recent editate propun cu deosebire latura cea mai importantă: periplul diplomatic de-a lungul a două decenii într-o Europă în plină schimbare. Diplomat la Roma în trei rânduri, 1921—1923, 1926—1927 și 1939—1940 (în ultima perioadă ca ministru al României), la Viena (1931—1934), Helsinki (1934—1936) și Budapesta (1936—1939), director politic al Președinției Consiliului de Miniștri, secretar general al Regenței și apoi director de cabinet la Ministerul Afacerilor Străine, Bossy a lăsat o analiză atentă, minuțioasă chiar, în ceea ce privește faptele și evenimentele în mijlocul cărora a trăit. Am putea adăuga că l-au însoțit în strălucita sa carieră nu numai șansa și numele, ci mai ales spiritul critic, inteligența, patriotismul. Interesante ni s-au părut, pe parcursul celor două volume memorialistice, atât cantitatea, cât mai ales calitatea informației (de-ar fi de amintit doar cele două mandate, de la Budapesta și Roma, din a doua parte a anilor '30).

Apropiat al familiei Brătianu, Bossy a trăit în imediata apropiere a celui care lua deciziile cele mai importante, l-a însoțit în călătoriile pe care acesta, împreună cu Regele Ferdinand și Regina Maria, le-a făcut în Banat, Transilvania și Basarabia, în timpul mandatului liberal din 1922—1926.

Un adept al familiei lui Ionel Brătianu (și nu neapărat un susținător al Partidului Național Liberal) nu putea trece peste episodul renunțării la tron a principelui Carol. Perspectiva, ce s-a dorit neutră, pe care Bossy o oferă îl avantajează pe liderul liberal, chiar dacă „năbădăiosul ni nestatornicul” prinț se bucură de o oarecare simpatie personală din partea autorului („înzestrat cu netăgăduite daruri ale minții, destul de cult, plin de farmec personal când voia să-și dea osteneala să placă, dar ursuz și chiar nepoliticos când nu-i convenea cineva, el înfățișa un mare semn de întrebare pentru viitor”, p. 109/1). Ceea ce trebuie remarcat este ideea că Bossy nu cade în „păcatul” dezvăluit de *Memoriile* lui Mihail Manoilescu, spre exemplu, care trece de la o exaltare curioasă a principelui, de la o propagandă voit exagerată la critici din cele mai mușcătoare și la un sentiment de adversitate, uneori, nu neapărat politică ci umană, personală. De data aceasta, poziția oarecum neutră, deși deloc favorabilă, este păstrată corect până la capăt, deși diplomațul și-a scris amintirile în exil, deci după renunțarea lui Carol al II-lea la tron și după pierderile teritoriale din vara-toamna lui 1940.

Chiar dacă admirator și apropiat al lui Ion I.C. Brătianu, Bossy subliniază calitățile unei alte figuri politice românești dominante, a omului care a rămas legat „de Europa centrală și dunăreană, de toate luptele ce s-au dus pentru descătușarea naționalităților asuprite și pentru statornicirea regimurilor democratice”, Iuliu Maniu („o mare figură istorică a neamului, un caracter, un om integru, sobru, auster, plămădit la școala bisericii unite”, I/150).

În postul deținut la Viena (mai întâi consilier de legație, apoi ministru al României), observațiile diplomatului depășesc cadrul politicii interne; chiar dacă și în perioada în care a deținut postul de secretar general al Regenței a avut posibilitatea de a cunoaște multe din culisele Palatului Regal și ale partidelor politice, de la un centru de observație cum era capitala Austriei analiza devine mai concludentă și aceasta datorită legăturilor constante cu membri ai familiei regale (Regina Maria, Principesa Ileana) sau cu figuri politice extraordinare (Nicolae Titulescu). Sunt prilejuri în care Bossy, prin redarea îndelungilor discuții avute cu Regina Maria, își afirmă distanța față de Carol al II-lea; același lucru îl face cu o oarecare satisfacție și când amintește de disputele verbale dintre Rege și Titulescu (apare replica dată de ministrul român de externe într-o neînțelegere cu Regele: „nu cer înlăturarea an-

turajului feminin al Maiestății Voastre, căci am credința că nu face politică [!?!]. În ziua în care voi avea altă convingere, voi cere și plecarea unei doamne", I/231).

Unul din cele mai incitante capitole este acela în care se rememorează perioada ministeriatului de la Budapesta (decembrie 1936 – noiembrie 1939). Nici un amănunt, fie politic, fie juridic, fie gazetăresc, fie ținând de ceremonialul diplomatic, nu a scăpat atenției extraordinare a scriitorului. Este, de altfel, o sursă majoră pentru că sunt descrise cercurile politice maghiare, ale oamenilor de știință, de afaceri, ale diplomaților aflați la post în capitala Ungariei. O descriere distinctă apare în cazul Regentului Ungariei, Amiralul Miklos Horthy; Bossy îl simpatizează și nu este de acord cu reputația de dictator, de stăpânitor totalitar pe care a dobândit-o după al doilea război mondial. El face afirmația că „Horthy nu avea nici însușirile necesare, nici înclinațiile sufletești spre a căuta dictatura”, și că „era mai degrabă dornic de o cărmuire constituțională, cu mai puține răspunderi pe umerii săi”, modelul ales fiind împăratul Franz Josef.

Din postul său extraordinar în ceea ce privește supravegherea politicii generale în Europa Centrală (dată fiind poziția geostrategică a Ungariei), ministrul român a atras atenția asupra intențiilor Budapestei de a dezagrega Mica Înțelegere printr-o apropiere de Iugoslavia, o eventuală înțelegere cu România și o izolare politico-militară a Cehoslovaciei; nu sunt trecute cu vederea nici excelențele relații cu Italia și Germania și nici obsedanta idee a frontierei comune ungaro-polone.

Impactul Anschluss-ului asupra opiniei publice maghiare a fost enorm, în ciuda relațiilor speciale dintre Berlin și Budapesta (se pare că însuși Regentul ar fi izbucnit în plâns la aflarea veștii). În condițiile presiunilor uriașe ale germanismului, liderii maghiari au depus eforturi disperate de constituire a unui bloc catolic Roma-Budapesta-Varșovia în fața căruia stăteau multe piedici pe care ostilitatea comună față de Praga nu era suficientă pentru a le înlătura. Singura soluție salvatoare a politicii externe maghiare a fost gândită alături de Germania (dealtfel, poziția oficială a guvernului de la Budapesta părea tuturor atât de inevitabilă încât era aprobată chiar de opoziția de stânga). Căutând explicațiile acestei politici, Bossy amintește de poziția geografică și, mai ales, de speranța unei acțiuni împotriva Cehoslovaciei, caz în care Ungaria ar fi prezentat aspirațiile ei asupra Slovaciei și Rusiei Subcarpatice.

În cadrul negocierilor româno-maghiare, purtate constant și îndelung, Raoul Bossy a fost unul din punctele cheie. În discuțiile ministrului român cu ministrul ungar de externe, Kálmán Kanya, Budapesta insista pe câteva teme majore (prezente în deceniile interbelice dar și în cele postbelice): problema proprietăților maghiare din Transilvania și problema minorității maghiare. Fără a se pierde obiectivitatea informației, se atrăgea atenția că dorința neașteptată a Ungariei de a încerca o apropiere de România (asemănătoare celei cu Iugoslavia) era dată de situația foarte dificilă a Cehoslovaciei, Kanya însuși mărturisind cu sinceritate că nu dorea ca prin acceptarea unei formule minoritare minimum cu Mica Înțelegere să fie împiedicat a se folosi de situația statului cehoslovac spre a cere concesiuni mari, pe care era convins că le-ar fi obținut (în esență era vorba de teritorii din Slovacia și de Rusia Subcarpatică, aceasta din urmă constituind modalitatea prin care se putea ajunge la soluția frontierei comune ungaro-polone). În realizarea unei înțelegeri necesare și credibile cu Ungaria, Bossy s-a declarat adeptul unei formule cuprinzătoare, „cu atât mai mult cu cât istoria recentă ne arată valoarea indoielnică a angajamentelor prea precise” (II/36), în care „problemele cele mai gingașe să poată afla soluții firești și echitabile”. Varianta prezentată a fost favorabil primită de Horthy, care s-a angajat să o propună ministrului său de externe, dar Regentul a insistat iarăși asupra problemei minorității maghiare căreia trebuia să i se asigure „condiții de trai multumitoare”. Eforturile românești s-au materializat prin crearea, la 3 august 1938, a Comisariatului general al minorităților, condus de Silviu Dragomir, ceea ce l-a făcut pe Kanya să exclame, adânc impresionat: „mărturisesc că n-aș fi crezut niciodată că veți face acest gest”. Negocierile n-au adus nimic nou datorită persistenței maghiare de a exclude Cehoslovacia, aliat al României, de la tratativele cu Mica Înțelegere; și față de Praga, problema minorității maghiare s-a dovedit un obstacol imposibil de trecut, indiferent de concesiunile prezentate. Ministrul ungar de externe îi mărturisea lui Bossy că „slovacii sunt o minoritate în Ungaria pe când maghiarii sunt una din naționalitățile constitutive ale statului cehoslovac” și că, deci, „cehii au de alcătuit de acum încolo statutul naționalităților” (II/60).

Nici cedările de la München, nici intervenția poloneză în Teschen nu au surprins Legația română de la Budapesta pentru că o lungă perioadă de timp liderii maghiari au subliniat necesitatea ca Italia și Germania să pună capăt „nedreptăților” din Centrul Europei, izvorâte din însăși existența statului cehoslovac. De altfel, Bossy era de părere că Ungaria se împotriva tuturor statelor succesoare și că scopul final al politicii sale ex-

terne era redobândirea a cât mai multe din „ținuturile pierdute”; de aceea, după München 1938 Budapesta s-a declarat ostilă României nu atât din răzbunare pentru nereușita ideii frontierei comune polono-ungare, cât mai ales părerii că România, aflată pe una din căile de scurgere ale expansiunii germane spre Ucraina, trebuia să ajungă în mod fatal la o ciocnire de interese cu Reichul, din care ar fi profitat Ungaria. În timpul crizei din martie 1939, soldată și cu ocuparea Rusiei Subcarpatice, postul din capitala ungară s-a dovedit un principal canal de comunicație în condițiile în care Budapesta se temea de o acțiune militară română iar Bucureștiul dorea păstrarea granițelor sale.

Pactul Ribbentrop-Molotov a provocat panică și în Ungaria: ca o soluție a crizei se vorbea despre un pact de neagresiune între România, Ungaria și Iugoslavia; Regentul Horthy declara reprezentantului Marii Britanii că se opunea trecerii de trupe germane spre a ataca România, se căutau variante între adepții neutralității (Horthy) și cei ai Axei (Stefan Csáky).

Declanșarea conflictului germano-polon coincide și cu încheierea misiunii oficiale a lui Bossy la Budapesta. Sigur, este greu de neglijat contribuția acestuia la destinarea oarecare a relațiilor româno-maghiare, dar surprinde, în contextul sobrietății și încercărilor constante de obiectivitate, intenția de a evidenția unele merite personale, folosindu-se cu precădere remarci mai mult sau mai puțin subiective ale unor lideri politici, ale unor ziare și gazetari. Aceste prezentări — repetăm, criticabile dar de înțeles într-o operă memorialistică — nu sunt rare, ele abundă mai ales în partea a doua a *Amintrilor* (e drept că și eforturile și misiunile erau mai importante decât cele din prima perioadă a carierei).

Perioada Roma (noiembrie 1939 — octombrie 1940) a coincis cu marile mutații din geopolitica Europei: războiul Germaniei cu Polonia, declanșarea ostilităților cu state din Nordul și Vestul Europei, încordarea raporturilor dintre statele central-europene. Multiplelor contacte cu ministrul italian de externe, contele Galeazzo Ciano, li se acordă importanța cuvenită, dar de departe un aspect din cele mai incitante pare a fi întrevederea din 10 ianuarie 1940. Ministrul italian comunica Bucureștiului, prin Bossy, că a fost autorizat de ministrul ungar de externe, Stefan Csáky, să declare că, în cazul în care „România ar fi atacată de Uniunea Sovietică și ar rezista cu armele în mână la acest atac, Ungaria va păstra neutralitatea în timpul conflictului, ba chiar o neutralitate binevoitoare” și că Budapesta nu va acționa ostil decât în condițiile în care în Transilvania ar avea loc „masacre ale minorității ungurești”, dacă ar izbucni o revoluție bolșevică în România sau dacă, fără luptă, România ar ceda Basarabia Rusiei și Dobrogea Bulgariei (II/213—214). Rezultatul negocierilor Csáky-Ciano, transmiterea lor lui Bossy, în special punctul al treilea, ar putea reprezenta, într-o analiză de ansamblu, un argument în evaluarea presiunilor maghiare în vederea cedării unei părți din Transilvania. De altfel, ministrul român era convins că nici Moscova, nici Budapesta nu excluseseră soluția departajărilor teritoriale în Basarabia și Transilvania, în ciuda unor declarații propagandistice de genul celei făcute de reprezentantul sovietic la Roma, Helfant, cum că „Moscova nu are nici o intenție ostilă față de România”.

Capitularea Franței („căderea Parisului”) a declanșat ceea ce Bossy a numit „inceputul tragediei neamului românesc”: cedarea fără luptă a Basarabiei, Nordului Bucovinei și ținutului Herța. Intervențiile personale și oficiale pe lângă guvernul italian s-au dovedit infructuoase, singura consolare fiind aceea că se va ține seama de „sacrificiul ce făceau în folosul păcii în Sud-Est și care este un serviciu pe care-l aduceau și Italiei și Germaniei”; ministrul german la Roma declara chiar cu o oarecare brutalitate că nu dreptatea, ci „die Realpolitik” era hotărâtoare și că, pentru interesele germane, era indiferent ca Basarabia să aparțină României sau Rusiei.

Bossy a făcut parte și din delegația română care s-a deplasat la Viena, în august 1940, la ceea ce el a numit „mișcarea nazisto-fascistă”; 30 august a reprezentat, și în vizuina ilustrului diplomat, „ziua cea mai neagră — până atunci — a istoriei Românilor”; episodul semnării arbitrajului de la Viena seamănă într-un fel cu descrierile consemnate de Mihail Manoilescu în *Memoriile* sale.

În mod absolut surprinzător pentru un analist de finețea lui Bossy, schimbările politice din România care au avut loc la începutul lunii septembrie 1940 sunt sumar, extrem de sumar, tratate: se pomenește doar de venirea la conducerea guvernului a generalului Ion Antonescu, despre plecarea lui Carol al II-lea și proclamarea lui Mihai I ca Rege al României („pentru a doua oară în scurta lui existență”), fără să se amintească nimic de esența noului regim de la 6 septembrie 1940.

Foarte interesant prin amănunte și observații este episodul întrevederii cu Regina Mamă Elena, aflată la Florența și chemată în țară de generalul Antonescu pentru a fi alături de tânărul Rege Mihai; sunt subliniate și eforturile personale prin care guvernele Axei, cel italian în special, erau informate despre „atrocitățile ungarilor în Transilvania” ocupată.

Plecarea de la Roma, hotărâtă de ministrul legionar de externe Mihail Sturdza, și preluarea unei noi misiuni diplomatice, la Berna, lasă puțin spațiu pentru o caracterizare a noii României; de altfel, Bossy nu se pronunță în nici un fel asupra statului național-legionar.

Evident, orice abordare memorialistică are, inevitabil, o doză de subiectivism; în volumele de *Aminiri*, Bossy păstrează balanța în cea mai mare parte a lucrării (sunt lăudabile eforturile de a menține neutralitatea în cazul lui Carol). Există, desigur, accente pe care le-am putea numi aproape exagerate, dar și aici rămâne de discutat pentru că scriitorul, dar mai ales diplomatul Bossy apelează, în argumentare, la opinii favorabile venind fie din partea unor importanți lideri politici, fie din zona unor influente organe de presă. Oricum, atât pentru noua sursă de informații pe care o oferă, cât și pentru restituirea istorică atât de necesară, cele două volume de *Aminiri din viața diplomatică* sunt mai mult decât salutare și binevenite.

Florin Anghel

MIHAI BOTEZ, *României despre ei înșiși. O cercetare de comunismologie prospectivă*, Edit. Litera, București, 1992, 106 p.

În toamna anului 1985, pe când se afla în Franța, Mihai Botez a fost invitat să participe la „o masă rotundă asupra viitorului României”, prilej cu care avea să fie dezbătut subiectul „România după Ceaușescu”. Or, pentru a putea descifra posibilele evoluții ale României în viitorul apropiat este necesară o cât mai bună cunoaștere a trecutului și a prezentului. Pornind de la acest raționament, în cazul cărții de față valabil doar pentru jumătatea care se referă la analiza prezentului, M. Botez încearcă să realizeze o radiografie cât mai exactă a vieții economice, sociale și culturale din România anilor '80. Aflându-se în imposibilitatea de a organiza anchete sociologice, chiar de a formula în cercurile apropiate întrebări directe, autorul a recurs, după cum el însuși ne mărturisește, la „tehnicile de investigație indirectă”. Și, vreme de patru luni (din decembrie 1985 și până în aprilie 1986), a „explorat toate grupurile sociale” la care a avut acces „spre a găsi subiecți și răspunsuri”. M. Botez nu a mai căpătat permisiunea de ieșire din țară pentru a participa la Congresul de la Paris. Cercetarea începută atunci nu a fost abandonată și, în condiții nu dintre cele mai plăcute, în camera cu numărul 302 de la hotelul „Egreta” din Tulcea, a luit forma unui studiu-eseu, care acum, după cinci ani, într-un alt context politic, vede lumina tiparului.

Primul segment analizat este cel „economic, cel aflat, evident, în criza cea mai adâncă”. Autorul înregistrează diferite opinii, adesea contrare, despre sarcinile de plan, haosul statistic, incompetență, mediocritate, corupție precum și relațiile de cauză-efect care se stabilesc între ele. Sarcinile fixate, cel mai adesea imposibil de îndeplinit, oferă muncitorilor „scuza de a nu-și îndeplini nici acele obligații ce intră în sfera posibilităților”. Minciuna, așezată la temelie sistemului, anulează distincția dintre un muncitor bun și unul mediocre, dintre un inginer bine pregătit și unul incompetent. Și, „cum oriunde și oricând mediocrii sunt mai numeroși, dezastrul economic pare astfel în mod paradoxal a aduce beneficii unor largi categorii pasive și indolente”. Autorul credea, să nu uităm că textul a fost scris în 1987, că „organele de partid și de stat” nu cunoșteau situația reală din economia românească, nu știau că raportările oficiale erau „ajustate”. Dezvăluirile făcute după 1990 infirmă acest fapt. Deci atunci se minșea în cunoștință de cauză. „Boborul” trebuia intoxicat; trebuia convins că trăiește „pe cele mai înalte culmi ale civilizației”. Informațiile false cu care ne bombardau presa scrisă, radioul și televiziunea nu erau adresate activiștilor de partid și nici membrilor organelor de represiune, aceștia cunoscând adesea cifrele reale (fără ca să aibă obligatoriu acces la ele în mod oficial) ale diferiților indicatori economici din care rezulta dezastrul economic. Precaritatea situației economice aduce în schimb mari avantaje puterii. Obediența individului devine astfel o condiție absolut necesară prezervării oricăror privilegii. Fazei de supunere îi urmează, uneori, cea de cooperare cu puterea prin care se obține accesul „la un trai decent”. M. Botez trage concluzia că acuta criză economică este pe de o parte un „izvor de insatisfacții” (dar din care nu rezultă neapărat dorința de schimbare) cât și un „factor de stabilizare a situației”.

Sunt prezentate, mai apoi, o seamă de opinii despre așa-zisa viață politică. „Principala concluzie” trasă de autor se referă la „lipsa de interes a românului mediu pentru problemele puterii”. Cel mai adesea criticat este grupul aflat la conducere, în vreme ce „majoritatea obiectivilor se îndreaptă *nu împotriva sistemului ca atare*” (subl.n.). În sine, remarca este, aparent corectă. Pentru mulți observatori, nu însă și pentru M. Botez, în spatele acestor prime reacții anticeaușiste se ascundeau altele, profund anticomuniste. Autorul, poate furat de aparențe, poate temându-se să descopere ceea ce nu dorește, nu le sesizează însă. Peste mai bine de trei ani, în seara de 21 decembrie 1989, în Piața Universității s-a strigat la început „jos Ceaușescu”, dar și, după un timp, „jos comunismul”. Poate și alți participanți au stat o clipă pe gânduri înainte să repete, cu glas tare, acest ultim slogan. Pasul era unul uriaș și unii (mulți? puțini?) dintre cei prezenți au sesizat deosebirea ce exista între un „jos Ceaușescu” și „jos comunismul”. Aceste reacții merită o analiză specială. Nu-și are locul aici, în această simplă prezentare. Cu siguranță că cei care-au fost în fața Intercontinentalului în seara zilei de 21 decembrie nu erau mai puțin anticomuniști la ora 17, când strigau „jos Ceaușescu” decât la ora 21, când au strigat „jos comunismul”. Din păcate autorul expediază nepermis de repede chestiuni care ar fi trebuit să-i rețină atenția.

Prin contrast cu omul de rând „aparaticul”, „nomenklaturistul” este foarte atent la echilibrul de forțe din conducerea Partidului Comunist, la potențialii urmași ai lui N. Ceaușescu în funcția de secretar general. Superficialitate dovedește autorul și când se ocupă de supraviețuirii vechilor partide politice care contestă legitimitatea regimului comunist, opinând că în acest caz „avem de a face mai degrabă cu aspecte morale decât cu unele politice”. M. Botez percepe sistemul comunist ca un dat. Întrebările pe care și le pune se referă la felul cum s-ar putea realiza transformarea național-comunismului românesc¹ în „socialism cu față umană”. Viitorologul, pragmatic, nu pune în discuție legitimitatea regimului, ci calea pe care acesta o are de urmat până la a ajunge să devină suportabil.

Reflecții interesante au ca obiect raporturile stabilite între puterea politică, pe de o parte, biserica ortodoxă și comunitatea evreiască pe de altă parte. Prima „a devenit un asociat valoros al puterii comuniste”, în vreme ce atitudinea obedientă a liderilor minorității evreiești „și uneori susținerea activă a politicii regimului comunist”, este prețul plătit pentru dreptul de emigrare în masă. Concluzia este că nici fenomenul religios nu poate fi un factor destabilizator.

De cel mai mare interes sunt paginile destinate analizei percepției U.R.S.S. în diversele categorii sociale din România deceniului nouă. Liderii comuniști de la București sunt conștienți de faptul că datorează poziția lor armatelor sovietice și lui Stalin. În ciuda mult agitatei autonomii față de Moscova, și remarca lui M. Botez este extrem de exactă, „liderii români nu au devenit mai puțin comuniști, mai precis au rămas comuniști-staliniști în cea mai pură tradiție neeuropeană”. Tocmai de aceea aparatul superior de partid este refractar la ideea unei „deschideri” de tip gorbaciovist. Alternativa „deceuașizării” generează în sânul aparatului de partid două reacții. Prima, consideră autorul, are un *efect destabilizator* („fiecare încearcă să-și apere reputația și eventualul viitor politic”) în vreme ce a doua are un *efect unificator* („fiecare se simte co-autor la erorile comise”). Sentimentul culpabilității (acolo unde el există) îi face pe cei „compromiși” să „compromită” pe cât mai mulți. Din păcate, M. Botez nu ne oferă nici o definiție a individului „compromis”, nici măcar nu ne spune cărui cerc al puterii aparține. Autorul nutrește convingerea că există activiști ne-„compromiși”, „cinstiți” („comuniști-cinstiți”; oare unde am mai auzit sintagma?).

În încheierea analizei fenomenului politic este citată și opinia pertinentă a unui politolog care atrage atenția asupra faptului că „perioada dintre moartea sau retragerea unui lider comunist și instalarea unuia nou este singura perioadă din ciclul sistemului comunist în care regulile de fier ale aparatului nu mai funcționează: atunci totul devine posibil”. Iar, după o scurtă paranteză reformistă „totul va intra în normal” și, peste puțin timp, lucrurile „vor merge la fel ca înainte”.

Al treilea segment cuprinde o investigație asupra vieții sociale. M. Botez ne oferă o excelentă definiție a contractului social între individ și statul comunist: *«cetățeanul se angajează „să nu supere” puterea și în schimb aceasta îi oferă accesul la o viață socială și profesională „normală”»* (subl.n.). Autorul culege opinii interesante relative la proletariat, în cea mai mare parte încă dependent de originea sa țărănească, când beneficia de „o anumită libertate în auto-organizare greu compatibilă cu spiritul industrial modern”. În același timp, țărănimea, deși este profund nemulțumită, este prea obosită și înspăimântată pentru a reacționa. Intelctualitatea, la rândul ei, afirmă M. Botez, manifestă un interes scăzut

¹ Preiau termenul lui M. Botez din *Intelctualii din Europa de est (Intelctualii est-europeni și statul național comunist)*, București, 1993.

pentru problemele societății. Generalizarea, ca oricare alta, este mult prea simplistă. Este evident că impactul elitei intelectuale asupra societății este redus, dar acest fapt nu ar fi trebuit să ducă pe nimeni la concluzia că intelectualitatea „nu reprezintă astfel deloc un element neliniștitor pentru stabilitatea politică a regimului”. Numai pornind de la premisa că „istoria este făurită de masele largi populare” se poate face o asemenea afirmație. După o analiză destul de superficială pe alocuri, M. Botez trage concluzia că „Societatea românească a anilor '85, din motive felurite și probabil cu țeluri diverse, acceptă politica socială a guvernului de la conducerea țării”. De o mare profunzime ni se pare afirmația, validată într-o bună măsură de evenimentele ulterioare, conform căreia „în România de azi, dezastrul economic și implicațiile lui sociale sunt atât de mari, iar resemnarea atât de așezată, încât până și o schimbare face frică”.

Și viața culturală, la rândul ei, este analizată. M. Botez discută o seamă de probleme care, din păcate, și astăzi sunt actuale. Amintesc doar de „Kulturnicii” care nu mai prididesc în a-și oferi serviciile celor aflați la putere, în schimbul unor avantaje materiale mai mult sau mai puțin consistente.

Cercetarea lui M. Botez stă sub semnul întrebării: cum va arăta România post-ceaușistă? Și, iată răspunsul pe care ni-l oferă distinsul viitorolog: „Scenariul cel mai probabil ni-a apărut a fi cel în care, după o perioadă în care se va simula „continuitatea” (scenariul tendințial), se va trece pe calea reformelor — întâi, prin corectarea exceselor trecutului și apoi prin restructurări și schimbări. Este probabil ca timpul modificărilor să fie lent, perioada de trecere extrem de dificilă, iar primele rezultate încurajatoare (să apară) nu înainte de anul 2000. Acest scenariu ar urma să fie independent de acțiunile ce ar popula scena politică; dar el ar putea să fie încetinit ori accelerat de anumite conjuncturi de putere (de pildă, încetinit dacă lui N. Ceaușescu i-ar urma întâi soția, fiul ori cineva din grupul său și abia apoi reformiștii; accelerat dacă reformiștii ar veni direct la putere)”. Și care ar fi „reformiștii” comuniști ce-ar putea prelua secretariatul general al partidului, după înălțurarea lui N. Ceaușescu? M. Botez, ori preinși interlocutori ai săi, îi amintesc mai cu seamă pe P. Niculescu-Mizil și pe Ion Iliescu, cel de-al doilea fiind tot una cu persoana care-a „emanat” în decembrie '89.

Mihai Botez a mai adăugat eseului său o postfață, intitulată: *După cinci ani. Evident, autorul se explică aici.* În centrul atenției stă „disidența” începută în 1979 (în alte părți apare anul 1977), pe când era director al Centrului Internațional de Metodologie a Studiilor asupra Viitorului și Dezvoltării și cadru didactic al Universității din București. Mihai Botez și-a propus să contrazică teza „toți disidenții români vor să emigreze” și crede că „într-o oarecare măsură demonstrația mea (a lui M. Botez) a reușit”. Postfața-spedanie obligă pe orice cititor să-și pună o sumedenie de întrebări referitoare la autor. Dar considerațiile de acest gen nu-și au locul aici. Atragem, însă, atenția asupra regretului afișat de M. Botez când vorbește de faptul că „disidența” sa este puțin cunoscută („puțini au vorbit despre mine”; „numele meu rămâne probabil necunoscut românului din 1992”). Tot el ne asigură, câteva pagini mai încolo, că nu așteaptă să culegă roadele „disidenței” (de parcă vreun disident autentic le-ar fi cules!) cititorilor să-și amintească măcar de numele Doinei Cornea, „mai ales în câmpul, de totdeauna străin mie, al politicii”.

Această carte este mai întâi de toate un document. Mihai Botez a reușit, el însuși ne atrage atenția asupra acestui lucru, „să demonstreze că în România nu se scriau numai pamflete nimicitoare, scrisori lacrimogene ori lamentări intimiste”. Nu putem fi de acord cu autorul când spune că anticipările sale au fost „depărtate de realitate”; din contra, credem că acest studiu-eseu conține judecăți profunde, de o mare actualitate.

Lucrarea este mai cu seamă descriptivă. Analizele, acolo unde sunt, păcătuiesc cel mai adesea printr-o metodologie defectuoasă. Mihai Botez, pe de o parte, nu-și definește întotdeauna conceptele cu care operează, iar pe de alta, dovedește o insuficientă cunoaștere a tehnicilor de cercetare specifice sociologiei și psihologiei sociale. Cât despre opiniile pe care le citează autorul, unele foarte întinse, de câte o jumătate de pagină, nu credem că pot fi autentice în totalitatea lor, date fiind condițiile în care Mihai Botez ne spune că a realizat investigația. Or, dacă citatele ar fi veritabile s-ar pune problema unei instalații de ascultare-inregistrare, iar în acest caz nu s-ar mai putea vorbi de Mihai Botez „disidentul”. Unele părți ale eseului-studiu devin adevărate colaje de opinii pe o temă dată. Cel mai adesea părerile prezentate sunt contradictorii, însă autorul nu le supune unei analize critice și nici nu ne dezvăluie întotdeauna propria sa opinie. Chiar suspect, am putea spune, ni se pare faptul că Mihai Botez nu acordă nici o atenție sistemului represiv ceaușist, și mai cu seamă activității Securității și a serviciilor specializate ale armatei. Fiind redactat în 1987 și tipărit doar peste cinci ani, autorul ar fi avut răgazul necesar să revină asupra tex-

tului îndreptând unele erori de exprimare². Menționez și condițiile grafice de excepție, redactorii Editurii Litera meritând toate felicitările³.

Cartea lui Mihai Botez reprezintă o premieră în circuitul publicistic (și științific) românesc. Din păcate ea a trecut aproape neobservată. Autorul nu discută boala incurabilă de care suferă regimurile socialiste și comuniste în general, ci doar aberațiile sistemului ceaușist. Mihai Botez nu suportă „comunismul de familie” al lui N. Ceaușescu fără a pune, nici măcar pentru o clipă, problema contestării întregii parafeze comuniste, de peste patru decenii, din istoria României.

Armand Goșu

ARMAND M. CĂLINESCU, *Discursuri parlamentare*, cu o postfață de Cristian Popișteanu, București, 1993, 2 vol., 811 p.

Cele două volume de discursuri parlamentare ale lui Armand Călinescu aduc în fața opiniei publice, în fața cititorului avizat, dar, în egală măsură, și a celui mai puțin familiarizat cu problematica politică, elementul necesar cunoașterii unei asemenea personalități a istoriei noastre. Portretul acestui important om politic din perioada interbelică este completat în mod semnificativ prin reliefaarea activității parlamentare, care evidențiază calități ce se sesizează mai greu din lectura unor elemente dispartate, furnizate de lucrări diverse referitoare la această epocă. Discursurile parlamentare ale lui Armand Călinescu se constituie, de asemenea, și într-un izvor istoric important, ele referindu-se la o perioadă deosebit de dificilă și complexă a istoriei României, perioada 1926–1937. Aceștia sunt anii formării Partidului Național Țărănesc, ai regenței și restaurației regelui Carol II, ai crizei economice, dar și ai dezvoltării industriale, ai frământărilor sociale și politice generate de criza economică etc. În aceste condiții, Armand Călinescu, implicat adânc în procesul politic, atât de pe băncile opoziției, cât și din fotoliul ministerial, dovedește interesul primordial pe care îl acordă respectării ordinii de stat și apărării ființei naționale. Adversar implacabil al oricărui extremism politic, Armand Călinescu nu a putut fi deturnat de la idealurile sale și nici atras sau atacat de concurenții săi politici și această inflexibilitate i-a determinat destinul tragic.

Există câteva coordonate generale care transpar din toate luările de poziție ale lui Armand Călinescu și care i-au caracterizat gândirea politică. Ele se referă, în principal, la primordialitatea interesului național în raport cu interesele de partid și la respectarea democrației, a libertăților individuale, chiar în situații în care se impune intervenția energetică a autorității pentru respectarea legalității.

Patriotismul a caracterizat întreaga activitate a lui Armand Călinescu. Au existat situații în care el a demonstrat că rezolvarea unor probleme grave impune renunțarea la interesele partinice și ajungerea la conlucrarea tuturor forțelor politice. Un exemplu elocvent l-a constituit discutarea politicii bugetare în 1926. Legea conversiunii datoriilor agricole a constituit un alt prilej de demonstrare a dorinței de unire a eforturilor politice. În viziunea sa, datoriile agricole constituiau o problemă socială foarte gravă. Deși era nevoie de o unificare a concepțiilor în rezolvarea acestui impas socio-economic, deasupra intereselor de partid, liberalii au propus un proiect de lege lipsit de valoare, în concepția țărăniștilor, neținând cont și de alte eventuale păreri. Pentru a evita o situație fără ieșire, Armand Călinescu, ca reprezentant al opoziției, propune acceptarea acestui proiect de lege, justificând astfel gestul său: „În asemenea condițiuni ar fi trebuit, d-le ministru, să vă refuzăm încrederea noastră și, în orice caz, nimic în atitudinea noastră nu poate fi socotit ca o ade-

² De exemplu: *transferând* în loc de *transformând* în fraza „transformând cu neomenie costul aventurii lor iresponsabile pe spinarea populației” (p. 84); iar în unele cazuri trebuie introduse cuvinte de legătură (și nu numai) pentru ca unele propoziții să devină inteligibile: „iar primele rezultate încurajatoare < să apară > nu înainte de anul 2000” (p. 75) etc.

³ S-au strecurat, din păcate și câteva greșeli de tipar. De exemplu: este vorba evident de Michael Shafir și nu de „M. Shafin” în *Cuvânt înainte*.

ziune la politica pe care o duceți. Dimpotrivă, tribulațiunile prin care a trecut proiectul de lege al conversiunii constituie un motiv mai mult pentru a arăta insuficiența acțiunii d-voastră de guvernământ.

Dacă totuși vom lua în considerare proiectul d-voastră, este pentru că, în momentul acesta, situațiunea este atât de încordată, lumea din afară așteaptă, încât o soluțiune, chiar mai slabă, este preferabilă lipsei oricărei soluțiuni pe care d-voastră ați întârziat-o pînă acum”.

Perioada în care Armand Călinescu și-a desfășurat activitatea a fost deosebit de frământată, nu numai în România, ci și în întreaga Europă. Situația economică a determinat tulburări sociale, dar și apariția și dezvoltarea unor forțe politice extremiste. Toate acestea au reprezentat momente de încercare pentru democrație și statul de drept. Ele au impus căutarea unor noi forme de apărare a autorității de stat, în condițiile respectării legilor, dar și a libertăților individuale. Din acest punct de vedere, concepțiile lui Armand Călinescu s-au axat pe moderație, pe respingerea oricăror soluții extreme, prin respectarea strictă a legilor. Astfel, problema respectării drepturilor individuale a fost adusă în discuție cu ocazia campaniilor electorale. În acest context, el aprecia că, în general, în timpul campaniilor electorale s-au înregistrat violări ale drepturilor omului.

Un alt aspect al democrației îl reprezintă raportul dintre administrația locală și puterea de stat. Dezbătând problemele administrației, votului universal și a implicării statului în activitatea consiliilor locale, în ședința Camerei din 8 martie 1932, Armand Călinescu afirma:

„Prin urmare, d-lor deputați, ceea ce este esențial în legiuirea administrativă este, cu toată părerea de rău a unora din d-voastră, ideea democratică. Democrația sau pseudodemocrația, cum vă place să o numiți uneori — nu interesează aceasta — ceea ce interesează însă, este ca cetățenii să-și poată rezolva problemele de interes local într-o completă competență și prin organe alese de ei cu sufragiu universal”.

Evidențiind superioritatea legii administrative locale din 1929, aprobată de partidul său, Armand Călinescu sublinia caracterul mai democratic al acesteia: „Într-adevăr, ceea ce contribuie la realizarea efectivă a unei autonomii administrative este, în primul rând asigurarea existenței consiliilor alese: este, după aceea, competența consiliilor și, în fine, regimul de legalitate, sub care este asigurată funcționarea lor”.

Un alt aspect care ține de respectarea democrației parlamentare este acela al extremismului politic. În aprecierea mișcărilor politice extremiste, fie ele de stînga sau de dreapta, Armand Călinescu aprecia, în 1934, că ele speculează nevoile mulțimii. Sesiza, de asemenea, și diferențele dintre mișcărilor de stînga — comuniștii — și cele de dreapta — Garda de Fier.

„Da și nu, d-lor deputați, Sunt deopotrivă de primejdioase în acest înțeles, că și una și alta provoacă tulburări ale liniștii publice... Există însă o deosebire profundă în ce privește esența lor... Pe cînd mișcarea comunistă este o mișcare de mase și urmărește răsturnarea însăși a ordinii actuale, peste ideea națională, Garda de Fier este o mișcare de cadre, care urmărește înlocuirea sistemului de guvernare”.

Extinderea extremismului politic a fost favorizată de anumite condiții ce nu țin neapărat de domeniul politic, generate de primul război mondial. „Trăim o epocă de exaltare excepțională și de slăbire a sentimentului moral. Războiul mondial, care a fost o deslănțuire a forței, s-a continuat după încheierea tratatelor, pe terenul gândirii, prin apologia forței; și, fie că această apologie a făcut-o comunismul, fie că a făcut-o fascismul, amîndouă aceste curente au îndreptat un atac hotărât împotriva actualei organizații de stat. Punctul central al acestui atac îl ocupă regimul parlamentar”.

Slăbirea regimului parlamentar și instabilitatea guvernamentală au împiedicat rezolvarea crizei. În vederea stabilizării situației și pentru succesul democrației se impunea revizuirea Constituției. În viziunea lui Armand Călinescu singura soluție propusă de curentele extremiste este dictatura, adică „formula care realizează forța”. Ceea ce este mai tragic, însă, era faptul că, menită să întărească controlul, dictatura ajunge la rezultate total opuse: „Dictatura nu are control și ca acoperă toate turpitudinile. Finanțele, în acest regim, sunt întotdeauna învăluite în mister și ajung la Bancrută. Dictatura este regimul în care se pregătește revoluția sau războiul”.

În aceste condiții lupta împotriva curentelor politice extremiste nu se poate desfășura decât pe căi legale, democratice. Tulburările sociale, în speță, demonstrațiile muncitorești, trebuie înțelese și permise (ca o expresie a drepturilor cetățenești) numai în condițiile în care se evită violența. În discursul său din 4 februarie 1931, Armand Călinescu exprima înțelegerea față de nevoile muncitorești, dar dezaproba extremismul comunist, precum și acțiunile provo-

catoare ale agenților poliției. De altfel, cu același prilej, el a sesizat diferența dintre obiectivele mișcărilor muncitorești și propaganda comunistă.

Armand Călinescu a considerat însă Garda de Fier ca un mare pericol la adresa democrației în România. Cu prilejul discutării legilor de autorizare și prelungire a stării de asediu, precum și a legii pentru apărarea ordinii în stat, el și-a exprimat poziția cu privire la posibilitățile de îngrădire a activității partidelor extremiste de dreapta. Astfel, el afirma, în ședința Camerei din 5 aprilie 1934, că: „Socotesc chiar că o regulă de prudență politică cere ca să forțezi o mișcare clandestină să iasă la iveală”. În 1937, considerând că măsurile luate de guvern pentru stoparea activității Gărzii de Fier au fost ineficiente, Armand Călinescu se împotriva prelungirii stării de asediu. El considera că un regim de libertate ar conduce la o destindere în viața politică și la o îndreptare a țării către un sistem firesc de alianțe, în condițiile în care extrema dreaptă nu era un fenomen izolat, ci extins la nivelul întregului continent.

Reeditarea celor două volume de discursuri parlamentare ale lui Armand Călinescu reprezintă un act de restituire istorică. Problemele pe care ni le înfățișează sînt de o incontestabilă actualitate și merită subliniate intervențiile sale ca deputat al opoziției, dominate de o imperturbabilă logică, o puternică argumentare faptică și, firește, artă retorică. Se constituie astfel într-un model al parlamentului opoziționist, apt de a fi avut în vedere și astăzi. Din punct de vedere istoric, cele mai ilustrative sunt aprecierile făcute de Nicolae Iorga, în prefața volumelor publicate în 1938: „Astfel, aceste două volume ale dlui Armand Călinescu vor fi de mare folos istoricului, mai ales că ele se raportează la o epocă tulbură în care publicarea discursurilor nu s-a făcut niciodată pentru multe motive, și mai ales pentru aceea că vorbitorilor li-a fost adesea rușine de ceia ce au spus”.

Cele două volume de discursuri ale lui Armand Călinescu sînt completate de volumul de mărturie „Cine a fost Armand Călinescu” editat de Fundația culturală „Magazin Istoric”, în 1992. Inaugurat de testamentul marelui om politic, întocmit la 21 iulie 1938 și de scrisoarea fiului său Barbu A. Călinescu — „Tatăl meu...” — volumul este structurat pe trei mari capitole. Ele se referă la *omul* Armand Călinescu, la *lupta sa* și *memoria sa*, cuprinzând evocări, eouri, amintiri.

Ajuns ministru de interne și apoi prim-ministru, Armand Călinescu a fost apreciat pentru acțiunile sale curajoase în momentele tulburi ale istoriei țării, fiind caracterizat de presa engleză ca „omul de oțel” sau „omul forte al cabinetului român”.

Caracterizarea activității sale politice este, poate, cel mai sintetic exprimată de telegrama veștită de la Sir Reginald Hoare la 9 februarie 1939: „Domnul Călinescu, care este, fără îndoială, personalitatea dominantă a noii administrații, devine astfel liderul ei oficial, supus autorității nominale a Patriarhului, care rămîne în continuare președintele „Consiliului de Miniștri”.

Mărturiile despre activitatea sa în cadrul Partidului Național Țărănesc și a Frontului Renasterii Naționale sînt urmate de referirile la Armand Călinescu în calitate de sprijinitor al culturii și învățămîntului. „Omul de oțel” Armand Călinescu și-a manifestat intransigența cel mai pregnant împotriva Gărzii de Fier, atitudine apreciată cu precădere în presa franceză. Notele informative, provenite de la Ministerul de Interne dovedesc tentativele de suprimare fizică a sa de către membrii acestei organizații extremiste.

Atât presa occidentală cât și corespondența diplomatică reliefează patriotismul lui Armand Călinescu, precum și politica sa externă și internă corectă și rezonabilă. Ecourile asasinării fostului prim-ministru sînt cele care încep al treilea mare capitol al cărții, prin articole publicate atât în presa românească, cât și în cea internațională. „Armand Călinescu — Icoană a iubirii de patrie”, „un ostaș de elită”, „un ‘ostaș civil’”, „bunul om aspru”. Este prezentă chiar și o mărturie a lui Horia Sima despre actul asasinării, care a fost doar unul din multele tentative de eliminare a celui care în viziunea Gărzii, susținea „regimul de teroare al regelui Carol”.

Printre sutele de documente, al căror caracter elogios definesc personalitatea complexă a acestui mare om politic, cel mai prețios și mai emoționant este testamentul lui Armand Călinescu, în care îl îndeamnă pe fiul său „să se gîndească la numele pe care i-l las și pe care eu l-am moștenit de la tatăl meu. Îl sfătuiesc să îmbrățișeze cariera militară sau magistratura. Să slujească Țara și Tronul cu credință și cu devotament așa cum am făcut-o eu”.

Tatiana Dușu

ROBERT A. DAHL, *After the Revolution? Authority in a Good Society*, Yale University Press, New Haven & London, 1990, 146 p.

Democrație și autoritate, politic și economic, raporturile dintre ele în stabilirea unei modalități de guvernare cu adevărat democratice, acestea sunt ideile de bază ale lucrării de față. Tema de reflecție nu este nouă; de asemenea, unghiurile de abordare a acestei teorii, care nu reprezintă inovații în lucrările de acest gen.

Schimbările politice realizate la sfârșitul anilor '80 au determinat necesitatea înlocuirii ideilor nedemocratice, cu practici și instituții democratice. De asemenea, anumite tipuri de autoritate nedemocratică persistă încă, chiar în state calificate drept democratice. Deși autoritatea, singură, nu poate conferi o anumită trăsătură unei societăți, ea reprezintă, totuși, o expresie a principalelor caracteristici ale societății respective. Autoritatea reprezintă, în primul rând, rezultatul alegerii personale. Ea reprezintă, de asemenea, și rezultatul competenței: competență în impunerea sa, dar și competența celui care alege. Autoritatea reprezintă, în al treilea rând, un element economic. Este rezultatul unei eficiențe. „Deși criteriul economic pare că nu și-a găsit niciodată un loc proeminent în clasificarea teoriei politice și lipsește între alte criterii, el este totuși un criteriu pe care orice persoană rezonabilă îl va aplica oricărui sistem de autoritate... Este cu atât mai bine ca un sistem decizional să se acorde cu criteriile alegerii personale și al competenței, dar se poate acorda mai puțin cu Criteriul Economic. Deoarece ceea ce este caracterizat ca un sistem ideal de autoritate, ignoră, în general, anumite costuri, cum ar fi timpul, «idealul» este rareori optim. În acest caz este mult mai rațional să alegi optimul, decât «idealul»”, (p. 42)

Varietatea formelor de autoritate este determinată de faptul că „democrația nu este, în sens strict, o singură formă de autoritate”. Ea este doar o gamă largă de posibilități. Autorul consideră că analiza formelor de autoritate trebuie să pornească de la ideea următoare: „Oricine este afectat de deciziile unui guvern trebuie să aibă dreptul de a participa la acea guvernare”.

Este o idee pe care el o denumește „principiul afectării intereselor”. În ce măsură este adevărată această afirmație, analiza lui R. Dahl ne sugerează să nu o respingem a priori ca pe o absurditate. „Într-o lume în care ne unește pe toți interesul supraviețuirii, absurditatea reală este absența unui sistem de guvernare în care interesul comun să fie reprezentat cu adevărat”. (p. 51)

Analiza formelor de democrație este inițiată prin conceptul de democrație primară. A fost o formă directă de guvernare, deoarece deciziile se luau, practic, de către întreaga comunitate. Evoluția vieții economice, sociale și politice a impus și modificarea acestei democrații primare, directe și transformarea ei într-o democrație reprezentativă. A continuat să existe și o formă evoluată a acestei democrații primare, reprezentată prin *referendum*. O altă formă de democrație, apropiată de cea primară, este procedura, uzitată și astăzi, în unele state americane, care dă dreptul cetățenilor de a iniția legi.

Autorul stabilește patru forme de autoritate: Committee Democracy, democrația primară, democrația reprezentativă și referendum-ul democratic. După aprofundarea analizei, el mai desprinde un al cincilea tip de democrație: autoritatea delegată. Se pune însă întrebarea: care dintre aceste forme este cea mai bună? Răspunsul pe care îl dă autorul este: „Fiecare este mai bună decât celelalte în anumite circumstanțe, dar niciuna nu este mai bună decât celelalte în toate împrejurările” (p. 61).

În ceea ce privește corelația dintre democrație și economic, autorul ajunge la o serie de concluzii, care reprezintă, în viziunea sa, esența concepțiilor actuale asupra autorității:

- multe critici aduse de socialiști capitalismului, au fost, în esență, corecte;
- partidele socialiste și social-democrate au contribuit la dezvoltarea unor economii mixte, care există astăzi în țările avansate;
- toate frământările care au avut loc în ultimele decenii au condus la o diversificare a soluțiilor de guvernare;
- experiența ne-a arătat că fiecare țară s-a dezvoltat conform specificului său național;
- complexitatea și diversitatea practicilor din țările avansate depășesc orice ideologie;
- obiectivele majore ale politicilor statelor sunt legate de societățile inde dreptate către economia de piață și predominanța proprietății private;
- dezvoltarea actuală impune combinarea tuturor tendințelor și formelor de exprimare a valorilor și inteligenței umane.

Dacă teoretic problemele sunt clare, aplicarea lor în practică este mai dificilă. Și aceasta din cauza mai multor factori, cum ar fi: inegalitatea resurselor, raportul dintre autoritatea publică și regulile private, soluții convenționale, raportul dintre self-management și coordonarea intereselor de grup.

... Concluzia prezentată de autor în finalul cărții este aceea că demersul său are un caracter preponderent teoretic, deși analiza se face pe baza realităților, în principal, americane. Aparent, pasul de la teorie la practică este ușor de făcut. Oricine poate face acest pas și poate să aducă soluții pentru o lume mai bună.

„Tu însuși poți fi surprins de principiile pe care le vei descoperi la sfârșit, sau care ar putea fi un început? În gândirea și în discuțiile raționale trebuie să ne mișcăm, înainte și înapoi, de-a lungul drumului, care nu este drept, ci triunghiular, cu laturile marcate: Principii, Probleme, Soluții, în afară de punctul în care poți, și cu siguranță, vei afla un alt triunghi.

Deci, într-adevăr suntem la capăt sau la început” (p. 135).

Este o invitație la continuarea demersului, ținând cont, bineînțeles, de factorii fundamentali pe care cartea ni-i prezintă. Este o invitație la transformarea sfârșitului într-un nou început.

Tatiana Dușu

MIHAIL MANOILESCU, *Memorii*, Edit. Enciclopedică, București, 1993, 2 vol., 424 p.

Apariția editorială din Colecția Băncii Naționale a României, de certă valoare istoriografică, este menită să umple un mare gol în abordările istorice referitoare la pozițiile favorabile reînțarcerii prințului Carol — viitorul Carol al II-lea — în România.

Deși, așa cum însuși recunoaște, Mihail Manoilescu a funcționat efectiv în guvernare doar 29 de luni, se poate vorbi despre o figură de prim rang a lumii politice interbelice — e drept nu de mărimea unor Ion I.C. Brătianu, Iuliu Maniu, Alexandru Averescu sau Corneliu Zelea Codreanu.

Evident părtinitoare — explicabil dacă ținem seama că sunt scrise din perspectiva unor anumite opțiuni personale și politice — *Memoriile* lui Mihail Manoilescu redau nu numai cu finețe, dar și cu un real talent literar figuri centrale din istoria românească și universală, fiind de reținut aici portretele făcute lui Alexandru Averescu, Ion I.C. Brătianu, Benito Mussolini, Antonio Salazar.

Elaborând un bine structurat model corporatist de reorganizare a societății, autorul și-a atras simpatii și antipatii la fel de numeroase, atât pe plan politic cât și științific. De altfel, volumul al II-lea se ocupă, cu precădere, de rememorarea importantelor reuniuni științifice la care a participat în numeroase centre din Europa Occidentală, Centrală și din Balcani.

Bineînțeles că mult mai importante și mai interesante sunt acele părți destinate tumultuoasei cariere politice — de la debutul vertiginos la tribuna Camerei, cu o violentă critică la adresa corifeilor Partidului Național Liberal (indeosebi Vintilă Brătianu și I. G. Duca) până la abdicarea forțată și retragerea rușinoasă a lui Carol al II-lea și a camarilei sale de la Palat. Activând în prima perioadă politică în rândurile Partidului Poporului, Manoilescu a păstrat permanent admirație și respect față de omul și politicianul Averescu. Referitor la problema reînțarcerii lui Carol — în care a fost implicat direct, prin numeroasele contacte personale avute în Franța și Elveția, dar și prin pregătirea opiniei publice și politice din țară — Manoilescu a simțit nevoia să-și ia o marjă de siguranță în fața viitorului: la data la care a debutat campania pentru reînțarcerarea lui Carol era ferm convins că doar o domnie efectivă ar fi putut salva România de la anarhie sau dictatură, Regența dovedindu-se neputincioasă, ușor manevrabilă și influențabilă. Mai consideră că rolul Enei Lupescu și al micii camarile (în frunte cu Pușu Dumitrescu) era unul minor la început, neinfluențând în nici un fel deciziile politice ale lui Carol. Buna credință sau naivitatea lui Manoilescu au avut un eșec răsunător, după cum însuși recunoaște: deși una din condițiile principale puse pentru reînțarcerare era aceea de a nu o aduce în țară și pe d-na Lupescu, Carol al II-lea nu a respectat acest „pact”, provocând reacțiile de ostilitate ale unor lideri politici de primă mărime: Iuliu Maniu și Alexandru Averescu.

Foarte interesantă în perspectiva deschisă de memoriile lui Mihail Manoilescu este ideea că a existat un adevărat complot împotriva lui Carol, complot condus de Ion I. C. Brătianu, prințul Barbu Știrbey și Regina Maria, condițiile puse de aceștia fiind absolut inacceptabile pentru prințul moștenitor și, nu în ultimul rând, presiunile și intoleranța de la Palatul Regal, controlat de liderii P.N.L., determinând fuga lui Carol. Este pusă în discuție problema existen-

ței scrisorii regelui Ferdinand care, înainte de a muri, revoca actul de la 4 ianuarie 1926, cerând clemență pentru principele moștenitor.

Indiferent de poziția pe care se situează analistul de astăzi, apariția editorială pe care o socotim salutară nu poate decât să aducă puțină lumină în probleme deosebit de complexe, deseori confuze și nici acum complet elucidate. Deși de pe o poziție subiectivă, Mihail Manoilescu aduce la rândul său elemente noi, confirmă sau infirmă fapte și evenimente și, evident, prin multe din afirmațiile sale, poate complică lucrurile. Dar ce satisfacție mai mare poate aduce o lucrare, decât aceea de a restărni discuții și pasiuni vechi și totuși noi?

Florin Anghel

ALEJANDRO PIZARROSO QUINTERO, *Historia de la propaganda. Notas para un estudio de la propaganda política y de guerra*, Madrid, 1993, 536 p.

Lucrarea profesorului Quintero, de la Universitatea Complutense din Madrid, are o importanță deosebită. Este vorba despre primul manual de istorie a propagandei în care aceasta este tratată în cadrul general al evoluției istorice a popoarelor, atât din punct de vedere politic, cât și din punctul de vedere al utilizării sale programate în vederea unor scopuri de război. Studiul propagandei politice și de război, care este obiectul concret al autorului, se face în legătură cu diferitele regimuri care au guvernat popoarele de-a lungul istoriei, ceea ce se reflectă atât în conceptualizarea ideologică a propagandei, cât și în practica ei curentă. În ansamblu, ne aflăm în fața primei analize istorice generale a propagandei politice și de război.

Noutatea reprezentată de această carte este absolută, deoarece nu există un studiu asemănător nici în limba spaniolă și nici în altă limbă. Profesorul Quintero a reușit să facă o profundă analiză a relațiilor și influențelor reciproce între propagandă și politică, precum și între comunicare și propagandă oferindu-ne astfel o viziune foarte sugestivă a puterii și eficacității tehnicilor propagandistice aflate în serviciul celor mai variate ideologii și a celor mai diverse guverne și regimuri politice.

Această carte este atât o istorie universală văzută prin optica propagandei, a concepțiilor și a metodelor sale, cât și o istorie a propagandei politice și de război, analizată din perspectiva generală a istoriei și în întregul context al evoluției istorice universale. Autorul se oprește în special asupra câtorva teme parțiale de maximă importanță pentru subiectul abordat, și anume: conceptele și principiile teoretice ale propagandei, psihologia propagandei, cele mai diverse tehnici propagandistice, acțiunea ziaristico-propagandistică a oamenilor politici, istoria politică a propagandei în diferite perioade și în anumite țări care oferă un material bogat în acest sens, propaganda în cadrul Bisericii Catolice, folosirea propagandistică a presei și a altor mijloace de comunicare în masă în diferite momente ale istoriei contemporane.

Cartea se împarte în două mari blocuri, primul abordând istoria propagandei din antichitate și până în secolul XX, iar cel de-al doilea fiind dedicat secolului nostru, în care lumea propagandei a atins o dezvoltare fără precedent. Lucrarea conține în total 22 de capitole consacrate: 1) Introducerii în studiul propagandei 2) propagandei în antichitate (Mesopotamia, Egipt, Grecia, Roma); 3) propagandei în occidentul medieval și în lumea islamică; 4) propagandei în epoca modernă; 5) propaganda politică a revoluției americane; 6) revoluția franceză și explozia propagandei; 7) propaganda napoleoniană; 8) propaganda în Europa până la 1850. Restaurație și revoluții; 9) propaganda muncitorească; 10) evoluția propagandei în Statele Unite; 11) propaganda politică în procesele de unificare a Germaniei și Italiei; 12) propaganda politică europeană între 1850 și 1914; 13) imperialism, colonialism și propagandă; 14) propaganda în timpul primului război mondial; 15) revoluția din octombrie, propaganda leninistă, propaganda sovietică până în 1939; 16) propaganda politică în Statele Unite și în regimurile democratice europene în perioada interbelică; 17) propaganda politică în Italia fascistă; 18) propaganda nazistă sau perfecțiunea totalitară; 19) bătălia propagandei în războiul civil spaniol; 20) al doilea război mondial: informație și propagandă; 21) propaganda politică, între războiul rece și coexistență pașnică, revoluțiile epocii noastre; 22) dezinformare și propagandă în războiul din Golf.

Lucrarea, pe lângă toate meritele de care am amintit, are și o importanță practică în actualitate, deoarece în momentul istoric pe care-l străbatem mijloacele de informație sunt utilizate cu o intensitate tot mai mare în campanii de creare a imaginii pentru toți aceia care ocupă o anumită parcelă, cât de mică, a puterii. Chiar și numai pentru aceasta, cartea istoricului spaniol merită cu prisosință a fi citită.

Eugen Denize

LÉON POLIAKOV, JEAN-PIERRE CABESTAN, *Les totalitarismes du XXe siècle*, Fayard, Paris, 1987, 684 p

Secolul XX, secol plin de evenimente și fenomene deosebite a fost, până la urmă, o perioadă de confruntare între ideea de progres, civilizație și democrație, pe de o parte, și totalitarism, pe de altă parte. De aici și necesitatea pentru om, în general, sau specialist, în particular, de a cunoaște fenomenul totalitar.

Pornind de la această idee și de la modul în care definește Raymond Aron fenomenul totalitar, lucru de altfel prezentat în introducere, autorii prezentei lucrări reușesc să cuprindă, în evoluția lor istorică, câteva din mecanismele totalitarismului.

În prima parte a lucrării, urmărind evoluția societății rusești începând cu evul mediu, Léon Poliakov evidențiază o serie de aspecte ce au permis apariția regimului sovietic: tendința societății din Rusia spre un regim autoritar, situația grea a țaranului rus, lipsa unei educații politice, primul război mondial și urmările sale.

În aceste condiții evenimentele din octombrie 1917 au însemnat un prim pas spre totalitarism. Drumul spre acesta e privit ca o evoluție treptată pe parcursul căreia autorul deosebește câteva etape: etapa comunismului de război, perioada N.E.P.-ului, a colectivizării și a terorii din anii treizeci.

În cadrul acestei evoluții un rol important l-au avut transformarea partidului bolșevic într-o structură monolitică prin eliminarea elementelor considerate periculoase, lucru prezent de la început și care a continuat tot timpul, formarea birocrăției și a aparatului de represiune, controlul statului și al partidului în economie, răpirea libertății individului și transformarea sa într-un supus dependent de statul totalitar.

Această agresiune internă a totalitarismului împotriva libertății individului și a colectivității se completează, în mod organic, cu cea externă prin politica de expansiune a URSS dinaintea de 1945, dar mai ales după această dată. Tot acest lucru se ascunde în spatele unei ideologii și a unei propagande ce puneau în centru egalitatea și libertatea care, astfel, devin golite de sens.

În încheierea analizei sale asupra totalitarismului sovietic, autorul se întreabă dacă nu cumva, după dezghețul relativ din perioada lui Hrușciiov și apoi revenirea la metodele staliniste din vremea lui Brejnev, epoca lui Gorbaciov este doar o încercare subtilă de adaptare la cerințele lumii sfârșitului de secol XX?

Dacă în partea a doua a lucrării, plecând de la ideea că fascismul italian nu poate fi considerat un totalitarism autentic, autorul se oprește prea puțin asupra acestuia subliniind, totuși, condițiile esențiale ale apariției, dezvoltării și prăbușirii sale, în continuare el analizează, pe larg, cazul Germaniei hitleriste.

Apărută ca urmare a războiului și a consecințelor sale, ca și a revoluției germane și a fricii de bolșevism, mișcarea nazistă s-a dezvoltat în mod deosebit la sfârșitul anilor douăzeci ajungând la putere în anul 1933. Din acest moment calea spre totalitarism era deschisă în condițiile fragilității Republicii de la Weimar.

În procesul de instaurare a totalitarismului în Germania autorul desprinde câteva aspecte: faptul că incendierea Reichstagului devine pretext pentru suprimarea libertății individuale, a întrunirilor și a secretului poștal și pentru instaurarea terorii, transformarea mișcării naziste într-o mișcare supusă unei singure voințe, a Führerului, după noaptea cuțitelor lungi. La aceste lucruri mai pot fi adăugate: aservirea armatei, controlul asupra populației prin intermediul organelor de represiune, a propagandei și a unor organizații de masă aservite partidului nazist.

Ca și în cazul sovietic, agresiunea internă este completată de una externă bazată pe ideea rasei superioare și a spațiului vital, lucru ce a dus, în ambele cazuri, la zeci de milioane de victime.

În ultima parte, oarecum separată de restul lucrării, Jean Pierre Cabestan, se oprește asupra Chinei comuniste, model al totalitarismului oriental.

Bazele acestui regim s-au pus în perioada 1949—1957 în condițiile în care, profitând de confruntarea dintre japonezi și Gomindang din război și de sprijinul acordat de URSS, Partidul Comunist Chinez preia puterea.

În fundamentarea acestui regim un rol deosebit l-au avut partidul comunist și sporirea rândurilor sale (17 milioane membri în 1976), organismele de masă înfeudate partidului (Federația femeilor — 76 milioane, Liga tinerilor democrați — 7 milioane membri), controlul statului în economie, aparatul de reprimare în conducerea căruia un rol deosebit l-a jucat în anii șaizeci Kang Sheng supranumit „Beria chinez”.

Urmările au fost crunt resimțite de poporul chinez, la începutul anilor șaizeci între 13 și 30 de milioane de chinezi pierzându-și viața în urma foametei. Ceva mai târziu, revoluția culturală își va aduce și ea aportul în victime.

În încheiere, autorul subliniază faptul că în anii '80 apare o adaptare a regimului, reflectată în trei tipuri de compromis pe care le-a făcut partidul: abandonul controlului monopolist în economie, relativa depolitizare, deschiderea spre exterior, lucruri ce caracterizează, de altfel, și azi politica dusă de aripa reformatoare de la Beijing.

Oprindu-ne aici, trebuie să subliniem că, în condițiile în care, azi, suntem asaltați de tot felul de informații, unele contradictorii, privind fenomenul totalitar, lucrarea de față își aduce contribuția la cunoașterea acestui fenomen chiar dacă de la data apariției sale au trecut câțiva ani.

Adrian Grecu

AISIN-GIORO PU I, *Ultimul împărat*, trad. de Eufrosina și Ion Dorobanțu, Edit. Recif, București, 1993, 511 p.

Prin strădania sinologilor Eufrosina și Ion Dorobanțu a văzut lumina tiparului, pentru prima dată în limba română, cartea autobiografică a ultimului împărat chinez al dinastiei Qing. Pu I. Lucrarea, intitulată în original *Prima parte a vieții mele*, a apărut în China în două ediții în 1965 și 1979. În 1989 este tipărită la Beijing la Editura Foreign Languages Press și versiunea engleză sub titlul *From Emperor to citizen. The Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi* în traducerea lui W.J.F. Jenner. Cartea, deosebit de interesantă a stat și la baza filmului Pu I care a rulat, nu de mult, și pe ecranele noastre.

Dinastia Qing (Țhing), de origine manciuriană, a domnit în China în perioada 1644 — 1911. Descendent din clanul Aisin-Gioro, întemeietorul dinastiei, Pu I, ultimul împărat al Chinei, s-a născut la Peițing la 7 februarie 1906. La vârsta de doi ani, la 2 decembrie 1908, este înscăunat pentru prima oară împărat. După câțiva ani, împărăteasa-mamă, sub presiunea forțelor revoluționare antimonarhice, a emis, la 12 februarie 1912, în numele împăratului-copil, Edictul de abdicare, punând capăt sistemului imperial care dăinuia în China de peste 2000 de ani. Restaurarea efemeră din 1917 îl aduce pe Pu I din nou pe tronul imperial, pentru câteva zile.

Din 1934, Pu I poartă pentru a treia oară titlul imperial în calitate de conducător al statului marionetă Manciuco cu capitala la Seniang, stat creat de Japonia pe teritoriile din nord-estul Chinei.

În august 1945, după ce trupele sovietice lichidează rezistența japoneză din Manciuria Pu I este luat prizonier și dus în Rusia unde 5 ani este ținut în închisori din Extremul Orient. Urmează alți 9 ani de detenție, fără a fi judecat, petrecuți în penitenciare din nord-estul Chinei. În 1959 este grațiat și eliberat. În ultima parte a vieții (1964—1967) a lucrat ca cercetător științific la Arhivele Conferinței Politice Consultative Chineze și a participat la viața politică, în calitate de membru al Comitetului Național al organismului amintit.

În capitolul I intitulat *Familia mea* facem cunoștință cu mediul familial al viitorului împărat. Ne sunt prezentați bunicul patern prințul de Ciun (trebuie amintit aici că pentru a evita pronunțiile eronate, traducătorii au optat pentru redarea numelor de persoane și de localități în conformitate cu pronunția în limba română și nu în transcrierea fonetică

chineză numită pinyin) și cel matern, Jung Lu, părinții și multiplele și complicatele relații familiale (datorate, în mare parte, poligamiei). Interesul și jocul de culise ca și respectarea cu strictețe a protocolului par să fi coordonat existența acestor persoane care-și controlau, până la suprimare, efuziunile sentimentale. Relevante în acest sens sunt relațiile dintre copilul-impărat și proprii părinți.

La 12 februarie 1912 (25 decembrie după calendarul lunar) împărăteasa Long Iu a emis edictul privind abdicarea împăratului. O parte din înalții dregători s-au refugiat în cartierul legațiilor străine din Peițing (Tongțiao Mingsiang). Conform „Tratatului privilegiat” stabilit pentru Curtea manciuriană titlurile de onoare ale împăratului Dinastiei Ţhing rămăneau în vigoare și după abdicare. Republica China se obliga să acorde împăratului același tratament ca și suveranilor străini. După abdicare împăratul putea să mai rămână temporar în Palatul Imperial, urmând ca ulterior să se mute la Ihăiuan — Palatul de vară.

Toate proprietățile particulare ale împăratului se vor bucura de protecția specială din partea Republicii China. Totodată, împăratul urma să primească o alocație anuală de 4 milioane de liang. Tot personalul aflat în slujba dinastiei era păstrat și-și desfășura activitatea în continuare, cu rezerva că nu vor mai fi angajați noi eunuci.

Juan Șichai, pe de o parte, așa cum se înțelegea cu împărăteasa, a organizat guvernul republican provizoriu, iar pe de altă parte, în conformitate cu acordul la care ajunsese cu revoluționarii din sud, a renunțat la funcția de premier al Marelui Imperiu Ţhing devenind președinte provizoriu al Republicii China.

Capitolul II — *Copilăria* ne introduce, în atmosfera palatului imperial și a modului în care erau cultivat și educat un împărat, dar și în intrigile țesute cu abilitate, în care eunucii aveau un rol nu lipsit de importanță.

Captiv, într-o lume a adulților rigizi și încorsetați de tradiții anacrone începutului de veac XX, împăratul-copil a fost, de fapt, un copil fără copilărie sau altfel spus un copil, căruia, din rațiuni de stat, i s-a furat copilăria. Viața în Orașul Interzis, teritoriul pe care se afla Palatul Imperial din Peițig, se desfășura numai între zidurile ce despărțeau Curtea de restul lumii. Astfel, de la început, existența lui Pu I a fost aceea a unui „prizonier” de lux. Mai târziu, când va fi deținut politic și se va perinda prin mai multe închisori, fostul împărat mărturisește că nu l-a deranjat faptul că trebuia să trăiască într-un univers închis, deoarece de mic a fost obișnuit să-și ducă viața între ziduri.

Studiile le-a început la vârsta de șase ani fără a manifesta un interes deosebit pentru instruire. Era atras totuși în mod deosebit de științele naturii și de medicina tradițională. Dintre profesorii care au avut o influență deosebită asupra formării lui sunt menționați eruditul Cen Paoșen, membru al Academiei Hanlin, și Reginald Johnston, profesorul de limbă engleză.

Capitolul III — *În Orașul Interzis și dincolo de zidurile lui* prezintă viața împăratului după abdicare. La 1 ianuarie 1912 se proclamase oficial Republica China cu capitala la Nankin, președinte provizoriu fiind ales Sun Iat-sen. La 12 februarie este semnat, cum am mai arătat, edictul de abdicare, iar la 13 februarie puterea este preluată de Iuan Șichai, reprezentantul marii burghezii și moșierimii din nord. Ulterior, în decembrie 1915, acesta va uzurpa cuceririle revoluției din 1911. În înțelegere cu membri ai dinastiei Ţhing, Iuan Șichai încheie un târg: Curtea Ţhing să-l sprijine să ajungă împărat, iar împăratul Iuan să respecte Tratatul privilegiat. Iuan a fost împărat în 1916 numai 83 de zile. Valul de proteste împotriva sa a fost atât de puternic încât în martie va fi nevoit să abdice. Va încerca să revină la postul de președinte dar nu va mai reuși. Astfel încât, la 6 iunie 1916 Iuan Șichai „a murit de ciudă” — afirmă Pu I. După moartea lui, Li Iuanhung a fost numit președinte, iar Tuan Cijni premier.

În 1917, pentru o scurtă perioadă dinastia Ţhing este restaurată.

Autorul prezintă cu acuratețe starea de spirit de la Curte care oscila între speranță și bucurie, dezorientare și frică. Era agonia unor oameni și a unui sistem. Curând forțele fidele monarhiei sunt înfrânte, iar Li Iuanhung, care fusese înlăturat în timpul restaurației, a devenit pentru a doua oară președinte.

Fără a insista în chip deosebit asupra problemeilor politice generale, care-l preocupau doar în măsura în care soarta sa putea fi ferită de primejdii, Pu I insistă asupra vieții cotidiene de la Curte și a elementelor de modernitate pe care le introducea spre nemulțumirea rudelor și a foștilor săi dregători. Un rol important, prin influența deosebită pe care a avut-o asupra tânărului, l-a avut profesorul englez Reginald Johnston, prezentat lui Pu I în 1919. Adolescentul e cuprins curând de un cosmopolitism exagerat admirând fără rezerve

tot ce era occidental și rușinându-se de tot ce era chinezesc. Tânărul împărat adoptă costumul occidental și este primul care își taie coada, exemplul său fiind urmat și de ceilalți dregători. Se luptă cu conservatorismul Curții pentru a obține un consult oftalmologic („Ce idee? Un străin să privească în ochii Maiestății Sale!”) sau un telefon („Nu există un asemenea precedent în Codul strămoșesc. Dacă va fi instalat telefonul, oricine ar putea să vorbească cu Maiestatea Voastră, lucru care nu s-a mai întâmplat pe vremea strămoșilor Maiestății Voastre... Ar însemna o ofensă cerească, atingerea demnității imperiale...”). Trece la reorganizarea Administrației palatului, primul gest fiind alungarea eunucilor, urmat de reducerea drastică a personalului administrativ.

Dar la 5 noiembrie 1924 armata națională a lui Făng Iusiang l-a alungat din Orasul Interzis. Tratatul privilegiat este revizuit. Conform noului tratat titlul imperial era anulat, împăratul având aceleași drepturi ca toți cetățenii Republicii China. Casa Ţhing trebuia în aceeași zi să părăsească palatul fiind liberi să-și aleagă locul de reședință. Guvernul republican urma să aloce Casei Ţhing, anual, subsidii în valoare de 500 de iuani. Casa Ţhing își păstra proprietățile private, care erau puse sub protecția specială a guvernului. Toate proprietățile publice reveneau Republicii. Părăsind Orașul Interzis, Pu I se retrage în Palatul de Nord, palatul bunicii sale, în care se născuse și crescuse până la vârsta de 2 ani. Gândul cu care a părăsit palatul imperial era unul singur — acela de a recuceri tronul pierdut.

Curând Pu I se va refugia la Legația Japoniei unde va sta până la 23 februarie 1925 când va pleca la Thiențin, unde va locui într-o casă din concesiunea japoneză.

Deși se refugiase aici cu gândul de a pleca în străinătate, Pu I va rămâne în acest loc șapte ani. *Activitatea la Thiențin* formează cel de al IV-lea capitol al cărții. Sunt prezentate relațiile lui cu diferite fracțiuni militare în care-și pusese speranța pentru o viitoare restaurație. Dealtfel, aceasta era atunci ideea dominantă a existenței sale. Și în acest se s, speranțele sale se legau în primul rând de Japonia.

Plecarea în secret în Nord-Est cum se intitulează capitolul V — prezintă jocul complicat al intereselor lui Pu I, ce dorea revenirea pe tron cu orice preț, și cel al intereselor militarilor japonezi care, după ce au declanșat agresiunea împotriva Chinei, aveau nevoie de o persoană importantă pe care-o s-o folosească pentru a da oarecare prestigiu statului marionetă Manciuco. Personalitate slabă, zbatându-se într-o grandoare, pierdută, dar mereu dorită, și frică, Pu I nu va fi decât o unealtă jalnică de care guvernul japonez se va sluji fără scrupule.

Capitolul VI — *Cei 14 ani de existență a statului marionetă Manciuco* prezintă etapele constituirii statului Manciuco, pe teritoriul din nord-estul Chinei care din 1932 fusese transformat într-o colonie japoneză. În sfârșit, visul lui Pu I se va împlini, ajungând reîntregu a treia oară împărat. Oricum, ceea ce japonezii i-au oferit nu a fost decât un titlu lipsit de orice putere efectivă. Prețul a fost prea mare pentru o simplă iluzie... Dar și a easta a fost spulberată în august 1945.

După înfrângerea Japoniei, în august 1945, Pu I este luat prizonier și dus în Uniunea Sovietică. Cei cinci ani petrecuți aici în închisorile din Extremul Orient sunt prezentați în capitolul VII — *În Uniunea Sovietică*. Frica cea mare a fostului împărat era de a nu fi extrădat chinezilor. De aceea a cerut, de mai multe ori, să i se permită rămânerea în URSS, dar nu a primit nici un răspuns. Mai mult, în iulie 1950, criminalii de război ai statului Manciuco au fost predați autorităților chineze.

Capitolul VIII — *De la reținere la recunoașterea crimelor*, deosebit de interesant din prisma mentalităților și a psihologiei personajelor prezintă perioada detenției în închisorile chineze.

La aceeași cotă de interes se află și capitolul IX — *Acceptarea transformării* în care este descris programul de reeducare la care a fost supus Pu I și membrii familiei sale. Calea transformării psihologice a unui împărat în cetățean nu a fost nici scurtă și nici ușoară. Candoarea și sinceritatea mărturisirii autorului, pe alocuri cu accente comice, dau un farmec deosebit acestei părți. După alți nouă ani de detenție ca urmare a progreselor înregistrate în schimbarea mentalității și comportamentului, Pu I este grațiat la 4 decembrie 1959. Se reîntoarce în sânul familiei sale, care și ea se integrase în noile schimbări pe care le cunoștea întreaga societate chineză. În martie 1960 este angajat la grădina botanică din Pei-

ting. În martie 1961 este numit ca specialist în probleme de literatură și istorie la Comisia pentru documente istorice a Comitetului Național al Conferinței Consultative Politice Populare Chineze participând la activitatea de triere a documentelor literare și istorice de la sfârșitul Dinastiei Ţing și perioada militaristă. În aceeași perioadă începe să lucreze la această carte autobiografică.

„În mai 1961 se recăsătorește cu Li Șusien întemeindu-și o nouă familie. „Era o familie obișnuită, dar pentru mine era ceva extraordinar”.

„ *Ultimul împărat* este neîndoiește o mărturie caldă, vibrantă, sinceră a unei ființe care a parcurs tot paliernul pozițiilor sociale și tot diapazonul stărilor sufletești omenești. Este, totodată, o mărturie directă despre convulsiile pe care societatea chineză însăși le-a cunoscut în prima jumătate a acestui veac.

Iolanda Țighiliu

ANDRZEJ SWIDLICKI, *Political Trials in Poland 1981—1986*, Croom Helm, London, 1988, 426 p.

Cartea ziaristului polonez de la Radio Europa Liberă este, după cum și titlul o arată, dedicată proceselor politice din Polonia, în perioada 1981—1986. Un interval deosebit de important în istoria Poloniei, unde autoritarismul regimului militarist al generalului Wojciech Jaruzelski (comunism fără ideologie, după expresia filozofului Leszek Kolakowski) se confruntă cu cei 10 milioane de membri ai Solidarității, lipsită conform aprecierii lui Adam Michnik, de un concept clar al coexistenței cu regimul comunist. Aprecierea lui Adam Michnik este însă foarte generală, putând da naștere la ambiguități. Arma fundamentală a Solidarității, greva, pierde din eficacitate după primele câteva luni.

În locul unui program practic exprimat în scopuri parțiale și divizat în stagii, Solidaritatea intra în luptă numai cu o reafirmare a valorilor creștine ale demnității umane și ale muncii, democratizării și autoconducerii. Conducătorii Solidarității nu credeau în iminența unui conflict decisiv cu regimul. Deși nu excludea posibilitatea unui astfel de conflict, majoritatea sindicală gândea că voința populară va prevala. Aprecierea Solidarității despre posibilitatea unei tranziții populare, de la rigidul mecanism comunist la reforma economică, au fost blocate de brațul înarmat al Partidului Comunist Polonez.

Democratizarea lentă de la începutul anilor '80, concretizată în participarea sindicatelor în elaborarea legii sindicatelor și a cenzurii, a fost frânată de așa-numita afacere Bydgoszcz din martie 1981, când 3 activiști ai Solidarității au fost bătuți de poliție. Incapacitatea Solidarității de a declanșa greva generală produce demobilizarea maselor și dă autorităților posibilitatea reluării inițiativei.

Solidaritatea nu oferă sprijinul său neechivoc sindicatelor independente ale polițiștilor, care fuseseră înființate în primăvara anului 1981, și nu a reacționat când procurorii și polițiștii cunoscuți pentru simpatii sau activități pro-Solidaritatea au fost concediați, cu mult timp înainte de introducerea legii marțiale.

Legea marțială din 12 decembrie 1981, completată cu alte 3 decrete adiacente, este întărită prin ordinul 51 al primului ministru, din 13 decembrie 1981, care interzicea orice activitate a sindicatelor.

Opinia publică polonă a fost surprinsă nu numai de natura stringentă a noilor prevederi legislative, dar și de scopul lor de a se infiltra în viața individuală de zi cu zi. Polonezii au fost privați de drepturi fundamentale, precum inviolabilitatea persoanei, inviolabilitatea domiciliului, secretul corespondenței, libertatea de mișcare în interiorul țării sau libertatea de exprimare. Astfel pentru o deplasare mai lungă de 48 de ore era necesară solicitarea aprobării. Un alt drept pierdut de Solidaritatea a fost libertatea presei, a organizării și a mitingurilor, marșurilor și demonstrațiilor.

Un corp legislativ și de control, Consiliul Militar al Salvării Naționale (WRON), condus de generalul Jaruzelski, deși nu se situează deasupra partidului, devine alături de Comitetul de Apărare Națională (KOK) adevăratul factor al puterii.

Lovitura din 12—13 decembrie 1981 este apreciată de autor ca o reîntoarcere la practicile comunismului de război care în Uniunea Sovietică și în alte democrații de tip sovietic

furnizează un model pentru disciplinarea muncitorilor și țăranilor prin incorporarea muncii lor în efortul de partid controlat militar și supunerea lor cererilor aparatului de partid. Apreciem că o astfel de comparație este forțată din cauza diferenței situației Uniunii Sovietice în anii războiului civil cu Polonia anilor '80. Forma de opoziție față de regimul bolșevic în Rusia sovietică era cea violentă, armată, unde nu putea fi vorba de legalism, coparticipare, sau autoritarism, ci de o teroare sângeroasă declanșată la nivelul întregii țări. Regimul comunist polonez suferea cu siguranță un proces de uzură, dar situația internațională a comunismului (în Uniunea Sovietică în primul rând) nu putea alimenta speranța unui faliment al acestuia. Soarta regimului comunist polonez era decisă în afară, sau era determinată în mică măsură de situația internă din Polonia. Numai surprerea comunismului dur la Moscova putea determina o prăbușire generală a regimurilor comuniste în Europa, fapt confirmat de istoric.

Prima etapă a „normalizării” a fost marcată de introducerea legii marțiale, de dizolvarea în octombrie 1982 a Solidarității și a altor sindicate, colapsul grevei generale și ineficacitatea reformelor economice adoptate de Seim în ziua de 25 februarie 1982.

A doua etapă a „normalizării”, termen folosit de regimul comunist polonez pentru calmarea situației tensionate, începe cu suspendarea legii marțiale și sfârșește cu amnistia din iulie 1984. Legea marțială a fost formal ridicată pe 21 iulie 1983 și o parțială amnistie a fost declarată. Jaruzelski și grupul său procedează la construirea suportului pentru noua ordine în stat prin Mișcarea Patriotică pentru Renașterea Națională (PRON) și la reimpunerea regimului de tip sovietic. O mișcare sindicalistă sprijinită de partid a fost treptat reconstruită, deși nu fără o opoziție largă și resentimente adânc înrădăcinate. Al doilea stadiu al normalizării a fost marcat de pregătirile pentru procesele a patru membri ai Comitetului de Apărare al Muncitorilor și a șapte membri ai Comisiei Solidarității Naționale, precum și de procesele unor activități „subversive” ale Solidarității. După o suită de acțiuni legislative în urma amnistiei din iulie 1984, majoritatea prizonierilor politici au fost eliberați, rămânând 22 încă încarcerăți.

A doua fază a „normalizării”, terminată o dată cu amnistia din iulie 1984, a fost marcată de încercările regimului de a găsi recunoaștere în Occident, de preocuparea sa de minimalizare a revoltelor muncitorești cauzate de deteriorarea standardului de viață. Acțiunile subversive au fost acuzate de trădare. Autoritățile au dat ceea ce pare a fi fost un avertisment final lui Lech Walesa, prin aducerea lui într-un proces sub acuzarea formală de calomniere a alegerilor oficiale și abandonarea procedurii după ce un compromis a fost acceptat. În cursul celui de-al X-lea Congres al Partidului Muncitoresc Unit Polonez s-a manifestat creșterea încrederii regimului în sine însuși. Din punctul de vedere al autorităților, scopul de bază al legii marțiale — reconstruirea partidului — a fost atins.

A treia fază a normalizării începută în iulie 1984 se sfârșește în septembrie 1986 cu eliberarea aproape tuturor prizonierilor politici pe baza legii de procedură specială pentru comiterea anumitor ofense în 17 iulie 1986. Generalul Czesław Kiszczak, ministrul de Interne, a admis că în 1981—1986 a distrus în jur de 1600 grupuri ilegale, a descoperit în jur de 1200 tipărituri subversive și canale de distribuire și aproape 700 de piese de echipament de tipărire.

Cele mai importante consecințe ale „normalizării” situației în Polonia sunt considerate de autor a fi, în primul rând, crearea unei noi elite a puterii prin integrarea militarilor în aparatul civil de partid și, în final, în elita tradițională a guvernului, administrație locală, burocrație economică și poliție; în al doilea rând, crearea unei noi baze instituționale pentru elita politică, pentru transmiterea ordinilor și asigurarea conformității; în al treilea rând, permanența instituționalizare a legii marțiale, și, în sfârșit, limitarea drastică a libertăților de care se bucurau cetățenii sub regimul legii marțiale.

Două consecințe considerăm a fi de departe mai importante decât intruziunea militarilor în elita de partid și de stat poloneză și anume: cu toată rigoarea regimului militar, în Polonia controlul și reprimarea comunistă s-au desfășurat în condiții foarte diferite de situația României și Uniunii Sovietice. Este mai mult decât elocvent faptul că participarea la o grevă era pedepsită în Polonia conform legii marțiale, într-un regim militar, cu numai 3 luni închisoare, 5.000 zloți și desfacerea contractului de muncă. În România ceașistă manifestarea deschisă a ostilității muncitorimii brașovene față de dictatura civilă a lui Nicolae Ceaușescu a produs un adevărat carnagiu în timpul reprimării ce a urmat. Autorul polon prezintă numeroase cazuri de procese cauzate de diverse acțiuni antistatale. În vederea lichidării acestor acțiuni poliția politică poloneză ZOMO trage uneori în greviști, dar gradul reprimării directe este infinit mai mic decât în România. Faptul că există sindicate independente ale polițiștilor reflectă o situație cu totul diferită de dictatura comunistă ceașistă. Autorul subliniază în plus că procesele poloneze nu aveau nici un conținut ideologic explicit, singurul temei identic fiind apărarea ordinii și conservarea puterii, Dincolo de fra-

zeologia revoluționară stalinistă, și procesele din anii stalinismului în Uniunea Sovietică aveau același temei. Al doilea element care trebuie luat în considerare în cazul Poloniei este persistența în timp a unei puternice mișcări contestatare care, fără a fi organic anti-comunistă, a apărut interesele muncitorești în special, și cele ale societății poloneze în general. Vitalitatea demonstrată de poporul polon pe tot parcursul istoriei sale comuniste este o realitate care nu poate fi descoperită decât secvențial în cazul istoriei comuniste a României.

Scrisă într-o manieră agreabilă, fără a beneficia de surse de valoare excepțională, lucrarea ziaristului polonez poate fi folosită, cu câteva rezerve de interpretare, de orice istoric al regimurilor comuniste. Fără a fi o lucrare analitică, lucrarea rămâne, prin problematica ei actuală, un studiu interesant.

Florin Müller

FRANCISCO VEIGA, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, traducere din limba spaniolă de Marian Ștefănescu, Edit. Humanitas, București, 1993, 383 p.

Cartea spaniolului Francisco Veiga tratează într-o manieră sobră și obiectivă unu dintre subiectele actuale pentru istoriografia românească: acela al Mișcării Legionare. Faptul că acest subiect a reținut atenția unui istoric spaniol îmi pare a nu fi întâmplător. Experiența franchistă i-a făcut pe spanioli foarte receptivi la asemenea analize. Veiga nu a beneficiat, din păcate, de accesul la documente aflate în România; dar folosește o serie de publicații ale exilului românesc, precum și mărturiile orale ale unor legionari sau simpatizanți ai Legiunii, pe care i-a contactat direct. Perspectiva oferită asupra societății românești interbelice și a dificultăților cu care aceasta se confruntă este, în general, corectă. Se subliniază impactul emoțional al Marii Uniri, al reformelor adoptate după 1918 — în special reforma agrară este atent aralizată —, al schimbărilor survenite în viața partidelor politice.

Autorul spaniol și-a propus să plaseze istoria Gărzii de Fier în contextul larg al dreptei europene interbelice, recuperând acel punct de vedere „care prezintă fascismul drept un cameleon politic în stare să adopte culorile terenului pe care se deplasează” (p. 10). Se subliniază caracterul românesc al Legiunii Arhanghelul Mihail, marcându-se astfel dezacordul cu acele teorii care consideră Legiunea drept „a cincea coloană” a nazismului în România. De asemenea, încercând să înlăture orice prejudecată, Veiga propune studierea mișcărilor de dreapta din Europa central-răsăriteană în contextul istoric — uneori foarte specific — al statelor respective.

Sunt luați în considerare deopotrivă factorii economici, sociali, politici și psihologici care determină profilul ideologic al Legiunii. Autorul se oprește asupra biografiei lui C. Z. Codreanu în ideea că, pentru o mișcare bazată în special pe charisma conducătorului, așa cum era Legiunea, înțelegerea personalității și a motivațiilor acțiunii lui este determinantă. Este analizat mediul social din care provenea Codreanu, educația pe care acesta o primește în familie, influențele suferite din contactul cu A. C. Cuza. Aceași analiză este întreprinsă și asupra lui Ion Moța, loctiitorul lui Codreanu și principalul său colaborator.

Desprinderea de Liga Apărării Național-Creștine și întemeierea Legiunii Arhanghelul Mihail, în 1927, este considerată de Francisco Veiga ca reprezentând apariția unei „noi drepte” românești. Această nouă dreaptă se va lansa în arena politică mai ales începând cu 1930, când eșecul țărănismului ca alternativă a politicii liberale era un fapt implinit, iar efectele crizei economice încep să se facă tot mai acut simțite la diferitele niveluri ale societății românești.

Insistând pe elasticitatea discursului legionar, capabil să se adapteze realităților rurale și urbane deopotrivă, Veiga face o analiză a componentelor sociale ale Legiunii. Cel mai bine reprezentăți numeric sunt tinerii intelectuali; în primul rând studenții. Dar alternativa legionară reușește să convingă și acele pătriuri socio-profesionale cu un echilibru fragil (burghezia mică și mijlocie, intelectualitatea rurală) și pe acelea care, în urma mutațiilor post-belice, își pierduseră echilibrul (cazul fostei aristocrații funciare). De asemenea, în rândurile Legiunii au intrat și tineri macedoneni, nou integrați în viața internă a României Mari. Cantitativ, legionarii câștigă teren acolo unde principalele partide de guvernământ liberal și țărănist — sau LANC-ul lui A. C. Cuza nu reușiseră să-și impună bastioanele electorale.

„Marce gol” electoral despre care vorbește Veiga e reprezentat de câteva județe, în special din sudul Moldovei, care, în mod obișnuit, își dădeau votul cu indiferență partidului organizator al alegerilor. Dar ceea ce reprezintă fondul problemei este predilecția pe care conducătorii Legiunii au manifestat-o față de pătura rurală, adaptându-și tactica și discursul politic astfel încât să se facă receptați de ea. Veiga pune acest fapt pe seama mai multor factori. El subliniază permeabilitatea existentă la nivelul trecerii din rândul țărânimii în cel al intelectualității, după ce reforma agrară dăduse fiilor de țărani posibilitatea materială de a urma studiile superioare. Nu trebuie însă exagerată această permeabilitate. O statistică serioasă ar demonstra cu certitudine că fiii de țărani reprezentau doar o minoritate în cadrul intelectualității interbelice. Codreanu însuși și cei apropiați lui nu făceau parte din această lume rurală, fiind, așa cum observa și Veiga, undeva la granița culturală dintre orizontul rural și cel urban. Dar țărânimia și intelectualitatea sunt apropiate de o serie de alte realități, cum este criza economică din 1929—1933, care va afecta în primul rând aceste segmente sociale. De asemenea, este foarte importantă pentru această orientare a legionarilor spre clasa țărănească, dezbateră — foarte actuală în 1930 — în jurul specificului național. Ca idee de bază a ei, satul e considerat izvorul de forțe vii al națiunii. Aici legionarii se plasează pe poziții gândiriste, sub influența directă pe care Nichifor Crainic o avea asupra lui Codreanu. În viziunea lui Crainic, spiritualitatea sămănătoristă trebuia îmbogățită cu ortodoxismul, pe care îl considera un pilon fundamental al românismului. Comunitatea țărănească, așa cum o concepea Codreanu, se caracteriza tocmai prin solidaritate în fața destinului istoric și credință în Dumnezeu. Este o comunitate adunată „în jurul altarelor bisericilor”, cum se specifică în *Pentru legionari*. De altfel, mitul „comunității naționale ideale” (Volksgemeinschaft), pe care Veiga îl consideră o preluare directă de la Nicolae Iorga, este mai întâi trecut prin filtrul gândirist, apoi adoptat de legionari. Dacă există vreo filiație directă pe linia lui Iorga, aceasta e legată de motivațiile antisemitismului legionar, iar influența suferită îi e datorată în primul rând lui A. C. Cuza.

Francisco Veiga distinge, în cadrul păturii intelectuale din România interbelică, două curente pe care are tendința de a le separa unul de altul. Acestea sunt desemnate cu termenii de „inteligenția” și „intelectualitate”. Prin „inteligenția” desemnează intelectualitatea rurală și din orașele de provincie, constituită după modelul est-european al naródnicis-mului religios, de dreapta. Din această categorie ar urma să facă parte Corneliu Codreanu, Moța, precum și cea mai mare parte a intelectualilor înscrși în Legiune. „Intelectualitatea” propriu-zisă i-ar cuprinde pe tinerii intelectuali bucureșteni raliați la modelul cultural occidental, rafinați, elitiști și, cum spune autorul spaniol, „mondeni”. Adunați în jurul revistei „Axa”, aceștia ar reprezenta „noua generație” de intelectuali a Mișcării Legionare. Mentorul lor spiritual, Nae Ionescu, era și unul dintre inspiratorii cei mai distinși ai ideologiei codreniste. Acești tineri, așa cum îi privește Veiga, par a fi constituit o minoritate oarecum exotică în cadrul Legiunii.

După părerea mea, există aici o greșală de percepție a autorului *Istoriei Gărzii de Fier*. Ideea coexistenței modelului est-european cu cel occidental în formația intelectualității românești este o idee interesantă și care merită reținută. Dar această coexistență nu trebuie privită prin prisma a două curente separate, care nu se întâlnesc decât accidental, vremelnic și superficial. Sinteza orient-occident este o caracteristică a spiritului românesc, în general. Pe de altă parte, membrii grupului „Axa” erau, mai mult decât „noua generație” de intelectuali a Legiunii, noua generație de intelectuali a României interbelice. Mircea Eliade vorbea de „generația de la 1927”, dând această dată ca punct de reper al maturizării ei. Acești tineri, care au simțit alături de întreaga societate românească suflul innoitor de după 1918, erau preocupați de definirea profilului spiritual al națiunii române, întregită pentru prima dată în hotarele ei. Ei au avut contribuții importante la discuția privind specificul național, aducând în atenția opiniei publice termeni precum ortodoxie, mesianism, antipozitivism, misiune istorică. Altfel spus, valorile promovate de ei — în opoziție cu cele ale generației „bătrânilor”, de dinainte de 1918 — coincid, în punctele lor cele mai importante, cu acelea promovate de legionari. De fapt, Codreanu însuși și studenții care l-au urmat de la început aveau aceeași vârstă cu reprezentanții noii intelectualități bucureștene. Crescuseră cu toții în aceeași atmosferă națională, aveau aceleași idealuri și se izbisera de aceleași obstacole în calea realizării lor socio-profesionale. Ideea misiunii istorice a generației lor îi anima în egală măsură. De aceea îndrăznesc să spun că, mai degrabă, Mișcarea Legionară făcea parte din „noua generație interbelică” și nu invers. Grupul „Axa” constituie doar terenul palpabil pe care acești tineri intelectuali se întâlnesc în cadrul Legiunii. Membrii acestui grup simțeau și ei ceea ce descria Crainic în memoriile sale drept nevoia imperioasă de a crede într-un personaj charismatic. Și îmi pare că nu întâmplător i-au acordat această credință lui C. Z. Codreanu.

Probabil că ceea ce l-a împiedicat pe Veiga să sesizeze această perspectivă a fost tocmai lipsa de acces la documente și materiale aflate în România. Aceasta cu atât mai mult cu cât personalitățile din exil, precum Eliade și Cioran s-au distanțat ulterior de propriile articole pro-codreniste publicate în perioada interbelică, ajungând până la a le nega autenticitatea. Dar demersul autorului spaniol nu este, prin aceasta, mai puțin valoros. Cartea are incontestabilul merit de a trata un subiect generator de dispute și partizane pe un ton obiectiv, în încercarea sinceră de a înțelege fenomenul legionar. Cititorul are la dispoziție o serie de hărți și grafice care îi permit să-și facă o imagine a amplorii Mișării Legionare și a structurii sale socio-profesionale și pe categorii de vârstă. Pentru istoricii români, această carte poate constitui un punct de plecare în abordarea unei teme până acum ocolită sau prost tratată.

Alina Tudor.

NELLY WEISS, *Die Herkunft jüdischer Familiennamen. Herkunft, Typen, Geschichte*, Peter Lang AG, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Bern, 1992, 241 p.

Formarea numelor de familie evreiești reflectă o întreagă istorie a unui popor răspândit în aproape toate colțurile pământului; aceste nume de familie ascund fiecare câte „o istorie secretă” așa cum le-a caracterizat Leopold Zunz, unul din puținii cercetători preocupați de această problemă (și-a publicat lucrarea — apoi de mai multe ori reeditată — în 1837, sub titlul: *Namen der Juden, eine geschichtliche Untersuchung*, Leipzig; au mai publicat lucrări cu această tematică Dreifuss Erwin Manuel, Kaganoff Benzion C., Rode Zvonko B., Maass Ernest, Roblin Michel).

Nelly Weiss (născută la Zürich, studii la Zürich și Geneva în lingvistică și istorie) este autoarea lucrării pe care încercăm să o prezentăm și care are următoarea structură: cuvânt înainte în franceză (semnat de Jean Halpérin, președinte al centrului de studii evreiești de pe lângă Universitatea din Geneva; se face o distincție între perioada biblică în care numele avea o semnificație simbolică, crea o legătură cu trecutul și o obligație pentru cel ce-l purta, și perioada numelor de familie evreiești care au o origine mult mai recentă și care au semnificații legate de aspectele geografiei și istoriei economice și sociale ale poporului evreu), introducerea semnată de autoarea volumului (este indicată bibliografia folosită; se dau câteva informații asupra istoriei evreilor, necesare pentru înțelegerea procesului de formare a numelor evreiești și asupra etapelor de formare a numelor de familie evreiești în diferite țări și regiuni și aceasta cu unele legislații care au reglementat această problemă), tabel cronologic privind procesul de adoptare de către evrei a numelor de familie (câteva din datele cuprinse în tabelul cronologic: 1782 Austria, 1805 Boemia, 1804—1805 Rusia, 1812 Prusia, 1828 Danemarca), studiul privind adoptarea numelor de familie evreiești, pe țări, fiind alăturate și liste de nume exemplificative (pentru Italia, Germania, Austria, Spania, Franța, Polonia, Rusia, Elveția, Anglia și Statele Unite, Israel; Germania și Austria ocupă un loc aparte, căci în aceste țări s-a produs cel mai intens proces de adoptare de nume de familie evreiești și trebuie să menționăm rolul deosebit pe care l-a avut legislația lui Iosif al II-lea, din care legislație am cita următoarele dispoziții: „Zur Vermeidung aller Unordnungen sollten die Juden bestimmte Geschlechtsnamen und deutsche Vornamen wählen”, „Es ist verboten, sich nach einem Ort zu nennen, auch Namen in jüdischer Sprache sind verboten. Solche Namen, die bereits geführt wurden, dürfen beibehalten werden”; Franța a fost a doua țară, după Austria — și aceasta în 1791 — care a legiferat emanciparea evreilor și le-a acordat cetățenia), o parte a cercetărilor lui Lavoslav Glesinger din Zagreb — nepublicate de autor și folosite cu acordul acestuia de autoarea volumului de față — conținând metamorfoza numelor de familie evreiești (în funcție de profesie — de exemplu Medigo, Maestro, Salzmann, Fleischmann, de patronime — de exemplu David Ben Zewi, de țara sau localitatea de proveniență a purtătorilor de nume — de exemplu Schweizer, Hamburger, Padovani, de caracteristici fizice — de exemplu Klein, Lang, Kurz, Schwarz, Gross, de trăsături de caracter — de exemplu Lustig, Gutmann, Freundlich, Sauer, Stolz, sau datorită prescurtărilor sau modelărilor după alte limbi) și lista de nume stabilită de același Glesinger, lista generală de nume de familie evreiești în ordine alfabetică și aparținând autoarei volumului, bibliografia (volumul cuprinde și două hărți).

Trebuie să menționăm că nu este vorba de nume de familie specific evreiești decât într-o mică măsură (în măsura în care au fost folosite nume biblice), ci de nume de familie purtate de evrei.

O calitate evidentă a lucrării o constituie aceea că autoarea ne-a prezentat o listă generală amplă de nume de familie evreiești și că au fost explicate schimbările produse în formarea numelor de familie evreiești ca și originea acestor nume (unele schimbări au fost întâmplătoare, chiar datorită unor transcrieri greșite sau datorită unor pronunții diferite, spre exemplu schimbarea numelui Pollak în Wiener; Pollak a însemnat evreul provenind din Polonia, care în cehă a devenit diminutivul Polacek, transcris apoi Placek sau Platschek, care înseamnă și „cel care plânge”; purtătorul numelui ajunge la Viena și se face traducerea în germanul Weinender, adică omul care plânge; cum nu era însă de conceput să trăiești în Viena și să fii plângăreț, s-a trecut la forma Wiener și deci Pollacek a devenit Wiener!). Autoarea a menționat și procesul de ebraizare a unor nume (ca în cazul lui David Ben Gurion), ca și cel de americanizare (Becker devine Baker, Weber devine Weaver).

Volumul conține și câteva erori: n-a existat nici un tratat de graniță sovieto-german în 1931 (!), cum se afirmă la pag. 64, prin care Galiția Orientală să fi fost inclusă în Ucraina; Bucovina n-a fost retrocedată României în anul 1944, cum se afirmă la pag. 67; populația evreiască a Statelor Unite nu reprezintă 10,8% din populația Statelor Unite, cum greșit se afirmă la pag. 110, de vreme ce autoarea însăși arată că se bazează pe statistica anului 1970 și atunci la o populație de 200.261.263 persoane existau în Statele Unite 5.869.000 evrei (deci e vorba de un procentaj sub 3%).

Etimologia numelor de familie evreiești se află pe un teren în care s-au făcut abia primii pași, lucrarea cercetătoarei Nelly Weiss constituind o contribuție remarcabilă în acest domeniu.

Betino Diamant

„REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI” („MOLDAVSKII ISTORICESKII JURNAL”)

1990 nr. 1, 2, 3, 4; 1991 nr. 1, 2, 3, 4; 1992 nr. 1, 2, 3, 4

S-au scurs, aşadar, puţini ani de când Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova editează o revistă de istorie ce conţine studii publicate, unele în limba română iar altele în limba rusă. Numerele care ne-au parvenit până în acest moment ne permit, credem, să ne facem o idee, cât de generală, asupra coordonatelor pe care s-a înscris acest periodic. „Revista de istorie a Moldovei” este, alături de „Patrimoniul”, publicaţia în paginile căreia văd lumina tiparului cea mai mare parte a rezultatelor colegilor cercetători din Chişinău. În urma parcurgerii studiilor din această revistă, care apare trimestrial, gândim că putem avea o radiografie destul de exactă a zonelor de interes în care se manifestă istoricia din Republica Moldova, a metodologiei (-iilor) utilizată (-te), a gradului de racordarea circuitul istoriografiei mondiale şi, nu în ultimul rând, a valorii reale a cercetărilor realizate. Instructivă ar fi, dacă nu este totuşi prea devreme, o comparaţie a publicaţiei din Chişinău cu cele similare din Bucureşti, Cluj şi Iaşi.

„Revista de istorie a Moldovei” adăposteşte, în paginile sale, o seamă de rubrici: *Studii, Istoriografie, Comunicări, Schiţe documentare, Memorial, Portrete istorice, Plai natal, În aşt rul profesorilor de istorie, Viaţă ştiinţifică, Recenzii*. Acestea au fost anunţate încă din *Cuvântul către cititor* publicat în primul număr. În acest adevărat „manifest” al Colegiului de redacţie se trasează, în linii generale, un plan de recăştigare a credibilităţii breslei istoricilor în opinia publică cât şi în cercurile savante. Aceasta se poate face numai prin întoarcerea la documente şi recitirea atentă a acestora, precum şi prin aprecierea critică a cercetărilor precedente.

Aceste probleme vor fi pe larg tratate de Anatol Țăranu în studiul *Istoriografia naţională — imperativ al timpului* (nr. 1/1992). Încă din primele paragrafe autorul atrage atenţia asupra faptului că istoriografia din R.S.S.M. a fost parte componentă a celei sovietice, de aici decurgând o seamă de neajunsuri. Metodologia cercetării a fost viciată de principiile marxism-leninismului. „S-a ajuns până la ridicol, — continuă Anatol Țăranu — când declinul evident al istoriei (de fapt istoriografiei — Ar.G.) marxiste fusese proclamat drept succes de vârf al ştiinţei mondiale, iar istoriografia nemarxistă, cu toate realizările ei considerabile era tratată ca aere de superioritate şi supusă unor critici vehemente, dar — după cum a arătat timpul — inconsistente”. Numai că evadarea din temniţa dogmatismului „nu e un lucru deloc uşor, iar pentru unii dintre ei (dintre istorici — Ar.G.) este chiar imposibil deja”. Gradul de profesionalizare al istoricilor poate creşte numai prin familiarizarea „cu realizările de vârf ale istoriografiei mondiale”. Or, acestui comandament redactorii publicaţiei i-au dat viaţă încă din primele numere. Utilizând cu predilecţie rezultatele cercetătorilor nord-americani, K.L. Jignea a formulat câteva interesante concluzii asupra primilor ani ai „războiului rece”, publicate în studiul: *Соціално-психологическіе аспекти політики С.Ş.А. в отношенні С.С.С.Р., Болгарії і Румунії после второї мирової війни (Sovremennaia amerikanskaia istoriografiia)* (nr. 2 1991). A. Eşanu analizează evoluţia istoriografiei culturii medievale din Moldova (nr. 3/1991), în vreme ce Ion Țurcanu ne propune o cercetare privind felul în care a fost receptată reforma agrară din Basarabia în operele istoricilor sovietici începând cu V. Dembo (1924) şi sfârşind cu lucrările din anii '50 ale lui V. Malinski, N.P. Frolov şi V. N. Lungu (nr. 1/1992). Prezentarea unor segmente din istoriografia română îi preocupă în bună măsură pe colegii de la Chişinău. Iată doar un exemplu: N. Petrovski, *Contextul extern al problemei Unirii în istoriografia română din anii 1965—1989* (nr. 3/1991). Utilitatea acestor studii pentru specialiştii, profesorii şi studenţii de peste Prut este evidentă. Ținuţi departe de direcţiile de cercetare care s-au impus în ştiinţa istorică mondială, şi pe care uneori le puteau recepta doar prin filieră rusească-sovietică, aceste analize istoriografice au darul să-i familiarizeze cu ultimele rezultate la care a ajuns investigaţia din domeniul respectiv.

„Revista de istorie a Moldovei” nu publică studii de istorie veche. Încercând deci să semnalăm, iar în unele cazuri, chiar să şi prezentăm unele articole (selecţia este indubitabil subiectivă), am ales criteriul cronologic. Aşadar începem cu perioada evului mediu.

N. D. Russeș analizează compoziția etnică și confesională a locuitorilor Cetății Albe din veacurile XIII–XIV (nr. 4 1990), în vreme ce Ion Chirtoagă cercetează modificarea formelor de proprietate pe pământurile Chiliei, Akermanului și ale Benderului în urma intrării acestor teritorii nord-dunărene în stăpânirea Imperiului otoman (nr. 2 1991). Pavel Sovetov se întreabă *Cât a costat Țara Moldovei dominația străină?* Studiul pe care ni-l propune pe această temă, de altfel documentat, conține și câteva regretabile erori ale aparatului critic (nr. 4/1990). Ne limităm la a atrage atenția asupra faptului că articolul lui Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane...* (al cărui titlu nici măcar nu este anunțat) a fost publicat în „Revista de istorie”, (9 1979) și nu în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”. Autorul pierde, de asemenea, din vedere un studiu fundamental al aceluiași M. Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă...*¹ A. Galben semnează o cercetare asupra organelor judiciare locale din Moldova secolului al XVIII-lea stabilind competențele instituțiilor „oamenilor buni și bătrâni”, ale „oamenilor vrednici” și ale grupului „flăcăilor satului” (nr. 3 1990). Pentru a veni în ajutorul profesorilor de istorie Demir Dragnev, explică *Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova* (nr. 2/1992). Același autor ne oferă o pertinentă analiză a unor descrieri militare ale țărilor române, descrieri realizate în contextul diferitelor războaie ruso-otomane (nr. 3 1990). Celor doi mari cronicari, Grigore Ureche și Miron Costin, Gh. Bobănă și Pavel Sovetov le dedică câteva pagini încă din primele numere ale publicației (nr. 2, 3 1990).

Împrejurările legate de anexarea jumătății de Moldova dintre Nistru și Prut de către Rusia nu puteau să nu trezească interesul specialiștilor din Chișinău. Pavel Parasca cercetând istoria politică a veacurilor XVI–XVIII ne amintește de *Antecedentele ale înstrăinării Basarabiei până la 1812* (nr. 3 1992), pentru ca V. Mischevca și V. Tcaci să reediteze și să comenteze textul tratatului de pace de la București (nr. 1 1990). Ion Jarcuțchi și Vladimir Mischevca semnează cel mai consistent articol publicat în „Revista de istorie a Moldovei” pe această temă și intitulat: *Unele considerații privind actul din 1812 (I, II)* (nr. 3, 4 1991). Din păcate, autorii, în loc să se concentreze asupra argumentelor contemporanilor evenimentului respectiv, ori ale marilor specialiști în domeniu, fac nepermis de multe trimiteri la scrierile lui Marx, Engels și Lenin. Găsim, de asemenea, exagerată afirmația că Petru I este autorul „programului” de expansiune pe direcția sud-estului Europei. Ion Varta editează câteva documente din 1813 care mărturisesc despre fenomenul depopulării satelor basarabene prin fuga țăranilor în dreapta Prutului (nr. 2 1992). Același I. Varta a publicat un alt studiu, *Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului ruso-româno-turc (1877–1878)*² (nr. 3/1992).

Evenimentelor din anii 1917–1918 li s-au acordat, era și firesc, atenția meritată. Gheorghe Cojocaru cercetând mai cu seamă presa din acea perioadă a realizat articolul *Cu privire la problema Adunării constituante în Basarabia în anul 1917 (I–II)* (nr. 2, 3/1991). Un tânăr diplomat din cadrul M.A.E. al României, Stelian Stoian, a dat spre publicare un capitol al lucrării de licență, a cărei coordonare științifică a asigurat-o profesorul I. Scurtu. Studiul se ocupă de *Viața politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie – 27 noiembrie 1918). Activitatea Sfatului Țării* (nr. 2 1992). Câteva mici erori s-au strecurat în aparatul critic. Cartea citată la nota 36 (*Documente, fragmente, studii*) nu există. Este vorba de un manuscris dactilografiat cu același titlu care poate fi consultat la Arhiva Istorică (unde l-a și cercetat St. Stoian) și la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române (Arhiva I. Pelivan, A 274 l). Cât despre lucrarea lui Ștefan Ciobanu³ la care se face trimitere la nota 59, aceasta nu are decât un singur volum. Cunoscând scrupulozitatea colegului nostru nu ne putem explica prezența acestor mici inadvertențe. Le-am semnalat pentru ca nu cumva cineva să caute prin bibliotecă ceea ce nu există. Mai atragem atenția asupra unui articol despre Christian Rakovski semnat de V. Grosul (nr. 1 1991).

N. Movileanu a editat câteva documente din lunile iunie-august 1940 ce provin din fondurile Arhivei de politică externă a U.R.S.S. (nr. 1/1992). Acestea se referă la evenimentele tragice din acel an când teritorii importante au fost dezlipite din trupul țării. O serioasă cercetare realizează Vitalie Văratec, *Despre bunurile germanilor basarabeni abandonate la 1940* (nr. 2/1992). Studiul are și câteva foarte utile anexe ce conțin informații despre terenurile, animalele și mașinile părăsite precum și o statistică privind valoarea bunurilor abandonate de etnicii germani (pe orașe-municipii și pe județe).

¹ În „Analele Universității București”, Istorie, 1979, p. 99–109.

² Același articol a fost trimis și redacției „Revistei istorice” unde, de altfel, a și fost publicat (nr. 7–8/1992, p. 733–751).

³ Titlul complet: *Unirea Basarabiei, studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, București, 1929, LXXXIX + 314 p.

Deși inițial am privit cu anumite rezerve numeroasele studii dedicate istoriei contemporane, perioada postbelică, găsim utilă semnalarea unora. M. Gribincea analizează *Politica fiscală stalinistă în R.S.S. Moldova și foametea din anii 1946—1947* (nr. 3 1990). La rândul său L.E. Bulmagă se ocupă de *Tendințele de dezvoltare a structurii sociale a populației sătești a R.S.S. Moldova (anii '60—'86)* (nr. 4 1990). Între 1959 și 1988 populația Moldovei a crescut de la 2,8 la 4,2 milioane de locuitori în vreme ce populația rurală a scăzut de la 2.242.200 la 2.199.000 (de la 78%, la 52%). Ne-ar fi interesat cauzele fenomenului. Autorul însă nu și-a propus să ni le dezvăluie. Istoriei colhozurilor îi sunt dedicate mai multe articole. Le amintim doar pe cele ale lui I. P. Datii, *Aktualnîe problemî istorii kolhozov S.S.R. Moldova* (nr. 2 1990) și mai cu seamă Leonid Bulmagă, *Transformarea colhozurilor în sovhozuri: necesitate obiectivă sau politică de clasă?* (nr. 1/1992). Autorul pornește de la raționamentul, foarte exact, de altfel, că „în domeniul producției agricole orânduirea socialistă a suferit un faliment total”. Prin transformarea colhozurilor în sovhozuri (gospodării agricole de stat) numărul acestora din urmă a crescut între 1960 și 1985 de 8 ori (de la 61 la 473) iar numărul celor ocupați în aceste gospodării a crescut, de la 26.000 la 276.600, în același interval de timp. După o incursiune pertinentă în istoria agriculturii Republicii Moldova din ultimele decenii, L. Bulmagă trage concluzia că rezultatul acestui fenomen a fost „risipa fără de rost a materialelor și resurselor, agravarea pe mai departe a situației în agricultură”. Se pune totuși întrebarea dacă datele statistice folosite de autor sunt cele reale? Este cunoscut, de altfel, obiceiul liderilor comuniști de a falsifica („ajusta”) cifrele. Mai multă circumspecție nu ar strica în acest caz.

Istoria învățământului a prilejuit alte câteva contribuții. I.P. Râșcă cercetează baza materială a școlilor din R.S.S. Moldova de după cel de al doilea război mondial (nr. 3 1990) iar Valeria Cozma se ocupă de învățământul artistic (nr. 4 1990). Ion Jarcuțchi și Sergiu Valcov analizează unele *Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transilvania (sec. XIX — înc. sec. XX)* (nr. 1/1992). Ne-a atras atenția și studiul lui Sava Pânzaru despre greva elezilor, din noiembrie 1905, de la Seminarul teologic din Chișinău (nr. 1 1991). Pentru cadrul general ar fi fost util autorului să consulte excelența lucrare a lui Alain Besançon, *Education et so iété en Russie...* Este laudabil, de altfel, că Sava Pânzaru folosește cu predilecție sursele de arhivă, dar, totuși, nu trebuie trecută cu vederea contribuția lui C. Popovici, *Anuarul Seminarului teologic superior...* și Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia...* la elucidarea evenimentelor din toamna 1905.

Până acum câțiva ani accesul istoricilor și al nespecialiștilor, admiratori ai muzei Clio, la cărțile și revistele românilor din dreapta Prutului era extrem de redus. Golul informațional trebuie grabnic acoperit. Acest fapt a stat și în atenția Colegiului de redacție. Profesorul Gheorghe Platon publică, la rubrica *Portrete istorice*, studiul *Mihai Sturdza domnul regulamentar al Moldovei (1834—1849)* (nr. 3 1991). O plăcută surpriză ne oferă S. A. Madievskii, foarte bun cunoscător al lucrărilor istorice publicate în România. Articolul domniei sale, *Iz istorii obștstvenno-politiceskoi jizni Rumânii* (I—II) (nr. 4 1991, 2 1992) se ocupă mai cu seamă de perioada cuprinsă între anii 1866—1918. D. Ivănescu a editat câteva documente despre participarea României la primul război mondial (extrase din notele zilnice ale unui ofițer, scrisori ale lui O. Goșa și G. Crețeanu etc.) (nr. 4 1991). La rândul său Gheorghe Negru ne oferă un documentat studiu despre concepția „neoiohăgiei” lui C. Dobrogeanu-Gherea (nr. 2 1992). Soarta tragică și nemeritată a lui Constantin Stere îi prilejuieste lui S.A. Madievskii reflecții interesante în *Politiceskii puti Konstantina Stere* (I—II) (nr. 2, 3 1990). Evenimentele din decembrie 1989 au atras atenția lui V. V. Vinogradov, N. N. Dovjenko și N. V. Feit care, în colaborare, au scris articolul *Soțialno-ekonomiceskii i politiceskii kri:zis v Rumânii nakanune dekabrskoi revoliuții 1989 g.* (nr. 4/1990). Autorii se ocupă mai cu seamă de anii '80 plasând răsturnarea dictatorului Ceaușescu în contextul transformărilor din Europa centrală și de est din acea perioadă.

Efigia savantului Nicolae Iorga este revelată în articolele semnate de Demir Dragnev (nr. 1 1992), Andrei Eșanu (nr. 1 1992), Dumitru Ivănescu (nr. 1 1991) și Nelu Zugravu (nr. 1 1992). Anatol Petrencu, Alexandru Roman și Victor Spinei publică în numărul 3 1992 studii despre viața și opera științifică a lui Alexandru Boldur. Ne-a reținut atenția un amănunt referitor la faptul că între anii 1921—1924, Al. Boldur a lucrat la Comisariatul comerțului exterior al Rusiei sovietice în calitate de expert jurist.

Rubrica *Plai natal* oferă prilejul cercetătorilor D. Haidarli, I. Chirtoagă, M. Gribincea, C. Istrati, A. Macovei etc. să aducă importante contribuții la cunoașterea istoriei locale.

Redacția revistei, compusă din specialiști consacrați, va avea de luptat în continuare, sperăm că nu pentru mult timp, cu diferențele de valoare, uneori destul de mari, ale materialelor publicate. Acesta este rezultatul faptului că fondurile arhivistice și bibliotecile pe care le au la dispoziție colegii cercetători din Chișinău sunt destul de modeste. Opera de integrare a istoriografiei românești, atât a celei din dreapta cât și din stânga Prutului, în circuitul valoric interna-

țional continuă. Dar pentru a grăbi succesul suntem conștienți, că apare ca imperios necesară nevoia unor burse de studii și de cercetare care, din păcate, întârzie nepermis de mult. Ar fi profund regretabil ca încă o generație de tineri istorici să rămână la periferia circuitului mondial de valori din motive care țin de nefericite conjuncturi economice și politice. Din păcate, aceste constatări sunt valabile atât pentru forurile de conducere din Republica Moldova cât și din România.

Armand Goșu

„NOVAJA I NOVEIŠAJA ISTORIJA”, 1993, nr. 1—6

Revista rusă de istorie modernă și contemporană ilustrează masiva lărgire și reinnoire a bazei documentare a investigației trecutului apropiat, grație intrării în circuitul științific a documentelor din arhivele sovietice, inaccesibile până de curând cercetătorilor. Parcurgerea acestei reviste, ca și a altor periodice și volume apărute în ultimii 2—3 ani în Rusia ne întăresc în convingerea, exprimată și cu alte prilejuri, că, în următoarele decenii, studiul istoriei contemporane va sta sub semnul surselor sovietice și că, din acest punct de vedere, toate drumurile cercetării istorice asupra perioadei de după primul război mondial duc la ... Moscova!

Varietatea și bogăția de informație a studiilor și articolelor publicate în cursul anului 1993 în „Novaja i noveișaja istorija” fac anevoioasă selecția impusă de spațiul restrâns.

Vom începe cu informațiile privind arhivele sovietice. Președintele Comitetului pentru problemele arhivelor de pe lângă guvernul Federației Ruse, R.G. Pihoi publică un amplu și instructiv articol despre „Starea actuală a arhivelor Rusiei” (nr. 2). Aflăm că, „în țară a existat o rețea de arhive despre care practic nu au știut nimic, nici arhiviștii, nici istoricii. Numai în clădirea C.C. al P.C.U.S. au fost găsite peste 140 de arhive, în care se păstrau cele mai importante documente privind istoria țării noastre de la începutul secolului al XX-lea până în 1991, deși oficial era cunoscută numai o singură arhivă de partid — Arhiva Centrală de Partid a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. Cu totul inaccesibile au fost arhivele K.G.B.” În revistă sunt publicate „Bazele legislației Federației Ruse despre fondul arhivistic al Federației Ruse și despre arhive” precum și articolul lui V. P. Kozlov consacrat principiilor acestei legislații (nr. 6). În același număr, o notă a directorului Arhivei președintelui Federației Ruse, A. Korotkov despre transferul unor documente către „Centrul rus pentru păstrarea și studiul documentelor istoriei contemporane” și „Centrul de conservare a documentației contemporane” (peste 3000 de dosare, între care protocoalele ședințelor Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S. din anii 1941—1990 și altele). Toate aceste informații sunt de cel mai mare interes pentru istoricii români, care trebuie să valorifice cât mai curând și cât mai amplu noile surse documentare.

Accesul la arhivele închise până acum este pus în lumină de publicarea sau folosirea unor documente scoase din fondurile secrete. Negate cu îndârjire, contestate în ceea ce privește autenticitatea sau declarate de negăsit de către autoritățile și istoricii sovietici decenii de-a rândul, protocoalele secrete germano-sovietice din 23 august 1939 și 28 septembrie 1939, semnate de Ribbentrop și Molotov sunt acum publicate în versiune rusă și germană, împreună cu o instructivă notă din 10 iulie 1987, din care aflăm că „La 21 februarie 1974, secretariatul C.C. al P.C.U.S. a fost de acord cu propunerea Secției generale a C.C. ca de acum înainte să nu se mai permită accesul lucrătorilor aparatului Ministerului Afacerilor Externe în arhiva. C.C. . .” (nr. 1).

De un interes deosebit, în legătură cu discuția în curs de desfășurare, despre intenția lui Stalin de a ataca preventiv Germania (teză susținută între alții de istoricul german J. Hoffmair și defectorul sovietic Viktor Suvorov (pe adevăratul nume Vladimir Rezun) este planul unei lovituri preventive împotriva Germaniei intitulat „Considerații privind planul desfășurării strategice a forțelor Uniunii Sovietice în cazul unui război cu Germania și aliații ei” (15 mai 1941), semnat de mareșalul S. Timoșenko, comisarul poporului pentru apărare, și generalul G. Jukov, șeful Statului Major General. Publicat incomplet în „Voenno — istoriceskii jurnal” (1992, nr. 2), acest plan este acum editat integral de generalul Iu.A. Gorkov (nr. 3). În privința României, planul prevedea o apărare activă, iar, în condiții favorabile, trupele sovietice trebuiau să fie gata de a aplica „lovituri concentrice” împotriva României, „Din raioanele Cernăuți și Chișinău cu scopul imediat de a zdrobi aripa de nord a armatei române și a ieși pe aliniamentul râului Moldova, Iași” (planul într-un singur exemplar a fost scris de mână de generalul-maior,

viitorul mareșal — A.M. Vasilievski. Cuvintele „concentrice” și ultima propoziție „Din raioanele...” sunt scrise de N.F. Vatutin. Concluzia editorului este că „Uniunea Sovietică nu pregătea o agresiune împotriva Germaniei în 1941”.

Aceluiași domeniu al istoriei militare îi aparține amplul raport inedit al lui K.E. Voroișilov, comisar al poporului pentru apărare, consacrat învățămintelor războiului sovieto-finlandez și prezentat la plenara C.C. a partidului (28 martie 1940). De reținut că paragraful „Părțile slabe ale finlandezilor” a fost scris în întregime de Stalin. Din nota introductivă a generalului Iu.A. Gorkov aflăm că, la 1 aprilie 1942, Biroul Politic a adoptat o hotărâre, „Despre munca tov. Voroișilov” în care erau relevate și gravele deficiențe ale Comisariatului apărării, puse în lumină de războiul sovieto-finlandez, ceea ce a dus la eliberarea lui Voroișilov din funcția de comisar al apărării (nr. 4).

Alte materiale din arhivele „desecretizate” (rasskrecenniie arhivnîie materialî) privesc armata poloneză a generalului Anders, recrutată din prizonierii polonezi aflați în U.R.S.S. (nr. 2) și insurecția de la Varșovia din iulie — octombrie 1944 (nr. 3).

Un interes deosebit pentru cunoașterea evoluției relațiilor sovieto-germane prezintă studiul lui S.A. Gorlov „Dialogul sovieto-german în ajunul pactului Molotov-Ribbentrop din anul 1939” (nr. 4), întemeiat pe documente publicate germane și sovietice, dar și pe surse din Arhiva de politică externă a Ministerului de Externe rus. Pe baza analizei comparative a textului privind discuțiile sovieto-germane, autorul a detectat „nuanțe interesante, rămase până acum în umbră”.

Cunoscute până acum numai din documentele germane, discuțiile purtate de Molotov cu Hitler și Ribbentrop (12—13 noiembrie 1940) pot fi urmărite acum — și deci comparate cele două versiuni — și pe baza notelor de conversație ale părții sovietice (de asemenea sunt publicate notele de conversații dintre Molotov cu Göring, Hess și Schulenburg) (nr. 5).

Perioada postbelică se bucură și ea de o mare atenție din partea istoricilor ruși și în acest domeniu resimțindu-se din plin efectele binefăcătoare ale accesului la arhive. Dovadă documentatele studii ale lui M.M. Narinski despre poziția Uniunii Sovietice față de Planul Marshall, impusă și țărilor-satelite (nr. 2) și L. Ia. Ghibianski despre crearea Cominformului (nr. 4). Ambele sunt de mare interes și pentru istoria României. Date noi despre evenimentele din Ungaria din anul 1956, intervenția sovietică și deportarea lui Imre Nagy în România aduce V.L. Musatov (nr. 1). Aflăm că Imre Nagy, eroul revoluției ungare executat în 1958, a fost în timpul emigrației sale în U.R.S.S., în perioada interbelică, agent al securității sovietice. Divergențele din conducerea sovietică, în privința conduitei de urmat față de evenimentele din Ungaria, relevate de autor, ne întăresc în convingerea că pasivitatea Occidentului, a S.U.A. în primul rând, a făcut să se rateze destrămarea sferei de influență a U.R.S.S. din Europa încă din 1956.

O altă invazie sovietică în perioada postbelică — aceea din Afganistan — și eșecul ei sunt evocate de diplomatul G. M. Kornienko, în amintirile sale (nr. 3).

În revistă sunt publicate studii și articole privind primul război mondial, revoluția rusă, dinastia Romanovilor, Războiul ciudat (informații și despre România), brigăzile internaționale în războiul civil din Spania, generalul A.A. Vlasov, Războiul rece etc.

„Novaja i noveișaja istorija” reflectă fidel cursul nou din istoriografia rusă ca și inerțiile pe care ea le mai are de învins.

Florin Constantin

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES Mentalités—Civilisations

THRACO — DACICA

DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

ANALELE BUCOVINEI

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Ostatecii în relațiile daco-romane.
Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.
Conquista și reconquista peruană.
Țările Române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XV-lea.
Viața românilor între eros și thanatos.
Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.
Comerț și negustori în tratatele osmano-polone.
Domeniul lui Constantin Brâncoveanu.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806—1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperarea românească interbelică între deziderat și realități.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Italia și primul război mondial.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927—1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.
Antanta Balcanică.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
Toponimie și demografie istorică.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018—0443

S. C. „UNIVERSUL” S. A. — c. 1208

43 356

Lei 600